

INBINDNING AV ÅRSBÖCKER UR INNEHÅLLET SYNPUNKT.

Den som vill binda åtminstone somliga Årsböcker nu och som icke vill nöja sig med inbindning årgångsvis av 1 à 2 årgångar i varje band, kan möjligen iakttaga följande (jfr omslagen å volymerna 13 och 22). Man torde kunna låta bindningen av nedan icke nämnda volymer anstå tills vidare. Numreringen avser den å volymernas rygg (och på titelsidan uppe till vänster) angivna ordningsföljden i hela serien av Årsböcker.

Läroverksstadgor: 4, 7, 9, 11, 22, 31 (i ett eller två band). [En volym upptagande andra författningar än dessa stadgor torde utkomma senare, vadan dessa kunde då inbindas tillsammans med stadgorna och gruppen benämnas *Läroverksförfattningar*.]

Askersunds goss- och flickläroverk: 24, 26. [Vill man ha in flera i samma band, kan man vänta på andra volymer och sedan binda under titeln *Reformskolor* eller ock *Privatskolor*.]

Kyrkodisciplin: 19, 21, 23, 30.

Folkskolehistorik: 2 (eventuellt även 3), 6, 8, 12, 14, 16, 29 (i ett eller två band).

PRIS 3 KRONOR.



B. RUD. HALL

RUDBECKII KYRKODISCIPLIN

OCH VISSA AV DESS FÖREBILDER

SENARE BANDET

ÅRSBÖCKER I SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
[1930] BOKSERIE MED UNDERSTÖD AV [ÅRG. X]
FÖRENINGEN FÖR SVENSK UNDERVISNINGSHISTORIA
[Serievolym 30] UTGIVEN AV B. RUD. HALL [Årsvolym 2]

JOHANNES RUDBECKIUS (NER.)

II:IV

RUDBECKII KYRKODISCIPLIN

OCH VISSA AV DESS FÖREBILDER

AV

B. RUD. HALL

SENARE BANDET

DISTRIBUTION: C. W. K. GLEERUPS BOKFÖRLAG, LUND

SENARE BANDET.

Benådningsvillkor och benådning.

KAP. 17—21.

Botperioder och botövningsreminiscenser ¹⁾).

Kap. 17. En enhetlig eller ock ingen botperiod, enligt bibeln och i den fornkristna kyrkan.

A) En enhetlig botperiod.

Sedan i förra bandet avhandlats synd, bann och timliga straff, gå vi att nu beakta benådningen och de villkor för densamma, vilka icke utgjordes av timliga straff.

Såsom den antika och den medeltida kyrkan småningom utbyggde kristendomens enkla lära till ett på sitt sätt storartat dogmsystem, så organiserade hon även det disciplinära återförsoningsarbetet ända tills hon utformat ett nådesökningens och hör-samhetens kalvarieberg. I båda avseendena följde kyrkan bland annat sådana äldre eller nyare tankebanor och verksamhetsformer, som voro avsevärt, ja påtagligt skiljaktiga från det centrala i Jesu förkunnelse och som delvis framträdde under influens från andra religionssamfund. Dogmsystemet och Kristi milda lära

¹⁾ Med botperioder, botstadier, bottider, botstationer, penitens-tider åsyftas här tiden för botsökning och botgöring (före resp. efter förlåtelse- eller första återintagningsakten). Från kyrkans synpunkt var visserligen blott botgöringen en verklig bottid, enär bot kunde göras endast inom kyrkan. Men när ju syndarna även under botsökningstiderna ådagalade sin botfärdighet, väljes här det efter hand allt oftare brukade ordet bottider och dess nämnda synonymer för båda grupperna.

predikades på predikstolarna. Kyrkodisciplinen och Jahves hårda tuktan förkunnades och omsattes i praktiken, så långt man mäktade och — vågade. Genom både gudstjänst och disciplin ville man behålla församlingsmedlemmarna hos Gud och föra dem till, respektive närmare Gud; så även och därigenom till ökad moralitet. Genom kyrkotukten och de förberedande åtgärderna före dennas strängare moment skulle den i synden bortgångne förmas att vända om och småningom komma ända in i fadershemmet, skulle den av synden sargade finna läkedom och religiös konvalescens. Tydligt låg alltså ett religiöst-moraliskt-psykologiskt-pedagogiskt syfte till grund ej blott för predikan, ceremonier och andra milda verksamhetsformer utan även för uteslutning, botövningar, utestängningstid, botstadier och återföreningsakter. Också nådde kyrkan utomordentligt långt på vägen till det syftemålets uppnående; och »de som undervisat många till rättfärdighet, skola lysa såsom stjärnor i evigheters evighet» (Dan. 12:3). Att kyrkan emellertid ej nådde ännu längre, att bristerna och felstegen voro både stora och många, ja att kyrkan ej sällan motarbetade sitt syfte, det kom sig till stor del därav, kan man säga, att hon, praktiskt taget, satte likhetstecken mellan sig och den Helige ande och sålunda i ej ringa mån drog ned eller t. o. m. vandaliserade idealen.

Till åtminstone vissa väsentliga delar av sitt nämnda botsystem ansåg sig kyrkan ju ha bestämda anvisningar i bibeln. Visserligen hade gamla testamentet gång på gång föreskrivit och i otaliga fall genomdrivit dödsstraff för medvetna synders skull¹⁾. Men t. o. m. samma gamla testamente kompromissar med sig självt härutinnan. Bibeln talade ju även om både inre syndånger och yttre bottecken eller om sorgesamma renings- och eremitperioder och det dels såsom av Gud eller av hans »legater» ådömda avstängnings-, besinnings- och förbättringsstraff för grova synder, dels såsom frivilliga medel för vilken som helst människa att nå närmare Gud²⁾. Sedan en sådan askes-

¹⁾ 3 Mos. 4 o. f.; 24:14; 4 Mos. 25 etc. Jfr 1 Kor. 5:5.

²⁾ Vissa reningsperioder anbefalldes för sjukdoms skull. Även denna ansågs ha drabbat individ eller land på grund av begångna synder, egna eller andras. Jfr 3 Mos. 11 o. f. Jfr s. 299 not 3.

I sju dagar borde den person vara oren, som rört vid en död

och bottid genomlidits, hade många bibliska personer kommit åter till nåd, resp. till ännu större nåd än förr. Förutan ett sådant lidande skulle de flesta tydligtvis måst stå kvar på sin tidigare ståndpunkt eller rent av sjunka längre bort från Gud. Flerstädes skildras den sorg, som människor burit för andras eller sin egen synds skull. Ej sällan fick den uttryck i tårar, suckar, knäfall, böner, säck och aska¹⁾. Enligt Jesu ord borde man ej kasta pärlorna för svin²⁾. Och enligt Paulus borde församlingen öva tukt mot uppenbara syndare³⁾.

När det sålunda fick bli fråga om att i god tid⁴⁾ möjliggöra en människas återvändande eller närmande till Herren, fann man i många fall en fix tidsperiod vara angiven i bibeln. Under denna period var boten mestadels enhetlig i så måtto, att spåkning, eremitlivet etc. ej avbröts efter en viss längre tids förlopp för att ersättas av en längre tids botövning av helt eller partiellt annat slag eller med förändringar i avseende å bottiden etc. Denna enda, jämförelsevis homogena botperiod behärskades i sin helhet eller i avseende å vissa av sina moment vanligen av de bland hedningar och judar heliga talen 3 och 7, av 4 eller 10 eller av någon mångfald av dessa tal⁵⁾. Också hade Gud låtit sin mycket stränga men nåd möjliggörande »kyrko-

eller vid en grav eller varit i tältet vid ett lik. På honom skulle reningsvatten stänkas å tredje och sjunde dagarna; eljest orenade han andra och skulle dö. 4 Mos. 19 kap. — T. o. m. barnaföderskor skulle anses rena 7 å 14 dagar (efter gosses, resp. flickas födsel) samt därjämte »stanna hemma» 33 resp. 66 dagar. (Reningsakten är ursprung till kyrktagningen för hustrur efter barnafödsel, medan brottslingars återintagning i kyrkan på sätt som här senare skall relateras, uppkom ur bibelns och kyrkans lära om bannet. Dessa båda intagningar ha stundom förblandats i senare tid, t. ex. i det västgötska hotet: »Jag ska ta dig i kyrka, skall du se».) Jfr 3 Mos. 11 och 12 kap. och Poenitentiale Romanum: MIGNE Patr. lat. 99 s. 968.

¹⁾ Jfr bilaga 2.

²⁾ Matt. 7:6.

³⁾ 1 Kor. 5; jfr 2 Tess. 3:6 o. f.

⁴⁾ Dvs. utan att vänta, tills syndaren möjligen omedelbart före sin dödsstund omvände sig. Om detta »anatema med svagt hopp» — vilket törhända går tillbaka på 1 Mos. 4:9—16 — jfr här sid. 214.

⁵⁾ Jfr bilaga 2.

tukt» drabba Israel dels i öknen under hela 40 år, dels i Davids tid under beslutade eller ifrågasatta strafftider om 7 år, 3 år, 3 månader eller 3 dagar¹⁾. Och för upprepning av brott och sålunda även för hjärtats därunder ådagalagda hårdhet mot Gud hade han föreskrivit domar, som varje gång borde vara sju gånger strängare än den närmast föregående domen²⁾.

Dessa gammaltestamentliga bestraffnings- och bottider beteckna ofta en påtaglig lindring, enär ju egentligen dödsstraff bort i vanliga fall ådömas³⁾. Redan det var en betydande inskränkning, en himmelsk nåd, att den kristne, trots utestängningen ur Guds församling för livstiden, kunde ha utsikt till absolution i dödsstunden, om man då ångrade sig och bad prästen om nåd. Detta var alltså ett anatema med svagt hopp⁴⁾. Än säkrare hopp gavs och än större förbarmande låg däri, att bibeln samt judiska rabbiner och kristna präster utmätte mångåriga utestängningsperioder, under vilka syndare ägde att söka och göra bot, ägde

¹⁾ 2 Sam. 24: 13; 21: 1; 1 Krön. 21: 12.

²⁾ Ända till $7 \times 7 \times 7 \times 7$ gånger. Enligt 3 Mos. 26: 14—33. Enligt andra bibelställen skulle ju en sådan synd mot anden — det blev i praxis liktydigt med brott mot kyrkans förordningar — aldrig kunna förlätas, ja varje medveten synd skulle föranleda dödsstraff. 3 Mos. 4 o. f. Matt. 12: 31; Mark. 3: 28; Luk. 12: 10.

³⁾ 3 Mos. 4 o. f.; 4 Mos. 25.

⁴⁾ Det ur hednisk och judisk tukt härstammande anatemat (utan hopp om återinträde) torde jämförelsevis sällan ha förverkligats i kristna kyrkan. Det lindrades småningom genom löftet att syndaren skulle erhålla absolution, därest han strax före sin död ångrade sig och begärde få förlåtelse; detta betydelsefulla löfte och villkor upp tog kyrkan nämligen efter hand allt oftare, tills dom om utestängning för livstid alldeles försvann. Sådan nåd inför döden krävde exempelvis Cyprianus (Epistola XII; Cleri Romani ad Cyprianum Ep. XXXI; MIGNE Patrologiæ lat. 4 s. 259, 311). Och enligt t. ex. de apost. konstitutionerna (II: 12; edidit FUNK I s. 49) och de apost. canones (51) skulle t. o. m. den biskop eller präst avsättas, som nekade återupptaga en ångerfull syndare; sådant strede nämligen mot Kristi ord, att det vart glädje i himmeln över en sig ångrande syndare. Att alla ångerfulla skulle kunna få undergå bot och bli återintagna i församlingen, anbefalles t. ex. vid synoderna i Angers c:a 452 (§ 12) och i Epaoen 527 (§ 36). MANSI Coll. Concil. 7 s. 877; 8 s. 563. Att den som hindrade fångar eller andra från att bikta, ej borde få kristlig begravning, stipuleras vid synoden i London år 1268. MANSI Coll. Concil. 23 s. 1217 Cap. II. — Apostoliska Canones: MANSI Coll. Conc. I s. 39.

att s. a. s. förtjäna sin frälsning. Det är alltså den principiella strängheten som är det primära, och i avseende å principen är det lindrandet, som i vanliga fall kommer efter hand — även om vissa bevarade föreskrifter rörande praxis under vissa perioder och orter tyckas tala ett annat språk¹⁾.

I bibeln, enkannerligen i gamla testamentet, förelågo sålunda såväl principiella anvisningar som praktiska exempel både på mycket korta och på utomordentligt långa men vanligen eller alltid homogena straff-, bot- eller uteslutningsperioder²⁾. Den tid, då flera inslag i det gamla testamentets historiska skrifter avfattades, låg ju ännu jämförelsevis ganska nära den period, då den äldre kyrkans ledare och medlemmar levde. 3/4 å 1 tusen år betydde icke då så mycket som nu; tiden red då ej så fort i fråga om sinnenas och tendensernas förvandling. Dels genom skildringar av inträffade händelser, dels genom uttalanden av Jahve och hans präster hade dessa bibliska skrifter givit uttryck

¹⁾ Jfr t. ex. FRANK Bussdisciplin s. 529 om botpraxis under apostlatiden: wir müssen »bekennen, dass die Bussstrafen jener Zeit, wenigstens was ihre Dauer anbelangt, an Schwere den Bussstrafen der von uns abgegränzten zweiten Periode [= 400—500-talen, de kanoniska botstadiernas blomstringstid i Österlandet] weit nachstehen». Denna i litteraturen ideligen återkommande åskådning grundar sig tydligtvis på den ej ovanliga uppfattningen om »den gamla goda tiden» och har hos oss en viss motsvarighet i biskop Rhyzelii ord i sina Anteckningar (tryckta i Skr. utg. af Kyrkoh. För. III: 2): »Tider, kläder och seder ändra sig alltid, men aldrig vti bättre» (aa. s. 19). Detta är prästerlig tankegång från medeltiden, 1500- och 1600-talen, ehuru nedtecknad å 1700-talet. En annan ande börjar tala från den akademiska katedern under sistnämnda århundrade. Jfr följande från historicundervisningen. Vid Sven [Lager-]Brings och baron Posses disputation i Lund 28/8 1754 i drottningens närvaro framhölls såsom »säkert, at ålderdomen [fortiden] visar oss stora män i alla stånd... [t. ex.] En Alexander, en Hannibal, ... en Socrates, en Plato, en Aristoteles, en Euclides, ... Homerus, Pindarus, Sophocles, Euripides, Virgilius och Horatius». Byggnadskonst, bildhuggeri, »utgräfningskonsten» m. m. »öfvertygar om de framfarne tidernas högd, och förmån». »Men alt detta bevisar dock intet at naturen är i aftagande... hade Methusalem varit så lärd, som han varit gammal til, måste nödvändigt Newton, Leibnitz och Klingensstierna i jämförelse mot honom vara bönhasar och fuskare.»

²⁾ Jfr Bilaga 2.

för klerikala seloters mening om det tillbörliga »kyrkoregementet» i en ondskefull värld. För mindre synder hade Gud ådömt kortare »besinningsstid», för grövre synder en längre sådan; den judiska och kristna församlingsledningen ansåg sig ha av honom fått rätten och skyldigheten att i olika fall förfara efter syndens svårighetsgrad¹⁾. Den kristna tidens tidigaste källor nämna dock icke, huruvida och i vad mån man i de enstaka fallen ådömt en dylik skärpning eller i vilken utsträckning och vid vilka tillfällen en viss, efter syndaarten avmätt bottidspraxis uppkom och organiserades. I enlighet med tidens beroende av gamla testamentet har en sådan praxis tydligen uppkommit i kristna kyrkan tidigare än man vanligen antagit; ja, efter ett partiellt kortare interregnum under den kristna kyrkans allra första tid torde man ha i väsentliga hänseenden bibehållit eller efterliknat vissa hedniska prelaters²⁾ samt rabbinernas botpraxis inklusive synd- och botmatematik. Eventuellt har man törhända även påverkats av de allmänna organisationstendenserna i romarriket. Kyrkan har nämligen alltid avskytt originalitet; denna har aldrig fått vara ett hennes framträdande karakteristikum. Detta kvardröjande och tillämpande av gammaltestamentlig praxis inklusive genomförandet av skärpningarna vid större brott ansåg sig den kristna kyrkan tydligen böra bibehålla och utveckla, då den ju hade Gud själv såsom inspirationskälla. Därtill kom, att sinnet hos de kristna kyrkomännens flertal mycket snart visade sig vara i minst lika hög grad traditionsbundet som det var jesucentriskt i fråga om kyrkopolitik och kyrkotukt. Motsättningen mellan Kristus och Mose frånsågs eller bortförklarades tydligen i många viktiga hänseenden³⁾. Det är visserligen imponerande, att det enligt

¹⁾ Jfr nyss rörande $7 \times 7 \times 7 \times 7$ gånger större straff.

²⁾ Lärarik är den 1930 framgrävda gravstenen över den egyptiske översteprästen Ra Wer. Under en religiös ceremoni hade den regerande farao ofrivilligt trampat honom på foten och fick tillgift endast på det villkor att furstens bön om förlåtelse ingrävdes på prästens minnesvård. Detta skedde i Egyptens tidigaste historia, sålunda före Mose krav att prästen skulle vara domare, och långt före påvens bud, att kejsare och konungar skulle vara honom underdåniga. Jfr 2 Krön. 26: 16, 20, 21.

³⁾ Sådant var förhållandet även sedan inom Rudbeckii gammallutherska kyrka. Jfr *Arsböcker i svensk undervisningshistoria* n:o 19, 21, 23.

Gregorius Thaumaturgos' uppgift funnos blott 17 hedningar i Neocaesarea vid hans död (år 270), medan de kristna därstädes enligt samma källa varit blott 17 vid hans födelse. Men det säger oss åtskilligt om ytligheten hos tidens jesucentricitet och sinnesändring, om graden av lösslitande från tradition och gammaltestamentlighet.

Såsom Herren utestängde Mirjam under en period av sju dagar¹⁾, för att hon ej ville vara i allo underdånig Guds högste legat, så upptager »Jesu testamente» sju dagars utestängning ur församlingen för den som störde templets frid²⁾. Såsom Daniel sörjde och fastade ända till vanmakt, tills Gud förklarade honom sitt välbehag, så förordar Hermas Herden fasta och fullständig uteslutning intill försoningsakten. Han talar om botgöringen såsom om den vore en förefintlig, ja vanlig institution³⁾. Vid kyrkomöten i Spanien, Galatien och Nicæa under 300-talets första årtionden nämnes blott en enda utestängningstid av t. ex. 3, 5, 7, 10, 12 år för vissa förseelser, medan vissa andra brott åter straffas medelst en serie av tre botgöringsstadier⁴⁾. Och även

¹⁾ 4 Mos. 12: 14. Om Mirjams upprättelse jfr här senare kap. 18. De som blivit orena genom att de t. ex. berört lik, blevo enligt Mose slutligt renade genom en speciell akt efter 3 å 7 dagar etc. Jfr 3 Mos. 11 o. f. — Gregorii nämnda ord: MIGNE aa gr. 46 s. 954.

²⁾ Testamentum Jesu (I: 34, edidit Rahmani s. 80, 81). Ytterligare »oordning» skulle medföra uteslutning, tills fridstöraren under sann ånger själv bad att få bli återintagen. På denna passus och på motsvarande uttalanden i andra skrifter stödja sig den tidigaste kyrkans och forskarnas påståenden att hans återvändande till kyrkan var en frivillig sak, — något som det vanligen ej var och ej kunde vara. Hade det fått vara frivilligt, skulle Sverige och mänskligheten säkerligen kommit att stå på en utomordentligt lägre plan i religiöst, moraliskt och törhända även kulturellt avseende. Jfr Bil. 22.

³⁾ Dan. 10: 8. Herden: MIGNE *Patrologiæ græca* 2. Hermas levde före eller omkring 150. Fram till 300-talet räknades »Herden» flerstädes bland de nytestamentliga skrifterna.

⁴⁾ Vid kyrkomöten i Elvira (i Andalusien) 305 å 306, då man bibehöll bottid intill döddagar för avfall, barnamord, mandrap, sodomiteri, förnyade äktenskapsbrott och osedlig sammanlevnad, vågade man ej över 10 år utsträcka botgöringen för långvarig frånvaro från gudstjänstlivet, trots det man förklarade dylikt vara att beteckna såsom avfall. Dylik frånvaro kunde tydligen vara nog så allmän i religions-

där de torftiga källorna icke bestämt tala om bottider, torde det nitiska prästerskapet ej låtit komma sig till last att lämna utan efterföljd bibelns framställningar, att »hela Israel ställde sig gråtande vid ingången till församlingshyddan»¹⁾, att man borde hålla brottslingar utestängda från gemensam bön och från daglig samvaro, att ris, hunger och fängsel anlåtats mot synden och att man av förtvivlan eller blygsel höljt huvudet eller strött aska på detsamma²⁾).

Att man icke hade disciplineringen fördelad å flera stadier utan samlad i ett skede, innebar en tidig, jämförelsevis hård form för kompromiss; när man fick botgöringen fördelad å flera stadier, innelåg nämligen en avsevärd, accelererande lättnad i varje senare stadium. Blott i fråga om tidsutsträckningen synes

förföljelsernas dagar och nog så farlig för analfabeterna. §§ 1, 46. — Enligt § 54 skulle sådana föräldrar uteslutas för tre år, vilka tvungo sina barn att bryta sin förlovning (tydligt = trolovning, som blivit stadfast av prästen och därmed av Gud). I § 69 stipuleras, att ett äktenskapsbrott borde sonas med 5 års bot. (Förut hade det kunnat sonas endast med dödsstraff.)

Vid kyrkliga mötena 314 i Ancyra (i Galatien) och 325 i Nicæa gör man den lindringen, att uppsåtligt barnamord skulle sonas under 10 år och ofrivilligt dråp under 5 å 7 år resp. avfall under 12 år. §§ 21, 22 resp. 11. För dråp hade bottiden förut varit sju år. — Till ett gammalt stadgande om de 10 utestängningsåren för barnamord hänvisar ännu 1551 års svenska tuktagenda (Årsböcker 21 s. 137). Enligt beslutet i Ancyra 314 kap. 22, i Mainz 847 §§ 21—23 och i Trebur (nära Mainz) 895 §§ 55—58 var bottiden för ofrivilligt mandråp c:a 7 år; så förblev den även i Sverige ännu enligt de hemliga tuktagendorna 1551, 1561. MANSI Coll. Concil. 2 s. 6, 13, 14, 17; 533, 534, 674, 534; 519; — 14 s. 909—910; 18A s. 156—157.

Biskopen (martyren) Petrus av Alexandria krävde en utestängning av 3 år eller 40 dagar av den som i högsta nöd avfallit och som så fort ske kunnat, återvänt till den rätta tron. MIGNE Patrol. gr. 18 s. 467. Petrus dog 315. En sådan syndare var ju, mänskligt att se, knappt att räkna såsom avfälling; en enbart av överhetspersoners våldshandling framtvingen »bekännelse» synes näppeligen kunnat motivera en ännu längre försoningsväg.

¹⁾ Det var när Herren dömt de brottsliga att »upphängas» för sina synder i avseende å moabitiska gudar och kvinnor. 4 Mos. 25: 1, 2—9. 24.000 israeliter dödades.

²⁾ Förtvivlan: Jes. 58: 5; Klagovisorna 2: 10. Blygsel: Jer. 14: 4. Aska: Job 2: 12; 1 Sam. 4: 12. Uteslutning: 1 Kor. 5; 2 Tess. 3: 14.

det, såsom skulle den enhetliga botterminen tett sig som ett minimum i förhållande ej blott till anatemat¹⁾ utan även till medeltidens mångåriga botsystem. Men det är ej säkert, att utestängningstiden vanligen var så kort, som den i enstaka fall synes varit och som man vanligen trott att den varit. Sju dagar var Mirjam utesluten; två, tre, fem, sju veckor anbefalla Didaskalia och de apostoliska konstitutionerna. Men Gud hade ju ock ådömt straff eller bottider om lika många år, ja fyra årtionden för stora brott. Och han hade sagt, att intill 7×7×7×7 gånger borde straffen ökas²⁾. Visserligen gällde detta närmast blott för upprepning av brott, men det måste även avsett den däri framträdande sinneshårdheten, ett tillägg, som kyrkan tidigt tagit ad notam. Om en syndare ej lydte kyrkans både många och hårda föreskrifter och om han framhärdade trots förmaningar, alltså mot bättre vetande, då blev hans straff ökat nära nog in infinitum. — Ett annat skäl till kyrklig stränghet tycktes ligga däri, att varje tidsperiod syntes för sina seloter vara mera brottslig än någon föregående; detta och en viss praxis bland rabbinerna måste ha medverkat till en avsevärt större stränghet emot större syndare, en stränghet proportionell mot syndens svårighetsgrad.

I hithörande frågor är källmaterialet utomordentligt torftigt. Men vi få ej draga den slutsatsen därav, att sådan sträng tukt saknats. Skulle ej tillfälligtvis de svenska hemliga tuktagarna av 1551 och 1561 räddats ens i ett enda exemplar³⁾, skulle vi just ingenting vetat om den svenska kyrkotukten 1500—1580; vi skulle ej ha anat att den var så starkt 300-tals- och medeltidsbetonad som den var. Det skall ej vara ägnat att förvåna, om en dag källor komma i dagen, som visa att man i vissa fall under de första kristna seklen haft både mycket långa och »odrägligt» svåra utestängnings-, straff- och bottider⁴⁾. Också anser

¹⁾ Med eller utan hopp att kyrkan skulle ävågbringa återförening med Gud och kyrkan i syndarens dödsstund.

²⁾ Didascalia et Const. Ap. s. 60, 61. — 3 Mos. 26: 14—33.

³⁾ Den förra finns blott i en enda avskrift (N 1894 UUB), den andra i två (T 131 LSB; Nord. 1722 UUB). Båda äro avtryckta i Årsböcker 21 s. 133 o. f., 140 o. f. En partiell avskrift jfr Bil. 28.

⁴⁾ I övervägande mån av brist på makt och organisation torde de kristna haft en mild kyrkotukt i större utsträckning blott under

man, att Basileios' föreskrifter om fenomenalt långa penitensstider ¹⁾ ej äro av honom författade utan blott kodifierade. Tvärt emot det kanske vanliga föreställningssättet torde det tre- å fyrdelade botgöringssystemet, som framträdde hos honom och några hans samtida, ej nödvändigt behövt medföra en utvidgning av utestängnings- eller bottiden. Då botskedena ökades i antal, torde strängheten redan då — liksom senare blev fallet — alltmer avtagit, ju längre den enskilde syndarens bottid skred fram ²⁾.

Sedan vi sålunda beaktat det huvudsakligen mosaiska kravet att yttre bot måste göras och det utan att något nämnes om ändring av botgöringen under bottiden, gå vi att se på dess nytestamentliga eller, närmare bestämt, jesucentriska motsats, det mer eller mindre fullständiga inhiberandet av varje strafförförande och yttre botgöring.

B. Ingen speciell period av yttre botövningar.

I det att ortodoxa seloter i forna tider valt (och i alla tider välja) de brantare vägarna bland dem, som det under respektive epoker varit och är kyrkan möjligt att gå, handla de så, som om de ej hade full tilltro till makten av Jesu milda lära. De första seklet samt under förföljelseperioderna o. a. tider av svaghet i yttre avseende. Jfr s. 216.

¹⁾ Jfr senare: kap. 18: sid. 233, 234, 238, 239, 241.

²⁾ Vad här sagts om enhetliga strafftider i fornkyrkan, gäller i synnerhet principen. Huru praxis tedde sig, det var närmast en fråga om möjlighet och lämplighet. Av källorna att döma skulle den enhetliga bottiden bibehållit sig här och var och i vissa fall tiderna igenom men säkert är det ej, ty då stadgandena i samband med en mängd specificerande paragrafer uppgiva, att man för några vissa synder skulle dömas exempelvis till 6 resp. 9 års botgöring, så behöver det ej nödvändigt innebära att det då är fråga om enhetlig bot; det kan möjligen i stället vara så, att man ej för varje synd brytt sig om att på papperet specificera antalet botår för de olika stadierna. Huru länge man nödgades undergå bot och vilka botövningar man måste underkasta sig, det skall aldrig bli möjligt att ens tillnärmelsevis utreda; det har förvisso utformats i den mån, å de tider och på de orter, där man hade eller trodde sig ha makt att även i detta hänseende låta sig *till* och *i* handling leda av det bibliska hotet: Ve den som fullgör Herrens bud försumligt (Jer. 48:10).

vilja »hjälpa Gud» och de stödj sig på staven Egypten såsom Abraham resp. Israel säges ha gjort ¹⁾. Människor av en annan typ ha sökt mildare förfaringssätt; de äro evangeliska, veka, modernt-psykologiska, kanske efterlätna och människofruktande. Deras mildhetsväg tyckes vara i bibeln anvisad av vissa profeter och av Jesus själv samt av (andra) enstaka uttalanden i nya testamentet, som voro tämligen diametralt motsatta Mose. Dessa reformatorer hade nämligen hänvisat till Guds barmhärtighet utan att lägga nämnvärd vikt vid yttre botövningar och bottider. De framhöllo, att Gud kastade allas våra synder uppå sin tjänare. Denne vore synd- och skuldoffret för folkets överträdelse. Förbannade vore de präster, som välte hinder å syndarens omvändelseväg, tillslöte himmelriket för människorna samt silade mygg och sväljde kameler. Utan hänsyn till mänskliga förordningar och hinder borde den fallne »stiga upp och gå till sin fader», och människorna borde utan vidare, såsom Jesus sade, förlåta 7×70 gånger ²⁾. Och till och med enligt aposteln Paulus skulle syndaren icke uppslukas genom allt för stor bedrövelse; församlingen borde fatta ett gemensamt beslut att bemöta honom med kärlek ³⁾.

I den kristna kyrkan ville därför även åtskilliga »kättare», att man ej skulle på judiskt-gammaltestamentligt vis bibehålla eller införa bestämda uteslutningstider eller andra yttre återföre-

¹⁾ 1 Mos. 16; jfr här sid. 300. — Amos 6:6; 1 Mos. 37:24.

²⁾ Jes. 53:6, 8, 10; Matt. 23:4, 13,24; Luk. 11:46; 15:18; Matt. 18:22; Luk. 17:4. — Det är tydligtvis de oförnuftiga, de allt för mosaiskt betonade fallen av »kyrkotukt» i det judiska församlinglivet, som Jesus gisslar med de orden till prästerna: Ve Eder, som läggen odrägliga bördor på människornas axlar och icke hjälpen dem att bära! T. o. m. bland Jesu apostlar och övriga lärjungar uppkommo ju meningsskiljaktigheter rörande mosaiska lagens fortfarande giltighet, och följande ord av Petrus till rabbinernas utskickade kommo först utomordentligt sent att gälla de disciplinära bördorna i hans kyrka: Varför fresten I Gud genom att vilja pålägga ett ok, som varken våra fäder eller vi förmått bära? Apg. 15:10. Jfr Gal. 6:13.

³⁾ 2 Kor. 2:5—11. Pauli ord, att strängheten ej finge vara alltför stor, var en säkerhetsåtgärd gentemot överdrifter i den avstängningsverksamhet, han eljest i allmänna ordalag flera gånger förordnat; strängast: jfr 1 Kor. 5:5. Utestängningen borde pågå, tills bättringen blivit uppenbar. Bil. 7.

ningsvillkor. De önskade ett laxare förfarande än andra, varvid man alltså borde i viss mån jämställa de offentliga brottens sonande med de hemliga förseelsernas. Så gjorde t. ex. audianerna, vilka påstås ha utan vidare återupptagit botgörare genast efter deras avlagda syndabekännelse ¹⁾. Även i Kartago läto några presbyterer sådant ske ²⁾. Och enligt äldre kyrkohistorici läto åtminstone homousianerna och novatianerna avskaffa eller aldrig införa botprästämbetet, varigenom envar erhöle rätt att efter bästa samvete frekventera nattvardsbordet. Med biskop Nektarios i spetsen skulle homousianerna ha borttagit penitentiariämbetet, tvånget och den offentliga kyrkotukten till följd av en viss förseelse i en viss kyrka på en viss dag av en viss diakon (alltså icke av en botpräst). Sålunda: små orsaker stora verkningar. Och nästan över allt gjorde biskoparna på samma sätt som Nektarios, enär de ansåge det opassande att brottslingen skulle avbedja sin skuld i hela församlingens närvaro, alltså stå liksom på en allmän skådeplats («in theatro»³⁾).

Dessa tvivelaktiga påståenden ha lagts till grund för konstruktioner i litteraturen om botprästämbetets avskaffande. Andra forskare ha däremot sökt orsaken till sistnämnda »företeelse» icke i före-

¹⁾ Dessa landsförvisade svärmare varken gäve syndarna en bestämd bottid eller inväntade deras verkliga bättring. Om dem jfr Epiphanius framställning i MIGNE Patrologiæ gr. 42 s. 340 o. f. Jfr Theodoretus kyrkohistoria: MIGNE Patrologiæ gr. 82 s. 1141—1142. (Denne kyrkohistoriker citeras även av Rudbeckius, ehuru i annat sammanhang. THEODORETUS Opera omnia IV, Halæ 1772, s. 365; Rudbeckii påskdagspredikan 1635 s. B iij på tal om biskop Liberius och kvinnorna.) I viss likhet med Örebro mötesbeslut 1529 alluderar Sveriges kyrkoordning 1571 (s. 68—69) på den av Theodoretus nämnda botseden men förkastar den för den allmänna överdådighetens och det världsliga svärdets slöhets skull. Kyrkoordningsförslaget 1608, 1619 liknar såsom vanligt KO härutinnan.

²⁾ Detta skedde förutan biskopens vetskap. MIGNE Patrologiæ lat. T. 4 (Cyprianus) s. 250—255.

³⁾ I bilagor 3—4 intagas uttalanden härom av Socrates och Sozomenus (MIGNE Patr. gr. 67 s. 614—615; 1458—1462). Biskop Nektarios i Konstantinopel (Gregorius Nazianzeni efterträdare) skulle ha »avskaffat» botprästämbetet och det närmast på grund av en diakons erotiska försyndelse i anslutning till en bikt. Av sådan orsak »avskaffar» man ej ett ämbete. Om förändring skett, måste den varit av kort varaktighet och gällt ett ringa landområde.

nämnda sekteriska botnihilism utan i ett den allmänna kyrkans allt mer organiserade straffsystem (botstadierna; jfr kap. 18). Men varken i den katolska eller sedan i den genuint gammalprotestantiska kyrkan avskaffades i verkligheten poenitentiari-institutionen, som uppbyggts på det av Gud genom Mose anbefallda prästadömet, och på vars nyckelämbete kyrkans makt vilade. Sålunda kunde varken Nektarii mildhetstendenser eller deras motsats, de stränga lagarna om botskeden, föranleda en sådan utveckling (jfr Bil. 6).

Däremot synes den sanningskärnan finnas kvar och ha blivit av uppfostringshistorisk betydelse, att nämnda sekter — och väl även andra — inom sin trånga sfär motarbetat överdrifterna i den nedärvda eller återinförda kyrkotukten och det, åtminstone till stor del, på profetiska och nytestamentliga grunder. I främsta rummet synas de önskat få bort utestängningen samt de andliga och timliga lydnadsbevisen för större syndare, varemot åtminstone icke alla veka torde arbetat för sloandet av en offentlig återintagningsakt, lika för alla, stora och små offentliga syndare. Såväl på avsaknanden av bottider och straffsystem som på bibehållandet av en för alla likartad försoningsakt tyder i varje fall Tertulliani klagan (här s. 229), att man icke kunde skilja på de olika syndaregrupperna. De mer eller mindre oppositionella och radikala mildhetstendenserna utgjorde ett aldrig tystnande krav i den kyrkliga uppfostringshistorien, och även i lutherska kyrkan i och utom Sverige möter oss ideligen det uttrycket — om än ofta blott rörande speciellt botfärdiga eller lydnadsvilliga syndare —, att de »genast efter bekännelsen intogos i församlingen»¹⁾.

¹⁾ Jfr här s. 229, 255, 287, 305 o. f., 316 o. f., 319; Bil. 33. Ännu i 1619 års svenska kyrkoordningsförslag (s. 441) påyrkas penitentiariesysslans bibehållande åtminstone såsom en biuppgift (t. ex. för teol. lektorn). Jfr här s. 261 not 2; 330, 346 not.

K A P. 18 — 20.

Flera botformer samt friköpande från viss botgöring.

Kap. 18. Mirjams återupprättelseväg. De kanoniska botskedena i jämförelsevis ursprunglig form.

A) Mirjamsberättelsen och botsökningsstadiet (med första återupptagningsakten).

Lika litet som dödsstraffet visade sig vara lämplig eller ens möjlig bestraffning för alla som medvetet syndat, lika litet kunde avsaknaden av eller homogeniteten i penitens vara lämplig för de många olika slagen av syndare efter de många olika slagen av försyndelser. Också fann — eller inskrev — den rabbinska och den kristna kyrkan i bibeln vissa skildringar och påbud, som kunde ge vägledning för ett successivt »levererande» av de olika botprestanda, — alltså vägledning för en botens differentiering eller ett fortsatt kompromissande åt skilda håll. Den tydligaste och likväl föga utförliga berättelsen om boten i Guds ord är 4 Mos. 12 kap., dvs. skildringen av huru Jahve återupprättar Mirjam, sedan hon och Aron vågat kritisera den »saktmodige» Mose, Guds högstbetrodde vän¹⁾.

¹⁾ Jfr Kol. 3:5: Döden edra lemmar.... Jfr 1 Petr. 2:24.

Om rabbinernas bot och straff jfr förra bandet sid. 84 samt KOBER Der Kirchenbann (Tübingen 1863) sid. 5 o. f. Den kristna kyrkan följer deras exempel. Det ligger vid sidan om uppgiften för föreliggande arbete att avhandla den frågan, huruvida hithörande bibelställen möjligen avfattades efter det att institutionen införts bland hedningar eller judar eller kristna, huruvida dessa »Guds ord» nedskrivits med münster i en redan påbörjad, något så när vidsträckt praxis och huruvida Mose gav sitt här i följande not nämnda förbud för förbindelse med hedningar före eller efter giftermålet med den utländska kvinnan eller

Det är långt gående konsekvenser, som kyrkan efter hand drager ur »Mose» framställning om straffet för tvänne förseelser, som synas oss vara föga eller icke brottsliga¹⁾. Den strängare kyrkodisciplinens tydligaste utgångspunkt och stöd i bibeln äro nämligen icke — såsom det så ofta påstås — Jesu ord om förhållandet till felande bröder utan grunden eller, rättare, sanktionen utgöres av Guds nämnda straff för dessa obetydliga förseelser eller, om man så vill, för Mirjams idealitets och personliga religiositets skull. Hennes återupprättelseväg är till stor del en kyrkoinstitutionens eller prästmaktens hårdhänta självhävdelse gent emot religiös individualitet och frihet eller gent emot lekmanna-förnuftet.

Så vitt jag vet, är det emellertid endast i Didaskalia och dess eftersägare de apostoliska konstitutionerna, som denna bibliska förebild nämnes och anbefalles. Dessa skrifter vända sig mot både den onaturliga hårdheten och den psykologiska släpphäntheten. Biskoparna borde icke vara tyranniska, icke snara till vrede, icke förskingra hjorden. Denna borde de i stället ena

om han icke alls givit det. Bibelkritiska synpunkter föraktades och fördömdes av hela den strömning, det här är fråga om, varför sådana icke eller föga beaktas i föreliggande framställning. — S. 344 not 3.

¹⁾ Mose hade till hustru tagit en utländska — något som han själv vid livsstraff förbjöd andra att göra. Då Israels barn togo utländska frillor, dödades de; 4 Mos. 12; 25. Aron och Mirjam hade vågat kritisera Mose gärning och hans religiösa härskarställning, och de fingo till svar att de gjort uppror mot Gud och Mose, vilken här nämnes den saktmodigaste människa på jorden och som i ett annat sammanhang t. o. m. kallas Gud. Även Korah, Dathan och Abiram samt 250 menighetshövdingar ville tydligen detronisera Mose och låta församlingen få religiöst-»kyrkligt» medinflytande (4 Mos. 16). Också genom lekmännen, församlingen talade väl Gud, menade de. 14,700 israeliter dödades för detta »uppror». (Det är en händelse, som ser ut som en tanke, att prästen Aron gick straff-fri. Och dock hade han gjort avguden och fick likaväl på annat bära inskriptionen Herrans Helighet; 2 Mos. 32 och 29 kap.) Moderna tolkningar rör. 4 Mos. 12 jfr NOWACK Handkommentar, Numeri s. 510 o. f. och STAVE Inledning passim. Situationen är i viss mån densamma som 1517, då man vid riksdagen i Worms ropade till Luther, att samvetet betydde ingenting gent emot påven och kyrkomötena. (Om Mose — Gud: 2 Mos. 7:1).

Det i texten följande: jfr här s. 344 not 2.

och församla ¹⁾). Mot de alltför vecka vända sig dessa skrifter i fordran på ett efter omständigheterna klokt och varsamt men dock bestämt handlingssätt. — En av de på deras tid strängaste riktningarna var katarernas, som t. ex. ville bibehålla anatemät. De båda skrifterna göra sig därför mycken möda med att ur bibeln framleta bevis mot dessa. Ävenså söka de därur fram uttalanden, som visserligen voro mycket vaga men som syntes dem o. a. kunna ge stöd åt en detaljerat utmejslad kyrkodisciplin. Det är därvid de komma in på hänvisningen till Mirjamsberättelsen ²⁾. Här må parallellt lämnas ett referat 1) av denna och 2) av Didaskalias förmaning till biskoparna; därigenom framträder överensstämmelsen ganska påtagligt. Först beakta vi då vad vi kunna kalla botsökningsskedet (med första återintagningsakten) för dem som gjort sig skyldiga till grövre synder.

1) Enligt 4 Mos. 12 kap. befallde Herren Mose, Aron och Mirjam att gå till församlingshyddan. I en molnstod talade han där till dem och jämförde de båda senare med Mose. Därigenom förödmjukade han de båda »syndarna», varigenom de tydligtvis borde lära känna sig själva, blygas och frukta. I samma ögonblick han vredgad gick bort från dem, gjordes Mirjam spetälsk. Kommo så underhandlingarna. Aron bad Mose om befrielse från syndaskulden för sig och Mirjam samt om upphörande av det straff, som drabbat henne. Mose vidaresände förbönen till Herren, som därefter dömdo Mirjam till förvisning på sju dagar och lovade henne återinträde efter denna tid.

¹⁾ Vos autem episcopi nolite esse duri neque tyranni neque iracundi neque asperi in populum Dei manibus vestris traditum, nec solvite domum Domini neque dispergite populum eius, sed convertite omnes homines, ut Deo cooperemini, et congregare credentes cum magna mansuetudine et longanimitate et patientia et sine ira et per doctrinam et orationem tanquam ministri regni æterni. — Edidit FUNK I s. 158, 159.

²⁾ Aa edidit FUNK I s. 60, 61. — Kristna botgörarens återvändande till kyrkan borde organiseras i viss mån så som de hedniska katekumenernas; efter det att offentliga syndare stängts ute och hållits såsom hedningar och publikaner (Matt. 18:17), skulle man sålunda låta dem få undervisning och höra predikan men ej närvara vid andra kultakter och ej umgås med andra människor. Efter undergången bot skulle syndaren återintagas i kyrkan.

2) Enligt Didaskalia och de apostoliska konstitutionerna borde biskoparna — i viss enlighet härmed — under vrede låta föra syndarna ut ur kyrkan, under vrede gå till rätta med dem och alltfört hålla dem utestängda utanför kyrkan. — Därpå skulle biskoparna befalla dem inträda i templet, bedja för dem enligt Jesu föredöme ¹⁾ samt undersöka, om de ångrade sig. Den som vore värdig återintagas, skulle utvisas ur templet och fasta under den tid, som brottets grovhet föreskrev, — 2, 3, 5 eller 7 veckor, allt efter förseelsens art. Efter åtvarningar och undervisning borde man med stränga ord ålägga syndaren att under denna tid gråtande bedja om att kunna bli värdig syndaförlåtelse.

Det att Gud talade strängeligen med Mirjam, förödmjukade henne och gick i vrede bort från henne, kom åtminstone i den kristna kyrkan att i viss mån motsvaras av uteslutnings- eller bannlysningsakten (och hade kanske redan före berättelsens nedskrivande börjat motsvaras av denna). Från det Herren gick bort från Mirjam och skickade henne spetälska, förgick ju en tid, tills hon blev denna kvitt. Enligt vad vi sett, kom denna period att i kyrkan motsvaras av ett första, förberedande botstadium eller en botsökningssperiod, varunder syndaren måste undergå en hårdhänt behandling, medan han ännu var i syndens och det oförminskade bannets våld.

Aron bad ju Mose för Mirjam, och Mose vidaresände denna förbön till Gud. Dessa förböner hade en tydlig om än utsagd förutsättning i Mirjams egen avbön). I detta bedjande och förbedjande ligger ett uppslag eller en motbild till att den botsökande sedan måste under gråt och suckar bedja de »rätta» församlingsmedlemmarna, att de skulle bedja prästen att syndaren åter måtte få komma i rätt förhållande till Gud och församlingen.

Att Gud efter människors bön och förböner åter trädde i

¹⁾ Jfr Jesu förbön i Luk. 23:34: Fader, förlåt dem!

²⁾ Visserligen nämner bibeln ej, att Mirjam själv ångrade sin synd och visade sig värdig förlåtelsen, men det måste ju vara med för botsystemets skull, och därför påstå Didaskalia och de apostoliska konstitutionerna, att så var fallet. Aa edidit FUNK I s. 60, 62, 64 o. f.

förbindelse med Mirjam, innebar tydligvis att hennes synd ej längre skilde Gud och henne åt, alltså att hon fick åtminstone en viss grad av förlåtelse. Vid denna halft milda, halft stränga akt frågade Herren, huruvida hon ej skulle skämmas, om hennes fader slagit henne på munnen¹⁾; därpå dömde han henne till de sju dagarnas inneslutning eller utestängning utanför lägret. Denna åtminstone begynnande försoning med ty åtföljande slutdom torde givit upphovet till eller, kanske rättare sagt, den »gudomliga» sanktionen åt den första offentliga absolutionsakten. Genom denna kom kyrkan att besvara dels den utestängdes egen hänvändelse, dels andras förböner för honom. Han kunde sålunda få börja sin egentliga botgöring. Vid denna förlåtelseakt avgav brottslingen nämligen offentlig syndabekännelse; för honom nedbads förlåtelse från Gud eller bad man om nåd för honom att kunna göra sig värdig en kommande förlåtelse eller erhöll han avlösning i indikativ form. Därjämte fick han sin egentliga botgöring inklusive bottid och timliga straff utmätt. I Mirjamsberättelsen — och i Mose lag om offer — ligger sålunda tydligvis det bibliska ursprunget till Didakäs offertanke²⁾ och till vad oräkneliga tuktstadgar samt ännu Sveriges kyrkoordning och kyrkoordningförslag kalla nödvändigheten att vid förlåtelseakten lägga penitenten en plikt uppå, att sätta honom den plikt som prästen finner lämplig³⁾. Och liksom det var vid förbundsarkens dörr, som Gud talade med Mose, Aron och Mirjam, så kom första återintagningsakten länge och mångenstädes att — åtminstone till sin förra hälft — äga rum vid kyrkdörren.

Om än vanligen med färre detaljuppgifter omvittnas sådana

¹⁾ Detta synes anspela på någon gammal sed, enligt vilken en far för någon sonens förseelse spottade denne i ansiktet, något som gjorde denne för en tid ärelös. En vid tävlingsloppningar besegrad kunde av sin arabiske fader bli spottad i ansiktet, enligt NOWACK Handkommentar, Numeri s. 514.

²⁾ 14:1—3, HARNACK Texte II s. 53—56. Jfr 3 Mos. 4 o. f.; Mal. 1:11, 14.

³⁾ Jfr s. 158, kap. 22, 23. Jfr GUMMERUS Busswesen, avtrycken i slutet; KO 1571 s. 70; KO-förslaget 1619 s. 430. — I ett flertal juridiskt och kyrkligt historiska arbeten betonas, att kyrkan lånat bötes-seden från den världsliga rättskipningen. Det förtjänar närmare undersökas, om ej den senare i stället lånat den av kyrkan och i allmänhet av den andliga jurisdiktionen. Jfr KIRCHENHEIM aa s. 227.

råd, föreskrifter och praxis, som dem Didaskalia och de apostoliska konstitutionerna angivit, ungefär samtidigt i västerlandet av i synnerhet Tertullianus och Cyprianus samt i Cleri Romani brev till den senare¹⁾. Även de utbreda sig mest om dessa första, mera uppseendeväckande eller dramatiska moment av en syndares botväg.

Tertullianus uppställer dessa och för övrigt ännu längre gående krav för att så kunna motarbeta de disciplinförkastande villolärarna, hos vilka, säger han, man ej kunde veta, vem som var katekumen, vem troende, vem opålitlig etc. Alla kommo, gingo och bådo samtidigt; man kastade pärlorna (även) för svin²⁾.

Att en sträng tukt varit åtminstone å sina håll införd i västerlandet före de stora förföljelsernas tid, framgår bland annat därav, att Cyprianus beklagar den minskning däri, som blivit införd under ifrågavarande svåra förhållanden. Visserligen avplanades smärre synder genom bot under en till synes tillbörlig tid, och enligt disciplinförordningarna kommo visserligen mindre syndare till avlösning, säger Cyprianus; men stora syndare bleve

¹⁾ Didaskalia synes visserligen vara avfattad något senare än Tertulliani skrifter, men ifrågavarande inslag om de tre nyss i texten nämnda momenten av bot äro tydligvis upptagna från äldre urkunder. Närmare källanvisningar rörande dessa och Cyprianus jfr här i flera av de nästföljande noterna, samt mot slutet av föreliggande avdelning a). — Tertullianus, född i Kartago troligen kort före 160, dog efter 220; var icke präst.

²⁾ De prescriptionibus adversus hæreticos. Cap. 40: »Pariter ... adeunt, pariter audiunt, pariter orant; ... etiam ethnici si supervenerint, santum canibus, et porcis margaritas, licet non veras, jactabunt. Simplicitatem volunt esse prostrationem disciplinæ, cujus penes nos curam lenocinium vocant. Pacem quoque passim cum omnibus miscent.» MIGNE Patrologiæ lat. 2 s. 56. Jfr här s. 223.

I Liber de Poenitentia Cap. IX yttrar Tertullianus följande (MIGNE Patr. lat. 1 s. 1243—1244): Exomologesis prosternendi et humilificandi hominis disciplina est, conversationem injungens misericordiæ illicem; de ipso quoque habitu atque victu mandat, sacco et cineri incubare corpus sordibus obscurare, animum moeroribus dejicere, illa quæ peccavit tristi tractatione mutare; cæterum pastum et potum pura nosse, non ventris scilicet, sed animæ causa: plerumque vero jejuniis preces alere, ingemiscere, lacrymari, et mugire dies noctesque ad Dominum Deum tuum, presbyteris advolvi, et caris Dei adgeniculari, omnibus fratribus legationes deprecationis suæ iniungere.

däremot framsläppta till nattvardsbordet utan att ha undergått penitens, avgivit syndabekännelse eller erhållit handpåläggning. Cyprianus framhåller flera gånger, att det senare vore ett uppenbart brott »contra Evangelii legem», mot Jesu ord: »Den som ovärdig äter mitt kött och dricker mitt blod, han är skyldig till Herrans lekamen»¹⁾. Tydligtvis i enlighet med en tidigare, allmänare och rimligare praxis påyrkar han däremot, att syndaren skulle en tid bedja om bot och genom ett botfärdigt leverne visa sin sanna ånger, varjämte församlingen borde hos biskopen hemställa om förlåtelse för honom (jfr att Aron framburit förböner till Mose för Mirjam). Först därefter skulle han få »handpåläggning till bot» (jfr första återintagningsakten). Också skriver Clerus Romanus till Cyprianus, att alla vid offentlig bot borde klappa på kyrkans port men icke bryta sönder den; de skulle stiga fram till kyrkans tröskel ehuru icke skrida över den; ödmjuka borde de hålla vakt vid det himmelska lägrets portar, betänkande att de varit fanflyktingar. Cyprianus säger sig i allo följa prästerskapets skildringar²⁾. Om man införde den laxa disciplinen och återintog syndaren alltför snart, skedde det i strid mot både lag och evangelium; det vore ej till själens hälsa; det bleve en falsk fred³⁾.

¹⁾ MIGNE Patrologiæ lat. 4 s. 251—258.

²⁾ Just det, att den nämnda skildringen om Mirjam var biblisk, är ett skäl (bland många) till att man även i västerlandet infört en därav påverkad kyrkotukt tidigare och allmänare, än de tills nu bevarade källorna ge vid handen och än forskningen mestadels hållit för troligt. Också framgår det redan av Tertulliani och Cypriani uttalanden samt av Cleri Romani brev till den senare, att den fullständiga utestängningen med sina suckar och böner utanför kyrkdörren förefanns i viss praxis, att man fällde förböner för syndarna och vid en speciell intagningsakt återförenade dem med kyrkan. Tertullianus i MIGNE Patr. lat. 2 s. 986; aa 1 s. 469: a communicatione orationis et conventus et omnis sancti commercii relegetur. Cyprianus i MIGNE Patr. lat. 4 s. 258, 307—315; 463 o. f. I Epist. 14 yttrar denne, att han helt anslutit sig till den praxis, som det romerska prästerskapet skildrat. Aa 4 s. 263—264.

³⁾ De Lapsis § 15: »Contra Evangelii vigorem, contra Domini ac Dei legem temeritate quorundam laxatur incautis communicatio, irrita et falsa pax, periculosa dantibus et nihil accipientibus profutura. Non querunt sanitatis patientiam, nec veram de satisfactione medicinam.» I § 16 skildrar Cyprianus vådorna av brottslingens alltför snara återinförlivande med kyrkan. I § 18 förnekar han naturens rätt att begära

Tertulliani och Cypriani förenämnda klagomål (s. 223, 229) innebära tydligtvis att staten icke tvang större brottslingar undergå kyrklig penitens offentligen (enär de undergingo världsliga straff). Staten hindrade därigenom Guds nådeväg och domsmakt i avseende å dessa, som dock kanske före andra borde genom ett *botsökningsstadium* komma fram till förlåtelse och försoning. Antydda motsättning och tendenser genomgå historien. Den kyrkliga och den statliga uppfattningen konvergera efter hand: utestängningen och de timliga straffen minskas men borttagas ej; minst en återintagningsakt bibehålles; småningom blir offentlig kyrkplikt för stora syndare (men ej för små) beroende på civiljuridisk prövning, — alltså fortfarande vissa reminiscenser från den av kyrkofäderna överklagade ordningen.

I viss motsättning till det här förut sagda har av ålder flertalet forskare å området ansett dels att de fyra kanoniska botstadierna uppstått ungefär på en och samma gång i den grekiska kyrkan och det strax före eller omkring år 300¹⁾, dels att botstadierna däremot skulle ha under den kristna antikens tid föga eller icke förekommit i västerlandet²⁾. Enligt några skulle vissa österländska botskeden vara senare än vid 300 tillkomna³⁾; särskilt skulle de gråtandes stadium inklusive förbudet att höra predikan vara av senare datum⁴⁾; det vore ej lätt att inse, huru synoderna skulle kunna föra en utestängd att tillhöra »de gråtande»⁵⁾.

sådant. MIGNE Patrologiæ lat. 4 s. 478 o. f. Jfr här förra bandet s. 53 not 1 och senare bandet s. 298.

¹⁾ Jfr FUNK Kirch.-gesch. Abhandlungen I s. 182. Ingen forskare synes nämna förefintligheten av ett homogent, samfällt botstadium, och dock torde de olika momenten i botsystemet uppkommit genom en fördelning och gruppering av en jämförelsevis enhetlig bottid.

²⁾ Jfr Bilaga 5.

³⁾ Jfr FUNK Kirch. Abh. I s. 183 o. f.

⁴⁾ Jfr FUNK Kirch. Abh. I s. 182 o. f. Han o. a. forskare förbise ej sällan, att källorna tala föga om prästens enskilda själavård och att dit räknas omsorgen att få syndare till att böja sig under kyrkans lydnad. Stadgandena tala mest om de redan absolverade; ståendet i vapenhuset kunde sålunda för de bannlysta vara ett övervunnet stadium.

⁵⁾ FUNK Kirch. Abh. I s. 189, citerande med kritik Archiv f. kath. Kirchenrecht 51 (1884) s. 38—40.

Härvid må emellertid ej förbises följande¹⁾. Det fullständiga förbudet att vara i kyrkan följer utan vidare av den judiska och den kristna kyrkans åskådning om offentliga syndares brott och straff (så länge kyrkorna ej kommit ett långt stycke in på kompromissernas nådeväg). Jesus drev ut månglarna från heligt område med gissel. Och enligt Paulus borde man ej ha med sådana syndare att göra: »ty vad tillkommer det mig att döma dem som äro utanför?»²⁾ I och med bibelns och i synnerhet gamla testamentets spridning och åtlydnad måste komplett utestängning i vissa svåra fall ha förekommit och det både i väster- och österlandet³⁾. Detta gällde även ståendet framför kyrkdörren eller åtminstone en brottslingens av kyrkan framtvungna, itererade, ivriga och ödmjuka hemställan att han måtte åter varda återintagen. Ty om och så länge som prästen (kyrkan) ej lät sig beveka, fanns i gamla förbundet ingen nåd för den utestängde, — detta alltså enligt Guds ord och även enligt de tidiga kyrkornas mening⁴⁾. Jesus hade ju ålagt lärjungarna »nödga» syndarna att komma till bröllopet. Och i missionsbefallningen hade han ålagt dem göra *alla* till hans lärjungar⁵⁾. Uppgiften för hans kyrka — inklusive kyrkomötena — låg sålunda klar. Såsom David o. a. av bibelns stora syndare under knäfall

¹⁾ Rörande det följande jfr förra bandet samt Arsböcker 19 och 21 kommentarer.

²⁾ Matt. 21:12; Joh. 2:15. — 1 Kor. 5:12 (v. 9—13).

³⁾ Om överskattningen av enskildas uttalanden jfr här Bilaga 6.

⁴⁾ Nåd fanns genom Jesus, men ännu långt in i luthersk tid voro alltför många kyrkomän så bundna av det institutionella, att för nåden fanns plats huvudsakligen blott vid predikningarna — och även det visst icke alltid. I sin disciplinära åskådning och verksamhet tänkte dessa män huvudsakligen blott på straffet, på de kyrkliga buden, på att försoning skulle vinnas ej mindre med kyrkan än med kyrkans Gud. Mose är Cypriani (och kyrkotuktens) fader. Jfr här förra bandet s. 53, 55 och föreliggande volym sid. 344 not 3.

⁵⁾ Matt. 22:9; 28:19. Luc. 14:23 översätter Rudbeckius i sin bibeledition så: »Gack vth på väghar och gårdar, och nödga them til at komma här in, på thet at mitt hws måtte warda fult.» Senare har i översättningen »nödga» vikit för »kalla» och, nu senast, »bjuda» — en kanske tidsavspeglande olikhet. — Dels dessa bibelställen, dels kyrkans praxis visar ohållbarheten av påståendet i nyssnämnda Archiv och hos många andra, att syndarens återvändo till kyrkan var en dennes helt frivilliga sak.

och tårar länge och ideligen anropat Herren om att åter få komma i hans gemenskap, så borde åtminstone varje hårdnackad, onaturlig och grov brottsling bemöda sig genom lång tids ödmjuka böner. Såsom det skuldbelastade Israel grät vid ingången till templet¹⁾, så skildrade Tertullianus och Cyprianus kristna syndares gråt, suckar och avbön, där de stodo utanför varje skyddande utsprång framför kyrkdörren²⁾. Också torde kyrkorna i långa tider förrän Hermas³⁾, Gregorius Thaumaturgos⁴⁾, Basileios⁵⁾, Reginos⁶⁾ och andras hittills bevarade skrifter tala mera detaljerat därom, ha tvungit vissa offentliga och i synnerhet halsstarriga syndare att på detta eller andra sätt ådagalägga inför hela församlingen, att de voro villiga, ja enträgna och tacksamma att få — om ock, nej helst *efter* stora lidanden — återinträda i de heligas och privilegierades gemenskap. Liksom allting annat gjordes åskådligt, så kunde intet mera åskådligt bönesätt — och för övrigt ej heller något bättre tillfälle därtill — givas än framför kyrkans dörr⁷⁾.

¹⁾ 4 Mos. 25:6.

²⁾ TERTULLIANUS Liber de pudicitia Cap. 3, 4: pro foribus... lacrymas fratrum sibi ... advocat ...; — »non modo limine, verum omni Ecclesiae tecto submovemus; quia non sunt delicta, sed monstra.» Så kan man ej yttra om frivilliga katekumener utan om brottslingar. — Cleri Romani ad Cyprianus Epistola 31: adeant ad limen Ecclesiae, ... Mittant legatos pro suis doloribus lacrymas. MIGNE Patrologiæ lat. 2 s. 986, 987; 4 s. 313, 314, jfr 315.

³⁾ Herden. MIGNE Patr. gr. 2. Jfr Bil. 6.

⁴⁾ Epistula canonica; i MIGNE Patrologiæ gr. 10 s. 1020 o. f. Jfr här Bilaga 5.

⁵⁾ MIGNE Patr. gr. 32; jfr här avtryck i Bilaga 7.

⁶⁾ Jfr här s. 249 o. f.

⁷⁾ Där blevo även katekumenerna och barnen intagna i kyrkan (genom dopet). — De förra hade ett motsvarande första utestående-stadium — om än ej framför kyrkdörren och om än förenat med ordnad undervisning; jfr Jesu testamente II:1—3.

Redan nu må framhållas, att både vissa av dessa källor och t. ex. Niceamötets beslut kunna tänkas tillåta en tolkning, enligt vilken syndare kunde åhöra predikan under perioden för den i övrigt fullständiga utestängningen, men detta utgör tydligtvis en senare lindring och det ej närmast för de grövre brottslingarna. Jahve hade ej tillåtit Mirjam o. a. höra ordet under motsvarande »bot»; ännu in i luthersk tid dröjde sig kvar förbudet för enstaka av de största syndare att övervara predikan. Därom mera här kap. 18 A och 20 A.

I st. f. att, såsom man menat, detta förberedande stadium (före den första offentliga absolutionsakten) skulle ha tillkommit senare än de tre följande botstationerna, torde det sålunda — åtminstone i någon form och med åtminstone partiellt tvång — ha förefunnits tidigare. Ty den var i synnerhet i avseende å de största syndarna en förutsättning för vad sedan skulle ske med dem. Den var botsökandet före de utestängdas botgöring; denna kunde icke äga rum annat än inom den kyrka, från vilken de genom sin synd störtat sig själva och inom vilken ensam frälsningen stode att vinna. Också var detta skedes utformning mera biblisk och nära till hands liggande än de två å tre sista stadiernas, vilkas utformning i ej ringa mån voro alster av obibliskt kyrkligt-världligt spekulations- och systematiseringsbegär¹⁾.

I viss likhet dels med judarnas sorgegråt vid ingången till församlingshyddan²⁾, dels med kyrkliga föredömen upptog alltså bland andra³⁾ även Basileios en gråtperiod, vilken i vissa fall var lika lång som, i andra fall ända ned till blott hälften så lång som var och en av de övriga botstadier, vilka ålades en syndare för en och samma förseelse⁴⁾. Sålunda borde man för mord, trolldom eller upprepade äktenskapsbrott stå utanför templet snyftande vid gudstjänster under fyra år; för kristusförnekelse⁵⁾, avfall eller könsförbindelse med en nära släkting tre år⁶⁾; för mened, likupprävnig och dråp två år; för hor två

¹⁾ Medelst det första stadiet visade sig brottslingen botfärdig, och han fick därefter en första absolution; alltså ett jesucentriskt drag trots den avskräckande formen. Om denna (första) absolutionsakt jfr här kap. Återintagningsakter.

²⁾ 4 Mos. 25: 4, 6.

³⁾ Efter små kyrkodisciplinära utredningar, där det vimlar av referat och citat ur gamla testamentet, föreskriver Gregorius Thaumaturgos i Epistola canonica, att de som under kriget mördat egna landsmän och varit landsförrädare, skulle vara avstängda från de hörandes botklass, tills kyrkans av bibeln inspirerade dom fallit. Så uteslutas även de, som ej själva angivit sig men likväl överbevisats ha gjort överfall på andras hus. MIGNE Patrologiæ gr. 10 s. 1020 o. f.

⁴⁾ Jfr här avtryck i Bilaga 7 om Basileios och om Gregorius från Nyssa.

⁵⁾ Syndaren får vid gudstjänster vara avbedjande utanför kyrkdörren eventuellt hela livstiden.

⁶⁾ Eventuellt lika länge som efter mord.

å ett år; för månggifte, för ett äktenskapsbrott och för besök hos trollkunnig¹⁾ ett år.

I viss anslutning till detta de uteslutnas svåraste om än blott förberedande botstadium anordnades eller hade anordnats novisernas prøvotid i klostren samt systematiserades och utfördes fasta, gisslingar, läsningar o. a. bestraffningar och botövningar i kloster och hem.

B) Egentliga botgöringsstadier (samt slutlig återintagning).

Enligt Guds dom vid uppgörelsen med Mirjam hölls hon innestängd utanför lägret under en vecka. Frisk intog hon sedan åter sin plats i församlingen. Folket hade dröjt sig kvar i väntan på hennes återkomst, och nu fortsatte det åter sin vandring. — Det österländska Didaskalia, som ju hänvisar till Guds så manifesterade vilja, utlägger detta så: Följande Herrens ord till Kain borde syndaren bli stilla och gå in i sig själv för att kunna bli herre över synden²⁾. Så som barnhärtiga fäder åter mottaga sina förlorade söner, borde kyrkan sedan återintaga syndaren.

I ett annat sammanhang, som förhända betecknar ett senare skede i urkundens tillkomst och ett senare led i kyrkans utveckling, ger Didaskalia mera detaljerade föreskrifter rörande detta syndarens stegvisa framskridande under den egentliga bottiden, dvs. sedan den utestängde efter gråtstadiet åter inlemmats i kyrkan och sedan den mindre syndaren förödmjukat sig. Efter avlagd trosbekännelse borde syndaren tillåtas höra ordet³⁾. Men han borde icke få deltaga i bedjandet⁴⁾, på det att han måtte (under renlevnad) sträva efter att nå även detta privilegium och på det att även andra måtte bibringas en hälsosam fruktan. Med de fromma borde han ej få umgås, innan han erhållit insegel på⁵⁾ att han var »fullkomlig»⁵⁾.

¹⁾ Eventuellt lika länge som efter mord och trolldom.

²⁾ 1 Mos. 4: 7; 4 Mos. 12:14. Didaskalia aa s. 60.

³⁾ Jfr här andra kanoniska botstadiet: s. 237 o. f.

⁴⁾ Jfr här andra återintagningsakten (kap. 22, 23); jfr här Bilaga 5 (och här nyss sid. 233): Gregorii Thaumaturgi ord i Epist

Däremot nämnes här och i andra av de äldsta kristna källorna föga eller intet om timliga straff, ehuru sådana tydligtvis förekommit. Munslag fick Mirjam ju ej, men Guds ordande därom kunde ju likväl föra kyrkans tanke på kroppsliga straff¹⁾ eller åtminstone straffinsignier²⁾. Under utestängningstiden — perioden mellan de båda återförsoningstillfällena — var Mirjam tydligtvis berövad dels vanlig näring, dels umgänget med församlingen; mångenstädes äro också i den kristna kyrkan åtminstone partiell fasta och partiell utestängning penitentens lott.

Liksom i Didaskalia finna vi även i Västerlandet hos t. ex. Tertullianus³⁾ den nämnda, kristliga mildringen i utestängningen efter första intagningen, att syndaren fick närvara under predikan, men ock den fortsatta strängheten, att han måste avlägsna sig omedelbart efter denna, enär han ej borde få närvara under »bönen», under de trognas mässa. Detta var det s. k. andra botstadiet (det första egentliga botgöringsskedet efter de bannlystas första absolutionsakt). Ännu ett tredje (möjligen även fjärde) stadium framträder hos dessa, innebärande ett fullständigt eller så gott som fullständigt andanröjande av hindren för återförsoning med kyrkan⁴⁾. När denna så ville — och måste — lindra och

can. 7: tills det behagade den helige ande samt de församlade heliga att tillåta inträde.

⁶⁾ Edidit FUNK I s. 126—129: si postea se pœnitentiam acturum esse promiserit, sicut et ethnicos, cum voluerint ac promiserint pœnitentiam se acturos esse, dixerintque se esse credentes, recipimus in congregationem, ut verbum audiant, nec vero communicamus cum eis, donec sigillo accepto perfecti fuerint: ita nec cum his communicamus, donec fructus pœnitentiæ ostenderint, ingredi autem eis licet, si verbum audire volunt, ne penitus intereant; in oratione vero ne communicent, sed egrediantur». Tillåtelsen att övervara bönen gav kyrkan först i det tredje kanoniska botstadiet.

¹⁾ Jfr förra bandet kap. 10 o. f.

²⁾ Jfr här Bilaga 20 om dessa.

³⁾ Tertullianus yttrar (MIGNE Patr. lat. 1 s. 469): a communicatione orationis et conventus et omnis sancti commercii relegetur.

⁴⁾ I Didaskalia och de apostoliska konstitutionerna, som utgävos för att vara avfattade av apostlar, torde kyrkan i avseende å uppenbara syndare kunna med en portion god vilja framläsa en utdrivningsakt, två olika botperioder och två återförsoningsakter (därv en avlösningsakt under och en återförsoningsakt efter botgöringstiden); vidare: rannsaking, undervisning, förböner, fasta, ångers ådagaläggande. — De »trognas mässa» jfr här Bil. 9.

uppdelas den långa, egentliga bottiden i allt mildare och mildare avsnitt, fick hon söka mönster i bibeln på andra ställen än Mirjamsskildringen. Man fann hos profeterna och i nya testamentet några antydningar, som kunde ge ett om än otillräckligt stöd åt förfarandena.

Sådana bibelställen, på vilka *andra botskedet* (tillträdet till predikan) kunde stödjas, voro t. ex. följande. Jesaja sade sig hava av Herren fått en lärd tunga för att kunna med ord stärka den trötta. Johannes Döparen och Kristus undervisade publikaner och syndare; den senare umgicks och åt med dem¹⁾. Enligt Paulus borde »bröderna» visserligen ej dagligdags umgås med den olydige men likväl ej »hålla honom såsom en ovän utan förmana honom såsom en broder»²⁾. Det sagda avsåg det positiva i rätten att närvara. Det negativa däremot: förbudet att stanna inne under »bönen» (de trognas mässa) hade ett förment ursprung i bibelns påbud att de »rätta» församlingsmedlemmarna ej ägde rätt att idka böneumgänge med brottslingar³⁾.

Bland penitenterna i denna andra grad hade somliga genom-

¹⁾ Jes. 50:4; Luk. 3:13 o. f. Jfr här s. 268.

²⁾ 2 Tess. 3:14, 15. Om ordets makt jfr HALL Den kyrkliga folkuppfostran (KA 1919) s. 126 o. f.

³⁾ Jfr här förra bandet sid. 85 (86 not). — Sådana syndare, som dolt andras ägodelar eller gjort sig skyldiga till svordomar eller till falsk ed, skulle ju enligt Mose lag bekosta och framföra ett offerdjur samt betala 1/5 å 5 gånger det ifrågavarande föremålets värde. Böter (50 silversiklar) skulle jämväl den giva, som kränkt en icke trolovad flicka. 3 Mos. 5 och 6 kap.; 5 Mos. 22:29. Vi ha förut (förra bandet kap. 8) uppräknat dessa synder bland dem som stodo på gränsen mellan lilla och medelstora bannet; deras bestraffande synes ha medverkat till avskiljandet av ett andra botstadium. I Epistula canonica I, V, VIII och IX betonar nämligen Gregorius Thaumaturgos, att man ej borde lätteligen kunna ha böneumgänge med sådana, som under de gotiska skövlingarna vid överfall stulit i andras hus och som någon gång därefter frivilligt erkände och återlämnade det rövade. [Till grupp I (bönfallande utanför templet i botdräkt) skulle de höra, om de ej erkände frivilligt; till grupp 3, om de frivilligt erkände och om de återlämnade det av goterna rövade gods, som de hittat. I förra fallet lågo de alltså under stora bannet, i senare fallet icke.] Så borde även den behandlas, hos vilken man fann sådant gods, som goterna rövade. [Yppade han det frivilligt, borde han få räknas till grupp 4, alltså blott underkasta sig den ringaste utslutningen.]

lidit botsökningsstadiet och första återintagningsakten; det var åtminstone de som blivit offentligen bannlysta. Andra hade att för ej fullt så svåra förseelser börja sin botgöring i denna andra (dvs. första egentliga) botgrad och voro då sålunda tämligen jämställda med de nyss absolverade, vad undanhållandet av kyrkans nådehavor beträffar. Det var därför naturligt, att syndarna i detta första egentliga botstadium voro tämligen jämställda med katekumenerna av lägsta graden. De båda grupperna kommo samtidigt in till predikan och intogo platser vid sidan av varandra i ett kyrkans avskilda inre förrum (när sådant efter hand började finnas¹⁾). Så som ifrågavarande katekumener erhöles undervisning än av privat art, än tillsammans med församlingen, så undervisades penitenten i denna sin grad dels vid bikt, dels medelst predikan. Samtliga skulle nämligen erhålla kännedom om den väg de hade att vandra. Men de voro utestängda från församlingsböner, fadderskap, trolovning, äktenskap, bröllopsuppvaktning, mässa, nattvard — i allmänhet sagt från sakramenten och andra av de heligaste gudstjänstakterna²⁾).

Basileios, vilken är en av de första som tydligt nämna fyra botstadier, låter denna andra »station» upptaga för mord och trolldom 7 å 5 år, för sodomiteri och äktenskapsbrott 5 år, för mened 3 å 2 år, för hor 2 å 1 år³⁾). Detta stränga förfaringsätt mildras i stort sett efter hand och det i paritet med andra hårda inslag i kyrkotukten — såsom vi senare skola se.

Förenämnda predikan om Gud följdes av bön till Gud (tredje stadiet) och delaktighet av Gud (nattvarden). Emellan de båda sistnämnda momenten av gudstjänstlivet inskjuta i synnerhet österländska

¹⁾ Narthex, ett litet rum mellan skeppet och yttre förrummet eller vapenhuset. Jfr Jesu testamente I kap. 19, jfr 35. Platsen kallas locus poenitentium. Jfr BINTERIM Denkwürdigkeiten 4:1 s. 47 o. f.; 5:2 s. 383 o. f. — Här s. 272—273; 296.

²⁾ Kyrkomötenas o. a. stadganden uttrycka sig visserligen så, som vore närvaro enbart under predikan det enda karakteristikum för detta botskede (audientes; ἀκροάμενοι). Men även fasta, böner och andra botövningar fordrades efter hand allt oftare å detta liksom å övriga stadier. Jfr det här några sidor förut sagda rörande Mirjams fasta och böner.

³⁾ Om Basileios stadganden jfr här s. 239 samt Bilaga 7.

kyrkor efter hand ett speciellt botstadium. Detta och det tredje skeddets såsom specialstadier sakna emellertid verkligt stöd i bibeln, varför de efter hand sjönko ned så i tidens hav, att de icke eller föga skönjas i lutherska kyrkan, om de än i dem stundom antydast till namnet¹⁾. De må därför här endast flyktigt beröras.

Under benämningen *knäböjande eller liggande* (ὄποπύπτοντες, substrati) genomledo sådana personer det tredje utvecklingsstadiet, vilka antingen förut genomgått andra, eventuellt även första bättringsproven eller ock fått till följd av sitt brotts relativa ringhet börja försoningsarbetet först med detta tredje skede.

Ifrågavarande penitenter behövde under predikan ej såsom under förra stadiet stå i förrummet (Narthex) utan fingo uppehålla sig inne i kyrkan. Där borde de, enligt vissa källor, ligga på knä eller ock, enligt andra urkunder, vanligen förbli stående men under bönen och handpåläggningen ligga framstupa²⁾ — allt å ett speciellt botställe (icke å deras vanliga, borgerliga plats i kyrkan). Här fingo de övervara såväl predikan som den därefter följande bönen, de trognas mässa. För oss kan det ha sitt särskilda intresse, att den de trognas bön, som upptages i de meromnämnda apostoliska konstitutionerna, senare i ej ringa mån blivit förebildlig just för svenska kyrkans bön och litanian: i kyrkoordningen 1571, handboken 1548, 1614 samt sedan intill nu — naturligtvis sedan den först befruktat andra kyrkors mässa på vägen till vår nord³⁾).

Enligt Baileios kanoniska brev borde detta tredje utestängningsstadium upptaga 4 å 7 år för mord och trolldom, 4 å 5 för mened, 4 för äktenskapsbrott och sodomiteri, 3 för kristusförnekelse och för besök hos trollkunnig, 2 å 1 för hor⁴⁾. Ej sällan var tiden för tredje

¹⁾ Jfr här Bil. 8 och s. 265—267; jfr 274—278.

²⁾ Enligt de sist antydda källorna skulle bönen tydligtvis ej vara en del av de trognas mässa utan en förbön för syndarna, varvid biskopen välsignande lade sin hand över de sig nedhukandes huvuden. Så enligt Laodiceamötet 320 § 19; MANSI 2 s. 567. De rätta församlingsmedlemmarna borde ej ligga nedhukade under söndagar och vid pingsten (alltså under de glädjeperioder, då »brudgummen var med» lärjungarna). Nicæa-konciliet beslut kap. XX: Quoniam sunt quidam in die dominico genua flectentes, et in diebus pentecostes: ut omnia in universis locis consonanter observentur, placuit sancto concilio, stantes domino vota persolvere. MANSI Collectio Concil. 2 s. 684.

³⁾ Jfr här parallellt avtryck i Bilaga 9. Knäböjande såsom tecken på syndasorg och botgöring nämnes t. ex. i första Clemens-brevet kap. 57 (som citerar 1 Petr. 5:5 och Ordspr. 1:23—32) samt i ORIGENES Libellus de oratione § 31 (citerande Ef. 3:14; Fil. 2:10). MIGNE Patrologiæ gr. 1 s. 324—325; 11 s. 552 (jfr aa s. 988; Contra Celsum lib. III § 51).

⁴⁾ Jfr sid. 233, 238 och 241 samt Bil. 7 om Basileios.

stadiet längre och i fjärde stadiet kortare än i första och andra botskedena.

Inom den första kristna kyrkan hade de otrogna eller avfallna ej ens rättighet att skänka gåvor till brödsbrytandet och att såsom åskådare övervara den mystagogiska höjdpunkten, nattvardsbegäendet¹⁾. Dessa privilegier erhöles dock, sedan de genomgått detta och eventuellt andra ådömda tidigare botstadier. Till tecken på sin upphöjelse fingo de lov att i stående ställning inneha sin vanliga plats i templet bland de »trogna» (συνιστάμενοι, consistentes). Men omedelbart före nattvardstillredelsen borde dessa så kallade *stående penitenter* avlägsna sig från gudstjänsten, enär de icke borde få »se Herrens lekamens sakrament»²⁾.

Vid sidan av vittnesbörden om iakttagandet av förenämnda två, tre eller fyra stadier — det fjärde fanns eller nämnes icke alltså — framlyser *än* den gamla utestängningen till döddagar för många grova synder³⁾, *än* starka hinder för eller »kursfall» å den kyrkliga botgöringsgraderingen. Det senare skedde bland annat under förföljelse- o. a. krigiska kristider, då ej blott statliga utan även kyrkliga lagar blevo mer eller mindre verkningslösa⁴⁾. Men allt eftersom kyrkan blev stark, kunde hon bättre än eljest undvika att »utföra Herrens sak försumligt»; sålunda

¹⁾ 5 Mos. 23: 18. Didascalia edidit FUNK I s. 226. Testamentum Domini Nostri Jesu Christi, edidit Ign. Ephr. II Rahmani I: 23; II: 13. Synodus S. Patricii, Auxilii, et Issernini Episcoporum, in Hibernia celebrata, circa annum Christi 450. vel 456 § XII, XIII, avtryckt i J. HARDUINUS Conciliorum Collectio, Acta I s. 1791.

²⁾ Uttryck i en svensk stiftsstadga i avskrift från tiden c:a 1400: GUMMERUS Busswesen s. XXIX.

³⁾ Sålunda ej blott för motstånd mot den Helige ande, det vill i praxis säga för underlåtenhet att underkasta sig kyrkans påbud.

⁴⁾ Ifrågavarande tider — till och omkring 300 — hade de kristna det särskilt svårt under och efter de kejsrerliga förföljelserna. Frestelserna tyckas varit många, starka och ej sällan överväldigande; ej minst synes man ha lockats till avfall, stöld, bedrägeri och mord. Exempel härå jfr här not 3 å sid. 237; not 2 s. 250. — Rudbeckius gjorde motsvarande erfarenhet rörande lagarna. I sin FridhzPredikan ... widh Pletscho ... 1. sept. . ., 1625 s. B iij yttrar han: »Vti krigz-tiidh kan man beswärligha hålla någhon lagh och rett widh macht, någhon agha och Disciplin. Såsom then gemena Sententien lydher: Inter arma silent leges.» — De psykologiskt motiverade inskränkningarna i kyrkodisciplinen skola här närmare beröras i nästa kapitel (19).

påyrkar Basileios efter förföljelseåren, att tidslängden för ogifta kvinnors syndabot borde upptagas till förnyad prövning, nu sedan kyrkan begynt skrida framåt i styrka och de ogiftas antal ökas¹⁾.

I stort sett är det först med denne Basileios²⁾ (i Cæsarea i Kappadokien) samt med biskop Gregorius Thaumaturgos³⁾ (i Neocæsarea i Pontos) som alla de fyra stadierna tydligt anbefallas i tills nu bevarade skrifter och det tämligen regelmässigt och gång på gång samt med ett så högt årsantal pr grad, station eller stadium, som vi sällan dittills bevittnat och väl aldrig senare bevittna i källorna⁴⁾.

Trots de starka psykologiska o. a. hinder, som alltjämt och efter hand allt mer ställdes i den strängare kyrkodisciplinens väg och som vi för korthetens skull skola behandla i ett sammanhang i nästa avdelning (19), ivra nitiska och kraftfulla katoliker ständigt för de kanoniska stadiernas bibehållande och genomförande. Sålunda beslöto påvliga kyrkomöten gång efter annan om uppräckning och stränghet, om återgång till den gamla goda tidens botsätt och om påkallande av statlig exekution å kyrkliga domslut mot nackstyva. Enligt uttalanden å synoden i Chalons

¹⁾ Dittills — under nödåren — hade dem ådömts ett års bot. MIGNE Patrologiæ gr. 32 s. 717. — Seloterna hade framgång i en sådan tendens huvudsakligen blott under kyrkliga högkonjunkturperioder av hänförelse och yttre makt — vare sig nu dessa egenskaper voro kännetecknande för större eller för mindre delar av det kyrkliga området. Ej sällan kunde dessa egenskaper i högre grad karakterisera vissa land, stift eller församlingar än andra.

²⁾ Om Basileios jfr Bilaga 7.

³⁾ Biskop 244—270. Bottider: MIGNE Patrologiæ gr. 10 s. 1019 o. f.

⁴⁾ Basileios broder, Gregorius från Nyssa, talar blott om de tre första stadierna. Men dessa omfatta sammanlagt lika många år eller ännu flera, än varje annan känd kristen kyrkochef och canonskrivare upptar i sina botföreskrifter rörande alla botskedena tillsammans. Han går längre än flertalet även däri, att han vill behålla ett slags anatema (med hopp): en avfällig och positivt ond person borde undergå penitens hela sin lifstid.

I Bilaga 7 avtryckas uttalanden av G. härutinnan. Det här förut nämnda tretalet framträder där ofta. Samma tretalet (men blott i 15, 12, 9, 6 år sammanlagt i alla fyra stadier) behärskar de medeltida stiftsstadgarna för Skara 1335 o. f.; jfr avtrycken GUMMERUS Busswesen t. ex. för högre och lägre grad av okyskhet s. VII—VIII, XII.

813 hade på många orter den offentliga boten och återföreningen kommit ur bruk — ett påstående som påminner om Cypriani 600 år tidigare ¹⁾ och som skulle komma att upprepas dels 400 à 500 år senare under en av romarkyrkans största maktperioder, dels ytterligare 200 à 300 år senare av svenskarna Laur. Petri och Rudbeckius ²⁾. Mötet 813 önskar deras återinförande med hjälp av kejsarmakten. Botövningarna skulle åläggas i enlighet med gamla canones, med bibeln och med kyrklig praxis, varemot alltför laxa poenentialböcker borde bortläggas.

Emellertid gick det med det kanoniska bottidssystemet, som det gått och går med kulturperioderna: det hade knappt nått sin relativa fulländning, innan det stod inför sitt fall eller sin förvittring. Systemet var konstlat samt mer eller mindre obiblskt och kunde därför ej bli bestående eller ens överallt förverkligat. Det hindrades och underminerades av evangelium, av kyrkoledares psykologiskt betonade själavårdsintresse och genom lekmäns kompakta motstånd. Märkligt är, att just de förenämnda kanonister, som bevarat och föreskrevit de strängaste påbuden om kyrkodisciplin, också äro de som grundlägga eller stödja mildringstendenserna. Var och en brottsling borde nämligen behandlas »efter förtjänst» — uttrycket taget i jämförelsevis ny, modern mening, alldeles som vi sedan finna att Rudbeckius o. a. svenska kraftnaturer tydligt krävde både stränghet och mildhet — allt efter som syndarens sinne motiverade det.

Ju kraftigare och längre detta undermineringsarbete pågått, dess mindre klara och fasta bli i stort sett lagstiftning, tradition och praxis på omskrivna område. Och när man nått fram till eller in i lutherska tiden i vårt land, avfattar man, såsom vi här senare skola se, stadgar och avkunnar domar i partiell, fluktuerande enlighet med den praxis, som man själv upplevat eller hört talas om och som man kunde mäktat följa. Vi skola sålunda ej vänta oss finna någon rak väg från äldre auktorer och gammal praxis fram till Rudbeckius.

¹⁾ MIGNE Patr. lat. 4 s. 251—253. MANSI Coll. Conc. 14 s. 98.

²⁾ I Laur. Petris skrivelse till ärkestiftets prästerskap 1566, den Rudbeckius finner sig böra trycka om 1622, klagas, att många gå till nattvarden trots det de ligga i uppenbara laster, hor, boleti, svalg, girighet etc. och platt ingen bättring företaga (ändock de henne under tiden [= understundom] med ett falskt hjärta utlova). Omtryckt i [U. v. TROIL] Skrifter Och Handl. Til Uplysning i Swenska Kyrko-Historien V s. 202—230; jfr aa s. 217.

KAP. 19.

Reformerings- och förvittringstendenser. Första botstadiets förkrympning.

Såsom nyss antytts, påyrkade bland andra den store Basileios ej blott strängare bot än förut för vissa fall och omständigheter utan även mildare bot för andra synder och sinnen. Ty det för botgöringens stränghet eller mildhet avgörande skulle vara brottslingens sinnelag; syftet borde mer än någonsin vara religiöst-etiskt-pedagogiskt. Så hade många profetiska och evangeliska bibelställen fordrat; så hade Tertullianus o. a. kyrkans lärare önskat. Tukten borde ju ur kropp och själ bränna synden, på det att anden måtte bli frälst på Herrens Jesu dag. (jfr 1 Kor. 5:5). Plågor för synden vore alltså ett reningsbad, värt att tacka för. Det vore högmödiget och förmätet att önska sig en återintagning i församlingen före en själens rentvågning från synden, yttrade Tertullianus ¹⁾. Men om boten gjort verkan å syndaren och ådagalagts inför församlingen, kunde och borde tydligtvis lindring i eller befrielse från botgöring inträda. Den här bakom liggande prövningen av syndarens sinnesförfattning och hans framsteg i ånger motiverade anställandet av botpräster på samma gång som det behövdes en mängd speciella föreskrifter om bottidernas längd såsom utgångspunkt vid bedömandet av den oerhörda mängden av olika slags brott ²⁾.

För att få botens frukter prövade anbefalldes därför även t. ex. den nyssnämnde Basileios mera psykologisk behandling av syndare och han upptog väsentligt mildare alternativ i sin kodexsamling vid sidan av de strängare och strängaste. Arten av

¹⁾ Därom, om de stora religiösa fördelarna av en både yttre och inre bot samt om blott ett tillåtet återinträde jfr Tertullianus i MIGNE Patr. lat. 1 s. 1229—1242. Jer. 8:4, 5. Jfr här förra bandet s. 53 not 1 samt Arsböcker 19 s. 53 o. f.

²⁾ Däremot t. ex. HOLL Enthusiasmus; jfr här Bilaga 6 (slutet).

och allvaret i botövningarna vore viktigare än bottidens längd¹⁾ — ett uttalande, som har vissa tydliga motsvarigheter förut i t. ex. Didaskalias och de apostoliska konstitutionernas nyssnämnda botavdelningar²⁾ och som i nya former sedan ofta upprepas — åtminstone på papperet — inom den katolska och gammalprotestantiska kyrkan. Då kyrkan vid conciliet i Neocæsarea 324 bestämde utestängningstiden för flera gånger ingånget äktenskap, tillades, att man genom omvändelse och penitens skulle kunna få sin bottid förkortad³⁾. Enligt kyrkomötet i Nicæa följande år borde de avfallna, som återupprättats, tillhöra åhörarstadiet under 3 år och under tio år vara knäböjande (liggande); vid alla dessa botövningar borde man pröva deras sinnelag och arten av deras ånger. Blott de sig verkligen omvändande kunde få sistnämnda skede förkortat i enlighet med vad biskopen ansåg skäligt⁴⁾. — Det är i ej ringa enlighet därmed, som kyrkomötet under katolska tiden flera sekler senare (t. ex. i Toledo 589⁵⁾, Worms 868⁶⁾ och Lambeth 1330⁷⁾ samt enligt ett flertal svenska tuktstadgar vid och efter sistnämnda tid) uttalade sig för att kyrkomännen vid beslut om botens omfattning borde taga hänsyn till de närmare omständigheterna vid brottet, personens sinnesart samt förseelsens art, tid, plats, orsak och tidsutdräkt⁸⁾.

Sådana psykologiska hänsyn samt förutnämnda evangeliserande och humaniserande tendenser verkade naturligtvis i rikt-

¹⁾ MIGNE Patrologiæ gr. 32 s. 672, 808; s. 307, 82, 84; jfr här Bilagor 7, 10.

²⁾ Edidit FUNK t. ex. I s. 48—49. Hes. 33:10—11.

³⁾ Conversio & poenitentia eorum tempus contrahit. MANSI Coll. Conciliorum 2 s. 540 § 3. De kyrkliga stridigheterna (hos montanister, novatianer o. a.) rörande tillbörliga antalet giftermål gå tydligtvis tillbaka på 1 Kor. 7.

⁴⁾ Jfr avtryck av Canon XII här i Bilaga 11.

⁵⁾ Jfr avtrycket här i Bilaga 12.

⁶⁾ Jfr avtrycket här i Bilaga 13.

⁷⁾ Jfr avtrycket här i Bilaga 14.

⁸⁾ Jfr avtrycken i GUMMERUS Busswesen passim; ordagrant t. ex. i uppsalastadgarna 1344 (aa s. XXII o. f. samt Årsböcker 21 s. 127—128). Reminiscenser därifrån och t. ex. från Kölnsynodens beslut 1280 om hemlig bikt (MANSI Coll. Conciliorum 24 s. 353 o. f.) funnos ock t. ex. i 1571 års kyrkoordning (s. 66) och de följande KO-förslagen (1619 s. 417).

ning hän mot nedskärning och förvandling av kyrkotukten. De gamla kanoniska utestängningstiderna och schavotteringsstillfällena visade sig giva alltför litet individuell fostran, och allmänheten knotade över dem. I stället för dessa hade profeterna och nya testamentet ej sällan framhävt böner och fasta; kyrkan gör på samma sätt och utbyter ej sällan en botform mot en annan — mot betalning¹⁾. Den botdräkt och det sorgesamma ståendet utanför kyrkdörren, som redan några av de första kyrkofäderna talat om föreskrevos visserligen mera i detalj i många påbud²⁾. Men detta behöver ej innebära ett strängare förfarande än förut. Bottiderna sönderfrättes nämligen inifrån, i det att av varje botår blott vissa veckor anslogos till fasta och annan bot. Även botårens antal minskades ej sällan men i mindre mån än botveckorna. Särskilt i ömmande fall och ofta även utan att något skäl angavs, förkortades botperioderna och minskades frekvensen av offentliga bannlysningar.

Liksom i flera andra hänseenden förmedlar man denna utveckling genom att formulera stadgandena så vagt, att man får läsa mera *mellan* än *på* raderna. Bland annat sker det genom påpekandet, att episcopus, poenitentiarius eller pastor har rätt att döma efter sig teende omständigheter. Så kan den efter hand allt mer, om än svagt, frambrytande evangeliseringen och humaniseringen småningom bli något mera framträdande här och var och småningom allt mer, utan att kyrkan — annat än i undantagsfall³⁾ — behövde i statuter taga tydligt avstånd från gammaltestamentliga föreskrifter och nedärvd praxis.

¹⁾ 1 Sam. 31:13. Jfr de sista kapitlen i förra bandet.

²⁾ »Ex Vetusto Codice Lucensi 490» hämtade Concilium Agathense år 506 följande.

XV. Poenitentes, tempore quo poenitentiam petunt, impositionem manuum & cilicium super caput a sacerdote, sicut ubique constitutum est, consequantur. Si autem comas non deposuerint, aut vestimenta non mutaverint, abjiciantur; & nisi digne poenituerint, non recipiantur. Juvenibus etiam poenitentia non facile committenda est propter ætatis fragilitatem. Viaticum tamen omnibus in morte positus non negandum. — MANSI Coll. Conciliorum 3 s. 322, 327.

³⁾ Ett sådant undantagsfall jfr här efter 1 1/2 sidor: mötet i Trebur 895. Följande exempel må illustrera de tendenser, som förefunnos omkring år 650 dels att bibehålla anatema med hopp om absolution strax före döden, dels att i en och samma urkund, ja kapitel

Mildare botböcker är förr utkommo och det ej sällan — betecknande nog — under »fin» och falsk ursprungsbeteckning; man använde alltså samma förfaringssätt, som då Josia och Hilikia utgävo den »nyfunna lagboken» för att vara skriven av Mose och då man under de första kristna seklen ville genom apostoliska författarenamn giva ökad auktoritet åt sina egna kyrkodisciplinära synpunkter. Sålunda spredos och återopades poenitentialia, som föregåvos vara avfattade t. ex. av Beda venerabilis, av patriarken Joannes Jejunator (Nästevtos) och av den i Grekland födde ärkebiskop Theodor av Canterbury¹⁾. Dessa statuter förete ej sällan en än ringa, än väsentlig, än uppseendeväckande minskning av botkraven eller återintagningsvillkoren²⁾.

Inskränkningstendenserna hade tidigt börjat söka anknytning till de kyrkliga kvartalsfester, som uppstått i anslutning till vissa romerska kvartalsmarknader och till årets heliga högtider, som föranledde många att begiva sig till Rom. Efter hand blev tiden före och vid dessa fester botsökningens och kristendomsförhörens centralperioder — en praxis som sedan bibehöll sig

föreskriva vitt skilda bottider för ett och samma brott (utan att bevekelsegrunder till de olika domsluten antydas), dels att — redan nu — säga en kortare bottid vara humanare än en längre, dels att gradera bottiderna alltefter delinkventens kyrkliga grad. Sanct Cummianus Hibernus yttrar i sin Poenitentiale (De Mensura) kap. VI. bl. a. följande. Qui voluntarie homicidium fecerint, ad poenitentiam se jugiter submittant; circa exitum autem vitæ communione digni habeantur, qui non voluntarie, sed casu homicidium perpetravit, quinque annis poeniteat. Mulieres quæ fornicantur, et partus suos, et ea quoque agunt, ut uteros /utero/ conceptos rejiciant, antiqui Patres instituerunt usque ad extremum vitæ; nunc humanius definitum est, decem annis poeniteant. . . .

Si quis homicidium fecerit, laici tribus, clerici quinque, subdiaconi sex, diaconi septem, presbyteri decem, episcopus duodecim annis, poeniteant. — MIGNE Patrologiæ lat. 87 s. 989.

¹⁾ Jfr här Bil. 15.

²⁾ Ej sällan utfärda kyrkomötena och bli i enskilda personers kanonsamlingar intagna bestämmelser om en bottid å blott 40 dagar eller 1 å två år. Därmed torde i många fall åsyftas blott något speciellt botstadium, i synnerhet det första åtminstone för bannlysta eller eventuellt det tredje för icke-bannlysta. I tidernas längd kunde sådana förordningar uppfattas så, som avsåge de hela bottiden, och de kunde därför kraftigt bidra till en ytterligare förkortning av penitenstiden.

1/2 å 1 tusen år. Såsom Jesus o. a. fastat 40 dagar, blir varje sådan period (karena) 40 dagar.

Det s. 242 nämnda seklet — 800-talet — hade ej nått sitt slut, innan det av tre ärkebiskopar och 19 biskopar besökta tyska nationalkonciliet i Trebur (nära Mainz; 895) genomdrivit det märkliga uttalandet¹⁾, att de gamla canones naturligtvis fortfarande ägde giltighet men att »vi herdar» borde för tidens beskaffenhets och människornas svaghets skull bestämma en begränsad bottid, för att ej motvilja skulle bemäktiga sig den sorglöse och för att den botfärdige skulle fyllas av hopp om frälsning²⁾. — Även högtstående kyrkomän svikta och vekna alltså i arbetet för ett förbenat tuktsystems upprätthållande. Enligt bibliska mönster upptaga de nämnda kyrkocheferna ett mindre antal botår vid sidan av de tidigare³⁾ samt fortsätta det under några hundra år på-

¹⁾ Canones äro undertecknade av ärkebiskoparna av Mainz, Köln och Trier samt av biskoparna i Freising, Eichstätt (båda i Bajern), Regensburg, Augustusburg (Sachsen), Konstanz, Chur (Schweiz), Basel, Strassburg, Speyer, Worms, Bremen, Werden, Hildesheim, Würzburg, Halberstadt, Messin (Lothringen), Minden, Paderborn (Västfalen) och Osnabrück. MANSI Coll. Conc. 18 s. 157—158.

²⁾ MANSI Coll. Conc. 18 s. 156 § 54: De his qui voluntarie homicidium fecerint, Ancyrano sancto concilio, cap. 21. legitur: Ut poenitentia quidem jugiter se submittant: perfectionem vero (id est, communionis Christi gratiam) circa vitæ exitum consequantur. Instituta canonica & sanctorum patrum decreta, nostro & omnium orthodoxorum judicio, inviolabilem habeant firmitatem. Nobis autem, qui pastores Christi ovium sumus, pro moderni temporis qualitate & hominum fragilitate, bonum & utile videtur, ut his qui voluntarie homicidium fecerint, auctoritate synodali & judicio generali, & modum castigationis imponamus, & certum ac definitum poenitentia tempus premonstremus: ne prolixum tempus poenitentia generet fastidium negligentibus: sed cursim exercitatis, accrescat opus salutis.

§ 55: . . . Gregorius pastorali commemorat libro: Occultiora sunt vulnera mentium quam corporum, & ars est artium regimen animarum.

Den äldre kanoniska föreskrift, som åsyftas i § 54, är tydligtvis beslutet i Ancyra år 314 (§ 21 eller 22) rörande livslång bot. MANSI Coll. Concil. 2 s. 519.

³⁾ Medan ungefär samma strafflatitud som hos Theodor stundom anbefalles efterhand av de förut omnämnda canonici Regino Prumiensis och Burchardus Wormatensis o. a., upptaga de jämväl i andra fall en avsevärt minskad bottid. För barnförkvävning (av ovarsamhet) ålägges sålunda en uteslutningstermin av tre år, för äktenskaps-

gående moderata reformarbetet även i fråga om botgöringsinnehållet. I det man förr huvudsakligen blott fordrat utestängning för så och så många år i varje botstadium, hade tydligtvis tidslängden blivit huvudsak och prestationerna i viss mån bisak — och det i strid mot Basileios o. a. kyrkoledares förenämnda uttalanden. Syndaren skulle nu prestera botgöringens svåraste och flesta moment i hemmet och det endast under en mindre del av vart och ett botår; antalet botår och schavotteringar minskades, och man gav mer ingående föreskrifter än förr om de tillbörliga prestanda under varje särskilt tidsavsnitt.

Första och andra botstadierna — de i övertvägande mån kvarstående botskedena — delas sålunda i två delar vardera, och varje senare del av dessa upptar en lindrigare bot än varje närmast föregående.

Det första stadiet kan tänkas gå tillbaka på Mirjamsberättelsen, även om intet är sagt om denna annat än att Didaskalia 500 à 600 år förut i allmänna ordalag pläderat för Mirjamsberättelsens förebildlighet. Mirjam blev ju i början genom spetsiska dels avskild från alla, dels nödgad till ånger och avbön. Efter detta följde en period av s. a. s. offentlig inestängning utanför lägret. Detta kan ha påverkat de bibelkunniga kyrkoledningarna till en motsvarande gruppering av dels 40 dagar av gråt, fasta på vatten och bröd samt avbön, dels 1 år under något lindrigare fasta och utan stående under gråt vid kyrkporten.

Nödvändig var nämligen ej en så hård tolkning som att brott, dråp och mened sju år, för naturvidriga laster nio år. De hålla sig alltså i de tidigare domspåbudens underkant, ja upptaga 1/2, 1/3 à 1/4 av det antal botår, som stipulerats i Gregorii Thaumaturgos och Basileios stadgar. (Jfr här förra bandet s. 101—104. Om de båda jfr ock här kap. Återintagningsaktör. Jfr WASSERSCHLEBEN Bussordn. s. 1 o. f.). Dessa sedan mycket lästa och följda urkundseditorer från 800- och 900-talen ha emellertid ej blott sådana dels jämförelsevis mycket hårda, dels medelmåttigt stränga botstatuter. Sålunda upptar Regino en gång för fader- eller brodermord blott ett års fullständig utestängning med avböner framför kyrkdörren och ett års åhörarestadium, varefter nämnes endast viss fasta intill brottslingens död. MIGNE Patrologiæ lat. 132 s. 290—291; 140 s. 772—773; Aa 140 s. 776—777 talar om den nyssnämnda dubbla ettårsboten: enligt epistola Nicolai papæ ad Radoldum S. Argentæ Retensis Ecclesiæ episcopum. Jfr aa s. 983—984.

Jahves första ingripande mot Mirjam skulle föranleda en offentlig bannlysningsakt. Gud sade ej med ett ord, att hon skulle bli spetsisk; än mindre sade han det inför allt folket. Den offentliga bannlysningen hade sålunda egentligen intet eller föga stöd i detta liksom ej heller i annat Guds ord; och därmed kunde den väsentligaste olikheten mellan stora och medelstora bannet anses sakna bärande bibliskt stöd. Också gick utvecklingen småningom i den riktningen, såsom vi redan sett i förra bandet och här efter hand skola se, att denna skillnad i stort sett förekommer allt mindre ofta och att stora bannet småningom allt oftare ersattes av mellanstora bannet.

Hela denna förskjutning underlättades och gynnades ej minst genom Reginos ¹⁾ och Burchards vitt spridda kanonsamlingar. För att exemplifiera botstadiernas tidsföljd, tidslängd och innebörd må deras stadga här återges: i sammanfattande översättning i texten, in extenso i Bilaga 16.

En mandråpare får ej beträda kyrkan inom de första 40 dagarna efter utestängningen men skall vid dennas port gråtande bedja om förlåtelse dag och natt. Han får under denna tid endast förtära bröd, salt och vatten, blott vara iförd skjorta av hår och ej umgås med någon. Efter denna karena påtager han kläder och skor samt låter klippa sitt hår. Han fastar sedan ett helt år på så sätt, att han (utom på sön- och helgdagar) ej får — annat än under vissa undantagsförhållanden och det mot penningavgift eller allmosor — smaka kött, ost, fet fisk, öl, vin eller mjöd ²⁾. Efter detta år erhåller han offentligen fridskyssen (vid avlösningssakten) och räknas sedan åter såsom kyrkans medlem samt får såsom sådan tillträde till templet ³⁾. Ännu under två år fastar han på samma sätt men kan regelmässigt mot nämnda betalning förtära kött diet varannan vardag (tisdagar, torsdagar, lördagar). Och ytterligare fastar han under fyra år men blott under 40 dagar före midsommar och jul samt — liksom övriga kristna — före påsk. Utan lösen får han numera nämnda

¹⁾ Jfr Bilaga 16 not. MIGNE Patr. lat. 132 s. 287 o. f.

²⁾ Jfr förra bandet kap. 13.

³⁾ Jfr gottlandslagen kap. 13: dråpare kan finna skydd i tempel 40 dagar, i gård ett år. Jfr Sv. akad. prisfråga 1857, Handl. tr. 1858 s. 255 § 6. Jfr här s. 228 not 3.

kött diet de tre veckodagarna och med lösen under ytterligare två; fredagen blir därigenom enda dag för fasta på vatten och bröd. Först efter de sju åren är han helt försonad med kyrkan ¹⁾.

I gråtskedet framträdde den minst genomgripande skillnaden mellan den kanoniska serien och de följande, på tyska konciliet (i Trebur) 895 anbefallda reformstadierna. Under minst 1000 å 1500 år fortlevde sålunda det kyrkliga krav och i ej ringa mån den kyrkliga praxis, att bannlysta och gärna även andra offentliga syndare skulle vid offentliga gudstjänster stå under gråt och i torftig dräkt utanför kyrkdörren. Längre betonade kyrkan, att de därvid borde anklaga sig själva, bedja de in- och utgående om förböner hos Gud (och, eventuellt, hos församlingen), bekänna sina synder samt begära förlåtelse och återintagning i kyrkan. Så skulle de bedja, tills den kristna församlingen samfällt ²⁾ gav sitt svar om förlåtelse från Gud och om (partiell) återförening med kyrkan ³⁾.

Den djupast ingripande minskningen i avseende å perioder var tydligen den inskränkningen, att man ej längre skulle behöva ha de olika stränga tredagarsfastorna pr vecka under hela året och alla åren utan blott under tre å fyra sexveckorspe-

¹⁾ MANSI Collectio Conciliorum 18 s. 156—157 § 55 o. f.: conciliebetslut i Trebur (nära Mainz) 895. Med dess Canones 54—58 äro i stort sett (i sak och till största delen i form) Reginos och Burchards stadgar tämligen lika (Reginos i MIGNE Patrologiæ lat. 132 s. 287 o. f.: De eccles. discipl. lib. II). Dock saknas vid Treburmötet något utlåtande om stående utanför kyrkdörren under 40 dagar, varemot dess tydliga föreskrifter om den slutliga försoningsakten synas ge vid handen att en speciell ritualenlig återintagningsakt borde äga rum. — Burchards: här Bil. 16.

²⁾ Detta krav å gemensamhet (vid förlåtelseakten): »communiver», restes t. ex. i Gregorius Thaumaturgos Epistula canonica VII (jfr XI, ett tillägg tydligen av senare hand). Enligt breven VIII, VII borde till denna första grupp få räknas de, vilka (vid goternas rofferier) vågat göra överfall å främmande människors hus, eller de, vilka (i gotisk fångenskap) deltagit i sina härskares mordiska och förrådiska dåd. MIGNE Patr. gr. 10 s. 1039—1041.

³⁾ Om de former, under vilka detta återförsonande ägde rum, jfr här kap. om Återföreningsakter.

rioder pr år ¹⁾ och det med allt mindre krav och stränghet, ju längre bottiden skred fram ²⁾.

Med vissa modifikationer funnos sådana tendenser och detaljer även hos oss och det ännu ett halvt årtusen efter 800-talets många reformstatuter. Det framgår av Skara, Uppsala och andra svenska stiftsstadgar under medeltiden. Givas må följande referat ur Uppsala stiftsstatuter c:a 1344 ³⁾. För dråp borde fortfarande å dömas sju års botgöring (penitens). Därunder skulle syndaren fasta sju 40-dagarsperioder (karenor), därav åtminstone under den första på vatten och bröd. Detta skulle vara hans kost under den andra och följande karenor åtminstone den veckodag, mordet begåtts; så även å fredagarna i tre veckor före midsommar, mikaeli och jul under den tid av de sju åren, som återstod efter respektive karenors slut. Eljest skulle han mestadels leva på fastlagmat (mjölkföda, vegetabilier etc.). Under karenor (i all synnerhet under den första) var förbjudet bruka linnekläder, skor, kudde, bord, bordduk. Man borde bära grova kläder, ligga i hård säng, gå med bara fötter, äta på bara golvet, ge res-

¹⁾ Jfr 3 Mos. 12, här refererat i slutet av tredje noten i detta band. Jfr även andra bilagan: 2 Mos. 19:10, 11, 15, varvid 3-talet multipliceras med 7, enligt 3 Mos. 26, här refererat å sid. 219. — Karenor funnos på 800-talet redan före Treburmötet; jfr MORINUS De Disciplina sid. 469 o. f.; om halva karenor jfr aa s. 470. Jfr MANSI Coll. Conc. 8 s. 327, Conc. Agathense 506 § XII: Placuit etiam, ut omnes ecclesie filii, exceptis diebus dominicis, in quadragesima, etiam die sabbato, sacerdotali ordinatione, & districtiois comminatione jejurent.

²⁾ Man författade många teologiskt-filosofiskt-mystiska förklaringar till eller motiveringar för dessa inskränkningar och de därvid normerande talen 3 och 4, men liksom åtskilliga bibliska och pseudoapostoliska motiveringar till kyrkodisciplinära insatser kommo de flesta till först sedan förändringarna partiellt införts — införts än med, än utan kyrkans innersta önskan. Sådana motiveringar och förklaringar nedskrevos bland annat av den under 1100-talets förra hälvt verksamme prelaten Honorius från Autun, författaren till medeltidens mest lästa bok. Denna (Eleucidarius eller Lucidarius) var ett slags bibelutläggning i frågor och svar. Honorii naturvetenskapliga översiktsarbete (»filosofi») är i viss mån ett verbalt motstycke till Comenii språkdörr och orbis pictus. — Jfr avtryck ur HONORIUS Gemma animæ här i Bilagor 18, 20.

³⁾ Avtryckta i GUMMERUS Busswesen s. XXII o. f.

terna av maten åt hundarna samt undvika gästabud.

Vi skola snart finna att i stort sett samma föreskrifter eller åtminstone tendenser levde kvar hos oss ännu efter mer än 200 år, sålunda en mansålder efter det vår kyrka blivit luthersk.

Det måste emellertid ligga utom denna undersöknings uppgift att följa utvecklingen i detalj och att steg för steg visa, när varje nytt moment inträtt eller inträdde i vart och ett land eller stift. Utvecklingen gick i verkligheten aldrig lika snörrätt och stilenligt, som den förefaller oss vid läsningen av de för oss bekanta, många och dock jämförelsevis fåtaliga statuterna, utan den hämmades, påskyndades eller förändrades i detaljer under en tusenårig kamp mellan kyrkliga, statliga, religiösa, etiska, psykologiska, ekonomiska och politiska maktfaktorer. Milda strömningar märkas i katolsk och luthersk tid i synnerhet under hierarkiens nedgångsperioder och respektive statsmaktens uppgångstider. Det är nämligen ofta just staten och allmänheten, som tvingar kyrkan till en mildhet, som hon ej sällan måste anse dels principvidrig, enär dess motsats var anbefalld i bibeln (gamla testamentet), dels oklok och brottslig, enär syndalevernet alltid syntes henne vara ohyggligare än någonsin. Under kyrkliga maktperioder ägde däremot ett slags uppräckning rum därigenom, att vissa skärpningar infördes i »uteståndet» i de timliga straffarterna och vid återintagningsakterna. Den allmänna kulturutvecklingen börjar präglas och gynnas ojämförligt mera än förr av lekmanaintressena och lekmanaförnuftet, och därigenom göras flera moment i kyrkotukten småningom till en ruin eller blott en form. Motståndet från »djävulsstaten» ökas sålunda; prästerna finna det ej sällan dels lönlöst, dels obehagligt, dels livsfarligt att övervaka påbudens efterlevnad. Praxis växlade i hög grad, men därom lämna oss de tills nu bevarade källorna endast i ringa mån vittnesbörd¹⁾.

¹⁾ Antingen ha sådana acta ej skrivits — de mestadels enda skrivkunniga, prästerna, ville eller vågade väl ej skriva så mycket härom —, eller ock är flertalet hithörande urkunder förstörda eller otydliga. De stämma långt ifrån alltid överens med statuterna. Skulle man av de senare draga slutsatser om rättskipningen, skulle bilden bli synnerligen skev eller t. o. m. motsatt verkligheten. Skulle vi av svenska offentliga stadganden döma om kyrkans domsverksamhet 1527—1855, skulle det bli en karrikatymässig och tämligen detaljlös skönmålning av förhållandena.

Den judiska, fornkristna och katolska kyrkan hade nämligen bibehållit gammal praxis eller multiplicerat med sju så länge och intensivt — och det i viss mån enligt de gammaltestamentliga föreskrifterna — att hos lekmän, stat och många kyrkomän fanns föga lust att låta ens bibelns ursprungliga multiplikander kvarstå. I vissa lutherska bygder förmå evangeliseringen, staterna och humaniseringen att till ett minimum reducera bottiderna o. a. botreminiscenser — så blir fallet i synnerhet i vissa tyska trakter med mer eller mindre sekulariserade konsistorier. Där nådde man en sådan utveckling med hjälp av Luther själv, som tillsammans med Justus Jonas o. a. formulerade den första hithörande konsistoriestadgan — vilket icke sedan hindrar Rudbeckius o. a. att anse den prästerliga, i sak tämligen diametralt motsatta domkapitelsinstitutionen och dess domsrätt för ortodoxa eller äkta bibliska. Å vissa orter i Tyskland synes man ej haft några utestängningstider; man skulle sålunda i viss mån återgått till Jesus eller audianerna (s. 222). Troligt är, att en sådan uppfattning om sakläget huvudsakligen kommer sig av bristen på källor; hade vi ej hittat 1551 och 1561 års hemliga botagendor för Sverige, kunde vi tro att tiden 1527—1559 haft en mycket mild tukt. I varje fall finnas andra tyska orter med tydliga om än små inslag av botperioder, och många seloter arbetade ju på en den gamla kyrkotuktens renässans¹⁾. Dessa små inslag och dessa seloter hade påtagliga motsvarigheter även i Sverige, och därjämte voro många straff- och botinsatser här av våldsammare art samt sträckte sig över längre tid än i Tyskland; — detta enär staterna söder om Östersjön ju upprättat partiellt sekulariserade kyrkostyrelser. Efter 1500 à 1600 år kommer man sålunda i utvecklingen tillbaka till de kortare av de i bibeln nämnda bottiderna.

Utän närmare ingående å stadganden och praxis i de olika hänseendena under olika sekel och på olika orter må denna tusenåriga utvecklingsgång refereras och skisseras på följande sätt.

Antalet veckor av intensiv bot minskas från 52 om året till 3 à 4 veckor pr år. Först sker det blott under senare och större

¹⁾ Jfr om Hesshusius, Wigandus, det sachsiska prästerskapets opposition mot 1580 års kyrkoordning: här s. 301 och Bil. 27.

delen av bottiden; t. ex. under de sista 4 av 7 för mord ådömda botår; hos Burchard utgöra därigenom karenornas antal inalles 12, och de skulle »avtjänas» under sammanlagt fyra år. Efter hand gäller denna inskränkning under allt flera och flera år. Karenornas antal blir småningom lika med botårens antal. Sålunda föreskrives i Uppsala stiftsstadgar c:a år 1344 inalles 7 karenor under de 7 botår en dråpare bör undergå; det är = 280 dagar = 3/4 år sammanlagt. Dessa karenor skjutas sålunda alltmer nära begynnelsen av syndarens bot. Då tre à fyra karenor gå på ett år, kunde sålunda efter hand karenorna trängas in under första botåren. De sista botåren hade tidigare ersatts av karenor och när dessa trängas fram till de första två à fyra åren, återstår endast några obetydliga rester av botövningar, t. ex. å en och annan års- eller veckodag, att fullgöra under de sista botåren. Och i varje botvecka var det efter hand blott ungefär halva antalet söckendagar, som man behövde undergå t. ex. botfasta i strängare mening, och ofta undandrog sig nog många att ens å dessa återstående restedagar följa föreskrifterna.

Utanför denna förminskning, denna kvartalsuppdelning, detta utbyte av år mot karenor, står den allra första fyrtyodagarsfastan, den, som syndaren borde undergå så fort som möjligt efter syndarens första begäran om återinträde, alltså efter hans första hemliga syndabekännelse och mer eller mindre frivilliga förödmjukelse inför pastor. Denna fastetid liksom även påskkarenan skulle vara odelad, medan efter hand de övriga karenorna klyvas i hälfter och det av bekvämlighets- och hälsoskäl i avseende å penitenterna ¹⁾. Småningom bortfaller alldeles den senare hälften

¹⁾ Under perioder av intensivt nit och yttre styrka ger kyrkan påbud i strängare riktning och under svagare perioder påbud av mildare art. Dessa föreskrifter kunna antingen upphävas eller förändras t. ex. i ett annat kyrkomötesbeslut i samma eller annat land, eller ock upphävas en lag eller en praxis småningom genom att den lämnas att självdö. T. ex. ett synodalbeslut 1022 i Seligenstadt förbjuder prästen vid hot om anatema att dela en karena (för andra än möjligen sjuka). [§ XVII: Et illud sub anathemate præceptum est, ut nullus presbyterorum cuiquam poenitenti carrinam dividere præsumat, si infirmitas non intervenerit. MANSI Coll. Concil. 19 s. 398.] Säkerligen har övergången förmedlats genom en lång tids vaghet i praxis och statuter, genom prästmännens rätt att döma efter sig

av varje sådan fyrtyodagarsfasta. Till sist klyvas även påskkarenorna samt den första (»svarta») fastetiden, varefter dels de båda senare hälfterna av dessa båda strängaste botperioder, dels de kvarvarande hälfterna av de förutnämnda mildare och mildaste karenorna småningom försvinna. Kvar står huvudsakligen blott en å två treveckorsperioder av den svarta karenan. Och synliga för alla bli därav blott de offentliga »lydnadsbevisen» å de tre eller något flera söndagarna. De sistnämnda bli sålunda den enda offentliga resten av de tidigare långa botperioderna. Av denna rest se vi många exempel i Sveriges gammallutherska kyrkobot (jfr Rudbeckii ideliga domslut: stå tre söndagar i vapenhuset).

Den svenska botagenda, som var ett hemligt appendix till kyrkoordningen 1561, omnämner förefintligheten av den här redan skisserade, i tidernas längd försiggående inskränkningen av bottiderna ¹⁾ och belyser med siffror den småningom skeende förvittringen ²⁾. Stadgan ifråga ville se dylik bot ådömas endast i fall av motspänstighet (sålunda blott efter en för dylik »oförlätlig synd» offentligen avkunnad bannlysning). Vidare vill den tillåta en de botfärdigas ögonblickliga återförening med kyrkan — alltså en återförsoning lik audianernas, Nektarii och andras krav å borttagande av varje obligatorisk, straffartad, yttre bottid.

teende omständigheter. I våra första »lutherskt-ortodoxa» botagendor har sådan delning hunnit bli både praxis och lag i avseende å flertalet karenor. [Årsböcker 21 s. 131, 144.] Denna väg, nämligen överlåtandet åt poenitentiarii omdöme att avgöra domslutet, framgår även av vissa acta rörande närvaro under predikan.

¹⁾ Den hade skett för att ondskan blev större och ogärningarna flera, yttrar den (liksom kyrkoordningen). Däremot nämner den ej de egentliga orsakerna: att Jesus ej önskat slik kyrkotukt, som hans kyrka utövade, och att ej heller staten och allmänheten gillade den. »I fortijdhen plögade man settie thenne scrifftena til såå mångheel åår, flere eller fierre, effter som Misgerningen thå waar stor till, huilke åår theraff och Anni pænitentiales, bleffuo kallade, thet är, Scriffteåår, Men med tijdhen thå onskoon förökades och slijka gerningar begynte offtare meere skiee, haffuer man vorDET nödgatt till att göra medhell och afflaag her medh, så att Skrifften ickie nu såå bliffuer hollin heela ååren, vtan allenest på någre wisse tijdher vti samma scrifft åår.» Årsböcker 21 s. 143.

²⁾ Jfr Bil. 28 (slutet).

Och dessa båda lindringar framskymta även i 1561 och 1571 års kyrkoordning samt i 1608 och 1619 års kyrkoordningsförslag.

Vad beträffar förstnämnda bot — lång och sträng bot efter motspänstighet —, skulle man närmast vara böjd för att förneka det kravets omsättning i praxis. Också ha interdiktet och stora bannet ansetts obefintliga i luthersk kyrkotukt¹⁾. Men söker man ingående i källorna, finner man, att ej blott de nackstyva utan även vissa andra stora brottslingar blivit i luthersk tid utestängda från kyrkan under flera år, visserligen sällan 7 à 9 år såsom 1551 och 1561 års svenska tuktagendor anbefallt men dock åtskilliga solvarv.

I Angermanni stift ålägges åtminstone några gånger en utestängning om 1 1/2 à 2 1/2 år. Minst *en* person var där och minst *en* i Paulini ärkestift uteslutna under c:a sex år²⁾. Lika länge hade utestängningen bort vara enligt »konung Johans capellans lagbok», enligt den avskrift som en kyrkoherde i Linköpings stift gjorde därur omkring år 1600³⁾. Ett à två årtionden därefter stipuleras i ärkestiftet under Kenicii episkopat⁴⁾, att de föräldrar, vilkas barn omkommit, medan man ej haft tillräckligt noggrann tillsyn över dem, skulle stå kyrkoplikt ända tills barnen skulle blivit sju år gamla, om de fått leva⁵⁾. Rudbeckius,

¹⁾ Det medelstora har knappast någon ens talat om.

²⁾ UDP 1596 20/10; 1644 23/3 etc. Se här Bilaga 19.

³⁾ Kyrkoherden Nic. Magni i Lönberga, Linköpings stift (1578—1615) säger sig ha skrivit följande »af Konung Johans capellans lagbok vid prostetinget: § 14. En hufvudmenedare böte 9 mark och stånde utan kyrka i 6 år med plikt och bot.» KÅ 1902 Medd. s. 86. (Uppsala stiftsstadga 1344 och 1561 års Augment hade i sådant fall angivit sju års utestängning.) Kyrkoherden torde gjort anteckningen ej blott av historiskt intresse utan, såsom Augment 1561 uttryckt det för sin del, att den skulle vara till en liten rättelse.

⁴⁾ Nota bene, om man får tro den troligen enda avskriften som finns av några utvalda fall i Kenicii stift. K 23 UUB. För svårigheten att få fram en bild av huru utvecklingen skred fram från den ene biskopens tid till den andres, är det betecknande, att knappt en enda paragraf eller ett enda protokoll finns i original kvar från Kenicii domkapitelssammanträden. Jfr följ. not.

⁵⁾ Kenicii domkapitel stipulerar t. ex. att modern skall för barnförkvävning stå sju veckor i vapenhuset, intagas offentligen och ge 1 à 2 daler till kyrkan. »Samma plict» drabbar fadern, om även han legat i bädden. För annat slags barnsdöd stånde föräldrarna

som var nära vän till Kenicius, följer som vanligt honom ganska tätt i spåren¹⁾.

I nedannämnda fall står domslutet ej, såsom ofta oljest, i förbindelse med absolutionsakten, utan det är att anse såsom en motsvarighet till bannlysningsförfarandet. Delinkventen ville nämligen varken bekänna, ångra eller underkasta sig. Domen är alltså inledningen till vad man kallat första botstadiet, botsökningen. En viss stor och obotfärdig bov dömdes att 1) stå i vapenhuset alla predikodagar under fyra veckor i hemsocknen; därefter skulle han stå vid domkyrkan tills han bättrade sig; 2) slita ris. Tydligtvis ledde förfarandet till önskat, åtminstone yttre resultat, ty efter mer än två månader efter den ursprungliga domen erhöill han avlösning, stående med ris i handen och bara axlar. Detta var alltså den speciella första återintagningsakten, och därvid dömdes han till 6 dalers plikt²⁾.

»kyrkioplikt, in thil thess barnen äre 7 åhr gamble». UUB K 23 § 2, avskriftshäfte i buntens början s. 264 (169); senast 1622 17/5.

Något senare; § 11: Dhe som belägre sine Syskonbarn, straffas först för lagha tingh och sedan 4. eller 5 veckor stå i wapnffuset alla Tidghierdhz dagar och publice bliffwa absolverat.

¹⁾ Jfr min »Folkuppfostran» 1919 s. 104 o. f.

²⁾ VDP 1621 17/3: »Erich Matzson i Alfuesta i Hubo sockn en hoorkarl hafuer ått 3 spurios för än han blef wijgd medh then quinna han nu hafuer, och lefuer medh henne i träto och slags måll. Hafuer gjordt hoor medh sijn leghe pijgha. Hon mördadhe barnet och bleff therföre brend. Han låter sigh sådana grofue [synder] intet gå till hiertat, hafuer intet bekymmer om till att förlijka sigh medh gudh och hans församling Sent[entia]. Effter han syntes aldeles obotferdigh, så blef honom pålagt, att stå i Skerke wåpnehuus alla predijkedaghar uthi 4 wekor, och sedhan komma hijtt och stå här till en tijdh, effter såsom han bättrar sig till och sedhan slijta rijss.» Den 18/4 s. å. dömdes han att »stå här [i Västerås] för kyrkedörena in till pingesdaghern och sedhan få en wijdare sentens». Den 16/5 ålades han att »om nästkommande fredagh här absolueras, stå medh bara axl och rijss i handena, och till hospitalet skall han giffua 6 Dal, och them lefrera innan S. Laurentij. [Senare tillskrivet i margin: exposuit]. Pär i Walby i S. Elian sadhe godh för honom. Han hafuer lagt uth een koo till Hospitalet 4 oct A 1632.» — I denna skildring exemplifieras jämväl, huru man kunde rätta gråttidens längd efter penitentens sinnesbeskaffenhet och att absolution kunde ges även å en söckendag, då predikan hölls.

Jfr kap. 24 och Bil. 49.

Flera voro i Rudbeckii stift »en longh tijdh» — därav minst två personer i fem år — ställda »ifrån kyrekian och sacramentet», innan de fingo »höra sijn tillbörligha skrift», dvs. undergingo sin första offentliga återintagningsakt. Atta kvinnor från Kopparberget, som stått åtalade för flera gånger upprepade otuktsbrott, dömdes sålunda att efter den nämnda avlösningsakten stå tre söndagar i stiftsstadens och tre i hemförsamlingens vapenhus¹⁾. Minst två botstadier hade alltså dröjt sig kvar eller upptagits på nytt. Nu såsom 1000 år tidigare äro de placerade på var sin sida om den första återintagningsakten och båda förlagda före andra återintagningsakten. Oss möta sålunda tydliga kvarlevor från medeltiden och, åtminstone partiellt, även från den fornkristna kyrkan, ja från Mirjamsberättelsen.

Om man i den sistnämnda ville såsom ett slags absolutionsakt tolka det tillfälle, då Gud avkunnade utestängningsstraffet, fick man ju stöd för det strängare förfaringssättet (mot bannlysta). Inlade man ej nyssnämnda betydelse hos Guds nämnda tillsägelseakt, gav skildringen i stället ett visst stöd för de kyrkliga »botemedlen» i avseende å de icke offentligt bannlysta, som underlågo mellanstora bannet.

Enligt 1551 och 1561 års allmänsvenska botagendor, 1561 och 1571 års kyrkoordning samt 1608 och 1619 års kyrkoordningsförslag borde sist antydda persongrupp egentligen kunna vinna återinträde förutan särskilda utestängnings- eller bottider. Villkoret för att sådana personer ej skulle »stängas ute», var ju att de ej voro halsstarriga utan lydigt och genast underkastade sig kyrkans bud. Trots detta resonemang vill dock vår kyrkas ledare, att de skulle ådagalägga »lydnadsbevis» (böta och stå i vapenhuset) och dessutom undergå en eller två helst offentliga återförsoningsakter. De »lydiga» skulle sålunda undgå blott den offentliga bannlysningen, en del av utestängningen samt eventuellt den första eller den andra återintagningsakten. Av vittnesbörden om praxis framgår detta ännu tydligare än av statuterna själva. Hur mycket än statsmakt och allmänhet ogillade åtminstone en del av förfaringssättet, måste alltså även medelstora,

¹⁾ VDP 1620 22/7, 26/7; citeras här senare s. 296.

botfärdiga syndare¹⁾ någon tid på i viss mån urgammalt vis dels böta (jfr avlat), dels stå under tårar framför kyrkdörren eller i vapenhuset eller åtminstone under suckar sitta närmast dörren inne i templet, tills de undfingo absolution. Det ser av källorna vanligen ut som skulle denna praxis varit ganska allmän i de strängare stiftet i Sverige under ett sekel²⁾ fram till Rudbeckii »underkuvande» (1636) och sedan förekommit tämligen ofta under ytterligare ett århundrade. Variationerna äro vanligen ej stora i fråga om tiden för dem att stå i vapenhuset.

Å en för övrigt tämligen okänd stiftssynod i Uppsala 1595 fattades sålunda följande beslut. »Alla kånor som affla barn i hoordom skole effter 7. framfarne wickor bethee sig Församb-

¹⁾ Innebörden blev ju dock i stort sett inskränkt, i det att de minsta av de offentliga syndarna räknades under lilla bannet, ty tiden skulle ej räcka till om man skulle behandla dem såsom offentliga, dvs. ådöma till och befria från medelstora bannet. KO 1571 s. 69, 1619 års förslag s. 429.

²⁾ Genom Västerås riksdag och ordinantia ville den svenska staten i högst väsentlig mån minska kyrkans maktställning, kyrkopolitik och kyrkodisciplin. Vid Örebro riksdag 1529 gav kyrkan svar på tal genom ett par rader rörande tukten, vilka sågo betydligt »oskyldiga» ut och vilkas innebörd därför undergått forskares uppmärksamhet. Kyrkomännen voro Guds legater och ämnade icke driva sig längre bort från sina positioner än vad bibel, kyrkolag och donationsbrev tilläto eller föreskrev. Så begynner eller rättare sagt fortsätter en kraftmätning, som ej ännu är alldeles slut och som väl aldrig slutas. Ytan bedrog ej sällan, ty i, med och under det som syntes ske, skedde ej sällan något annat. Så som det tyska reformkonciliet 895 gjort, så låter den svenska kyrkoledningen botprestationerna i väsentligaste mån förkortas, men huvudvikten lägges på prestanda under den kvarvarande tiden, och man låter de sistnämnda knappast offentligt bekantgöras. Såsom nämnda germanska synod sagt, att de gamla Canones naturligtvis fortfarande skulle vara gällande men att man ej borde följa dem, så lämnar vår lutherska kyrka tämligen obeaktade Västerås statliga ordinantias uttalanden att böterna skola inlevereras till konungen samt att man ej får bannlysa för enskild ovänskap eller för ringa orsakers skull etc. Gustav Vasa vill inlemma kyrkan i staten, men den förra skriver ej sällan sina egna stadgar, som partiellt strida mot »politicis» lagar och framför allt intentioner. 1551 och 1561 års botordningar äro sålunda tillkomna vid sidan av moderna lagstiftningsvägar, tillkomna genom clerus comitalis, vars makt åtminstone i så djupt ingripande förhållanden icke hade statens gillande.

lingen, och sedan bliffua wid kyrkiodören i trj sundager sampt och han, förra än han bliffuer intagen, huilket skee skal när mästa Folchet är tillstädhes¹⁾. Och enligt kyrkohandboken av år 1614 borde skriftefadern »ställa» de förra två å tre söndagar efter varandra framför kyrkdörren. — Å t. o. m. för den tiden ovanligt långa utestängningstider må även ett par ex. från Rudbeckii stift anföras. För ett hor och två lönskalägen dömdes en kvinna till ett års vapenhus; för slagsmål i kyrkan skulle ett par kvinnor stå framför kyrkdörren 2 3/4 månad²⁾.

Tydligtvis voro de förseelser ringa, efter vilka syndaren i Rudbeckii biskopsstift skulle »stå» blott två, ja en söndag i vapenhuset. I flera andra svenska stift och i Tyskland fick detta antal på hans tid vanligen räcka till även för större försyndelser. Och efter hand nödgas Rudbeckius låta schavotteringen för stora brott bli nästan lika kortvarig som för medelstora och små synder.

Tretalet blir alltmer även här förhärskande. Tre söndagar borde syndaren allmänligen stå i vapenhuset³⁾. Från denna

¹⁾ I UDP nämnes om denna stiftssynod blott att den började den 5 febr. med deklamation av M. Ericus och att M. Jacobus dagen därefter disputerade de peccato. Det torde varit vid detta tillfälle, dekanus Jac. Erici Stockh:s teser De peccato ventilades, ehuru det tryckta exemplaret uppper 1594 såsom år för synoden. Denna har väl uppskjutits till eller fortsatts år 1595. Teserna men ej synoden nämnas i H. Lundströms Synodalakter (I s. 7). Att det ej kan vara fråga om 1595 års kyrkomöte, visas även av uttrycket: »Besluuth i Vpsala Capittel». I förstnämnda UDP anges fem Casus, behandlade i domkapitlet i samband med synoden, varefter tillägges: Plura acta synodalia peculiariter annotata sunt å M. Laurentio Paulino et M: Johanne Olavi Gestritio, Notarijs synodalibus publicis. Förhända är det dessa »övriga acta», som ingå i en kopiebok i Växjö stiftsbibliotek, inbunden tillsammans med hertig Karls kyrkohandbok 1602. Det är ur denna avskrift, den här i texten införda satsen läsnats; jfr här sedan avd. om Svensk-lutherska kyrkofurstar rörande lång utestängningstid. Riksmötet hölls först 14 dagar senare. Bil. 48.

²⁾ VDP 1624 14/1 I, 1625 4/9 X etc.; jfr avtryck här Bilaga 21.

³⁾ Stundom nämnes det, att syndaren även skulle infinna sig där vid den ena eller båda gudstjänsterna å söckendag (onsdag, fredag). En av sistnämnda dagar var gudstjänstid å landsbygden, båda i stad. Jfr VDP 1821 30/5 VI: Anna marcusadotter i Noreberg som tree gångor hafuer bedrifuit lönskaläghe, och nu är i tjänst här i stadhen hoos sijn syster, skall stå här i wåpnehuset

praxis göres då och då ett undantag i skärpande eller i lindrande riktning. Det förra sker i synnerhet vid större brott, vid olydnad och vid återfall i synd. Lindring sker mest såvida syndaren före eller efter botperiodens början ådagalagt den rätta sinnesarten eller i varje fall lydigt böjt sig under kyrkans krav — alltså i viss mån samma nedprutning, som bibeln lovat och t. ex. Basileios påyrkat¹⁾. Dessa hade emellertid krävt sådan individuell behandling för vart och ett särskilt fall. Men på ett sätt, som i avseende å slentrian i ej ringa mån påminner om domsluten under tusen år i katolska kyrkan, är det även i Rudbeckii stift regel: »tre söndagar i vapenhuset». Detta uttryck förekommer tusentals gånger i hans domsprotokoll.

Rudbeckii närmaste efterföljare, som under sin professorstid bevittnat den offentliga kyrkotuktens nedläggande för grova syndare under Kenicii sista tid samt dess återupptagande och skärpning under Paulinus²⁾, betonar i sitt stora kyrkoordnings- alla söndaghar onsdaghar och fredaghar, till en tijdh och sedhan få en wijdare sentens. — 9/6 § 4: Anna Marcusa dotter ifrån Noreberg war här then och then 30 majj, skall ännu en tijdh stå i wåpnehuset. — 20/6 § II. Anna Marcusa dotter ifrån Noreberg som war här den 30 majj hafuer fått — 3 oechta barn. Sententia. Hon skall gifua — 3 daler till consistorium. alfredh nils jägares är godh ther före, skall intaghas den 21. Junij, pantsatte een skeed och gaf en daler pænitentiario.

¹⁾ Om rätt bot jfr t. ex. botpsalmerna. Jfr förra bandet s. 189 not 3; 190—191, VDP 1638 11/8 § II AI9: Swen i öffuersta i Biörkstadh begiärer slippa wapen hwset för pengar. Swar, han skal stå någhre söndagar i wapenhwset, är thz så att han sedhan sigh förödmiukar och faller till fögho kan honom thz andra blifwa tillgiffwidt. — Om Basileios jfr här s. 233, 241; Bil. 7.

²⁾ UDP 1638 »Dhen 24 octobris war Dn. Daniel Pastor i Widhboo her haffwandess medh sigh en Horkarl Märten Erichson i Bålstadh i Hussby Sochn, huilkom vthaff Öffwerheethen war benådt Liffuet, hadhe och redha vthlagt bothen som honom war pålagdt, frägadess för then skuld hwadh hans Kyrekioplicht wara skulle. — Der på swarade R:diss vir M. Olavus Laurelius loco pænitentiarij, at han skall stå wid kyrekiodören vthi 4 Söndagar, och till itt tacksamhetz tekn emot Gudh, som honom åter till Nådhe vptager, vthgiffwa 4 Rdhr hwilka Pengar hans kyrekiöheerde loffwadhe sigh willia vthfordra, och dhem sedan hijt förskicka.

UDP 1638 28/11 § 7. Reverendissimus M. Olavus Laurelius frågade hwadh Plicht them skall påläggias, för hoor hafua

förslag vådorna av längre offentlig bottid¹⁾ och erkänner, att det är en lång och sorglig erfarenhet som nödgar honom därtill. Och dock var detta numera i stort sett det enda reliktet från kyrkans gamla, långa och hårda utestängningsperioder. 1686 års kyrkolag och 1693 års handbok stadfäste det säkerligen i milda och medelstränga stift vanliga bruket att en söndags schavottering med åtföljande avbön (återintagning) är det normala för de av världslig rätt dömda och kyrkoplikt ålagda brottslingarna, var emot plikterummet och pliktballen alltjämt var under c:a tre söndagar *deras* lott, som ej syndat mot Sveriges rikets lag utan mot kyrkans (inklusive deras, som begått äktenskaps- och otuktsbrott).

K A P. 20.

Förbudet, respektive rätten att närvara under gudstjänsten.

A) Bibehållande i vissa fall av första botstadiets förbud för närvaro under hela gudstjänsten.

I det första stadiet (den fullständiga uteslutningen) bland de kanoniska och reginoska botsökningsskedena ingick ju bland de negativa momenten ett, som kanske synes vår lutherska tid ännu mer obiblisk och främmande än övriga sidor av bestraffningsboten. Det var förbudet för Guds ords åhörande i kyrkan.

Sällan nämnes i gamla testamentets historiska böcker, att

vthlagdt Böthe, och lijfuet är them af öffwerheeten benådt? Resolutio. Ther på swarades, att the skola vthgifua 2 Tnor Sädh, fyra Söndagar ståå widh kyrckedören, och sedan intagas medh förmaning till them som sålunda sigh försedt hafua, att thee afstå medh sådant: Medh Förmaningh och så till heela Församblingen, at the på thett högsta taga sigh till wara för sådant, och andre fördömelige Synder.

¹⁾ Aa s. 190: Eij heller moste the öfwer tree eller fyra Söndagar stå uthi Syndarummet, ty man förnimmer ofta, at sådana syndare, huar man alt för strengdt med them umgåss, blifwa ther af förhärdade och meer förwärrade än förbättrade.

syndare erhöilo eller borde erhålla religiös undervisning. Sådan omtalas ej ha under uteslutningstiden givits åt t. ex. Mirjam, som sedan blev återintagen; ej heller gavs sådan åt Kora, Datan, Abiram, Arons söner och de hundratusentals andra, som »den saktmodige» Mose lät sopa bort ur de levandes antal¹⁾, eller åt Ussia som fick leva länge efter det straffdomen för intrång å prästerskapets gebiet drabbat honom, eller åt Ananias och Safira som dödadades i nytestamentlig tid. Medan så gott som alla delar av den strängare kyrkodisciplinen saknade stöd i Jesu uttalanden, hade dock ett förbud för åhörande av bibelordet en viss förankring i hans maning: Kasten icke pärlorna för svin!²⁾

För grova verksynder samt för hårdnackhet mot Jen Helige ande och kyrkan blevo brottslingar sålunda i kyrkans tidigare historia dömda till att stå under stora bannet och därmed även hindrade att åhöra predikan. Denna utestängning från ordet åsyftades dels i Gregorius Thaumaturgos' yttrande³⁾, att man borde neka vissa syndare åhöra ordet, intill dess det behagade den Helige ande och de närvarande heliga [=prästerskapet] att annorlunda besluta, dels länge även i medeltidsstadgandena i utlandet och Sverige, vilka antingen, såsom Reginogruppen, bestämde 40 dagars och ett års utestående, eller helt kort och schablonmässigt à la kanoniska påbuden kallade ett första längre, vanligen flerårigt stadium för utevaro »extra ecclesiam».

Såsom vi skola se i kap. 20 B, blev emellertid efter hand rätten att åhöra predikan och Guds ord medgiven dels hedningar, dels allt flera och flera grupper av »syndare»; andra stadiet och delar av det första försvinna sålunda i synnerligen

¹⁾ Att t. ex. de 24.000 dödsdömda israeliterna ej erhöilo undervisning, jfr 4 Mos. 25; jfr där 11 och 16 kap. Vare sig de, som gjort sig skyldiga till dödssynder, hade erhållit undervisning eller ej, hade ju de själva avskurit förbindelsen med Gud och hans heliga ord. Så skulle då även Aron och Mirjam ha gjort, då de ej ville gilla Mose allenarådande mellanställning mellan Gud och folket.

²⁾ Matt. 7:3. Törhända har detta medverkat till den svenska kyrkans bristande intresse i äldre tider för hednamissionen (trots Jesu avskedsmaning Matt. 23:19).

³⁾ Epistula canonica § 7. Jfr här avdeln. 18 A och Bil. 5.

många fall. Men Sveriges hemliga kyrkoagenda 1551 behåller, såsom så ofta eljest, även härvid ett äldre särdrag. Den av prästen absolverade barnförkvävaren borde under den första, strängaste 40-dagarsfastan stå framför kyrkdörren varje sön- och helgdag »vnder mässo och Predikan»¹⁾ — alltså i likhet med vad Regino- och Burchardssamlingarna 600 år förut föreskrivit för 40 dagar och vad tidigare varit somligstädes ålagt nära nog varje offentlig syndare under flera år. Också i någon enskild kyrkomans anteckningar eller i domsprotokoll påträffa vi häntydingar på försök att uppehålla en jämförelsevis sträng praxis härutinnan. Sålunda har en kyrkoherde i en upplandssocken 1554 nedtecknat ungefär samma krav, som nämnda hemliga botstatuter föreskrivit (såsom bot efter barns död)²⁾. Detta torde vara sista gångerna, ett sådant påbud i svensk kyrka avser dem som gjort sig skyldiga till jämförelsevis mindre grova bland de här så kallade mellanstora synderna. Törhända skulle förbudet strängare uppehållas för ännu grövre synder. Men 1560—1561, då kyrkoordningen göres färdig att framläggas till eventuell promulgation av konungen, ifrågasätter man icke ens i det hemliga tillägget utestängning från predikan efter andra verksynder än de grövsta, nämligen de onaturliga³⁾, och även det vill man numera ej

¹⁾ Först under de nästföljande två 40-dagarsfastorna ägde syndaren rätt att gå in i templet, om det ej var honom möjligt att på förstnämnda plats »höra Gudtz ordh». Årsböcker n:o 21 s. 138.

²⁾ I Greifswalds universitetsbibliotek Mss Suecica 12 folio s. 253 (tydlig svensk Dijkmans anonyma samling) har jag påträffat följande. »Memoratu digna. Föllande tagit af en pastoris book i Litzlena skrifwen A:o 1554. På den tiden war Spanmählss måttet sålunda. 4 Fierdingar gjorde en Span, 3 Span gjorde 1 pundh, 12 pundh gjorde 1 läst.

Dhe 4 Carener om åhret de Infantum Oppressorius. Then 1 Carenen, som kallas den Swartta, hålles Sex wecker, eller mehr, tages sedhan i Kyrkia, hållandes sig uthan bastufvu och gästebodh, den dagen barnet ihiälläg. Skal fastas medh watn och bröd, iu så ofta han faller i hwarie wecka. Item then andra Carenen begynnes Adventz Söndagen och hålles till Hjul. Item den 3 om långfastone näst för påska. Item then fierde, en månadh strax effter S. Johannis Baptistæ. Thet skal hållas 4 resor om åhret, effter som föreskrifvet står, med fisk uthan kiött och 3 åhr långh.»

³⁾ Och säkerligen även efter den än gräsligare: synden mot den Helige ande, dvs. olydnad mot kyrkan. Årsböcker n:o 21 s. 142.

fastställa såsom nödvändigt utan överlåter åt poenitentiarius att avgöra det efter prövning i varje specieilt fall. I kyrkoordningen 1561, 1571 ges däremot full frihet att bevista själva predikan, och i 1619 (och 1682) års kyrkolagsförslag föreskrives strängt vite för bannlystas frånvaro under denna. Däremot synas de vidhålla det gamla förbudet att åhöra bönerna och åse nattvardsbegäendet — alltså en reminiscens från kanoniska stadier¹⁾.

Rudbeckius, som låter kyrkoordningens uttalanden delvis inflyta i sina kyrkostadgar²⁾, låter i ordalag, som tydligt påminna om Burchards bannlysningsformulär³⁾ och de medeltida kyrkobalkarna⁴⁾, åtminstone en och annan gudsföraktare så grundligt sättas från kyrkan, nattvarden och alla kristnas umgänge, att, såsom det formuleras i ett visst fall, om han kom i kyrkan, skulle prästen ingen tjänst göra; om han kom i gästabud, borde prästen gå dädan, och om brottslingen dog [under banntiden] skulle han icke komma i kyrkogården⁵⁾. Det säges icke tydligt att förbudet skulle gälla även predikan; man kunde tycka, att en eventuell tillåtelse att åhöra ordet i kyrkan skulle ha särskilt

¹⁾ Jfr här avd. 20 Bb. I kyrkoordningen 1571 s. 76 säges, att om den bannlyste så tredskas, att han icke ville »hålla sigh ifrå Kyrkionne, sedhan honom bliffuer tilsagdt» [tydligtvis i fråga om andakten omedelbart efter själva predikan], så skulle prästen »platt ingen Tidhegärd hålla» — alltså lokal interdikt. Sistnämnda stadgande intages i 1608 års edition av landslagen (XIV:6), och Rudbeckius låter både detta kyrkoordningens statut och det om tillåtelse för bannlysta att närvara under predikan inflyta i sina kyrkostadgar (Cap. V, Om ban § 7, 4). — Om interdikt jfr följande ur ADP. 1660 17/1. Jumala. Bönderna äro mechta genuördige emot Hr Olaum Beckium. R. Skrifuas dijt, att dhe wprorige mista sin gudztjänst till uidare Hr Lanssh. order och conferens; men dee som oskylliche åhro få gudztjänst, deras namn kan man wptechna, och Dn Beckius må bruka sit embete till widare betänckiande. — Finska kyrkohist. samf. handl. III s. 393.

²⁾ Se förra notens mitt.

³⁾ Jfr här avtrycket i Bil. 1: Burchards Exkommunikationsacta. Ur cap. 3 där må här nämnas varje rätt församlingsmedlems skyldighet att varken umgås med honom i gästabud eller eljest hjälpa honom, bedja eller dricka med honom etc.

⁴⁾ Jfr här s. 274 not 3.

⁵⁾ VDP 1621 16/1: en efterklang efter anatemat i Rheims år 900. MANSI aa 18 s. 184. Jfr här s. 76, 83, 91, 115, 122.

inryckts i domen, enär denna i övriga avseenden är så tydligt formulerad; det heter ju: om han kom i kyrkan.

I följande fall ges emellertid ingen tvekan om den för lutherdom så berömda Rudbeckii ståndpunkt i extrema fall. En gift man i Orsa, som besovit två av sina släktingar, av vilka åtminstone den ena var gift (sc. med en annan man än den nämnde), »blef på sidsta ting dömd ifrån Lijffuet, och sedhan instighet uthi kyrckian under predijkan uthi sin benk hardt widh kyrckodören, uthan pastoris wetskap. Sent[entia]. Bleff satt ifrån kyrckia och sacramento så länge han står sin rett. Men hans konor skole stämmas till capitelet. [Senare tillskrivet tydligtvis rörande mannen:] är nu afljffuat¹⁾. Detta kvarblivande eller återfall i den katolska åskådningen om församlingen såsom ett samfund av heliga yppade sig under Rudbeckii tredje biskopsår. En evangeliserande lindring i hans sinne och praxis torde emellertid kunna framläsas däri, att 13 år senare en minst lika »grov syndare», en som gjort dråp och sedan under tretton år avhållit sig från nattvarden, skulle visserligen stå i vapenhuset. tills han lärt sig läsa [lilla katekesens huvudstycken utantill], men han fick stiga in i kyrkan medan predikan pågick²⁾.

Föga evangeliskt var ock, att Rudbeckius i vissa andra fall — sina evangeliska predikningar till trots — framhöll det vara ett bevis på en särskild (kyrklig) nåd eller föranlett av speciella förhållanden, att tillträde till predikan kunde den grove syndaren beviljas för viss tid.

Vid lokala interdikt blevo ju de många skyldiga berövade rätten att åhöra predikan — och ofta många »oskyldiga» dessutom³⁾. Varken i avseende å interdiktet, i avseende å hinder

¹⁾ Det svenska förbudet för närvaro under predikan framträdde kanske huvudsakligen blott i fråga om sådana personer, vilkas mål lägo under världslig domstols prövning. Detta förbud var ej beroende på staten utan på kyrkan. — Stå sin rätt betyder: tills världslig dom i målet fallit. — Det förefaller som skulle förbud för närvaro under predikan ha förelegat under tre månader i ett här i Bil. 23 relaterat fall: VDP 1632 15/9 AI6. Texten: VDP 1621 28/1.

²⁾ Sedan skulle han komma till domkapitlet och få sin slutdom. VDP 1634 2/4 AI7; jfr 1633 19/6 II AI7.

³⁾ Enligt 1560 års riksdagsprästers beslut skulle präst ej kunna få utöva sin tjänst, om han låg i privat ovänskap med någon socken-

för kapell-lagens avskiljande till pastorat¹⁾ eller i avseende å individuellt förbud att åhöra predikan torde någon samtida luthersk kyrkoledare varit så sträng som Rudbeckius.

Efter hans och Paulini död (1646) har väl blott någon enda prästman vågat hålla syndare borta från predikan (utom i de efter hand alltmer sällsynta fallen av personlig interdikt²⁾). Pe-

bo (STIERNMAN Riksdagens Beslut, Bihang). Med den tidens besvärliga kommunikationer och ringa prästantal är det tydligt, att detta ofta skulle komma att innebära interdikt. — Jfr här förra bandet s. 33 o. f. Det är detta, här i texten nyss nämnda hinder, Luleåprosten Andreas Canuti vill undanröja genom sitt anförande i Uppsala domkapitel under Paulini tid 1641 7/10 § 10; konsistoriets beslut 1642 11/5 § 1 rörande klockaretillsättningen i Tibble vittnar om föga nit för ordets spridning; avlöningen skulle bli en prästpension. Härom jfr avtrycken här sid. 271—272 not 4.

¹⁾ Av följande fall, som ej voro alldeles enstaka, framgår en märklig formalism, som rent av kunde tolkas såsom avoghet mot ordets predikan och som tydligtvis hade sin grund i den katolska överskattningen av mässan på ordaförkunnelsens bekostnad. VDP 1) 1633 27/4 avslag domkapitlet Sala stads förnyade begäran, att gudstjänst måtte få hållas i kapellet och att den måtte få anställa »en præceptorem för vngebarn». Avslaget motiverades därmed, att man utan biskopens lov byggt kapellet. Följande söndag skulle man dock få predikan men ej mässa (nattvardsgång). 2) 1644 5/6 V AI9: Fernebo fierdingen begärer 1) att thee motte fåå fulkomligh kyrckiotienst wedh Högfors. 2) at the motte fåå byggia Capell wedh Benebo, som ligger mit i fierdingen. 3) begäre the D. Joh. Fabricium quar. Sententia. Kyrckiotiensten fulkomligh få thee intz; är nogot g[amle] folk och siukelige i fierdingen, besökias thee af Fabricio heller predikanten wedh Högförss. Elliest schall Fabricius citeras för det han her tillz vthan Capituli venia hafuer fulkomligh tienst giort wedh Högfors. D. Joh[annes] blifuer quar till thes han bekommer een annan vocation. Om Capellet får församlingen beschedh i märmessa när Pastores Ferneboensis och Norebergensis komma tillstädes.

I nedanstående ex. från Finland möter motstånd från en »lägre» prästmans sida: Enligt Åbo domkapitels protokoll 5/11 1657 § 3 nekade en kyrkoherde kyrktaga en hustru som »fåt barn i förtid»; »hon hafr böt». Han trotsade prestens tillsägelse och skall nu »wara förtänckt suara huarföre han hafuer så lång tid hållet henne från Gudz ord, etc.» Finska kyrkohist. samf. handl. II s. 110. Jfr UDP EV 102 1) 1649 29/8, 23/9.

²⁾ Åbo domkapitels protokoll 1660 17/1. J u m a l a. Bönderna äro Jfr avtryck å sid. 265 not 1 här från Finska kyrkohist. samf. handl. III s. 393.

nitensens sakrament hade nämligen sedan länge hållit på att förlora sin sakramentala särställning och därmed sin placering i värde och helgd framför ordet och predikan.

B) Närvaro under ordets reciterande och förklaring.

a) Ordets hörande förutan tydliga föreskrifter rörande eventuell närvaro under sakramentsförvaltningen.

Enligt Jahves lagar om syndaoffer kunde ju blott syndarens okunnighet om Guds lag rädda honom från dödsstraff. Också borde åtminstone vissa av de okunniga undervisas (av prästen) om sin belägenhet ¹⁾. Dessa nyss (i A.) omnämnda kyrkliga förbud att höra ordet ha endast avsett närvaro i templet tillsammans med församlingen, icke inställelse till privat undervisning (»hemma»).

Ju mer tiden skrider fram, dess mer inskränkes förbudet, avbalkningen från församlingsgemenskapen. Enligt Guds ord genom profeten Jesaja borde man nämligen såsom en basun oavbrutet förehålla Israels menighet dess synder och skulle sabbaten vara en äredag, då man fann sin lust i Herren ²⁾. Kristus umgicks och åt med publikaner och undervisade dem. Det är ej de friska utan de sjuka, som behöva läkare, sade han. God säd borde säs i alla sorters åkrar. Och då han utdelade sin missionsbefallning, gjorde han intet undantag för brottslingar. Alla borde lärjungarna undervisa ³⁾. Enligt andra tessalonikerbrevet borde den rätt kristne förmana den olydige såsom en broder ⁴⁾. — Dessa bibelställen gävo upphov till eller i varje fall stöd för kravet att syndare skulle närvara under församlingens gudstjänster över huvud taget eller i varje fall under bibeltexters (inklusive katekestexters) offentliga uppläsning och förklaring ⁵⁾. Genom detta

¹⁾ 3 Mos. 4: 23, 28; 5: 3, 4 — »Hemma» i nästa mening i texten: jfr Emporagrii och 1682 års kyrkoordningsförslag s. 98 resp. 52.

²⁾ Jes. 50: 4; 58: 1, 13, 14.

³⁾ Luk. 5: 27 o. f.; 7: 36 o. f.; 15: 1 o. f.; Matt. 23: 19, 20.

⁴⁾ 2 Tess. 3: 14, 15.

⁵⁾ Enligt bibeln var det ju varje husfaders plikt att lära de sina Guds ord; man skulle tala om hans lag både dag och natt

krav, som höjdes både av författare ¹⁾, prästmän, statsmyndigheter och lekmän, minskades efter hand alltmer den genom en självrådlig helgd åt eller tolkning av Mose lag uppkomna eller bibehållna praxis, att offentlig bannlysning drabbade syndare efter alla grövre brott. Och även när denna bannlysning fortfarande förekom, med vilken självfallet följde en lång tids förbud för syndarens närvaro i templet, så minskades småningom åtminstone sistnämnda förbud i så måtto, att närvaro kunde i vissa fall tillåtas under själva predikan. Stora bannet efterföljdes av det medelstora, när fråga var om andra stora synder än halsstarrighet. Varken till sådan nackstyhhet eller till de grövre verktynderna hade emellertid det stora flertalet »syndare» gjort sig skyldiga. Dem och »smärre syndare», alltså majoriteten av »namnkristna», måste man tillåta predikans hörande och — åtminstone i avseende å smärre syndare — även närvaro under bön och nattvard ²⁾.

Ju längre tiden skred fram, desto tydligare insåg man nämligen, att syndarnas förståndsliv borde nås av Guds ord även och icke minst under den tid de voro utestängda från församlingens gemenskap. De skulle så kunna väckas, lära sig och bedja samt därav bekomma åstundan att alltmer närma sig Kristus

(5 Mos. 6; Ps. 1: 1, 2). Så länge och varest kristen kyrka fanns, var det en självklar sak, en än oskriven, än skriven lag, att alla »rätta» kristna borde vara i kyrkan varje sön- och helgdag och det åtminstone vid högmässogudstjänsten. Det var märkligt nog kyrkan själv, som bestämde om undantag, i det hon gjorde skillnad på syndare och trogna. Ett mera utbrett och nytestamentligt bibelstudium kom efter hand att motverka fortsättandet av denna praxis eller främja närvaron under predikan. Att åhörandet så småningom blev ett privilegium och en plikt även för allt flera och flera »syndare», dels föranleddes av, dels verkade så, att ordets höghet och makt blev mera framhävd än förr; evangeliseringen blev mera skönjbar; skillnaden mellan tiden före och tiden efter första upptagningsakten blev icke så stor som förr.

¹⁾ Didascalia, edidit FUNK s. 128: Nec vero prorsus eos impedibis, quominus in ecclesiam veniant audiantque verbum, episcopo. Namque et Dominus noster ac salvator non prorsus repudiavit ac reiecit publicanos et peccatores, sed etiam comedit cum eis.

²⁾ Om dessa bannarter och deras förskjutning jfr kapitlet där- om i förra bandet!

samt på nytt ingå i hans församling av trogna kristna. Han hade ju ock själv sagt: Nödgen dem till min måltid!

Tydligare och oftare än förr framträder naturligtvis i den lutherska kyrkan skyldigheten att närvara under predikan. Sachsens Unterricht der visitatoren 1528 och vår första kyrkoordning 1571, vilka i så många andra hänseenden vittna om en avsevärt äldre ståndpunkt än något senare acta, tilläto visserligen men anbefalldes ej, än mindre ålade syndare vid vite att vara tillstädes¹⁾. Däremot framhölls denna förpliktelse — i varje fall tydligare än förr — under den lutherska »motreformationen», som i allmänhet uppvisar en livligare entusiasm och en, man kunde nästan säga våldsammare kraftutveckling än föregående tidsperiod. Sålunda stadgas sådan närvaro — det vare nu enligt biblisk eller enligt katolskt-kyrklig påverkan — i ett flertal tyska kyrkostatuter²⁾. Genom direkt lån från Sachsen-Lauenburgs kyrkoordning 1585 ingår detta påbud även i vårt kyrkoordningsförslag

¹⁾ SEHLING KO I s. 170; KO 1571 s. 73, 75. Svenska kyrkoordningsförslaget 1619 s. 432 efterliknar KO s. 73 och tillägger att syndarna böra »ståå» på »synnerlighe rum effterst i Kyrkian». Detta avsåg alla, som skulle undergå »uppenbar plikt». Det nyss antydda uttrycket i KO s. 75 avser bannlysta och ersättes i KO-förslaget 1619 med stadgandet om tvång (lånat från Nedersachsens KO; jfr strax i texten). Jfr 1561 års augment till kyrkoordningen: »Ty man måå thz ickie formeena hedningom eller androm Oeristnom». Årsböcker 21 s. 142. Även Pfalz-Zweibrückens KO 1557 betonar starkt nödvändigheten av de utestängdas kyrkobesök. RICHTER KO II s. 195. Enligt Hamburgs och Lübecks kyrkoordningar 1529 resp. 1531 samt Jena konsistorialordning 1569 ägde den bannlyste rätt att höra ordet (de förra: »in de predike mogen se wol gaen»; Jena: »mag er in die kirchen gehen»). SEHLING KO V s. 509, 356; I s. 240. Så ock den s. k. Västerås ordinantia 1544, 1571 års svenska kyrkoordning (s. 73, 75; KO s. 73: »thet warder ock Rydzom och Hedningom tilstadt») samt de delar av 1619 års kyrkolagsförslag, som ordagrant likna den nedersachsiska. 1608 års svenska förslag i KB nämner ej tillåtelsen att åhöra predikan; dennas åhörande torde för ifrågasvarande redaktionen (Paulinus) då varit en självklar rättighet åtminstone i fråga om de vanligare fallen.

²⁾ T. ex. i Württembergs kyrkoordning 1559, Mecklenburgs konsistorialordning 1570 samt kyrkoordningarna i Sachsen 1530, Braunschweig-Grubenhagen 1581 och Nedersachsen 1585. I ordning: RICHTER KO II s. 216; SEHLING KO V s. 246; I s. 434; RICHTER aa II s. 454 (bakom dörren eller i en mörk vrå); SEHLING aa V s. 449.

1619 (samt, genom lån från detta, i Laurelii och 1682 års kyrkolagsförslag). Därigenom kom det svenska kyrkoordningsförslag, i vars slutliga redigering Rudbeckius deltog, att i avseende å närvaro under predikan upptaga frihet för dem, som lågo under medelstora bannet, medan man — kanske under inverkan av Jesu ord: Nödgen dem, som icke ville! — beslöt vitesbelagt tvång för dem, som voro offentligt bannlysta¹⁾. De sistnämnda hade ju dock i kyrkans ursprungsdagar nekats besöka kyrkan under den första tiden efter exkommunicerandet; enligt tysk påverkan i 1571 års kyrkoordning står det dem fritt, men enligt kyrkoordningsförslaget 1619 skola de — enligt senaste lånet från Tyskland — tvingas dit. Åtminstone enligt de båda sistnämnda urkunderna²⁾ synas både de under stora och de under mellanstora bannet liggande böra tvingas ut igen strax efter predikan — såsom en återklang av andra kanoniska stadiet.

Med undantag av de i förra avd. (20 A) antydda, få fallen tillät Rudbeckius alla syndare övertaga själva predikan³⁾.

En stöt i riktning hän mot ett församlingsmedlemmarnas allmännare delaktiggörelse av ordet vågade en prost t. o. m. från avlägsna obygdor i norr giva själva domkapitlet i Uppsala. Han predikar en nyevangelisk opposition emot interdikten med deras förbud för predikan o. a. kyrkliga handlingar. Från Nordenlanden, där ju enligt bibeln Guds ande skulle vila, kommer alltså en tolk för utbredd rätt till närvaro under predikan⁴⁾. Men

¹⁾ 1619 års förslag s. 446. Laurelii s. 195. 1682 års s. 68. Då 1619 års förslag, sin vana troget, upptar även vår kyrkoordnings påbud, kommo sålunda i förslaget att för bannlysta föreskrivas både frihet att åhöra predikan (s. 443) och vitesbelagt tvång att i kyrkan infinna sig varje predikodag å den särskilda platsen för syndare (s. 446). Att den förra eventualiteten ej ströks, utgör ett ej alldeles ovanligt förbiseende i förslaget. 1608 års förslag i KB har korsat vad härom står i kyrkoordningen (s. 73 och 1619 års förslag s. 432) men behållit vad där står s. 75 (resp. 443 näst översta stycket).

²⁾ Aa s. 73, 75; 432, 443; jfr 446. Här Bilagor 26, 27.

³⁾ Jfr många avtryck här i noter och bilagor.

⁴⁾ Enligt UDP 1641 7/10 § 10 begärde prosten Andreas Canuti i Luleå i Uppsala domkapitel bl. a. följande. »Oansedt kyrkeordningen förnhåler att Gudztiensten skall falla, der någre grofwe förseende skee, till thes Præpositus ransakadt hafwer, lijkväll, aldenstünd Sathanas får större macht att fhöra Syndarenar på

stiftets nye biskop — Paulinus — blev här synbarligen strängare än han varit i Strängnäs stift¹⁾, och luleåprostens varma vädjan beaktades ej så, som man kunde väntat av en evangelisk biskop.

I samma riktning som luleåprosten men med makt bakom orden drevo lekmän och stater alltmör på att kyrkan borde avstå från det överdrivna utestängandet och förhindrandet ej minst från Guds ord och kyrka; denna borde fullständigare övergå just till Guds ords reciterande och predikande. Detta krav fick hos oss sina kanske mest oförblommerade uttryck i 1623—1636 års kamp mellan regeringen och Rudbeckius²⁾, i 1683—1684 års kyrkolagskommissions yttrande (RA) och i 1686 års kyrkolag (X:1).

Tvånget att nödgas intaga en särskild botplats i templet eller i förrummet är tydligtvis i betydande mån en reminiscens från andra botstadiet (jfr Narthex). Denna plats skulle ju av ålder vara så nära kyrkdörren som möjligt, längst bort från altaret. Det stadgas därför bland annat i 1619 års svenska kyrkolagsförslag

förfärlighe Synder och förderf, när the länghe stengias ifrån Gudz ordz hörande, derföre, hwar poenæ politicæ lenge dröjas, skole de absolveras, om the finnas bottferdighe, Men heela Församblingen måste intett mista Gudztiensten, för ens brott skuld, med mindre han haller medh them.»

Dock fattar samma konsistorium sju månader därefter följande beslut »om AEdituj Tibla Sochn». UDP 1642 11/5 § 1. Inkom Her Lars, som en lång tijd hafwer suttidt på dhe fattigas Hemman i Staby Sochn, och klagade der öfwer, att han hafwer waridt Tree gångor till Tibla medh Consistorij breef, och kan ändoch intet blifwa antagen. — Archiepiscopus hafwer genom sin Sacellanum. Dn Olavum medh Welb. Landzhöfdingen [talat] der om, der till han hafwer så swaradt: Thett är wäll, att Archiepiscopus så försörjer Prästerne, och synes att skulden her till henger på Kyrckeherden, Her Erich, men medh Bönderne, will Jagh wäll komma till retta, så wijdh Cronejorden wijdkommer.

Resol. Skrefz äther Her Erich till, att han antagher honom, eller han blifwer suspenderat ab officio, och Gudztiensten tages ifrå Församblingen. — Jfr Sak. 6:8, gamla övers.

¹⁾ Härom jfr här kap. 21. Större mildhet kunde man väntat av honom efter den nyss i not nämnda redaktionen av det så kallade 1608 års KO-förslag (nu i KB). — Jfr här s. 278, XXV och XXXV.

²⁾ THYSELIUS Handlingar rör. kyrkans hist. I s. 95 o. f. Jfr det med 1585 års nedersachsiska kyrkolag II:II De jure patronatus (t. ex. i SPANGENBERG Sammlung der Verordnungen IV:II s. 26).

(s. 432), att platsen borde vara »effterst i Kyrkian»¹⁾. Rudbeckius, som deltagit i det summariska revisionsarbetet, hade sådana särskilda loci peccatorum åtminstone i vissa kyrkor i sitt stift²⁾. Skamstolar eller »pallar» nämnas också i Strängnäs' och Linköpings stift³⁾ och anbefallas sedan även av superintendenten P. Steuchius⁴⁾ (i Härnösands stift) ävensom i Laurelii⁵⁾, Emporagrii⁶⁾ och 1682 års prästerliga kyrkoordningsförslag⁷⁾ samt i 1686 års kyrkolag (9:4).

b) Utvisning före bön och nattvard.

De kyrkliga synoderna åtminstone fram t. o. m. kyrkomötet i Nicea 325⁸⁾ nämna hörarstadiet såsom det första bland utestängnings- eller bottiderna och tala ej alls om en speciell begrättningsperiod. Detta kan innebära, att man lät den jämförelsevis fullständiga utestängningen med dess stränga botmoment ej ligga

¹⁾ Jfr Bilagor 19, 24.

²⁾ Jfr här Bilaga 23 och slutet av kap. 19. VDP. 12/2 1637 A17.

³⁾ Jfr här Bilagor 21 och 25.

⁴⁾ Stadga 1657 för Nordingrå, UUB N 1900, avtryckt av E. LINDERHOLM i KA 1911 s. 119. Där dock villkorligt: »om några skamstolar wore upsatte i kyrkian, skole sådane thijt sättias». — — — De övriga, där likaledes avtryckta tuktstadgarna från Norrland anbefalla mycket ofta stående i vapenhuset, men de nämna ej pliktbanken — troligen därför att, såsom nyss angavs, denna fanns blott å somliga, ej å alla ställen.

⁵⁾ Laurelii kyrkoordningsförslag (s. 190) yttrar, att syndarna icke böra »dragas langt fram, utan [stå] baak i Kyrkian, och i synnerheet, som nu mäst brukeligt är, uthi wapnhuset».

⁶⁾ Aa s. 98 o. f.; s. 99: pallen »skal wara baak i Kyrkian eller wapenhuset». 1682 års förslag betonar särskilt att det ej får vara på »ett hedersrum» — törhända ett avståndstagande från det tyska »altarsittandet». Jfr Gezelius d. ä. i Årsb. 27 s. 136. Bil. 26.

⁷⁾ Aa s. 52. De båda sistnämnda föreskriva, att syndaren skulle inställa sig framför kyrkdörren eller ock på pliktbanken resp. plikterummet bak i kyrkan. Denna bänk borde vara så byggd och så placerad, att syndaren af församlingen väl synas kan, säger 1682 års förslag s. 52. Jfr om antalet och graderingen här Bil. 20. Jfr Finska kyrkohistoriska samfundets samlingar VI s. 370 (syndaren skulle i Murenii prosteri stå längst bak i kyrkan i »de aktersta små stolarna»).

⁸⁾ MANSI Coll. Concil. 2 s. 674 kap. XII: hi decem annis prosterantur supplices, etiam post triennii auditionis tempus.

före hörarestadiet utan — åtminstone då fråga var om de icke svåraste brotten — genomlidas i viss mån samtidigt med detta sistnämnda skede ¹⁾. I så fall åhörde syndaren predikan men torde före och efter denna stått under avbön och gråt utanför templet. I så fall hade man ännu icke genomfört en tydlig åtskillnad mellan första och andra botstadierna eller ock hade man — än troligare — åvägabragt en sammansmältning av dessa — t. ex. för att få bottiden minskad. Detta synes i varje fall kunna utläsas ur Pseudo-Theodors under och efter 700-talet mycket spridda Poenitentiale, som fordrar, att en avfällig borde under det första stadiet vara hörare och befinna sig utanför kyrkan. Nicæamötets beslut vore ett stöd härför, yttrar botstadgan ²⁾. En sådan praxis torde ha här och var förefunnits i katolska kyrkan, men tydliga källor eller litteraturuppgifter om dess förefintlighet därstädes har jag ej funnit. Landskapslagarna förbjuda ej sällan bannlysta att vara tillstädes i kyrkan, men för visso var det vanligen blott mässan, som därvid åsyftades ³⁾; syndaren utdrevs

¹⁾ En annan tolkning är att man såsom Paulus, icke talade om den som var utanför. Däremot har jag här tidigare visat att det ej kan vara fråga om att gråttadiet ej ännu hade någon motsvarighet i verkligheten.

²⁾ Si quis a fide Dei discesserit sine ulla necessitate et postea ex toto animo poenitentiam accipit, inter audientes juxta Nicenæ concilium III annos extra ecclesiam et VII annos poeniteat in ecclesia inter poenitentes et II annos adhuc extra communionem. — Jfr bland Theodori Capitula »Canones Gregorii»: Avfällig »XII annos poeniteat, IV annos extra ecclesiam, et VI inter auditores et II extra communionem». WASSERSCHLEBEN Bussordningen s. 190, 166. — Såvida ej i det förra stadgandet ingår ett skrivfel, kan föreskriften bero på obekantskap med vad kyrkans hierarki å 300-talet verkligen menade med att stora syndare skulle visa ånger och bli upptagna bland de trogna. Eller kan man, när man i Nicæamötets beslut ej tydligt fann ett fullständigt uteslutningsstadium anbefallt vid sidan av de tre senare botgraderna, ha underlåtit att läsa även mellan raderna, att söka förstå ordens historiska innebörd. Kanske har man resonerat så, som vi sett beslutas vid reformsynoden i Trebur 895: de gamla canones böra fortfarande gälla men ej i praktiken omsättas. MANSI Coll. Conc. 18 s. 156. För övrigt fann man ju i bibeln intet stöd för att stadierna skulle vara just fyra.

³⁾ I upplandslagens kyrkobalk stipuleras (XIV:7), att om en från kyrkan utestängd komme in i templet före mässans slut, skulle prästen taga av sig mässkruden och, vid syndarens tredska, låta

troligen efter predikan och torde varit ålagd fortsätta sin gråt utanför templet under bönen och nattvardsgången. En företeelse, i viss mån likartad därmed, ett slags motsvarighet till både första och andra kanoniska stadierna tillsammans, förefinnes i de svenska botstadgar, som äro de mest katolskt traditionsbundna i luthersk tid. Medan syndaren enligt Burchard behövde stå blott 40 dagar utanför kyrkdörren men likväl ett år ännu skulle hindras från att åhöra predikan, så har man 3/4 årtusen senare kvar ännu påbudet om de 40 dagarnas suckan men kan befria från det ettåriga portförbudet. Enligt 1551 års agenda kunde den grove syndaren nämligen redan efter de 40 första dagarna komma in i templet; under det andra skedet kunde han få gå in och höra, om det ej var honom möjligt att höra utanför dörren. Han skulle emellertid tydligtvis stå utanför templet under gudstjänstens övriga delar, medan han under den första karenan i stället måst stå där under hela gudstjänsten. Samma lindring gäller redan f. o. m. första botdagen enligt våra botstadgar, kyrkoordningar och förslag 1561, 1571, 1608, 1619: både den bannlyste och den under mindre bannet (det i föreliggande undersökning så kallade medelstora bannet) liggande få [1608; måste 1619] under predikan vara inne men skola strax efteråt avlägsna sig. Göra de

mässfall ske. Emellertid hade prästen ej mässkrud under predikan, vadan förbudet ej torde avse närvaro under denna. Att detta kan ha avsett enbart predikosaknande delar eller arter av gudstjänst, finner ett stöd däri, att syndaren kunde saklost få övervara tyst mässa och att predikan hölls jämförelsevis sällan. Jfr helsingelagens kyrkobalk § 19 (Schlyters edition s. 15), att mässfall skulle ske om den komme i kyrkan, »som laghlikae ær aff sætter». — Otydliga äro även exempelvis Uppsala stiftsstatuter 1344, enligt vilka syndaren skulle under de speciella fastetiderna stå utanför kyrkporten under varje eller åtminstone varannan mässa om han bodde i en stad, och minst tre gånger i veckan »besöka kyrkan» om han bodde på landet. Enligt en svensk bearbetning eller parallellstadga, bevarad i en avskrift från c:a 1400, borde en mördare »besöka» kyrkan två eller flera sön- och helgdagar i veckan, alltefter avståndet från hans hem till kyrkan. GUMMERUS Busswesen s. XXV, XXIX. Men han borde ej få »se» Herrens kropps sakramente (jfr andra och tredje kanoniska stadiet). De in- och utgående skulle han — enligt urgammal praxis — utanför dörren bedja om förböner hos Gud. GUMMERUS Busswesen s. XXIX. (Enligt Burchards stadgar hade han bort bedja Gud. MIGNE Patrologiæ lat. 140 s. 776.) Bil. V.

ej detta, uppkommer mässfall enligt vår kyrkoordning eller straffas de med högt världsligt straff enligt våra från Nedersachsen påverkade kyrkoordningsförslag¹⁾.

Den nyss antydda kyrkolagen i Sachsen-Lauenburg var i förhållande till andra tyska stadgar jämförelsevis sträng och blev därför för våra ortodoxa, nitiska kyrkoreformatorer förebildlig. Å många andra orter i Tyskland minskas schavotteringen eller kontrollen mera än i nämnda landsända²⁾. Småningom tränger sig mildrandet även till vårt land — i synnerhet till stift med vek kyrkoledning — men det märkes föga eller icke ännu i Rudbeckii stift.

Den jämförelsevis stränga linje, som håller sig kvar även i en och annan trakt av Tyskland³⁾, kommer hos oss till synes i ett fåtal urkunder från det på hithörande acta fattiga århundradet före Rudbeckii period, alltså 1520—1619. Om 1551 års botstatuter är redan talat. I en Forma agendi, tydligtvis från 1500-talets senare hälft eller 1600-talets början, stadgas att man för barnförkvävning skulle uteslutas ur alla Guds församlings »samwijster och tijdegiärder, Predikanen vndantagandes»; i kyrkan skulle en sådan syndare vid gudstjänsterna komma först och gå sist, »låtandes alla see sin sanferdiga syndaboot»; dock borde han ej vara inne »så länge Sacramentet förhandlas»⁴⁾. Och i Angermanni ärkestift förekom följande casus. En man som erkänt sig

¹⁾ KO s. 73—76. Enligt denna »må» de under medelstora bannet befintliga vara utestängda från predikan, men denna »skal» vara förbjuden de för last beskyllda; sålunda föreligger möjligen en större stränghet i avseende å de senare. I 1608 års förslag (KB) har dragits ett streck över 1571 års bestämmelser (Handlingar II:II:1 s. 73) rörande från- eller närvaro under medelstora bannet. Det har även strukit bort kyrkoordningens: »om han wil» må den bannlyste vara närvarande under predikan. Detta torde anses lämna meningen orubbad, enär det tillåtande »må» (»må han vara inne») bibehålles. 1619 års förslag s. 443 låter orden »om han wil» stå kvar.

²⁾ Därom jfr Bil. 26—27.

³⁾ Därom jfr s. 301—302; 313 not 2; 320 not 6.

⁴⁾ K 23 UUB. Avtryckt i Årsböcker 19 s. 77—79. En därmed i sak och delvis i ord lika Forma för otuktiga barnaföderskor upptar det första stadgandet (om utestängning, dock ej från predikan) men har ej det följande (om tvång att närvara och om frånvaro vid nattvarvsbegäendet; det senare inneligger ju dock i första här re-

skyldig till äktenskapsbrott, blev av domkapitlet »högeligen förmant, att han skulle göra boot och bättring, och bidia Gudh fliteligen om syndernes förlåtelse. Honom bleff förestelt, at han skulle fliteligen bidia Gudh, gerna höra Gudz ord. Dogh så han håller sigh vthan kyrkiedören»¹⁾. Sistnämnda tillägg torde innebära, att brottslingen skulle under mässan befinna sig helt utanför kyrkodörren men under predikan stå så nära densamma att han kunde höra ordet. I så fall hade man i centrala botdelar rätt väl uppehållit en tusenårig hävd. När det tydligt angives, att syndaren gick eller leddes ut eller att han borde gå eller ledas ut omedelbart efter de vanliga predikningarna (»före bönen och mässan»), är ursprunget nämligen icke direkt bibliskt utan kanoniskt.

Även i det ojämförligt största antalet av Rudbeckii tusentals och Paulini hundratals domslut att syndarna skulle stå i vapenhuset, inneläg för visso, att de under själva predikan ägde både rätt och skyldighet att åhöra recitationen och utläggningen och antingen att de måste avlägsna sig ur tempelsalen genast efter desamma eller att den inre kyrkdörren stängdes för dem vid de efterföljande mässpartiernas början, medan de uppehöll sig i vapenhuset. I det stora flertalet av de fall ur Rudbeckii domsprotokoll som här citeras i noter och bilagor, är det tydligtvis fråga just om sådana, alltså en reminiscens från den tusenåriga botgöring, enligt vilken syndaren var på en gång (åtmin-

fererade paragrafen). Om samma ämne handlar P. Palladii Modus absolvendi (P:s Danska skrifter I s. 400 o. f.), av vilken en partiell avskrift, någon smula förändrad, finns i Göinge kontrakts protobok 1625—1650 å Landsarkivet i Lund. I den sistnämnda ges detaljuppgifter rörande omkomna barn, för vilket absolution erhållits mot böter. 1625—1644 hade 226 barn legats ihjäl eller eljest ömkligen avlidit; böterna uppgingo till 362 1/2 dal. 4 1/2 marker 4 skilling (till de fattiga). Jfr här sid. 322.

Ur VDP må anföras följande exempel. 1638 28/4 § I A18. Erich Oluffsson i Biörkestadh medh sijn hustrw haffuer förqwaffdt sit barn som war tolfv år gammalt. Uxor hic fuit, culpam in morbum conferens. Sententia. För thz the haffua lagdt barnet hoos sigh skole the bööta åth the fattigha en span sädh, ock effter the underståå sigh wara oskylliche slippa the medh intagningen. — Det fanns alltså ett kyrkligt förbud mot att lägga barn i föräldrarnas säng, långt innan en kunglig stadga av sådant innehåll utkom.

¹⁾ UDP 1595 13/8 (s. 83).

stone partiellt) utestängd och likväl — alldeles oberoende därav — berättigad till ordets åhörande i templet. Med vad t. ex. Pseudo-Theodors Poenitentiale anbefallt $\frac{3}{4}$ tusen år förut, nämligen att syndaren skulle i första stadiet vara hörare och befinna sig utanför kyrkan, kan man jämföra t. ex. följande domsprotokoll i Paulini ärkestift¹⁾: En piga som blivit moder, hade »ståt vtan kyrekia itt Åhr, och är ännu inthet intaghen, medh gråtandes tårar begerandes komma j kyrekian. frågades för den skuld om hon skal intagas. Resolutio. För än R. D. Archiepiscopus directè her på swarade, sadhe han att alle the som settias ifrån kyrekian, skole så dher ifrån settias, att the doch lijkväl stå i Wapenhwset der dhe kunna höra Gudz ord. Altså skal och denne till en tijdh stå j wapnhwset, till dess Saken wjdare skärskodhat warder.» Troligen stängdes den inre kyrkdörren omedelbart efter predikan.

Vi gå nu att i en särskild avdelning ge en mera samlad framställning av auktoritativa gammalprotestanters praktiska kyrkodisciplin och skola därvid finna, huru traditionsbundna och på samma gång försiktigt reformerande de voro samt huru många grundlinjer och detaljer tydligt återgå på de här förut relaterade institutionerna. Enstaka botkombinationer och smådetaljer samt tidsföljden äro andra än förr, — — andra åskådliggöra mestadels blott, huru ruinrester finnas kvar av den förra kyrkodisciplinen. Denna hade kyrkan dock ansett vara att förlikna vid ett Herraus härliga tempel medan den för lekmännens flertal framstått såsom ett fängelse eller en tortyranstalt. I sitt stora nit för och sin partiella okunnighet om de gamla verkamma botsystemen ställde mången selot i enstaka fall *det* samman, som under kyrkuktens blomstringstider ej hört samman²⁾.

¹⁾ Enligt UDP 1638 14/6 pomeridiana § 14. Jfr här Bilaga 24: avtryck ur UDP 1639 27/3 § 3, där man hotar med mässfall, därest domhavanden ej vill eller kan göra sin plikt visavi tukten.

²⁾ Den i 1686 års kyrkolag kap. 10 § 2 anbefallda serie av åtgärder gent emot syndare ända fram t. o. m. eventuell bannlysning går sakligt sett till allra största delen tillbaka på Pommerns agenda agenda 1569 och Nedersachsens kyrkolag 1585. Smärre punkter påminna om uttalanden i Mecklenburgs konsistorialordning 1570, Pfalz-Zweibrückens KO 1557 och Braunschweig-Grubenhagens 1581. I ordning: SEHLING KO IV s. 454—455; V s. 448 o. f.; 242 o. f., RICHTER KO II s. 196, 454. — Bil. 35.

KAP. 21.

Jämförande översikt av de i Rudbeckii och vissa andra svensk-lutherska stift befintliga reminiscenserna från en eller flera äldre botformer.

Trots de stora olikheterna mellan de första kristna och de första lutherska seklen förete de dock en i viss mån likartad situation. De få reformatörerna vid båda tillfällena voro idéspri-dare, vilkas tankar först efter hand kunde väcka och egga ett större antal, vilket antal sedan hade att väcka och egga andra. Föregångsmännens nit och insatser voro å många orter och under långa tider blott episoder. De voro jesucentriska och sågo framåt; de andra voro mer kyrkliga än kristna och voro bundna av traditionen. Varken under den kristna kyrkans eller den lutherska reformationens första tid är det ett nytt skede som börjar överallt, liksom komme alla överens att nu börja en ny tid. Utan det är det gamla, som sitter rotfast och ryggbrett kvar — möjligen med någon tillbakaskjutning vid första, innerligt religiösa genombrottet. Det gamlas representanter äro starka i principen och stortron samt finna de hårda tuktomedlen både nödvändiga, gagneliga och tidsenliga. För de unga, det nya däremot står nåden, nya testamentet, Jesus såsom det centrala ej blott (såsom hos de förra) på predikstolen utan även i vardagsgärningen och ej minst i kyrkodisciplinen.

1561 års svenska botagendas yttrande, att när nu bottiderna blivit så högst väsentligt kortare, så borde botföreskrifterna i stället efterföljas så mycket mera nitiskt¹⁾, kan sägas vara ett program för vår kyrkas disciplinära motreformation (1550 o. f.). Ut-

¹⁾ 1551 yttras: Den uppenbara skriften (exomologesis, syndabekännelseakten) »skall hållas med besynnerlig... strängheet och plick[t]». 1561 yttras: »(Är plicten nu stackottare, thå vari så mycket allfuarsammere:) Widh huilka tijdher [=karenor] thett ähnnu ochsåå må bliffue, när man thenne Scrifften sättia skall.... Thetta må nu wara... til en lithen rättelse.» Årsböcker 21 s. 137, 143, 147. Liksom Basileios (kanon 74) så vill alltså den svenska kyrkan att allvaret i botgöringen skall anses viktigare än bottidens längd.

vecklingen fram emot en evangeliserande förmildring av botövingarna skred därför ej så fort i Sveriges »ortodoxt-lutherska» kyrka med dess huvudsakligen prästerliga domkapitel, som den gjorde i Tyskland med dess mer eller mindre sekulariserade kyrkostyrelser¹⁾. Inom vår kyrkas motreformation nå särskilt utestängandet, botstadierna och de hårdaste bland de timliga straffen en våldsamt, sporadisk återupplomstring i praktiken. Än öppet, än i hemlighet spridas stadgar, som anbefalla »tillbörliga» skärpningar från äldre tid; i fråga om den strängare, offentliga kyrkdisciplinen märkes därvid föga av en Ol. Petris nytestamentliga reformation eller — än mindre — av en Gustav Vasas politiska och ekonomiska revolution. Det blir i handling en »skarphet» (såsom Örebro mötes beslut 1529 uttryckte det), ty mångenstädes torde stadgandena om bann och bot ha ej så noggrant och ofta efterlevts under det senaste seklet. Nu skulle kyrkotukten upplivas överallt.

Men ett upplivande i alla hänseenden kunde man icke åstadkomma för statens och allmänhetens skull och ville man icke åstadkomma för Jesu ords skull. I fråga om utestängningstidernas längd och botens stränghet bli ju sålunda, såsom vi sett, bot-

¹⁾ Utestängnings- och botperioder med alla deras systematiskt ordnade stadier och övriga återintagningsvillkor utgöra det huvudsakliga inslaget i medeltidsstatuterna samt i 1551 och 1561 års mer eller mindre hemliga tukttstadgar i Sverige. Att utestängningsperioderna bibehölls hos oss tydligen i långt högre grad än i Tyskland — trots vissa Luthers och Ol. Petris förmaningar —, det visar hän på de i annat sammanhang (Årsböcker 19) påvisade stora olikheterna mellan vår gammallutherska kyrka och de mera jesucentriska tendenserna inom reformationen. [Jfr O. PETRI Saml. skr. I s. 390: »Thå nw påffuen sägher j sin aflatz breeff, Wij Innocencius (eller huad han heter) geffue then menniskion xl. eller c. [=40 eller 100] daghar aflatt vtthaff then boot henne satt är (och bör doch jngen sättias annat än at göra epter gudz bodh) hwad gör han thå annat än fördragher menniskiona, at hon icke skal hålla gudz bodh och göra godha gerningar, och bära korsit medh wor herra, och warda honom lijker eller lijckformig så framt hon skal blijfua salig, til huilkit han jw platt jngen befalning hafuer.» — Jfr här förra bandet s. 96 not 3.] Våra offentliga, för hela kyrkan gällande stadganden låta oss däremot blott på sin höjd antydningssvis ana tillvaron av dylika perioder och stadier, medan de övriga botgöringsarterna omtalas nog så utförligt.

åren, botveckorna och botgraderna färre. Och återupplivningsförsöken äro långt mera vanmäktiga än Basileios' motsvarande strävanden 1200 år tidigare. Men de voro ej på långt när så vanmäktiga, som vi skulle vilja tro nu 400 år efter Mäster Olofs tid. Ty med dennes broder, ärkebiskopen, i spetsen önskar prästerskapet bibehålla väsentliga särdrag ur t. ex. de förenämnda stiftsstatuter, dem en svensk-katolsk ärkebiskop c:a 250 år förut »avfattat», dvs. inlånat, ärvt (c:a 1344). Man bibehåller — i väsentligt mildrad form visserligen — allt vad man kan, dvs. allt som ej direkt stred mot bibeln och allt som utvecklingen ej redan tvungit undan. Ja man ville återupptaga ett och annat, som redan försvunnit å många, kanske flertalet orter. Så skedde ej minst i kyrkans hemliga tuktagendor från 1551 och 1561¹⁾.

Även inom dessa svenska påbud märkas naturligtvis vissa förskjutningar i mildare riktning, liknande lindringarna i våra medeltida stiftsstatuter men gående längre än de²⁾. I avslutningspartierna anbefalla de ett milt, evangeliskt förfarande mot botfärdiga, men de äro i övrigt mera gammal-katolska eller katolska än nytestamentliga eller jesucentriska; de tala därvid ej blott om motsträvigas behandling — såsom man skulle väntat av motsättningen till botfärdiga — utan de påyrka en hård behandling inklusive lång utestängningstid för sådana som begått »grova» och medelstora verksynder — alltså i enlighet med tusenårig hävd inom kyrkan men i uppenbar strid mot nya testamentet samt mot statens och allmänhetens önskan; sålunda i strid även mot t. ex. Västerås (statliga) ordinantia³⁾. På den sistnämnda hade kyrkan svarat vid och genom Örebro möte 1529, och den å

¹⁾ Avtryckta i Årsböcker i svensk underv.-historia n:o 21. »Tij», som där står sid. 137 rad 7 nerifrån i texten, är törhända skrivfel (i den enda bevarade avskriften) för trij men kan ock åsyfta det här förut nämnda stadgandet från 300-talet, att barnamord skulle dömas till 10 års bot. Juustens stadga (c:a 1570), avtryckt i Årsböcker 27, talar ock (s. 75) om utestängningstid: två à tre månader efter absolutionsakten.

²⁾ Jfr här Bilaga 28.

³⁾ För större delen av dessa två »lutherska» stadgar är det som om Västerås riksdag 1527 knappt funnits. Också hade prästerskapet vid Örebro möten 1529, 1617 och vid många andra tillfällen givit svar på tal. Jfr s. 288 och HALL Örebro mötes dubbelnatur.

detta möte inslagna vägen i kyrkodisciplinärt avseende ¹⁾ hade åtminstone de mest kraftfulla bland stifts- och pastoratscheferna sökt fortsätta och utvidga medelst en till synes välbehörlig kyrkotukt. Vid riksdagens sammanträden fick kyrkan och prästerskapet efter hand ett eget samverkande representantskap vid sidan av riksdagsarbetet. Inom detta representantskap avfattades betydelsefulla om än ofta eller stundom jämförelsevis hemlighållna stadganden, och dessa spredos sedan i prost- och prästtjällen. Så tillkommo de båda botstadgarna, som vi känna från åren 1551 och 1561 men som kanske äro av tidigare data; så även t. ex. 1560, 1562, 1572, 1595 och 1617 års statuter.

Att reformerna, skärpningarna och förvittringen kunde vara ganska avsevärt olika i olika stift och församlingar, hade ett partiellt stöd dels däri, att Mose lag borde men icke kunde vara normerande för kyrkopolitik och kyrkodisciplin ²⁾, dels däri, att de jämförelsevis hemliga tuktagendorna voro jämförelsevis stränga och tydliga men den officiella kyrkoordningen — liksom för övrigt sedan även 1608 och 1619 års förslag och Rudbeckii kyrkostadgar — i övervägande mån upptogo allmänt hållna antydningar. Dessa avhöllo ej tydligt från äldre detaljpraxis och förbundo ej nödvändigt till sådan. Såsom eljest när det gäller kyrkotukten, kunde de offentliga föreskrifterna sålunda i tysthet medge stort utrymme både åt nyttigbefunna strafförfaranden och åt mildhetstendenser, alltså tillåta stor handlingsfrihet åt det kyrkliga nitet och åt den faderliga omsorgen. Genomförandet, för-

¹⁾ »Om oppenbara scrifft mågha penitenciarii vold hafva at setia then plicht, som the tro nyttogast vara bådhe honom, som scrifft settes, och androm, och måghe vel bruka någhon skarphet medh dråpare och andra ogerninges men, epter man ser, at verldzliga svärdet offta ligger nidhre och iche hafver sin gong, som thet borde.» Sv. riksdagsakter 1529 I:1 s. 119.

²⁾ I ärkestiftet dömde Kenicius (K 23 § 27) följande, hänvisande till förordet i 1608 års edition av landslagen. »Om ööknampn i Burträsk aff Wbsala 30 Julij 1623. Magistratus Politicus skal anhallas att dhe effter gudhz Lagh som dem i Laghboken ähr befallat, effter thet förmåles i werdzligh Lagh, straffa sådana förförmädelse. Ministerium skal wthur Mose boock proverbis salomonis och syracuse detta förehålla, den brotzliga, sättia honom wthur församlingen och om han ej sigh besinner, bruka Excommunication.» Urkunden: jfr här s. 256—257 not 4, 5.

tjänsterna, bristerna voro i väsentlig mån avhängiga av hurudana kyrkans ledare och övriga prästmän voro.

Olikheterna i stiften samt i dessas ledning och statuter ha ej sällan tillskrivits biskoparnas självrådighet och originalitet. Därest biskopskonventens och andra reglerande beslut och statuter bli samlade, jämförda och utgivna — ett välbehörligt, betydelsefullt och givande företag — torde det visa sig, att likheterna, bundenheten och traditionen varit större samt att självrådigheten och framför allt originaliteten varit mindre än man vanligen antagit ¹⁾.

Abraham Angermannus och Rudbeckius voro kanske var och en på sin tid landets kraftigaste kyrkofurstar. Bådas stränghet motiverades tydligtvis av helig nitälskan gentemot all den omoral samt all den religiösa likgiltighet och okunnighet, som de bevittnade. Den förre är bekant och dömd huvudsakligen blott för sin »räfst» i andras stift. Trots allt senare klander ²⁾ var han emellertid icke hårdare än flertalet svenska »politiska» domare på hans och ännu på Rudbeckii tid. På kortaste tid och på en gång skulle han och de juridiskt bildade bisittarna i den moraliska korstågsfärden summariskt pröva sådana fall samt avkunna och exekvera sådana domslut, som eljest voro föremål för både kyrkomäns och politicis åtgärder. Hans (liksom förut Georg Normans) domstol hade alltså i sin sammansättning en viss prägel av svenskt räfsteting, av tysk-katolska Sendrechte och av tysk-lutherska, sekulariserade konsistorier — vilken uppblandning med civiljuridiska straffmoment medverkade till domslutens stränghet och timliga art ³⁾. En delvis annorlunda uppfattning om honom

¹⁾ Strängheten och mildheten, stillaståndet och framstegen äro i ej ringa mån ett utslag av en gigantisk kraftmätning mellan de ovanligt många och starka krafter på gott och på ont, vilka varit och voro verksamma. Om dessa är förut talat [Folkuppfostran I (1919) s. 73—86, 94—111], och därvid har påvisats att utvecklingen i landet och i synnerhet i Rudbeckii stift kan betecknas såsom »en enda betydande höjning av landets andliga nivå». Vidare har där skildrats Rudbeckii personliga utveckling genom olika stadier.

²⁾ Hertig Karls tal om mutor är måhända kritik över att böterna ej enligt tidigare beslut gingo till konungen.

³⁾ T. ex. Dom å en signerska: Mista rygghuden och kastas i sjön. A en signare: på elden eller ock förvisas stiftet. En moder förmanades att hålla sina ostyriga barn under aga. Vite: mista rygghuden. Jfr Ärkebiskop Angermanns räfst. Bil. 20. — Snabba gifter-

och hans kyrkoplikt får man vid studiet av hans åtgöranden i sitt eget stift. Där liksom sedan i Rudbeckii o. a. stift var det »politici» plikt att avdöma och utföra de svåraste domarna för brott. Biskopen och hans präster behövde ej där döma i de allra svåraste fallen och därför icke heller avkunna de strängaste domarna. De som ej voro ett slags kyrkliga riksinspektörer, undgingo därför mycken vanära av sin och en senare tid¹⁾.

Angermannus, som är den äldste och strängaste av de svenska biskopsfurstar, vilkas praktiskt genomförda kyrkotukt man har någorlunda god kännedom om, låter sålunda på sedvanligt vis offentliga syndare i ärkestiftet dels stå en tid avbedjande framför kyrkdörren, dels åhöra enbart predikan²⁾, dels intagas utanför templet³⁾. Sådana präster bestraffar han, vilka underlåtit att genomföra de avkunnade botdomarna⁴⁾. Ris ger han även i hemstiftet — ehuru ej i sådan myckenhet som under »räfsten»⁵⁾. Liksom sedan fallet blev i Rudbeckii stift, ådömer kapitlet stundom att risslagen skola utdelas av delinkventens anhöriga. Dock vill

mål, som vid statligt-kyrkliga visitationer ådömts av Angermannus, ålades stundom även av Paulinus och av ålandsprosten Murenus. Finska kyrkoh. samf. handl. VI s. 332. Angermanni räfst s. 134.

¹⁾ Mycket av det fränstötande följde med reseinspektörsarbetet. Under detta fällde Angermannus sina resolutioner summariskt och utan att tillse, om de anklagade ägde kristendoms-kunskaper nog, så att de stapplande skulle kunna ledas och de hårda bevekas. I synnerhet Rudbeckii kapitulares undersökningar förefalla däremot väsentligt grundligare och dock ofta jämförelsevis snabba. Deras domar föregås ej sällan av undersökning rörande de felandes religiösa insikt och av åtgärder för dennas ökande; straffslagen äro mer mänskliga och mångskiftande — huru enformiga och stundom grymma även de, åtminstone enligt senare tidens uppfattning, kunna synas. Straffsättet att slå vatten över de felande torde icke upptagits i någon kyrklig eller åtminstone ej i någon luthersk stadga och förekom ej i Rudbeckii eller andra 1600-talsstift. Detta samt vissa andra onödigt barbariska och därför verkningslösa straff förekommo ej heller i Angermanni eget stift eller i hans sedvanligt episkopala gärning utan blott när han samverkade med »politici».

²⁾ Jfr Bilaga 29. Så samtidigt ock Bellinus; VDP 1598 o. f.

³⁾ Jfr Bilaga 30.

⁴⁾ Jfr nyss näst sista noten: 1595 7/5 I, II; Bil. 29.

⁵⁾ Jfr här Bilaga 31.

Angermannus ej gärna döma sådana till ris, vilka av världslig rätt redan straffats¹⁾ — tydligtvis alltså en föregångare till Rudbeckius som ej ville döma en viss kvinna hårt »Effter the werzlighe haffua handlat hårdt medh henne»²⁾. Men samtidigt härmed påyrka de båda — liksom även Kenicius och andra nitiska själsfränder — att »politici» borde avkunna långt strängare och mera mosaiska domslut än vad de plägade göra³⁾. Och det var tydligtvis i enlighet med de båda stiftschefernas mening, som kyrkliga mötet i Örebro 1617 stadgade att »riseplikt» icke alldeles borde »nedläggas».

Ungefär på samma sätt som Angermannus dömde i sitt stift men efter hand i allmänhet på ett något mildare sätt än han, dömde jämväl det stora flertalet av stiftschefer på 1590—1620-talen, så vitt källorna lämna oss något så när tillräckligt tydliga och många vittnesbörd om deras kyrkodisciplin. Sådana kraftfulla, entusiastiska och orädda biskopar voro sålunda bland andra Martini, Kenicius, Paulinus och Lenæus i Uppsala, växjöbiskopen Petrus Jonæ, västgötaherdarna Paulus Pauli och Phrygius⁴⁾, åbo-

¹⁾ ULA UDP 1595 30/4 s. 68 [§ I]. Handlades om en Mandräpare, hwadh kyrkiestraff honom skall påleggias. Och efter the antingen medh landzflyctigheet eller Fängzle Straffas pläge och vthleggia stoor mans boot, förskontes the medh Rijs slitande, vtan elliest skole the stå för kyrkiedören etc.

²⁾ VDP 1636 9/1 [§ II] A17. Avtryckt här s. 351 not 1.

³⁾ UDP 1596 5/5 § 5. Bleff wpläsit: Christoffer Skotz bewijs, om jlian i Hammarby som haffwer bedriffwit hordomslast 2 reesor och öffwerheeten haffwer benäth honnom liffwet. R. effter sådant exempel är olidheligit j Gudhz församlingh, bleff beslutit, at man skulle skriffwa öffwerheeten till om honnom och then löse säcken, och bidhia at the måtte bliffwa strafta som the förtient haffwa, Ty bleff han affwijst till Erici tijdh, tå skolle the bådha komma till Capitels. [Säck var dåtilldags vanligt uttryck för lösaktig kvinna.] — Att vanliga »små» tjuvar hängdes eller halshöggs ännu på 1600-talet (jfr t. ex. BERG Södertälje domböcker 1639 s. 7), det torde till stor del berott på kyrkans krav att Mose lag borde följas. Jfr inledningen till 1608 års edition av Sveriges landslag och det här å sidan 282 not 2 avtryckta uttalandet i Kenicii domkapitel 30/7 1623.

⁴⁾ Paulus Paulis och Kenicii stadgar: K 23 UUB. Enär dessa snart torde utgivas i annat sammanhang, avtryckas ifrågavarande

chefen Rothovius samt västerås-biskoparna Bellinus och Rudbeckius. Dessa synas varit de mest målfylliga gammallutheranska biskoparna, vilkas kyrkodisciplin vi känna något närmare till¹⁾. Av 1630- och 1640-talens nya biskopssläkte stodo åtminstone några hovkretsarna så nära samt hade i västra Europa och i 30-åriga kriget fått sådana impulser, att de togo avstånd från att i kyrkodisciplinen gå så bröstgänges till väga mot stat och folk som »ortodox-lutheranerna»²⁾ gjort. Av vissa Terseri tidigare uttalanden³⁾ skulle vi väntat oss att få räkna honom till denna grupp, men han synes hava ändrat sig sedan han — liksom förut Rudbeckius i Estland och Paulinus i ärkestiftet — kommit till sådana människor, vilka syntes kräva sträng behandling. Angermannus, Paulinus och Rudbeckius gjorde efter eller under en dylik omplacering — om det än i fråga om Angermannus och Rudbeckius blott var fråga om inspektionsfärder i andra trakter — mycket strängare uttalanden om förhållandena å deras nya verksamhetsfält än å deras tidigare, där de själva varit stiftschefer en följd av år. Speciellt Paulini utveckling blir därigenom rätt oväntad. Han synes hava medverkat vid översättningen av Nedersachsens jämförelsevis starkt disciplinkrävande kyrkoordning och vid dess partiella intagande i Sveriges kyrkoordningsförslag 1608, 1619; såsom biskop deltog han i 1617 års

paragrafer ej här i Bilagor. Bil. 32 återges däremot några stadganden från Växjö under Petrus Jonæ och Lundebergius. Några drag må här refereras från Phrygii superintendentur i Västergötland (c:a 1615). Enligt dennes stadga Recesser... J 23 s. 45 o. f. II §§ 22, 24 LSB borde den person stå två veckor framför tempeldörren, vilken varit drucken och gjort oljud i kyrkan; en resp. sex söndagar om man bannat resp. slagit sina föräldrar. Vederbörande skulle dessutom böta 6, 6, resp. 9 marker. Den som bannat eller bespottat sina föräldrar, skulle slita ris. § 28: Att besöka trollpackor bestraffas med 6 veckor i vapenhuset eller framför kyrkdörren, 9 markers böter samt återintagningsakt.

¹⁾ Isak Rothovius: i Årsböcker n:o 27. Ol. Bellinus: VDP AI1, 2. I flera avseenden kunna till denna grupp men från något senare årtionden räknas även Rudbeckii släkting Zebrocynthius samt den förres vän och efterträdare Laurelius.

²⁾ THYSELIIUS Handlingar rör. sv. kyrk.hist. I. s. 136. Botvidi, Matthiæ och Baazius må nämnas bland de modernare.

³⁾ Jfr exempelvis hans liktal över Catharina Rudbeckia 1638.

stränga beslut i Örebro om tukten och hjälpte Rudbeckius att samla äldre urkunder till kyrkans rättsliga och ekonomiska skydd. Under nära 30 års episkopal verksamhet i Strängnäs stift var han jämförelsevis mild i sin disciplin, och därunder eller åtminstone därefter fann han stiftets moraliska ståndpunkt ganska god. Men nödgad övertaga chefskapet efter en serie ålderstigna och arbetstyngda chefer för det utomordentligt vidsträckta och svårbefarna ärkestiftet skärper han i påtaglig mån kyrkotukten. Bland annat i avseende å predikoförbud¹⁾ och å tiderna för suckan har han sålunda där — åtminstone emellanåt — till synes lika stora krav som Rudbeckius. I domkapitlet uppgavs vid hans tillträde, att man på sistone under Kençicii tid ej enstängt mördare ute²⁾ — alldeles som man i systerstiftet på andra sidan Bottenhavet samtidigt ej mäktade uppehålla gammaldags

¹⁾ UDP 1639 27/3 § 3, här avtryckt i Bil. 24. Jfr Bil. 25, 33, 49.

²⁾ Uppsala domkapitels protokoll (ULA) 12/7 1637. Där talade Paulinus om kapitulares, då han tog inträde i konsistoriet. Bland annat om »Archiepænitentiaris, som skall handla medh them som widh Pol[it]isk dom blifwa dömdhe till publicam pænitentiam, och them absolverar. Och frågadhe om the som något grooft syndha icke pläggha stå Vppenbara kyrkioplicht? Rever. Doct. Laurentius Wallius swaradhe, att the som hafwa syndat till lijffwet plägadhe Vndher tijdhen stå Vppenbara kyrkioplicht. Men på någon tijdh är thet icke skett... Notarius måtte hafwa sin Lön, aff thet syndare gifwa till Capitelet, hwilket icke kallass något Böthe; Vthan the gifwa af een godh wilia till att låtha see sin bättring wara mz allfwar och skall thet skeep mz höghe Öffwerheteness tilståndh.» (Om sådan jonglering med orden är förut talat i Årsböcker 19, 21, 23.) Exempel på Paulini domslut under uppsalatiden på både gott och ont ges här i Bilagor 24, 33, 34.

Trots augsburgska bekännelsen (§ 28) och dess försvar hade denna ståndpunkt icke varit Paulini eller gammalprotestantismens, förrän de blivit tvungna därtill. Det är en händelse, som ser ut som en tanke, att det första Casus, som Uppsala domkapitel avdömer omedelbart efter ärkebiskopens inträdesanförande och som gällde tillsättningen av Ovensjö kyrkoherdebefattning, i strid med kapitlets förut uttalade mening avdömes medelst följande »Resolutio Emedhan Offwansiö Prestegiäld war aff H. Mtt Enckie drottningen M. Erico Hammarino aldeless. Confererat, måtte ther widh blifwa på thet att Reverendiss. Dn. Archiepiscopus som nyligen var kommin till embetet icke skulle synass giöra emot H. Mttz wilie.»

kyrkodisciplin under en »svag» biskop efter Rothovii och före Terseri tid (jfr s. 121). Vacklan och växlingar tyda på övergångstider.

Lika mosaiskt, cyprianskt och påvekyrkligt besläktad, som vi i annat sammanhang funnit Rudbeckius vara i fråga om vissa kyrko-, församlings-, frälsnings- och förlåtelseproblem — n. b. inom kyrkotukten —, lika mycket gammaldags och lika litet jesucentriska voro åtskilliga av hans förmän och kamrater. Kyrkan skulle förlåta eller åtminstone förebedja, innan Gud kunde ge salighet ¹⁾. Rudbeckii tidigare stiftschef, ärkebiskop Kenicius, stadgade bannlysning för dem som nekade erlægga böter för att de låtit en anförvant »döo prestelöös» ²⁾. Även Rothovius i Abo stipulerar böter för dylik förseelse ³⁾. Såsom vi sett, nekade Rudbeckius exempelvis en länsmanshustru kristlig begravning, då hon visserligen bekänt sin jämförelsevis ringa synd för en annan men ej för prästen ⁴⁾. Och såsom Kenicii efterträdare förbjuder Paulinus begravningsceremonier och eventuellt begravning för den, som »icke war absolverat» ⁵⁾. I enlighet med upplandslagen men trots Vasas och lutherska förbud mot bann för privata tvisters skull utesluta biskoparna Kenicius, Paulinus, Rudbeckius o. a. dem som ej betalade rätt tionde etc.; — man kallade sådant ej en privat utan en Guds angelägenhet; därför kunde bannstrålen drabba ⁶⁾. Denna åskådning och detta fria tolkningssätt bidra-

¹⁾ Jfr Matt. 16: 19; 18: 18. Jfr Årsböcker n:o 19, 21, 23 passim.

²⁾ »Dhe som låta någon döo prestelöös, och icke kalla predikanten, måste lägga böthe på till kyrkian, och hwar dhe treskas skuta them ifrån kyrkian, på någre söndagar effter som bråten kan vara.» Datum 1623 28/6. — K 23 UUB: Sentens och Dom.

³⁾ Rothovii stadgar: avtryck i Årsböcker 27.

⁴⁾ Här förra bandet s. 122; Årsböcker 21 s. 113. — VDP 1622 19/6.

⁵⁾ Paulinus behåller sålunda åskådningen om kyrkans syndaförlåtelse såsom villkor för salighet. Enligt UDP 1638 14/6 pomeridiana § 6 dömde domkapitlet (i samband med prästmötet) att en viss kvinna »som hade druckit och war beläghrat aff sin broder Son» samt »förgiordt sigh sigh sielff, eller ähr elliest borto bleffven», skulle i förra fallet »inthz komma i kyrckiogården: Men kan thet inthet bewijsas, skall hon leggas j kyrckiogården doch vtan ceremonier, all denstund hon haffuer begångit gräseligh synd, och icke war absolverat». — Jfr här förra bandet s. 76, 115, 122.

⁶⁾ Kenicius bestämmer följande: »The som aff treskheet, inthet willia låtha sitt wärkie framkomma, till kyrkian, och hwad mehra

ger väsentligen till bibehållandet och utmätningen av så långa botperioder som det var kyrkan möjligt att bibehålla och utmäta.

Under dessa den nedärvda kyrkotuktens förfallsdagar, som ha prisats mycket i senare tid, rörde man sig med historiska former jongleringsvis och lät reminiscenserna variera nära nog i det oändliga. Rudbeckius lät syndare t. o. m. välja bland olika alternativ, vilka för övrigt syntes endast bristfälligt uppväga varandra. En viss stjälande, ljugande och förbannande tiggare, som blivit »bannlyst» och förvisad, ställdes i valet mellan att antingen i Stora Tuna (där visitation pågick) slita ris och strax absolveras eller ock stå där framför kyrkdörren följande dag med ris och bara axlar och sedan stå utanför templet hemma i Bärke söndagligen under tre månader utan att behöva slita ris. Vid det senare alternativet skulle biskopen senare absolvera honom ¹⁾. Än betänkligare var det med avlatens gengångare eller tvilling, de ständigt ådömda böterna, vilka man fick erlægga för att slippa än mera schavottering o. a. kyrkostraff ²⁾; så ock med dispenser på grund av enbart världsliga beräkningar eller av yttre lämplighets- och konjunkturskäl ³⁾. Såväl i Rudbeckii stift

der till hörer skal sättas ifrån församlingen. — K 23 UUB: Sentens och dom. Detta var ju käpprätt emot Gustav Vasas påbud i Västerås ordinantia men lika upplandslagens kyrkobalk kap. 13.

¹⁾ VDP 1623 7/6; jfr 1620 22/7.

²⁾ Sådana ekonomiska pålagor ådömdes t. ex. för barnförkvävning. Däröfver talar bl. a. följande. 1) Man och hustru dömas att stå i vapenhuset 3 söndagar, vid domkapitlet intagas utan ris och bara axlar, böta 10 daler eller en tunna säd till hospitalet. 2) Vapenhuset 1 å 2 söndagar, examineras i katekes och undervisas om sin synd, böta stångjärn, absolveras av prosten. VDP 1631 12/2, 1632 14/4 AI7. — Exempel på Paulini advokatyr med begreppen böter och frivillighet jfr här sid. 287 i lång not ur UDP 1637 12/7.

³⁾ Både i Angermanni, Paulini och Rudbeckii stift finnas åtskilliga exempel på underlåtenhet att ådöma den vanliga botserien, när ömmande omständigheter förelågo — varvid såsom ömmande kunde betraktas t. o. m. något så timligt som kontrahentens möjlighet att bli gift. VDP 1635 10/1 AI6. Här s. 191—192.

ULA UDP 1597 10/11. »Blef handlat om en hoorkona benemd, Ingrid Ped[e]rsdotter i Dårkarleby i Tolfta Soken, huilken en yng Målare, ifrå Calmarne, Anders Persson widh namn, ächtenskap tilsagt och sengelagh hållit hafwer icke wetandes, att hon sigh så otillbörligen steltt hafwer, för än nu nyligen. Therföre badh han

som t. ex. inom den även för 1600-talet ovanligt självständiga och stränge ålandsprosten Murenii prosteri kvardröja (sålunda och dessutom) vissa botberäkningssätt, som illa överensstämna med vad man kunde tro sig ha rätt att vänta av en evangelisk kyrka¹⁾. Medan Rudbeckius 1628 8/2 låter en kyrkoherde bestämma om »bann» (tydliggen medelstort bann) över den som ej betalade prästlön under två år, befaller han 1639 9/6 interdikt eller mellanstort bann över dem som »minska pastors lön» i hans eget präbende.

I en del av de minsta bland de offentligen kända fallen går Rudbeckius — och jämväl åtminstone även Laurelius och Lenæus i ärkestiftet²⁾ — så långt i antikisering³⁾ och på samma gång formlöshet, att han låter syndaren stå i vapenhuset och likväl ej ombesörjer hans återintagning varken genom en eller

ödmjukeligen, att hon motte medh kyrkiestrafvet förskonat blifva, ellies sade han sigh, för sine föräldrars skuld icke kunna fulkomna, thett Echtenskap som han henne lofwat hade.

R. Derföre blef medh henne öfwersedt, på thett hon motte komma till rätta, hälst mädan, hennes förre man Sander Skott hade så godt, som öfwer gifwit henne, huilken och ellies war en horkarl och arger skalck.»

Ur Visby domkapitels protokoll 1651 26/5 § 2 må anföras följande. Vthj andre Evangelische Församlingar, är den Praxis, att om någon en oförkränt Qwinnes Person beläghrar, och finnes hafwa lofwadt henne Echtenskap heemligha, vthan gåfwor, wittnen och Föräldrars Wettskap, bliffwer han lijkwäl tillbunden henne att Ehta.

¹⁾ Jfr Bilaga 35.

²⁾ Enligt UDP 1638 4/7 § 5 blev rörande en av magistraten för hor dömd uppsalaborgare, som alltjämt nekade, »beslutit att han till itt Prob skulle settias på kyrckiogolffwett, så länge man förnummo någon bettring och bekennessle hoos honom.

UDP 1651 10/7 § 16. Refererade ock M. Michael [kyrkoherde Kolmodin i Simtuna] om en Qwinna, som hafwer ätidt Trollsmör, och när hon är derföre tiltaldt worden, förebär hon, der medh att kunna fördriffwa och vthspy kringler vthur maghan, som hon hafwer vthj sigh. Ock emedhan hon hafwer inge wittnen om detta, att hon till den ända sådant hafwer giordt; dy hålles hon före att wara en Trollkäring. Denne måste stå för kyrkedören och derföre något plichta Ecclesiasticè. — Om dätida trollpackors konstler jfr G. O. BERG Södertälje stads äldsta domböcker s. 4 (rörande år 1638).

³⁾ Jfr BINTERIM Denkwürdigkeiten V: 2 s. 280—281.

två föreningsakter. Detta skedde ej minst då någon var misstänkt för att ha med vett och vilja förkvävt sitt lilla barn men bevisning ej kunde förebringas¹⁾ — fall som i dessa barnsjukdomarnas och hembrännings dagar hörde till ordningen för natten²⁾. Även efter vissa väsentligt mindre förbrytelser tillgriper man detta kvasi-bann med vapenhus utan åtföljande intagning. Det är tydligtvis ett krampaktigt försök att få de små offentliga syndarna straffade åtminstone i viss mån offentligt, även om kyrkoordningen samt 1608 och 1619 års kyrkolagsförslag³⁾ nödgats tillåta en viss slapphet i detta avseende (enär dylika små laster nu vore tyvärr så allmänna, att tiden ej skulle räckta till om de skulle dömas såsom offentliga).

Ej få ställdes av Rudbeckius i valet mellan böter eller ett spann säd eller att stå i vapenhuset. I synnerhet fattiga valde det sistnämnda. Ett sådant val torde ej sällan varit ett utslag av det av präster ofta — bl. a. å mötet 1562 — överklagade föraktet för kyrkan eller åtminstone för dess ideliga straffande ej minst genom schavottering i vapenhuset och under predikan i kyrkan (SRA II s. 61).

¹⁾ VDP 1633 14]6 § 6 A17.

²⁾ Kyrkoordningen 1571 hade i fall av »stoort rychte och klander för någon last» föreskrivit utestängning, men förslaget 1608 och 1619 hade strukit stadgandet; påbudet hade tydligtvis lett till mer skada än gagn. Men Rudbeckius följer kyrkolagen i praxis; det skedde vä: i främsta rummet såsom ett memento för alla mödrar och fäder och för att bringa den eventuellt skyldige till ånger och bekennessle. Jfr Sveriges KO 1571 s. 73; förslaget 1619 s. 433.

³⁾ KO s. 70; förslaget 1619 s. 429. Törhända hade en sådan förskjutning rönt påverkan av att ståendet i vapenhuset sammangjutits med rätten att åhöra predikan. Jfr här kap. 20 B.

Kyrkodisciplinen uppmjukas även därigenom att en blott av lekmän bevitnad förlovning efter hand börjar få räknas såsom trolovning (alltså som om den vore ingången i prästs närvaro). Så enligt UDP 1647 17/3 § 1 (Capitulares: Stalenus och Stigzelius). Förlovning anses där nämligen liktydig med äktenskap, då sängelag skett. Enligt tidigare statuter skulle så eljest blott trolovning kunna få räknas. — Jfr aa 12/5 § 1. Jfr här sidorna 289—290 not 3: från UDP 1597 10/11; så ock följande. Vid ärkestiftets synod 1609 beslöts, att »Kyrkiegångs hustrur skola ingå uthi Kyrkian the som ärliga ähro, förr än bönen läses öfwer them, men löske konor stå i dören». THYSELIUS Handl. rör. sv. kyrkans hist. II s. 259.

Ej blott i avseende å bottider utan även i avseende å botövningarnas innehåll fann sig kyrkan sålunda nödsakad att på tusen sätt — förnuftiga och pedagogiska eller icke — variera sina åtgärder, där den ville vara biblisk, traditionell och entusiastisk men på nära nog alla håll fann sig omgiven av rå kall-sinnighet, världslig maktbefogenhet och jesucentriska hjärtanuphetstendenser. Guds ord återropades både för och emot; ofta stod lag mot lag, ej sällan makt mot makt, stundom våld mot våld. —

En detaljerad jämförelse mellan brott och straff, som förekommit i Rudbeckii och andra stift, kan göras först när de olika stiftens källskrifter blivit undersökta ur denna synpunkt. Och ej ens då skall det bli möjligt att exakt angiva olikheterna, liksom det ej heller är möjligt att rörande det stora flertalet av doms- och varningsåtgärder säga, om och i vad mån de äro för milda eller för stränga. Många domslut äro nämligen schablonmässigt lika återgivna. Andra äro så kortfattat motiverade, att tydlig inblick ej lämnas i rättmätigheten av dem, att de kunnat vara avkunnade i vilket som helst stift eller att de lämna läsaren oviss om ledande straffprinciper.

Strängheten i Rudbeckii stift var än lika stor som, än något mindre än hos den tidigare biskopsgenerationen, men den var vanligen något större än hos hans samtida medbröder i landet och väsentligt större än hos de samtida konsistorierna i Tyskland och hos de kommande biskopsgenerationerna i Sverige och utlandet. Kontrollen i hans stift var ock i stort sett så skarp, nitet så stort och kännedom om personer och brott så ingående, att de svårligen kunde bli större. Om intet stifts omoral och kyrkliga tuktan under 1600-talets förra hälft kan man i varje fall få en så ingående kännedom som i Rudbeckii acta rörande Västmanland och Dalarna. Denna kännedom samt vår uppfattning om allmänhetens brottslighet och kyrkomännens vakenhet är i ej ringa mån avhängig därav, att Rudbeckius förde speciella listor över syndare och bötesbelopp samt hade två, mestadels på en gång nedtecknande protokollsnotarier. Dessa båda ha kanske antecknat och renskrivit flera mål än vad den ende notarien i övriga kapitel medhunnit; och det är vanligen blott renskrivna acta, som bevarats till vår tid. I flertalet andra stift äro luckorna å arkivaliebeståndet avsevärt större än i Rudbeckii. Dessa fakta

måste tagas i betraktande vid en jämförelse mellan stiftet. Vore alla urkunder kända, skulle det naturligtvis kunna avsevärt rektifiera den uppfattning man får av de tills nu bevarade acta. Men tills vidare måste man anse det vara i hög grad belysande, att de enligt bevarade urkunder beivrade otuktetsbrotten äro ojämförligt flera i Rudbeckii än i andra stift; ja det är ej otroligt att en statistisk undersökning av tills nu bevarade källskrifter skulle ge vid handen, att antalet av ifrågavarande beslut är lika stort i Västerås konsistorium 1619—1646 som i alla rikets övriga domkapitel tillsammans (möjl. utom Växjö). Detta innebär naturligtvis ej att antydda försyndelser i verkligheten voro flera i dess stift men att de ansågos vara större och farligare.

Interdiktet ådömes av Rudbeckius mestadels blott om man vägrade att enligt uppträda emot sådana som förorenat kyrka och kyrkogård samt stört gudstjänsten — alltså för ett slags helgerån. I Paulini stift däremot ådömes det även för skolk från katekesförhören etc. Inalles torde dock flera lokala interdikt ålagts i den förres stift (och i Murenii prosteri på Åland) än i Paulini o. a. stift.

T. ex. i Abraham Angermanni, Petrus Jonæ Angermanni och Zebrocynthii stift praktiseras oftare än i Paulini, Rudbeckii o. a. verksamhetsområden, att besinnings- och skamstraff »avtjänas» vid prostkyrkan eller i varje kyrka i prosteriet; de senare följde därvid en praxis, som omnämnes och motarbetas av bland andra Regino i Prüm¹). Växjö domkapitels och poenitentiariers domslut under den nämnde Petrus Jonæ tid skilja sig från Rudbeckii stiftslednings ungefär samtida disciplin däri, att de förra långt oftare än den senare låta syndarna dels stå under avbedjande åtbörder vid häradets och grannförsamlingarnas kyrkor, dels erlagga årliga bidrag till de fattigas underhåll, dels utgöra nästan enbart böter (kontanta och in natura) såsom straff, dels slippa böter på grund av djupaste fattigdom²).

¹) MIGNE Patr. lat. 132 s. 291.

²) Denna sistnämnda lindring märkes åtminstone en gång även i Paulini ärkestift. UDP 1642 10/9 [§ 2]... »ankom R. M. Anthelij Skriffwelse, vthi hwilken han frågar hwadh kyrckestraf en Hor-Karl skall påleggias, hemma i Ferne bo, och huru myckit han och konan skola giffwa till domkyrckjan, effter dhe äre myckit fattighe. — Resol. Straffet lēmpas effter deras botferdighet, om den Saköre

Medan i andra domkapitel och konsistorier vanligen avkunnas domar huvudsakligen blott för förseelser mot sjätte budet och det långt ifrån alltid medelst skyldigheten att stå i pliktorummet, så straffar Rudbeckius för ungefär alla slags brott och i dessa domar ingår vanligast detta skamstraff. Och medan denne jämförelsevis stereotyp ådömer tre dagars lydnadsplikt i vapenhuset, så synas andra ha iakttagit en större växling och — efter hand — en större minskning än han i antalet besinningstillfällen. I Björnrams, Norrländska, Phrygii och Paulus Paulis kyrkostadgar äro bötespenningar oftare anbefallda än utestängningstider; denna tendens övergår efter hand till att bli ett karakteristikum vid fördelningen av straffarter, i det att de småningom framträdande kyrkoråden ålägga böter, medan de överordnade kyrkomyndigheterna hålla sig mera uteslutande till bannet. Rudbeckius använder båda slagen av »botemedel», och det torde även hans tidigare själsfränder gjort i stor utsträckning, ehuru källorna ej ge oss tillräckligt tydliga och många vittnesbörd därom. Själva kyrkoordningen 1571 talar därom sitt tydliga språk — om man kan läsa mellan raderna ¹⁾.

Att ha ris i handen och stå med bara axlar var en extra skärpning, som sällan utdömdes i de andra stiften. I inga bevarade statuter och protokoll i luthersk tid ålades det ens en bråkdel så många gånger som i Rudbeckii stift. Där hörde det till ordningen för dagen dels vid ståendet i vapenhuset, dels vid en eller båda återintagningsakterna. Därmed bibehölls vissa reminiscenser från första botstadiet och från en gången tids bannlysning- och intagningsakter, helt omvandlade till symboler för botsökningsskedets svåraste momenter. — Såsom den ökade evangeliseringen, humaniteten, kulturen och mildheten medfört det

som kan falla, är man intet bekymbradt om, then som intet hafuer, gifwe intet!»

Den allmänna fattigdomen belyses av följande ur »Strängnäs stads tänkebok» af I. FEHR s. 65. 1597 14/2: En man hade dött i pesten några år tidigare. Till att gälda begravningen räckte icke det han ägde, »nemliga, en gammal kappa, en säjans tröja och ett paar Elake böxor, och ett litet st: e guld, godt för 1 mc.» Huru kraftlösa hästarna kunde vara, visas där sid. 74—75.

¹⁾ Aa s. 70 rörande (första) försoningsakten: vid denna skall prästmannen bestämma plikt, vad honom tyckes likt vara.

nära nog fullständiga borttagandet av kyrkans hinder för predikans åhörande, så kommo genom dem att ur kyrkans arsenal försvinna jämväl flertalet timliga straff och straffinsignier. Bland dessa hade de sistnämnda i tidernas längd uppkommit såsom en av förstnämnda faktorer åvägabragt lindring av eller ersättning för de timliga straffen ¹⁾.

Naturligtvis togo de kyrkliga domarna ofta en viss hänsyn till syndares individualitet, omständigheterna vid förseelserna etc. Men källornas torftighet tillåta sällan en bestämd uppfattning härutinnan. Ej minst Rudbeckii domsprotokoll förete den ödsligaste enformighet vid straffens utmätande ²⁾; endast understundom nämnes, att minskning respektive ökning av bottiden efteråt bestämts med ledning av penitentens ådagalagda botfärdighet respektive motspänstighet. Ett sådant hänsynstagande var ju nedärvt; redan t. ex. Cyprianus ³⁾ och Niceamötet ⁴⁾ hade fordrat ett sådant tillvägagångssätt. Ovanligt tydligt och för sin tid ovanligt medgörligt ljuder samma eller något mildare praxis genom följande föreskrift av ärkebiskop Paulinus rörande några okyska personer från Luleå prosteri 1639 ⁵⁾: »Theras kyrkio- plicht skulle wara, att the [skulle stå] för kyrekedören, och gifwe

¹⁾ Några strödda drag ur deras historia ges i Bilaga 20.

²⁾ Under Rudbeckii allra första tid såsom biskop gav han sig tydligtvis något mera tid att undersöka de särskilda fallen samt döma till synes mera individuellt. Efter hand kvarblev eller återuppstod även i hans stift en judiciell, för jesucentricitet tämligen främmande syndmatematik, om denna än ej var på långt när så raffinerad som den varit i katolska kyrkan. — Här s. 257 not 2.

³⁾ Jfr här kap. 18; Didascalia s. 132 o. f., 147 o. f.

⁴⁾ I Canon XII hade föreskrivits att avfallna som återupprättats, skulle vara under tre år åhörare och tio år knäböjande (liggande). Under alla dessa år borde man pröva syndarnas sinnelag och arten av deras ånger. Blott de sig verkligen omvändande skulle kunna få sistnämnda skede förkortat, därest biskopen fann det skäligt och lämpligt. — Jfr avtrycket här Bil. 11.

⁵⁾ UDP. 1639 8/3 § 1. Tå Deciderades några Casus, som woro hijtt till Capitlett förskickade vthaff Th. Andrea Canuti Præposito et Pastore vthj Lulä, hwilka mäst woro om Lön- skeläger, och så medh them som woro skylte in 2 do et 3 tio gradu, Consanguinitatis, och för Tingett dömbde för enfalt hoor. — Jfr här i not s. 293—294: utdrag ur UDP. 1642 10/9 § 2, om utfattigas böter. Om släktskap: RICHTER Corpus juris I (slutet; m. ill.).

effter sin förmögenheet till the fattiga, tijdhen huru länge the skulle stå in loco peccatorum, skulle lempas effter the ras bottferdigheet, och Plichten medh Penningar effter förmögenheethen, medh allffwarligh förmaning till Församlingen att the för sådan Synder taga sigh till wara. Penninga Plichten som kan falla skall vthdeelas ibland the fattigha ther i Lannzorthen, som nu (thet Gudh bättre) lijdhä stor hunger.»

Så vitt jag vet, ges blott en enda gång en något så mät fullständigt tydlig interiör ur Rudbeckii och hans domkapitels botförfarande. Åtta kvinnor från Kopparberget, vilka hade oäkta barn, hade »en longh tijdh varit ifrån kyrckian och sacramentet». Deras botväg blev följande: 1) De fingo höra »sijn tilbörliha skrift». 2) Dömdes i domkapitlet att stå i domkyrkans vapenhus tre predikodagar med ris i handen och bara axlar¹⁾. 3) På den sista av dessa dagar borde *de* av dem slita ris, vilka hade flera än två barn. 4) Böter skulle erläggas till domkyrkan (jfr nedan 7). 5) För 6 oäkta barn resp. för 5 års bortovaro från kyrkan borde två stå en söndag framför kyrkdörren i Stora Tuna (prostkyrkan). 6) Alla ålades stå c:a 3 predikodagar framför hemkyrkans dörr. 7) Lika mycket böter, som det för dylika fall var sed att giva vid Kopparberget, hade de måst erläggas till domkyrkan (se ovan 4) och borde nu betala samma belopp till hemförsamlingen. 8) Deras pastor (själaherde) skulle förhöra dem i katekes; så ock i hemkyrkan intaga dem.

Då de ifrågavarande penitenterna alltså infunnit sig i stiftsstadens kommo de tydligtvis på poenitentiarii »mottagning» (dagen före domkapitlets sammanträde). Det måste varit han, som gav dem deras »tillbörliga skrift» (ovan § 1), dvs. det »skriftermål» som anbefalles i kyrkoordningen 1571 samt i kyrkoordningsförelagen 1608 och 1619²⁾, varvid samme botpräst efter undersökning om brottslighet och botfärdighet gav avlösning och avkunnade dom (»satte plikt»). Det är alltså fråga om den här i föreliggande arbete så kallade absolutions- eller första återintagningsakten — ett slags motsvarighet till Jahves förenämnda dom-

¹⁾ VDP 1620 22/7, 26/7. Dessa kvinnors behandling ger ett sällsynt exempel på gradering. Om denna, dvs. deras placering jfr här Bilaga 20.

²⁾ KO sid. 69—70, 1619 års förslag s. 429—430.

slut över Mirjam, efter det Gud slagit henne med spetälska och efter det hon (eller åtminstone Aron å hennes vägnar) ådagalagt ånger. Sagda dom verifierades dagen därpå i domkapitlet; »plikten» uppräknades här nyss i §§ 2—6¹⁾. Därjämte skulle ett ytterligare kristendomsförhör förekomma, på det att kyrkan kunde vara förvissad, att syndarna kände rätta salighetsvägen och sålunda kunde vandra fromt inom den kyrka, de nu åter införlivats med eller åtminstone knutits närmare samman med. Och sist, när alla återföreningsvillkor voro uppfyllda eller alla lyd-nadsbevis ådagalagda, skulle den andra återintagningsakten förekomma, den som i moseböckerna hade sin motsvarighet i Mirjams återinförande i lägret efter de sju utestängningsdagarna. Den hade övergått till att bli syndarnas stora försönings- och nattvarfsfest. Till den och första försöningsakten skola vi härmed övergå.

KAP. 22—23.

Återföreningsakter.

Kap. 22. Akter och ritualer i deras helhet.

Efter den hittills avhandlade underkastelsen borde botgöraren ha nått fram (dvs. tillbaka) till Gud och kyrkan, — skulle man tro. Men nej. Han skulle ännu få återkomsten till fadershuset offentligen klarlagd, bevittnad och besegrad samt på nytt få del av de honom ännu tills vidare undanhållna privilegierna; och vad den bannlyste syndaren angick, skulle han ju dessförinnan också ha undergått en motsvarande, offentlig akt av försöning med Gud.

En sådan syndaförlåtelsens och återinsättandets nåd hade ofta begärts och prisats i bibeln. Den ansågs giva ro åt gnagande samveten, återskänka barnskap hos Gud och giva försmak av saligheten. Den himmelska nåden blev på så sätt till en csäglig-

¹⁾ Om straffen för de nämnda kvinnorna enligt här nyss i texten angivna §§ 3, 4, 7 jfr motsvarande kapitel i förra bandet. Törhända hade de stått framför hemkyrkans dörr redan; nu få de av domkapitlet domen att upprepa det och stå jämväl vid prost- och stifts kyrkan. Jfr de medeltida stiftsstatuter, som äro avtryckta i GUMMERUS Busswesen.

tröst för oräkneliga. Men de prästerliga villkoren för nåden blevo ock ej sällan ett samvetslöst geschäft, där många judar och katoliker gingo i täten och där även Rudbeckius o. a. sig så kallande ortodoxa lutheraner¹⁾, dvs. de mest fullmåliga representanterna för gammalprotestantisk kyrkodisciplin, stundom följde med på Jesusfrämmande vägar²⁾. Och den katolska prästmakten fick i denna nådegåva sin grundval — enligt Jesu ord om lärjungarnas makt att förlåta, resp. binda i synden³⁾. I synnerhet ifrån Pseudo-Cypriani tid erhöill det rätta församlingssinnet ofta fridens namn⁴⁾, ett uttryck, som efter hand även fästes vid återintagningsakterna. Men friden var tydligtvis ej sällan mera en genom underkastelse under kyrkliga bud vunnen skenbar försoning med kyrkliga »vederbörande»⁵⁾ än en ångerfull syndares sälla mottagande i Frälsarens famn.

Trots det vi (kap. 18) funnit Mirjamsberättelsen vara förebildlig för flera sidor av kyrkotukten, hade ju ingen speciell, högtidlig, offentlig intagningsprocedur förekommit vid Mirjams botgöring. Den

¹⁾ Rudbeckii ord i betänkanudet om consistorium generale. THYSELIIUS Handl. rör. sv. kyrkans o. lärov. hist. I s. 136.

²⁾ Jfr i förra bandet s. 96 not 3 samt kap. Böter (avlat). Jfr NIEBERGALL Praktische Theologie I s. 112.

³⁾ Matt. 16: 19; 18: 18.

⁴⁾ Jfr Dom. 6: 24; Joh 17: 20—26. »Cypriani» De XII abusivis sæculi, i Texte und Untersuchungen XXXIV s. 51 o. f.

⁵⁾ Jfr 2 Kor. 2: 5 o. f. »Altarsittandet» (det i Tyskland gängse predikoåhörandet vid altaret) likaväl som den svenska placeringen å skampallen plägade många mildra därigenom att de — olagligt nog — sutto nedhukade under predikan utan att se upp. Somliga dolde ansiktet med en duk. Åtminstone om en svensk för ett hundra år sedan berättas, att han under schavotteringen efter predikan tröstade sig med brännvin. STRIDSBERG Hågkomster s. 72, 73. Den 1/8 1729 dömde hovrätten Olof Persson i Akra till åtta dagars fängelse vid vatten och bröd (medan tingsrätten i Norrbo 13/5 s. å. hemställt om stockstraff och 40 marker silvermynts böter), för att han, »då han första Söndagen efter Påskhögtiden innewarande år skulle för begångit lägersmål, uti delsbo kyrkia undergå kyrkoplicht, har, under påstående Skriftermål i *Choret* upstigit af plicktepalen, och utur en flaska, den han haft hos sig supit en sup brännevin; hvarefter han dock icke finnes hafwa varit drucken, utan sedan både under Gudstiensten sig uppå plicktepalen beskeddeligen skickat, och wid absolutionen wist sig botfärdig». N 1918 n:o 45 z UUB. — Jfr N 41 n:o 85, 86; 1917 n:o 42 UUB och här förra bandet s. 10—16, 64—67.

bibliska berättelsen om henne har dock i viss mån kunnat föra tanken hän på att en eller två sådana tillfällen möjligen skulle kunna anordnas. I moseböckernas bestämmelser om botoffer och reningar¹⁾ kunde man finna ännu klarare antydningar om speciella villkor eller uppgörelser med den rättfärdige Gud och speciella med den »förargade» församlingen. Den tanken låg ju nära till hands för kyrkans hela lust att låta det offentligt syndade offentligt sonas²⁾, att åskådliggöra syndens följder, att organisera ej blott »stadier» utan även »akter». För kyrkans uppfattning om sig själv såsom himmelns motsvarighet och representant på jorden, åt vilken Jesus givit den vidsträcktaste fullmakt, var det naturligt att systematisera så, att både Gud och hon själv fingo tydliga överenskomelser eller slutuppgörelser med penitenterna, när de syndat mot den förre och »förargat»³⁾ den senare. Där brottet icke varit så stort, att det fört med sig utestängning ur kyrkan, borde man tydligtvis, såsom Frälsaren och andra det gjort, låta försoningen i båda hänseendena försiggå i en akt, när ju syndaren alltjämt åtminstone i vissa viktiga avseenden befann sig inom kyrkan. Var han däremot halsstarrig eller hade begått en grov verksynd, föreskrev man länge två intagningsakter samt en speciell bottid emellan syndens begående och återföreningen med Gud och en annan mellan denna och återförsoningen med församlingen — alldeles som Jahve låtit den upproriska, alltså »friden» notarbetande Mirjam dels en tid vara spetälsk, dels uppsända bönerna (första försoningsakten), dels en tid vara utesluten, innan hon fick återkomma till lägret (andra intagningen). I stort sett låg väl problemet i alla tider så enkelt till för den officiella kyrkans uppfattning; tveksamhet uppstod och dragkamp pågick däremot länge rörande den frågan, vilka synder skulle anses så grova att deras

¹⁾ Jfr 3 Mos. 4 o. f. Jfr här sid. 212.

²⁾ Augustinus yttrar i Sermo LXXXII Cap. 7: ipsa corripienda sunt coram omnibus, quæ peccantur coram omnibus: ipsa corripienda sunt secretius, quæ peccantur secretius. MIGNE Patrologiæ lat. 38 sp. 511. Uttalandets innebörd upprepas t. ex. på konciliet i Mainz 847 och av Burchard: aa 14 s. 912; 140 s. 984—985.

³⁾ Dvs. att han gjort församlingsmedlemmar bedrövade — alla borde ju vara ett slags Guds egendomsfolk —; vidare hade han sökt (om än oavsiktligt) genom sitt dåliga exempel dels bringa på fall, dels tillfoga skada. Varje syndare vore nämligen en utfallspunkt för de onda andarna och vore alltså en orsak till de olyckor av alla slag, som ej sällan drabbade respektive länder. Jfr s. 212—213.

föröfvare borde undergå två akter och flera botperioder. Redan är påvisat, att åtskilliga »sekte» ej ville veta av någon offentlig penitens; det stora flertalet torde — ehuru av mycket olika anledning — i själ och hjärta ha anslutit sig till denna mening eller på sin höjd till kravet på en enda, jämförelsevis mild återintagningsprocedur. Emellertid vet man föga om flertalets åsikter. Det är huvudsakligen blott prästers mening, som kommit till eftervärldens kännedom, och de synas varit av den åsikt, som av en senare tidens författare formulerats så, att det är de dårars privilegium att bli styrda av de visa. Men både den berättigade och den oberättigade avskyn för tvång torde i alla tider bjudit ett starkt aktivt eller åtminstone passivt motstånd mot kyrko-disciplinens många schavotterande och förtryckande moment. Också kunde de, som blevo i tillfälle att läsa bibeln, ej där — och allra minst i nya testamentet — finna några tydliga befallningar om eller motsvarigheter till det mesta av de långvariga och utstuderade plågor och berövanden, som kyrkan lät människorna lida i synnerhet för offentligen kända försyndelser. Hennes strängare medel för att gudsstaten skulle kunna nedslå djävulsstaten, funno många för visso vara valhänta försök att »hjälpa Gud»¹⁾ och innerst inne vara utslag av byråkrati eller maktlystnad. Av inre och yttre grunder förmåddes ock kyrkan i stort sett efter hand men särskilt under perioder av mindre makt — vilka perioder omväxlade med tider av upplammande nit och kraft — att låta färre syndar än förr beläggas med två resp. ett intagningsstillfälle samt att såsom ersättning för denna lindring antingen införa ett flertal halft eller helt enskilda försoningsakter (inför pastor och något slags »kyrkoråd») eller ock (eller eventuellt därjämte) avkunna det skedda på predikstolen, menigheten till varning, väckelse och glädje.

Men i görligaste mån arbetade kyrkan under 1500 år för utvecklandet och upprätthållandet av de dubbla återintagningsakterna ej blott efter nackstyvhet mot den Helige ande utan även efter de största verksynder, ja, så långt möjligt, även efter åtskilliga av de medelstora²⁾. Av dessa två föreningsakter var den första

¹⁾ Jfr F. LUNDGREN Handbok till bibliska historien I (Sthlm 1902 sid. 72), enligt vilken ortodoxa framställning Abrahams förbindelse med Hagar var ett försök att hjälpa Gud. Jfr här s. 221 rad 1.

²⁾ Jfr här förra bandet om stora och medelstora syndar och bann

— åtminstone i många av sina variationer och moment — den till religiositet och resning främsta, medan den avslutande akten ej sällan hade mera av bekräftande, moraliserande och ekonomisk innebörd. Medan den förra återintagningsakten skulle avhandla syndaförlåtelse hos Gud samt präglas av dennes nåd och faderliga förbarmande mot förlorade söner, skulle före och vid den senare akten kontrolleras uppfyllandet av kyrkans yttre villkor för full meddelaktighet i lokalförsamlingens andliga håvor. Medan syndaren vid den första akten skulle erhålla ett sakrament, förlåtelsen eller åtminstone en viss förhoppning om sådan, skulle han först vid den andra erhålla ett annat och om möjligt högre sakrament, nattvarden. Den andra intagningsakten utgjorde sålunda vanligen en modifierad pendang till den första akten med minskad betoning på bekännelsemomentet och med tydligare framhållande av försoningen med lokalförsamlingen.

För att nu välja ett ovanligt detaljerat samt för många länders och tiders kyrkor ganska betecknande exempel från en Wiggandi, Hesshusii, Pouchenii och Rudbeckii själsfrände äro sålunda första och andra akterna hos den katolskt betonade lutheranen biskop Georg i Merseburg c:a 1548 varandra jämförelsevis lika; så är fallet i avseende å förekomsten av akternas huvuddelar och grundtankar om än ej i avseende å ordalagen i desamma. Båda akterna börja med oration och botgöringsmessa samt fortsätta med frågor om bekännelse och ånger; vid första akten förekommer även bön om förlåtelse av Gud, och sist avgives vid båda tillfällena löfte om renlevnad. Vid absolutionsakten följa därefter förmaningstal till syndaren, bönen Fader vår, botpsalm, förbön och prästmännens försäkran om sin villighet att meddela avlösning. Därefter ålägges syndaren att under 1/2 à 1 vecka föra ett speciellt fromt och etiskt liv samt att därefter återkomma för att få absolutionen och nattvarden. I en mening, som knappast synes stå i strid med den förebedjande förlåtelseformelns natur i katolska kyrkan, förespegla Georgs kyrka sålunda själv förlåtelse vid första akten och utdelar den först vid den andra¹⁾. Dennes andra hälft upptar ett

¹⁾ Där om jfr här senare avdelningen om ritualerna: Avlösningen. Formulären äro ovanligt detaljerat återgivna — liksom fallet var i österländska kyrkan. — Vid den första akten borde der schulmeister, custos und pfarherr sjunga en botpsalm, der superattendens oder pfarrher hålla förmaningstalet, der pfarrher framställer

tal om synd och förlåtelse samt en försäkran om villighet att förlåta; så vidare även frågor, om penitenten tror på de tre trosartiklarna och på prästens makt att i Guds ställe förlåta synder. Därpå handpåläggning samt löfte om nattvarden mot ny försäkran om renlevnad. Efter tillönskan om Guds hjälp och frid samt med förmaning till renlevnad blir penitenten så delaktig av nattvarden. —

Vi gå då att först beakta den *första återintagningsakten*. Såsom Jahves första möte med Mirjam tillkom på Arons förbön genom Mose samt blev en kombination av utdrivning och förberedande återförsoning, så tillkom syndarens förenämnda första återförsoning med Gud efter syndarens, församlingens och prästens hemställan. Enligt Gregorius Thaumaturgos¹⁾ skulle ju deras förenade böner bifallas, när den Helige ande och de församlade heliga funne för gott, dvs. när biskopen och hans närmaste medhjälpare (bl. a. poenitentiarius) funne det vara rättvist. Också finnas flera vittnesbörd om förekomsten av sådana första försoningsakter både i öster- och västerlandet; en sådan akt var placerad efter en jämförelsevis kort tids botsökning men långt före avslutningen av bottiden samt upptagande bön om (och efter hand även försäkran om) syndaförlåtelse.

Såsom ett åskådliggörande av bannet blev akten å vissa orter

åtminstone vissa av frågorna, der pastor oder caplan mässar en botvers, der pfarherr ger förhoppningen. Vid andra akten skulle cantor sjunga miserere på tyska och der pastor den versikel und collecta, der superintendenten reciterar frågorna och der coadjutor avlöser, sedan han uppfordrat den superintendenten und die andern kirchendiener att ställa sig bredvid honom.

Georg ville utvidga den kyrkliga domstolens kompetens men rönt motstånd hos furstarna och ständerna. Han omorganiserade konsistoriet, skrev många lagar, anklagade adeln för oriktiga prästval och staten för slapphet i exekverandet av kyrkliga domslut samt utvidgade läroverket i Anhalt. (Jfr Rudbeckii insatser.) Prästen borde offentligen pålysa tiden för återintagning, och folket skulle församlas i koret efter högmässopredikan för att övervara den botfärdige syndarens första (offentliga) avlösningsakt. Jämväl borde det å följande söndag närvara vid den slutliga försoningsakten. SEHLING KO II s. 5 o. f., 38 o. f. HALL Årsböcker 19 s. 57.

¹⁾ Epistola canon. 5; här Bil. 7 och sid. 235—236.

och tider förenad med utdrivning¹⁾. Men det sistnämnda momentet, som skulle åskådliggöra att syndarens sak ej ännu var uppgjord med församlingen och — åtminstone i vissa fall — ej heller helt med Gud, försvann snart, och det evangeliska särdraget blir mer dominerande än förut. Reginos och Burchards kodexsamlingar ge plats för båda slagen men i synnerhet för det mildare²⁾. Detta hämtades bl. a. ur Poenitentiale Romanum och Treburmötets beslut 895 samt intages jämväl i österländska stadgar³⁾.

¹⁾ Detta i samband med den begynnande botgöringen å askonsdagen. Utdrivningen är törhända ett slags förvisning av dem, som voro skyldiga stå under mellanstora bannet eller (och) en förmildrande ersättning för bannlysningens sakten. Åtminstone den sista eventualiteten bidrager till förklaring på att botövningarna omedelbart efter första återintagningsakten flerstädes fingo ganska stor likhet med dem som föreskrivits för första kanoniska stadiet (efter bannlysningen). Jfr MANSI Conc. 8 s. 327; MIGNE Patr. lat. 140 s. 984.

²⁾ Jfr förra bandet s. 101. Ibland bilagorna här avtryckas flera med varandra rätt väl överensstämmande referat eller ritualdelar rörande huvudsakligen den första återintagningsakten i vitt skilda länder och å skilda tider. Bil. 37—47.

³⁾ Jfr Ordo Barsalibæi; apud Syros Jacobitas. DENZINGER Ritus I s. 443 o. f. Jfr här Bil. 40, 42. I förordet citeras Hesekiels, Syraks, Jakobs, Gregorius Nazianzeni, Benedicti och många andras ord om prästernas oavvisliga skyldigheter att förfara strängt och i enlighet med Guds lag; de borde ej äta fåren utan föda dem. Ritualen upptar först ett kort referat av huvudpunkterna vid akten, tagna i den ordning, vari de skulle komma. Denna kortfattade skildring är en tydlig parallell till romersk, tysk och nordisk katolicism samt till dansk och svensk »ortodox» gammalprotestantism; referatet utgör sålunda en motsvarighet till motsvarande parti i t. ex. Poenitentiale Romanum och Burchards stadgesamlingar, i nordens katolska och lutherska botagendor, i vår första kyrkoordning och — ordagrant lika med denna — i kyrkoordningens förslagen 1608, 1619. De upptaga ej den förstnämndas belysande smådetaljer rörande prästens och syndarens ceremonieenliga gester, men många av dessa passade väl i stycke ungefär lika väl i Syrien, i det romerska Europa och i Rudbeckii stift. Det är alltså huvudsakligen blott österländska urkunder, som ange ritualen in i minsta detaljer. Därvid förekommo först exempelvis ett 15-tal långa orationer, responsorier och bibelcitater — alla fyllda med innerlig åkallan eller utredande Guds mening om synd och bot. Med högra handen på penitentens huvud uppsände officianten åter en utförlig förbön rörande misskund, bättringssinne, skydd, kraft och slutlig försoning, varefter han gav föreskrifter rörande den botgöring, syndaren borde undergå. Här s. 334.

Nämnda Poenitentiale Romanum upptager följande ordning för absolutionsakten: Efter en oration och en bön gör prästmannen penitenten ett flertal frågor om hans tro på kristendomens huvudstycken samt om hans villighet att förlåta andra. Därpå förekomma tre böner och tre botpsalmer omväxlande och domen fälles enligt den i själva riten detaljerat angivna bottaxan¹⁾. Vidare har penitenten att besvara spörsmålen, om han hos Gud och prästen bekänt sin tro och sin synd, på det att de måtte kunna förlåta honom; om han ville ändra sin vandel, noga lyda domslutet, avsvärja djävulen och tro på treenig Gud. Före slutpsalm och bön tillönskas Guds hjälp, skydd och förlåtelse.

Direkt eller indirekt ha avlösningsritus, mässpartierna och straffskalan i dessa och i därmed besläktade romerska och tyska stadganden övat ett mycket stort inflytande på utformningen av akter och ritualreferat etc. i de svenska stiftsstadgarna under medeltiden; likheten är i vissa fall ordagrann. Och dessa ha varit av ej ringa betydelse för vår lutherska kyrkas hemliga botagendor 1551, 1561 och kyrkoordningen 1571 och meromnämnda kyrkoordningsförslagen samt därmed påverkat praxis i vår kyrka fram till åtminstone 1686.

Även från det lutherska Tyskland hämta vi impulser. Sålunda har Preussens kyrkoordning 1544 tydligtvis medverkat till utformandet av den föreskrift rörande detaljerna av den första intagningsakten, som hos oss ges i samtliga de nyssnämnda stadgarna och förslagen²⁾. Och därmed minskas även aktens offentlighet och

¹⁾ Denna har ej mindre än 35 paragrafer. En sådan syndmatematik är intagen också i de svenska medeltidsstadgarna mellan början och slutet på skildringarna av hur det gick till vid intagningen. I luthersk tid »sattes» denna »skrift» först när akten var slut — alltså på samma sätt som vi nyss sågo det gått till i österländska kyrkan.

²⁾ 1568 års preussiska KO har ungefär samma bestämmelser som de av 1544. SEHLING KO IV s. 70, 95 o. f. Aa s. 71 sp. 1, 96 sp. 2 framhålla samma synpunkter om böter och dylik timlig kyrkonäpst, som vår KO 1571 s. 71 sedan upptager. Samma tankegång hade ingått i Brandenburg-Nürnbeargs KO 1533; RICHTER KO II s. 203. Jfr GALLI aa s. 113—114. — Dessa Brandenburg-Nürnbeargs nämnda statuter i folioupplagan (ett ex. av denna finnes i Uppsala UB) omtrycktes i en lågtysk duodesedition i Magdeburg 1534 (med huvudsakligen blott språkliga förändringar). Denna i sin tur omtrycktes i

stränghet, enär ju de tyska, delvis sekulariserade konsistorierna verkade för minskning i schavotteringen och hårdheten och enär de svenska kyrkomännen efter hand funno sig — av inre och yttre skäl — böra varsamt följa exemplet. Enligt 1551 års stränga svenska agenda borde visserligen t. o. m. barnförkvävare intagas »vppenbarliga», men det tillägges: »hälst för Kyrkiödörena på någon helgedagh»¹⁾. Och även enligt kyrkoordningen samt de närmast efterföljande förslagen skulle en uppenbar syndare komma »(såsom pläghsedh är) för Kyrkiödörena»²⁾, men det nämnes ej att det nödvändigt skall vara på helgdag eller vid gudstjänst och ej att de skola, såsom förut varit sed, gå in i templet under akten³⁾. (Åtminstone dennas början skulle försiggå på trappan.) Ingenting tvingar sålunda numera tydligt till full offentlighet inför en till högmässa samlad menighet, än mindre att det skulle ske vid en större högtid.

Men finnas borde ju akten. Teoretiskt och evangeliskt sett vore den viktigare än böterna och den andra intagningsakten. Enligt nämnda botagenda 1561 borde man sålunda — i stället för att behålla de påvliga »missbruken» för dessas egen skull — totalt upphöra med »sådhana scrifft» och behålla »blotta afflösningen»... »Effter som och nu mestedels vtj alle andre Cristelige Forsamlingar ther som then Euangeliske läran anammat är, tilgåår.» Den som bekänner och »bättrar sigh vtj alle måtto, och är reedebogen til sanskylligh bättring Then må j Kyrkion strax intagin warda och

egenskap av Mecklenburgs kyrkoordning 1540 i Rostock, där ju svenskar studerade. RICHTER KO I s. 322. SEHLING KO V s. 129 o. f. Det är även från detta Rostock och de väster därom belägna Lauenburg och Lübeck, impulserna och översättningarna komma till våra kyrkoordningsförslag 1608, 1619 och 1682. (I Nova ordinantia ingå intryck från t. ex. Brandenburgs kyrkoordning 1540, Waldecks 1556, Pommerns 1569, Hennebergs 1582, Briegs 1592).

¹⁾ Årsböcker 21 s. 135—136.

²⁾ Domkyrkans; inför poenitentiarus. KO s. 69. Jfr Laurelii KO-förslag s. 187, som tillägger, att syndaren bör ha med sig intyg från världslig rätt och kyrkoherden, det förra om avkunnad dom, det senare om brottet. Jfr s. 307 och Bil. 6, 37.

³⁾ Detta kan dock möjligen ineliggas i uttrycket, att poenitentiarus skall förkunna penitentens ånger för dem som tillstådes äro. — Med detta uttryck kan dock likaväl åsyftas dem som voro med pastor eller med syndaren, såsom i vissa tyska ritualer nämnes. S. 327.

uppenbarliga afflösas, såå att honom ingen ytterligare besvärningh sådhana som thenne Kyrkioplicten är, vppåläggess¹⁾. Även kyrkoordningen 1571 samt 1608 och 1619 års kyrkoordningsförslag låta detta i sammandrag inflyta såsom en redogörelse för vad »mongesteds» praktiserades, och tillägga, att detta »thet eenfalligasta» återintagnings- och botsättet närmast överensstämde med bibeln²⁾.

Att flertalet dock bibehöll bötesplikten vid aktens slut och den andra intagningsakten, skola vi senare finna, och vi komma strax att (i samband med framställningen om den sistnämnda; jfr ock kap. 21) draga fram vittnesbörd om förefintligheten av båda akterna i våra mera kända, målfylliga gammalprotestanters stift. Man vill sålunda, som vanligt, det ena göra och det andra icke låta. Utvecklingen gick emellertid i motsatt riktning — såsom vi strax skola se på tal om andra akten.

Medan första intagningsakten ju var en reminiscens från avslutningen av det första kanoniska stadiet — alltså närmast för bannlysta —, hade *andra akten* ådagalagt, att syndaren genomlidit de två tre egentliga botstadierna. Åt den var i romerska kyrkan skärtorsdagen ägnad åtminstone redan å Innocentius I:s tid³⁾. Då

¹⁾ Årsböcker 21 s. 140, 148. »Thenne Kyrkioplicten = utestående, böter, andra intagningen etc. Jfr här s. 222—223.

²⁾ KO s. 68—69. Däri åsyftas törhända just de bibelställen, 1561 års tuktagenda citerar i detta sammanhang, i st. f. vilka kyrkoordningen använde just det nyss citerade allmänna uttalandet om likhet med bibeln. Bibelställen äro Joh. 8:11: Gå, och synda icke hädanefter! samt Joh. 5:14: Si, du är helbregda vorden. Syndad icke mer, att dig ej vederfares något värre! — bibelställen som ofta citeras vid återföreningsakterna.

Botstatuterna 1551 och 1561 yttra i slutorden, att emedan kärleken alltid måste vara rättesnöret, så borde den vara det i all synnerhet i fråga om förutvarande och föreliggande människostadgar rörande normalbotgöringen. Den prästerlige domaren borde främst ådöma, vad som lände den förevarande botgöraren till sannskyldig bättring. 1551 års stadga avslutas därför med orden, att han borde »wijsliga fara her medh effter som fälket ähre till».

³⁾ Epistola Innocentii papæ ad Decentium Egubinum episcopum . . . Cap. VII. »De poenitentibus autem qui sive ex gravioribus commissis, sive ex levioribus poenitentiam gerunt, si nulla interveniat ægritudo, quinta feria ante Pascha eis remittendum, Romanæ Ecclesiæ consuetudo demonstrat. Cætarum de æstimando pondere delictorum sacerdotis est judicare, ut attendat ad confessionem poenitentis, et ad

inställde sig åtminstone vissa av de offentliga botgörarna vid sin katedralkyrka, varvid de som hörde till andra församlingar medförde sina själaherdars intyg om huru de undergått sina straff eller fullgjort sina botövningar (t. ex. vallfärder¹⁾) samt vad som ännu eventuellt återstod att göra, respektive lösköpa sig ifrån²⁾. Medelst detta intyg ville man underlätta penitentiarii undersökningsarbete och botkontroll samt verka för rättvisa i konsistoriets utslag. Det bibehölls under tidernas längd och förekom jämväl vid första intagningsstillfället; sådan dubbel rapportering anbefalles sålunda hos oss i 1551 års botagenda³⁾.

fletus atque lacrymas corrigentis; ac tum jubere dimitti, cum viderit congruam satisfactionem. Sane si quis in ægritudinem incidit, atque usque ad desperationem venerit, ei ante tempus Paschæ relaxandum, ne de sæculo absque communione discedat. — MIGNE Patrologiæ lat. 56 s. 517. — Innocentius var påve 402 (401)—417. — Jfr FRANK Bussdisciplin s. 832 (jfr 828—833). BINTERIM Denkwürdigkeiten V:3 s. 200.

¹⁾ Uppsala stiftsstadgar c:a 1344 ålägga alla större och även smärre brottslingar att besöka någon central kyrka eller annan helig plats, varigenom botgöringen kunde avkortas eller efterskänkas. Skärtorsdagen, S:t Laurentii och S:t Eriks högtider vore lämpliga för sådan inställelse. (Till S:t Lars var Lunds domkyrka helgad och till S:t Erik Uppsala.) GUMMERUS Busswesen s. XXVI. Jfr Bil. 44. I nämnda stift var det Uppsala domkyrka, som skulle vara skådeplatsen. Detta vilja även de genuint gammalprotestantiska biskoparna hålla fast vid. Häri ligger alltså förklaringen till ärkebiskop Kenicii lakoniska synodalstatut 9/6 1619: § 5. De som uppenbara hoor bedrifva skole förskickas till Upsala. § 6. Mandråpare skole och förskickas till Upsala. § 7. The som mista sine barn hoos sig, skole och sändas till Upsala. § 8. En löös Kona [skall tredje resan] . . . förskickas till Upsala. THYSELIOUS Handl. rör. kyrk. hist. II s. 263.

²⁾ Biskopen skulle låta de med botgöringen »färdiga» ställa sig i mittelgången, de övriga på vänstra sidan. FRANK Bussdisciplin s. 833. Jfr här de två sista kapitlen i förra bandet.

³⁾ Det här anbefallda, tydligtvis mycket behövliga och betydelsefulla kommunicerandet mellan poenitentiarius och pastor hade under många århundraden livligt anbefallts både i utlandet och i Sverige (bl. a. i Preussens kyrkolagar 1544, 1568 och i vår botstadga 1551. SEHLING KO IV s. 70, 96; Årsböcker 19 s. 78; 21 s. 135). Ingående samverkan mellan dem föreskrevs sedan även i Rudbeckii närmaste efterträdarens kyrkoordningsförslag sid. 187 och i 1686 års kyrkolag X:2. Sådan kommunikation avsåg huvudsakligen de större brotten

Såsom på så många andra hithörande gebit blir även i fråga om tid och plats för intagningarna friheten större. Medan andra intagningen länge bort ske å skärtorsdagen i domkyrkan¹⁾, är tvånget i Uppsala stiftsstatuter c:a 1344 upphävt så i avseende å tiden, att även två andra högtider finnas att välja på, medan platsen — Uppsala — alltjämt är fix. Från att avse flockar stiftsvis hade stadgandena alltmer förändrats till att gälla varje individ; i August till 1561 års kyrkoordning säges det redan vara en plägsed, att brottslingar finge intagas i kyrkan var de än befunno sig vid botgöringens slut; blott mördare måste intagas vid domkyrkan. Och i avseende å tiden var det nu ej nödtvunget men önskvärt att det skulle ske vid någon kyrklig högtid²⁾. Just ingenting mer i detalj nämna de hemliga stadgarna 1551 och 1561 om denna akt. Och kyrkoordningen 1561, 1571 nämner ingenting; således omtalas den ej heller i de delar av 1608 och 1619 års kyrkoordningsförslag, som äro ordagrant hämtade ur kyrkoordningen. Törhända har man i andra akten använt dels absolutionsbönen från mässan eller ock från ett intagningsformulär för mindre syndare, dels frågor från bikten — allt mer eller mindre i översättning från Tyskland³⁾.

Utom genom en sådan otydlighet hotades aktens bestånd jämväl av en mångenstädes pågående sammanslagning av båda akterna till en, enär utvecklingen ju alltmer tenderar hän åt schavotteringens förminskning. Våra sistnämnda kyrkoordningsförslag, utarbetade av en gammalprotestantisk centralgrupp av kyrkoledare, kunde ej nöja sig därmed utan sökte i Tyskland efter en delvis motsatt ten-

(mandröp etc.), medan fråga om första gången lönskaläge och enkelt, första gångens hor under 1600-talet vanligen ej hänsköts till domkapitlet. Jfr s. 305 samt Bil. 6 (slutet), 37.

¹⁾ Dock skulle de som gjort sig skyldiga till onaturliga brott göra avbön i Rom. Enligt 1344 års uppsalastadgar »plägade» så ske. Arsböcker 21 s. 132. Jfr Bil. 28 (slutet). Jfr äldre västgötalagens giftermålsbalk § 8.

²⁾ Arsböcker 21 s. 131—132; 145. Jfr upplandslagens kyrkobalk § XXII. Om »flockar stiftsvis» jfr MANSI aa 3 s. 1132 § 3; MIGNE aa lat. 132 s. 245; 140 s. 949.

³⁾ Jfr här kap. 23. Jfr att 1344 års stiftsstadga för Uppsala avslutas med en avlösningebön för privatbikt men att intet säges om den andra akten. Den förra bönen kan ha använts även i den andra akten; dit hörde dess motsvarighet i utlandet. Jfr Arsböcker 19 s. 77—80.

dens och efter dess uttryck i stadgar och formulär. De funno det i Nedersachsen, och det mesta av det de låna ur dess kyrkoordning 1585, är just den sällsynt långa och tydliga ritualen för andra återintagningsakten. Denna tyska förebild, — vilken till mönster haft Pommerns agenda 1569 och Preussens kyrkoordning 1544, 1568, vilken jämväl påverkat Juustens stadga å 1560—1570-talen¹⁾ — lät föreskriva först en halvenskild, sedan en offentlig akt, vid vilka båda tillfällen syndaren bland annat skulle besvara pastors frågor. Vårt nämnda kyrkoordningsförslag fick ju därigenom en strängare slutintagningsakt än handbokens (som ju var avsedd för små syndare), och denna för vårt land nya ritual blev därigenom ställd vid sidan av det referat av den första eller absolutionsakten, som samma förslag upptog från vår kyrkoordning.

Enligt den nedersachsiska stadgan och vårt kyrkoordningsförslag borde syndaren ställas framme på kyrkgolvet på knä införa hela den till obligatorisk gudstjänst kallade församlingen. Därvid hade han att åhöra tre tal av »skriffadren». I den första, ovanligt långa orationen gävos bibliska exempel å binde- och lösenyckelns användning samt skildrades den botfärdiges ånger och avbön. Syndaren hade därpå att jakande besvara synnerligen detaljerade frågor, som avhandlade den botfärdiges a) bekännelse: att han svårt förtörnat Gud, förargat församlingen och betungat sitt samvete, b) ånger av hjärtat, c) begäran om förlåtelse av Gud och om avlösning av skriftefadern i Guds ställe, d) bön att den »förargade» församlingen ville tillgiva honom, samt e) löfte att flitigt bättra sig samt föra ett botfärdigt och kristligt leverne. I ett anförande till »den botfärdige» meddelade ordets tjänare därefter avlösningen, varpå han manade församlingen till Guds lov, till förböner, tacksamhet, förlåtelse och glömska samt till aktgivande på sig själv. Ävenså förmanade han syndaren att beflita sig om ett kristligt leverne och att dagligen bedja Gud om hjälp därtill. Därefter del-

¹⁾ Arsböcker 27 s. 74 o. f. SEHLING KO IV s. 70, 96; V s. 452 o. f.; 1619 års förslag s. 433 o. f. Kortast kunna likheterna uttryckas så, att ritualen för andra akten i vårt förslag är hämtad från Lauenburg och tidigare refererad av Juusten, att Preussens statuter äro till stor del efterbildade i förslaget s. 434 nere—435, 437 (jfr ock RICHTER KO II s. 71, 216); Pommerns agenda 1569 efterliknas å s. 438 (jfr även Merseburgs stadga 1548 och i synnerhet Mansfelds agenda 1580; SEHLING KO II s. 40, 243).

aktiggjordes den avlöste av Herrans nattvard tillsammans med andra församlingsmedlemmar¹⁾. Om böter och annan bot nämnes sålunda intet; det var tydligtvis förutsättning för syndarens bön att församlingen måtte förlåta honom.

Emellertid är det ej klart, om och i vad mån ens de svenska förslagsredaktörerna mäktade och vågade införa denna skärpning i praxis. Troligen följde de den nya, långa ritualen för andra akten i fråga om stora syndares intagning; de ansågo sig ju ha full rätt att utan regeringens ingripande i dylika frågor handla efter bästa förstånd och samvete. Under strängare perioder sökte man i vissa landområden bibehålla eller upptaga en större del av det gamlas reminiscenser, såsom vi förstå av de nämnda kyrkoordningsförslagen och av kyrkans kynne under seklet före Paulini och Rudbeckii död. Men många biskopar *vågade* ej följa sina strängaste kamraters exempel, och några *ville* det ej heller. I den mån det dubbla, strängaste återföreningssättet förekom i statuter och rättskipning inom olika lutherska orter och tider, är det en gradmätare på hur nära man stod den äldre tidens uppfattning om kyrkans befogenhet och tillbörliga disciplin.

I domsprotokoll från åtminstone Uppsala, Växjö och Västerås stift finnas aktmässiga bevis för eller häntydingar på att för ett och samma brott en akt: »undergå skrift», och en annan akt: »intagas publice», förekommit under Angermanni, Botniensis, Petr. Jonæs resp. Rudbeckii tid. Uttalandena äro emellertid sällsynta och vanligen otydliga, och sådana torde i flertalet andra dåtida dubbelakter förekommit oftare under 1500- och 1600-talen, än vad nu tillgängliga urkunder uppvisa²⁾.

¹⁾ SEHLING KO V s. 451, 452 o. f.; E. SPANGENBERG Samlung der Verordnungen IV s. 126, 127 o. f.

²⁾ Angående Angermanni tid jfr här förut kap. 19, 21. Några månader efter Nic. Botniensis död yttras följande i UDP 1600 9/7 § V. Matz Nilsson grefue Abraham Braes tienere hafuer slagett sin medtienare till dödz, thet som är skedtt för een friij hand och mäst genom then framlidnes upäggelse och efter saken för en borrhätt ther vid gården lagligen förhörd är och han nu ödmiukeligen begärer ställas under kyrckiones disciplin, vardt beslutet att han skal uppenbarligen stå här vid domkyrkien eller vid prostekyrckian i Täby och förmanes til rätt ider och ånger för sin bedrefne synd och när han sin förestälte tid utstådt hafuer och med sanferdig bättringz tekn

Från Växjö stift kan följande citeras (ur bötesboken). 1621 »Then 2 Martij examinerades een löskona, N. Botil Nilse dotter, hijt förscifuin ifrå Ödestugo soehn i Vestraheradt, huilken hade låtit sig nu andre gångin belägra, effter hon declarerade signa veræ pænitentiae, absolverades hon, och skickades att deprecera scandalum vthi Malmbechs, Bringetofta och Wrigzstad geld, förr än hon publicè skulle intagas vid sin sochnekyrkio vthi församlingen, effter Nya handbokenes formam¹⁾).

De nyss i not och text citerade fallen avsågo ju dels Rudbeckii svärfar Botnienses stift, dels hans vän Petr. Jonæ Angermanni stift; det är ju på en stor mängd vitt olika områden, man kan finna en påtaglig och i landet ej fullt så vanlig likhet mellan dessa och Rudbeckii stift. I Växjö domkapitelsprotokoll näm-

kommer med præpositi och pastoris vitnesbyrd, skal han här varde publice aflöst

Från Rudbeckii stift ges här i noter och i bilagor många exempel på dubbel intagning.

¹⁾ Bil. 37. Här må refereras ett fall ur samma stifts botbok 1621 4/5. 1) Sedan han förmanats till syndaånger, gjorde han sig blödig och begärde absolution. 2) Honom tillsades absolutio, efter som poenitentia syntes allvarlig. 3) Han skall avbedja skandalen vid alla häradets kyrkor, 4) komma in kyrkan.

I det nyss i texten citerade fallet borde alltså slutakten vara offentlig, och i den skulle jämväl ingå frågor och svar. Däremot nämnes ej tydligt, om (första) absolutionsakten var offentlig. För ett antagande i sådan riktning talar den omständigheten, att den officiellt gällande kyrkoordningen (1561, 1571) föreskrev sedvanlig offentlighet vid poenitentiarii (första) absolutionsakt. Denna skulle gälla »uppenbara last»; såsom sådan räknas tydligen den i texten nämnda försyndelsen, enär den skulle dömas av domkapitlet. Då denna jämförelsevis ringa och frekventativa synd (lönskaläge andra gången) krävde en så stor offentlighet vid återförsoningen och då man vid kyrkliga mötet i Örebro 1617 (art. 17) bestämt, att de som två eller flera gånger bedrivit lönskaläge, borde taga [offentlig] skrift vid domkyrkan, så måste sådan offentlighet ha förekommit även efter ännu större brott. Nämnda beslut i Örebro inrycktes även i Rudbeckii kyrkostadgar, tills det vid höstsynoden 1620 5/9 § VII utbyttes mot förordningen, att frillan först vid tredje försyndelsen skulle komma till domkyrkan (aa V § 9). Jfr förra bandet s. 129 och i Bilaga 32. — Om två akter, troligen båda offentliga, jfr VDP 1620 22/7 I (26/7 II); 1646 30/7 I AI8 (avtryck i Kyrkliga och kulturella resp. Kulturella interiörer).

nes ofta, att den senare akten (återförsoningen med församlingen) skulle ske offentligt. Får man då utgå ifrån att den i själva kyrkoordningen (s. 69—70) rekommenderade seden med offentlig (första) absolutionsakt på kyrktrappan alltfört förekom särskilt i avseende å bannlysta och dem som gjort sig skyldiga till onaturliga och andra grövre laster — så har man förvisso även i Rudbeckii stift bibehållit eller på nytt åvägabragt dubbla återföreningsakter. Och tydligtvis ha i de båda förekommit frågor och svar — om än möjligen antalet därav varit flera i endera, i synnerhet i den första. Detta torde i så fall ha skett i enlighet med 1551 eller 1561 års botagendor, kyrkoordningen, Juustens botstadga, handboken eller 1608 och 1619 års kyrkoordningsförslag.

Men motståndet mot den myckna schavotteringen blir kyrkan alltmer för starkt. Alltmer ökas den dragning från helt offentlig akt inne i domkyrkan inför ett till högmässa församlat auditorium — och det helst på helgdag — till en offentlig men tydligtvis fåtaligt besökt akt på kyrktrappan i några tillkallades närvaro. Och denna anordning övergår efter hand till en akt i sakristian i kyrkorådets närvaro, i biktstolen eller »hemma». — Denna utveckling framträder inom den lutherska kyrkan naturligtvis först i Tyskland med dess mer eller mindre sekulariserade konsistorier¹⁾. *De två intagningsakterna efter stora synder sammansmälta till en offentlig*, och även den blir efter hand allt mindre offentlig och allt mera reformerad. Somligstädes blir något av den ena aktens, annorstädes något av den andra aktens karakteristika undanskjutet — om än naturligtvis alltid bekännelse- och absolutionsmomenten stå kvar och om än säkerligen i biktstolen bibehålles kravet å böter eller å åtskilligt annat av det som ej längre drogs fram vid den offentliga akten. Kyrkan hade nämligen även i Tyskland svårt — om än ej så svårt som i Sverige — att böja sig för statens och lekmännens synpunkter.

Några typer må antydast. Efter sällsynt tydliga instruktioner om att syndaren borde ha stått en, tre eller fyra söndagar under begråtande åtbörder å en för alla synlig plats i templet och ha

¹⁾ Även de svenska kunde ju i någon mån ha icke-prästerliga bisittare, men dels var dessas antal länge jämförelsevis obetydligt, dels var organisationen en annan än i Tyskland, dels var ju biskopen självskriven ledare (i flera än en mening).

fått botgöringen förberedd och kontrollerad av prästen, skulle penitenten t. ex. enligt Preussens kyrkoordningar 1544 och 1568 undergå en enda offentlig »reconciliations- och absolutionsakt». Enligt Pommerns agenda 1569 borde syndaren vid lördagsvespern komma i hemkyrkan med 2 å 3 fromma vänner, varvid pastor jämte andra präster samt »kyrkföreståndaren» eller andra kristna voro tillstädes. Efter ett långt tal borde pastor låta botgöraren besvara de vanliga frågorna samt dels i biktstolen, dels offentligt erkänna sin synd, varefter han fick avlösning och offentligen avgiva löften för framtiden. Vid följande dags högmässa skulle pastor förkunna det skedda på predikstolen mellan predikan och nattvardsgången samt förklara den botfärdige åter tillhöra församlingen, — alltså slutlig återintagning utan frågor, svar och löften¹⁾.

I första fallet hade den förra, i senare fallet hade den senare akten hemlig karaktär. Båda statuterna tala tydligtvis blott om något större offentliga syndare; övriga skulle i det lutherska Tyskland icke alls behöva schavottera. Däremot göres mellan dessa större syndare en skillnad i följande. Enligt Mansfelds kyrkostatuter 1562, 1580²⁾ borde syndaren återintagas i kyrkan vid en offentlig absolutionsakt, efter det han jakande besvarat flera förskrivna frågor. Däremot skulle han ej behöva underkasta sig långa botövningar, därest han erkände sin synd och gjorde sann bot; genast skulle han bli återupptagen till kyrkans gemenskap och erhålla nattvarden — alltså i viss enlighet med vad fallet varit hos åtskilliga sekter under kyrkans första sekler (s. 222).

Sistnämnda löftesrika uttalanden för sig ångrande syndare ingå samtidigt jämväl i flera svenska stadgar och förslag; sålunda i exempelvis 1551 och 1561 års botagendor, kyrkoordningen och kyrkoordningsförslagen (s. 140, 148, 68 resp. 428).

¹⁾ SEHLING KO IV s. 70, 95; 456 o. f.

²⁾ I dessa upptagas ett flertal bibelbevis och göras flera andra kraftiga uttalanden emot förminskning av offentligheten vid intagningen. Detta sades ske såsom svar på motståndarnas gudlösa andraganden — alltså uttalanden, med vilka vår kyrkoordning (s. 69) i ej ringa mån överensstämmer. Även offentliga, icke bannlysta syndare — alltså de som underlågo det här så kallade medelstora bannet — skulle undergå offentlig kyrkobot. SEHLING KO II s. 184, 240—242 o. f. Sarcerius utövade stort inflytande å ortens kyrkorätt; jfr SEHLING KO II s. 181; här s. 12, 276, 320 not 6. — Jfr Mecklenburgs konsistorialordning 1570. SEHLING KO V s. 244 sp. 2.

Därvid skulle man väl, principiellt sett, låta den andra akten fara, den, som fordom givit befrielse ur kyrkans människopåfund i andra t. o. m. fjärde botstadierna. Därest man tänkte sig så långt tillbaka i akternas historia, skulle alltså behållandet av den andra akten på den förstas bekostnad innebära ett ortodoxt-hierarkiskt drag; vanligen var dock nu ej mer akternas historia medveten och sistnämnda akt bibehölls då i st. f. den första på grund därav att man trots alla evangeliska försäkringar ville hålla penitenten under en tids observation, giva honom en påle i köttet och eventuellt låta honom erlägga böter o. d. — allt förrän akten fick försiggå.

Första akten borde däremot stå kvar åtminstone i någon form, ty det gällde ju i första rummet att få försoning med Gud.

Men det evangelium, som nämnda stadgar på förenämnda sätt förkunna, ströko de ej sällan över genom att hänvisa till Guds lag och kyrklig tradition. Icke fullständigt, icke till arten men i väsentlig mån till graden skilja sig härigenom svenska från tysk-lutherska statuter. Enligt vår kyrkoordning, som härvid tydligen närmast tänker på andra akten samt penitensen och böterna före densamma, borde man »hoos oss thenna plichten icke så slett... falla lata» för de många och stora syndernas samt civiljuridikens släpphäntets skull. De svenska stadgandena tala utomordentligt litet om det de sagt sig anse vara det ideala, medan de yttra sig så mycket vidlyftigare om de strängare återintagningsvillkoren och -procedurerna. Det torde sålunda vara en jämförelsevis mild återförening, ja kanske en blott inför ett kyrkorådsmässigt församlingsutskott skeende försoningsakt, som vår kyrkoordning åsyftar (s. 68, 69) med de orden, att mångenstädes syndaren »kommer j församlingena, bekänner sina synd, och beteer sig vthi alla måtto vara redebogen til sanskylloga bättring... tå warder han strax intaghen j Kyrkion och afflöster» (förutan föregående, straffliknande botövningar)... »Thetta settet är wäl thet eenfalligasta, huilket ock närmest drabbar Scrifftenne», varemot de nedärvda kyrkostraffen (inklusive andra akten) vore påvliga missbruk. Emellertid veta vi ju redan, att 1551 och 1561 års botagendors samt 1571 års kyrkoordnings tal om borttagande av »påvliga missbruk» var mera »tal för läktarna»; »effter några synnerligha orsaker ther til äro» ville kyrkoordningen (s. 69) bibehålla strängare former (böter samt

reminiscenserna från andra t. o. m. fjärde botstadiet); och vi känna av t. ex. Rudbeckii domsprotokoll hur dylikt florerade i alla möjliga mål, även när syndaren ögonblickligen bekände. Där emot är det just första intagningsakten som efter hand alltmer indrages. Enligt kyrkoordningen och de närmaste kyrkoordningsförslagen utnyttjas ej alla möjligheter för att få den känd och förtydligad; medan de senare upptaga Nedersachsens långa, för oss nya formula för andra akten, nämna de ej med ett ord förebildens ganska ingående föreskrifter (bl. a. med detaljerade frågor) rörande första akten. Och i Emporagrii och 1682 års prästerliga KO-förslag övergår denna första akt till att vara mer eller mindre hemlig, medan »lydnadsplikt» (böter) bibehålles och andra offentliga akten förordas. Församlingens nåd får delvis undanskymma Guds.

Dels dessa minskningar från offentlighet till halv enskildhet samt från två till en offentlig akt, dels många andra olikheter i stränghet, frekvens och ritualer blevo tidigt och länge delvis kompenserade genom förefintligheten av den lokala församlingsledningens övriga krav och åtgärder visavi syndaren. Vad syndaren under tidernas lopp och å milda orter möjligen kunde slippa att genomgå två gånger offentligt, det fick han kanske genomgå en gång offentligt och en gång halvenskilt. Och i stället för endera akten valde man alltmer en jämförelsevis ny tolkning av Jesu ord rörande förhållandet till felande bröder: Säg det till församlingen! — i det man på nyss antydda tyska manér gav församlingen på predikstolen meddelande om en viss — namngiven eller icke namngiven — syndares felsteg och underkastelse. Under alla omständigheter skulle han på förhand i biktstolen dels besvara frågorna, dels åhöra eller inlära vissa andra delar av en eller flera ritualer, dels undergå kristendomsförhör. Först med den andra återintagningsakten eller med däremot svarande förkunnelse å predikstolen var syndaren fullt meddelaktig av hemkyrkans gåvor. Nu fick han vara nattvardsgäst, fadder, förtroendeman, bröllopsvittne och i allmänhet vittnesgill; sådant medborgerligt förtroende hade han varit förlustigt under stora och till största delen även under mellanstora bannet.

I st. f. den ena intagningsakten eller stundom i st. f. båda hände det att man efterföljde Jesu maning: Säg det till församlingen! på det sätt, att man förkunnade på predikstolen brotts-

lingens synder och ådagalagda underkastelse. Vi ha s. 313 sett exempel därpå i tyska stadgar. Abobiskopen Juusten anbefaller det å 1560- å 1570-talen såsom en regelmässig avslutning å bottiden, sedan syndaren två å tre veckor förut undergått en absolutionsakt¹⁾. Sådant bekantgörande från predikstolen utan att offentlig återintagningsakt föregått, förekom i synnerhet i fråga om sådana mindre syndare, vilka kyrkan ej längre ville eller hade makt att bestraffa med bann och speciell, offentlig, förödmjukande återförsoningsakt. I Rudbeckii stift skulle t. ex. den, som bröt upp stocken för prästens dräng, få sin sak förkunnad på predikstolen²⁾.

Långt innan de lutherska kyrkorna på förenämnda vis nöjt sig med en enda »sammansmält» intagningsakt för stora syndare, hade den katolska kyrkan haft *en enda men mildare intagningsakt för små offentliga syndare*. I likhet med vad som förekommit tidigare under mindre stränga perioder i den katolska kyrkan³⁾, hade många tysk-lutherska landskyrkors sekulariserade ledning låtit ritualen för små brottslingars intagande gälla även för medelstora och i viss mån även för grova syndares. Av allt att döma skedde en sådan förskjutning ej så tidigt och överallt hos oss som hos dem utan blott allteftersom biskopsmöten och stiftsstyrelser funno det önskligt och lämpligt. Såsom vi sett, gå ju lutherska kyrkans tendenser i riktning hän mot att minska offentligheten och mildra behandlingen, i jämförelse med vad katolska kyrkan gjort, men åtminstone under den lutherska motreformationen hos oss (1550—1630) och säkerligen även 1/4 sekel dessförinnan vill hon ej veta av lindringar i sådan utsträckning som den tyska. 1561 års bot-

¹⁾ TENGSTRÖM Handlingar I s. 11—13. Årsböcker 19 s. 82; 27 s. 74. Jfr här Bil. 21 s. XXXII.

²⁾ Jfr förra bandet sid. 65. Ett av de lindrigaste botslagen är följande. För förlovades »lönskaläge» förordnas i vissa fall följande, som tidigare påträffas i flera tysk-lutherska statuter för varjehanda smärre synder: stå en söndag i vapenhuset men absolveras ej på kyrkgolvet, utan pastor berättar fallet på predikstolen och beder å deras vägnar församlingen om tillgift. VDP. 1620 4/9 e. m. III. Också voro av ålder och enligt kyrkoordningen åtminstone de trolovade jämställda med gifta, men »förtidigt sängelag» var dock även sådana i stränga stift förbudet. — Jfr Emporagrii KO-förslag s. 100, 110. — VDP 1634 12/4; 16/4; 1641 24/2 3; 1646 28/1 I; 4/2 I; 11/4 I. — Här Bil. 19; s. 289—291.

³⁾ Jfr sid. 231.

agenda yttrar (s. 143): År plicten nu stackottare, thå vari så mycket alffuarsammere» — och behåller likväl två intagningsakter t. o. m. för medelstora synder. Men den talar varmt om att kärleken alltid bör vara regel och rättelse (s. 148) — och i ett och annat »milt» stift torde väl småningom här (såsom i Tyskland) handbokens, mässans och hemliga skriftermålets avlösningsbön samt några frågor och svar utgjort enda offentliga intagningsakten för smärre syndare¹⁾.

På grundvalen av motsvarande partier i svenska botagendan 1561 och kyrkoordningen samt i 1539 års sachsiska kyrkolag o. a. tyska formulär utarbetas en ritus för sådan ensamstående intagning av smärre (offentliga) syndare, och den tryckes första gången i kyrkohandboken 1614. Den upptar blott en jämförelsevis ringa del av allt det, som äldre intagningsformulär upptagit under tusen år, församlingen till upplysning och delinkventerna till bot eller plåga. Ritualen skulle följas i avseende å ogifta mödrar men kom tidigt — åtminstone under kyrkliga nedgångstider — och i stort sett dess mer ju längre tiden skred fram, att följas även i avseende å allt större syndare, allteftersom det allmänna motståndet mot de många kyrkliga schavotteringarna mäktade driva sin vilja igenom. Förhållandet blev alltså en sen parallell till vad i Tyskland blivit fallet. Även i det hånseendet följde vi dels dess exempel, dels vår kyrkoordnings och Rudbeckii klagan²⁾, att allt

¹⁾ Jfr KO 1571 s. 67. Årsböcker 19 s. 77—79 skildras en akt, som torde ha tyskt ursprung, bearbetats med viss ledning av 1561 års botagenda och hos oss vunnit någon efterföljd c:a 1570—1600.

²⁾ KO 1571 s. 69; KO-förslaget 1619 s. 429. Här s. 312 o. f. Synderna voro så många, att en sådan ensam intagningsakt anbefalles snart sagt oräkneliga gånger i Rudbeckii stift. Det i andra stift och i utlandet pågående nedprutandet till två, möjligen en söndag vinner sällan hans gillande. Fordrande som vanligt nöjer sig Rudbeckius ej med handbokens krav att frillorna (inklusive andra smärre brottslingar) skulle stå två eller tre söndagar framför kyrkdörren och intagas på en tidegårdsdag efter predikan (något som även kunde innebära söckendag), utan i likhet med sin förkättrade föregångare vid 1616 års synod förordnar han i sina kyrkostadgar, att söndagarnas antal skulle vara tre (och att församlingen skulle vara tyst under akten). Beslutet 1616 § 8 enligt Rudbeckii kyrkostadgar § IV:[II]2. — Däremot ansluter han sig till den pågående minskningen av offentliggörandet, i det att många intagningar fingo äga rum å söckendag, efter predikan, något som tilläts även i hand-

färre och färre bland sådana små brottslingar stodo sådan »skrift» och att allt färre och färre medelstora brott inrangerades bland de svårare. Till denna utveckling medverkade efter hand i allt högre grad det faktum, att kyrkan ej längre blott på papperet utan även i verkligheten tvangs att vanligen invänta och följa de civiljuridiska utslag, genom vilka kyrkan i föreliggande fall fick äga rätt att uppställa villkor för och anställa speciell återintagning — alltså »rätt» i vissa fall att följa den generella »rätt» hon i alla tider ansett sig hava fått av Gud. I en »kyrklig» lag ingår stadgande därom för första gången i 1686 års kyrkolag (IX:3) — kyrkan till mycken bedrövelse och ett dråpslag åt den gammaltestamentliga, om ej alltid öppet utsagda så dock hemligt hysta åskådningen om kyrkans överhöghet och domsmakt över »politici». Därmed torde eller åtminstone borde man i vårt land ha kommit så långt som tyska kyrkan 1 à 1 1/2 sekel tidigare: Enligt Laurelii och ridderskapets förslag samt kyrkolagen¹⁾ borde alla som därtill voro av världslig rätt dömda, undergå den enda, dåtilldags mindre smärtsamma intagningsakten, och de spilla ej ett ord på en dubblerad akt. Enligt 1693 års kyrkohandbok borde den förenämnda, enkla akten föreskrivas även — tydligtvis enligt redan befast praxis — för åtskilliga andra, grövre syndare²⁾ och de facto torde den redan blivit eller blev den snart därefter tillräcklig kyrkoplikt även för de allra grövsta. Då mindre syndares mål mestadels ej upptogos för världslig domstol, kunde det efter hand ej gärna längre komma i fråga att de skulle intagas offentligt; såsom rodan 1571 års kyrkoordning (s. 69) måst med beklagande medgiva, så hän-

boken. Det är alltså ej sällan en offentlig men föga frekventerad akt, när gudstjänsterna å söckendagar voro mycket fåtaligt besökta. — Denna lindring kom även vissa syndare vid den tidigare omtalade absolutionsakten till godo, när poenitentiarius ej längre numera behövde anordna akten i samband med högmässan, än mindre vid stora kyrkliga högtider.

¹⁾ Aa s. 187; Art. IX resp. kap. 9 § 1, 3. Bil. 24.

²⁾ Först den tar i viss mån bladet från munnen: »På thetta sättet skal handlas med them som förse sig med lönskeläger och hor, så man som qwinna; såsom ock andre the ther grofwa synder begångit och til kyrekioplicht dömde äro, *mutatis mutandis*» (s. 128). Att en ritual först använts för ett visst slags syndare, sedan även för andra, sist för alla, hade haft en motsvarighet i österlandet; jfr FRANK Bussdisciplin s. 775—776 (Ordo).

visades nu efter hand allt flera till enskilt skriftermål med ty åtföljande nattvardsförlust och stockstraff. Medan det sistnämnda förut ådömts blott för de grövsta brotten¹⁾ och den ensamstående intagningsakten blott för de små (offentliga), så blev nu förhållandet nästan motsatt: det timliga straffet (stocken) anbefalles för smärre förseelser och den kyrkliga botgöringen, dvs. den nämnda intagningsakten, förbehålles för större (inklusive medelstora) brottslingar. Av två akter och tre alternativa formulär för olika grupper av syndare återstodo sålunda för alla en akt med ett formulär, dvs. handbokens gamla, »lättaste» ritual.

Åtminstone på papperet hade sålunda den svenska kyrkans offentliga intagningsprocedur kommit tillbaka ungefär till det skick, som botagendan 1561 och kyrkoordningen 1571 sagt närmast överensstämma med bibeln samt med praxis i andra lutherska länder respektive mångenstädes men som de i avseende å flertalet »syndare» icke velat nöja sig med. Ja, vår kyrkolag synes ha i viss mån fört återintagningen tillbaka till audianernas, homousianernas och novatianernas reformpraxis (sid. 222), ty även dessas krav att botfärdiga syndare skulle genast återintagas i kyrkan, torde inneburit eller åtminstone tillåtit en speciell återförsoningsakt. Dock bibehöll svenska prästerskapet ännu länge vissa om än allt mildare och mildare villkor, som skulle fyllas före intagningsakten.

Klagomålen över »tu herrskap» kunde alltså så småningom tystna — åtminstone vad sådana syndares offentliga botgöring eller bestraffningar beträffar, vilkas brott skulle beivras enligt Sveriges rikes lag.

¹⁾ Ordet järnslagen i 1561 års Augment och KO 1571 angående onaturliga syndare åsyftade antingen halsjärn eller stockstraff. Det förra anbefalles sedan i Laurelii KO-förslag s. 205 för kringdrivande kvinnor; 1687 års stadgar mot eder etc. anbefaller stockstraff första gången för smärre syndare. Här s. 347 not 2.

Enligt Braunschweig-Grubenhagens KO 1581 borde bannlysta ligga på knä mitt i koret under tre söndagspredikningar och sedan utdrivas av klockaren före nattvardsgången. De som frivilligt bekände skulle däremot behöva stå blott en söndag i koret, samma dag som avlösning och nattvard erhöles — alltså törhända efterbildning efter audianerna. RICHTER KO II s. 454; här sid. 222.

KAP. 23.

De särskilda intagningsmomenten.

A) Spörsmål och anföranden.

a) Frågor att besvara.

Medan österländska intagningsformulär¹⁾ vanligen ej upptogo detaljfrågor till syndaren, få sådana däremot stor plats i vissa västerländska stadgar, och de förete många likheter i olika bygder och tider. Spörsmål upptagas sålunda detaljerat t. ex. i Poenitentiale Valicellanum²⁾ och Burchards aktsamlingar³⁾. I luthersk tid finnas ovanligt tydliga spörsmål i statuter i Merseburg, Waldeck och Mansfeld c:a 1548, 1556 resp. 1562 samt, för Sveriges vidkommande, i 1561 års tillägg till kyrkoordningen⁴⁾, Juustens botordning (c:a 1570) och i kyrkohandboken 1614. Dessa tre statuter torde vara de första i Sverige, som ha frågorna specificerade⁵⁾. Den sistnämndas frågor uppvisa de påtagligaste likheterna med dem bland de tysk-lutherska, som upptagits eller utformats av särskilt stränga och nitiska stiftshefer⁶⁾. I allmänhet äro överens-

¹⁾ Jfr DENZINGER Ritus.

²⁾ MIGNE Patrol. lat. 99 s. 963 o. f. WASSERSCHLEBEN Bussordn. s. 76, 248 o. f., 550 o. f. Poenit. Val. förskriver sig från 800-talet, P. Rom. är något tidigare; Burchards samlades c:a år 1000.

³⁾ MIGNE Patrologiæ lat. 140 s. 950 o. f. I MANSI Coll. Concil. 6 s. 440 finnas avtryckta formulär som uppgivas förskriva sig från synoden i Orange, men HEFELE Conc.-gesch. 2 s. 295 förnekar dess äkthet. Jfr Bil. 39.

⁴⁾ Dessa äro dock fortfarande uttryckta i tredje personen. I 1551 års botaganda hänvisas till ritualens (=handbokens?) frågor. Årsböcker 21 s. 137, 141.

⁵⁾ De båda förstnämnda ha dock formen av referat, detaljerat angivna i Juustens stadga, avtryckt i Årsböcker 27 (på latin och i övers.). — Om tryckningen av handbokens intagningsformulär: Bil. 36.

⁶⁾ T. ex. Merseburgs av den här förut nämnde Georg av Anhalt; Mansfelds av Spangenberg, Sarcerius och Mencil. Jfr SEHLING KO II s. 8, 186 o. f., 217. Här s. 313 not 2.

stämmelserna mellan spörsmålen i lutherska länder iögonfallande. Frågorna gällde mestadels syndabekännelse, ånger, förlåtelse av Gud och — eventuellt — av församlingen; till sist spordes om syndaren ämnade i framtiden ådagalägga renlevnad.

Ånger och syndabekännelse. I en mängd utländska samt i flera av de svenska stiftsstadgarna under medeltiden nämnes *ångern* (hjärtats förkrosselse) i början av prästmännens tal till den syndare, vilken han skulle ålägga offentlig botgöring. I luthersk tid stå frågorna om ångern vid de offentliga akterna än före, än efter spörsmålen om syndabekännelse; än äro de sammanslagna till en. Och likheterna mellan frågorna i de olika urkunderna äro i ovanlig grad ordagranna¹⁾.

Enligt minst *ett* bibelställe borde brottslingen före försoningen *bekänna* sin speciella försyndelse inför prästen, och då skulle han få förlåtelse för just det han erkänt²⁾. Också stadgades sådant i vissa armeniska o. a. österländska avlösningsformler, och även i katolska kyrkan var »syndauppröjelse» villkor för förlåtelse, intagning och frälsning. Tillgift gavs länge endast för de bekända brotten³⁾.

¹⁾ Jfr Bilaga 38. Jfr kungl. förordningen 4/5 1855 och 1894 års kyrkohandbok s. 173 o. f., medan 1809 års handbok icke upptar frågor.

²⁾ 3 Mos. 6:7.

³⁾ Armeniska samt tysk- och svensk-lutherska formulär äro här senare avtryckta i bilagor samt i föreliggande kapitel (Anföranden; avlösningsformula). Leo den store hade rekommenderat vanan att utöva den långa fastan före påsken, »quod nos quadraginta dierum numero ad sanctificationem corporis et mentis exerceat». Då borde alla bekänna sina synder. MIGNE Patr. lat. 54 s. 305 o. f. Sermo L Cap I—III. Jfr Sancti Sonnatii Statuta aa 80 s. 443 o. f.; Petri Blesensis opera: De confessione Sacramentali aa 207 s. 1077—1091 (där s. 1080 den av Tertullianus och Ambrosius tidigare använda liknelsen om Lasarus, kom härut, förekommer på tal om bekännelsen); jfr aa s. 1091—1098. Vad bekännelsen och examinerandet borde innehålla uppräknas sammanfattningsvis bl. a. i aa 105 s. 202 § 33 (Theodulfi Aurelianensis Capitula). — Om Lasarus: här s. XXX.

Om Bedas stadgars uttalande: jfr här Bilaga 38 rörande ånger. Jfr förra bandet kap. 3 o. f. — 1344 års uppsalastatuter: Årsb. 21 s. 128.

Antyddas villkor för förlåtelse finnes bl. a. i fjärde lateransynodens beslut 1215 § 21 (MANSI Coll. Concil. 22 s. 1009), i Uppsala stiftsstadgar 1344 samt i Gregorius XI:s Formulæ veteres. Se här »Anföranden» s. 330 o. f. och Bilagor 45—46.

I all synnerhet torde man härvid haft i tankarna just den dels hemliga, dels offentliga exomologesen för någon viss offentlig synd. Både med och utan sådan inskränkning framträder åskådningen även i vissa uttalanden i den lutherska, särskilt den svensk-luthersk-ortodoxa kyrkan¹).

1344 års uppsalastadgar, Petrus Palladii Modus absolvendi och 1551 års botagenda ge ovanligt detaljerade handledningar rörande utfrågandet om alla detaljer vid syndens begående och om alla omständigheter som kunde därvid anses verka förmildrande eller försvarande. Den danska urkunden har varit gällande eller åtminstone känd även i Lunds stift — där Palladii broder Nikolaus var biskop²). 1561 års agenda och 1571 års kyrkoordning inskränka sig däremot till att med några allmänna ord framhålla

¹) I avseende å förpliktelsen att bekänna alla slags synder ha vi ju sett, huru ännu t. ex. gammalprotestanterna Rudbeckius och Paulinus (med visst stöd i Jesu ord om bindnyckeln) nekade syndare »frid» och kristlig begravning, för att de ej erkänt för prästen sina förseelser. Denne var ju härvid Guds befullmäktigade ställföreträdare, mäktigare än änglarna och kejsarna, enligt Chrysostomos. MIGNE aa gr. 47 s. 643; jfr här s. 96. Rudbeckii uppfattning är så mycket märkligare, som han i nästan allt annat tydligt ansluter sig till Nova ordinantia, denna kyrkoförfattning, vilken i flera hänseenden uppvisar påtagliga inslag från ett jämförelsevis sent utvecklingsskede i Tyskland, och vilken hade däremot bestämt förnekat (s. 236) att bibeln kräver ett alla synders uppräknande. Ja, »Thetta är aldeles emott then helga skriff och alla Fädernas förklaringar». Det väl enda hänseende i övrigt, vari Rudbeckius skiljer sig från Nova ord. är frågan om kyrkostyrelsen. I båda fallen var det sålunda kyrkopolitiken-kyrkodisciplinen, som skilde; det var kamp mellan gamla och nya testamentet, mellan gammal tid och ny. Om Paulinus och Rudbeckius jfr förra bandet s. 122 och här i Bilagor 21 o. f. Om Nova ord. jfr HALL Folkuppfostran (1919) s. 97—101. Att den botfärdige även i den gammallutherska kyrkan var skyldig före boten erkänna sin synd privat för en honom direkt överordnad prästman, förstå vi därav, att han det förutan ej kunnat få börja sin botgöring, och att den lutherska kyrkan likaväl som den katolska kräver hjärtats förkrosselse före munnens bekännelse. Om detaljerad syndabekännelse jfr S. ESTBORN Bönböcker s. 344 o. f.

Ett av de tidigaste avbönsbrev: MIGNE Patr. lat. 3 s. 715—725.

²) Palladii Danska skrifter I 1911 s. 400—402. Absolutionsbok 1625—1650 i Göinge kontrakts prostarkiv. 1551 års stadga: Årsböcker 21 sid. 136—137. Här s. 277.

nödvändigheten av att prästmannen noggrant frågar syndaren och de med honom vid första intagningsakten tillstädeskomna om alla omständigheter i saken. De i 1561 års botstadga formulerade frågorna och dessas förebilder (jfr s. 325 not 3) voro normerande till dess 1614 års handboksupplaga sätter i stort sett samma spörsmål på pränt att framställas vid den enda intagningsakten för ogifta mödrar och i realiteten även då fråga var om andras slutliga eller ock enda försoningsakt. Både i den hemliga bikt, som föregick den eller de offentliga akterna, och vid själva dessa offentliga tillfällen torde man vanligen betonat, vad KO 1571 (s. 70) framställer så, att syndaren borde »clarligha ock fulkomligha» stå »sijn gerning til, ähurudana hon ock vara kan», och han borde »thet tyckia illa vara». Sålunda spörjer prästen även enligt kyrkohandboken 1614: »Bekänner tu, at tu medh tijn okyskheet och bolediz synd haffuer Gudh swärligha förtörnat?» Och den till våra kyrkoordningsförslag från Sachsen-Lauenburg inlånade frågan till de bannlysta o. a. större syndare lyder delvis ordagrant lika med den nyss citerade²).

¹) Jfr Merseburgs stadga 1548 och Waldecks 1556, Jüterbogks botform 1562, Juustens statuter i Abo å 1560-talet, Pommerns 1569, Mansfelds 1580, Lauenburgs 1585; så ock de ur den sistnämnda inlånade delarna i 1603 och 1619 års svenska kyrkoordningsförslag. Juustens referat avse halvenskilda förlåtelseakter. Årsböcker 27. De i Pommerns agenda och i Lauenburgs kyrkolag upptagna ritualerna gälla både den halvt och den helt offentliga akten; den i Mansfelds stadga avser den slutliga offentliga. De nämnda tyska stadgarna återfinnas i SEHLING KO eller RICHTER KO och citeras här senare närmare.

Ur Waldecks nämnda kyrkolag har t. ex. Nova ordinantia (direkt) och Laurelius (indirekt) hämtat sina konfirmandfrågor. Jfr Agenda...in Nassau...1576 (UUB) s. S o. f. Såsom konfirmanderna på ett fullständigt sätt skulle för första gången bli delaktiga av kyrkans heliga privilegier, så skulle ock den botfärdige syndaren nu bli det änyo vid återintagningsakten. Ganska stora likheter förefunnos sålunda bland annat mellan formulären och åtgärderna för penitenter, katekumeners, »konfirmanders» och kommunikanter införlivande med Kristus eller hans kyrka. Det var nämligen i dem alla fråga om syndabekännelse, tro och framtida renlevnad samt åtminstone en viss grad av kyrklig myndighetsförklaring.

²) Den katolskt betonade Georgs stadga i Merseburg 1548 hade frågat, om sådana synder vore penitenten »von herzen leid, dadurch

Frågorna om bekännelse och ånger sammanslås till en enda i August 1561, i kyrkoordningen 1561, 1571 och i de därur hämtade delarna i 1608 och 1619 års samt i Laurelii kyrkoordningsförslag. De spörja, om syndaren »haffuer någhen allffuarligh ånger och ruelse fög sådana sijn misgerning»¹⁾.

Absolutionsrätten. I den därpå följande avdelningen om förlåtelse²⁾ tillspörjes penitenten enligt många ritualer, om han tror du gott erzurnest, und die helige gemeine betrubet und geergert hast» (SEHLING KO II s. 39). Nedersachsens kyrkolag 1585 spörjer, om du ej »gott den allmechtigen höchligen erzörnet, die christliche gemeine sehr geergert, und dein gewissen jamerlig beschweret hast». SEHLING KO V s. 453. Som vanligt lånas denna fråga in i Sveriges båda nämnda KO-förslag, vilka alltså spörja, om syndaren erkänner sig ha »thenna Christelige församlingen högelingen förargat, och titt samwet iemmerligen beswäradt». Denna detaljfråga (som ju närmast tillhörde slutakten, om det var två återföreningsakter) upptages i ett senare spörsmål i båda ritualerna och är därför ej upptagen i första frågan enligt det kortare formuläret (för lösekänor o. d.) i vår handbok.

¹⁾ Såsom eljest då dessa stadgar och förslag nämnas i ett sammanhang, följer citatet KO 1571; nu s. 70. Laurelii förslag s. 188.

Vid de före akten hållna samtalen mellan präst och »syndare» skulle ju den offentlige syndaren inleda hela återföreningsförfarandet med ödmjuk begäran om förlåtelse av Gud och församlingen. Det var för att utverka eller påskynda åttlydnad av påbudet om snar återförening, som prästerskapet ofta måst uppsöka den felande i hans hem eller kalla honom till biktstolen antingen privat eller halvprivat eller genom pålysning vid gudstjänster. (Jfr här förra bandet kap. 3 o. f.) Vår o. a. kyrkoordningar påbjödo därför, att den som icke bekände, icke sade sig ångra och icke inom ett år begärde bli avlöst, skulle ej erhålla återintagning. Enligt katolsk lag borde han hållas såsom kättare — något som kunde kosta honom livet under kyrkans stormaktstider, ihuru hon sade sig icke vilja få sina egna händer blodiga. Vår och vissa andra lutherska kyrkoordningar talade härvid mindre om det kyrkliga (självklara) straffet än om det »politiska»: han skulle hemsökas med världsligt straff. (Under katolska kyrkans maktperioder hade det kunnat innebära döden; i luthersk-tyska stadganden och i vår kyrkolag 1686 innebär det vanligen landsförvisning.)

²⁾ Såsom inledning till avdelningen om förlåtelse upptaga Pseudo-Bedas Poenitentiale, Pommerns agenda 1569 (WASSERSCHLEBEN aa s. 255 resp. SEHLING KO IV s. 452) och 1614 års sv. kyrkohandbok spörsmålet, om syndaren trodde att Gud ville förlåta honom. Så gjorde även några andra svenska stadganden och förslag samt

att pastor äger makt att (å Guds vägnar) tillsäga honom förlåtelsen. Om än utsagt i Mose lag förelåg detta spörsmåls innebörd vid varje syndabot i Israel, ty den mer eller mindre brottslige skulle ju vända sig just till prästen. Endast genom honom kunde han få Guds förlåtelse. Och den innelåg jämväl i de Jesus tillskrivna uttalandena om lösenyckeln. Också ingick nämnda fråga på botavdelningen t. ex. i Poenitentiale Romanum¹⁾, i själva Luthers lilla katekes, i furstbiskop Georgs av Anhalt stadga i Merseburg 1548²⁾, i de svenska botagendorna 1551 och 1561³⁾ och i Pommerns agenda 1569⁴⁾. En medelväg inslog Nedersachsens lag 1585 och (därför även) Sveriges kyrkoordningsförslag 1608, 1619 genom den frågan, om syndaren begärde förlåtelse av Gud och »ther till medh» avlösning av officianten, »såsom en Christi tienare, vthi Gudz stadh»⁵⁾. Men det ursprungliga, oförblommerade spörsmålet

några österländska och tyska stadganden och det ej sällan i samband med flera frågor om penitentens tro och kristendomskunskaper. [Enligt Laurelii kyrkoordningsförslag s. 188 borde poenitentarius sålunda förhöra, om syndaren »weet sina Christendoms stycken».] Där så ej skedde offentligt — vår kyrkoordning, Nedersachsens 1585 och vårt kyrkoordningsförslag 1608, 1619 (1682) tala ej därom —, så hade det tydligtvis i varje fall skett i de hemliga eller halvt hemliga samtal, som skolat försiggå den offentliga akten. Blott understundom angivas frågorna i den hemliga akten; delvis med ritual sker det t. ex. i Pommerns agenda 1569; SEHLING KO IV s. 451.

¹⁾ WASSERSCHLEBEN Bussordn. s. 255.

²⁾ Slutakten. SEHLING KO II s. 41—42.

³⁾ I Årsb. 21 jfr s. 137 med 141: Tror tu och fullkommeligha...?

⁴⁾ Hemliga absolutionsakten. I denna måste syndaren själv uppläsa sådana bibelspråk, som gävo stöd därför. Vidare borde han av hjärtat tacka Jesus, som ordnat det så »mi armen sänder to troste». SEHLING KO IV s. 453. Bibelställena voro: Såsom min Fader haver mig sänt, så sänder jag ock Eder. Tagen den Helige Ande! Dem I förlåten synderna, äro de förlåtna. Vad I lösen på jorden, skall varda löst i himmeln. — Jfr ock Nedersachsen: SPANGENBERG aa IV s. 178.

⁵⁾ SEHLING KO V s. 453: Begerestu solcher aller deiner begangener ubertretunge vergebunge von gott dem allmechtigen, umb Christi willen, und dazu die öffentliche absolution von mir, als einem diener Christi an gottes stat? KO-förslaget 1619 s. 436: Begärer tu för samma tina bedrefna misgerningar förlåtelse aff Gudh then alzmechtigste, för Jesu Christi skuld, och ther till medh en vppenbar aflösningh af migh, såsom en Christi tienare, vthi Gudz

användes dock tydligtvis länge ännu och det åtminstone i Rudbeckii stift i den enskilda bikten, ty den frågan — liksom seden¹⁾ att utkräva nattvardspengarna²⁾ — väckte ännu länge ont blod lika väl i detta stift som annorstädes³⁾. Och i av biskopens broder o. a. ombesörjda editioner av lilla katekesen⁴⁾ spriddes nämnda fråga i allt vidare kretsar, väckande mer undran och förargelse än tro och tillförsikt — trots sin överensstämmelse med bibeln. 1686 års kyrkolag nämner denna fråga lika litet, som dess officiella föregångare och handboken gjort det. Men i likhet med dessa, med Juustens statuter i Österbotten, Lauenburgs lag och vårt kyrkoordningsförslag 1608, 1619 fordrar den fortfarande (9:1), att syndare skola bedja ej blott Gud utan även — medeltidsmässigt nog — församlingen om förlåtelse. (Bönen till hemförsamlingen var ju av ålder närmaste motiveringen för andra återintagningsakten.) Numera skulle den dock förekomma blott i fråga om vissa av civil rätt förut dömda — alltså endast i ett mindre antal fall. Inskränkningen avser sålunda långt mindre principen än frekvensen och strängheten — alldeles som skärpningarna i antikens och medeltidens kyrka.

Böter och annan »förlikning». En ävenledes penibel och diskuterad fråga gällde timlig förlikning⁵⁾ med de förfördelade och ej minst med kyrkan. I flera öster- och västerländska riter krävdes, att vederdelomännen skulle vara närvarande vid absolutions-

stadh». Citatet i texten följer KO-förslaget 1619 s. 436. 1682 års förslag bibehåller även i detta hänseende ritualen (s. 58). Man lägge mitt i likheten märke till skillnaden: i Lauenburg förlåtelse för alla synder, i Sverige blott för den ifrågavarande, erkända.

¹⁾ Jfr Arsböcker 21 s. 153.

²⁾ Vid (den sista) reconciliationsakten skulle av gammalt penitenten lägga en offergåva på altaret, varefter han jämte andra trogna mottog nattvarden. (Detta betecknar övergången från fjärde stadiet till fullt kyrkligt medborgarskap.) »Gåvan» kvarlever i »nattvardspengarna». Vid synoden i London 1268 ålades prästerna att utdela nattvarden gratis. MANSI Coll. Concil. 23 s. 1217 Cap. II. Men kyrkan behöll avgifterna under andra namn (allmosor, lydnadsbevis etc.). — Kamp om offerpengar i Wismar 1572 o. f.: SEHLING KO V s. 307, 312 o. f. — Jfr Bil. 22 och VDP 1628 6/7 AI4 § 10.

³⁾ Jfr VDP 1620 16/9 1622 27/3.

⁴⁾ Enchiridion 1627 o. a.

⁵⁾ Jfr förra volymen de två sista kapitlen.

akten. Det torde närmast vara dessa personer, som vår kyrkoordning och förslagen åsyfta med »them som tilstädes äro» (utanför kyrkdörren); dem skulle botprästen i lyckligaste fall glädja med påpekandet att syndaren ångrade sig. Här träffa vi alltså det tredje, av ålder grundväsentliga kravet å en rätt bot, nämligen gottgörelse. Liksom i föregående angelägenhet borde ju, såsom redan Didaskalia och Regino fordrat, detta spörsmål vara besvarat före den slutliga uppgörelsestunden — och det både med ord och handling.

Utän vidare är det klart, att Tysklands sekulariserade kyrkostyrelser skulle i sina kyrkliga statuter och offentliga domslut föga tala om ifrågavarande böter o. a. vanligen timliga bestraffningar¹⁾. Sveriges ortodoxa kyrkoledning talar så mycket oftare därom, men det skedde, såsom redan t. ex. s. 201 o. f. uppvisats, i förtäckta ordalag, ej sällan i bibliska vändningar som ej överensstämde med civilt språkbruk. Enligt det hemliga Augmentet (1561) tillfrågas den botfärdige vid absolutionsakten, om han vill förlika sig med dem han förtörnat och »Om han sigh gerne giffua will vnder then plicht som honom nu moste herfore pålagdh warda»²⁾. Kyrkoordningen och de denna efterliknande delarna i lagförslaget 1608, 1619 nämna visserligen intet om fråga och svar härutinnan men låta poenitentiarius vid (den första) förlåtelseakten bestämma »plicht, hwad honom tycker lijkt wara, oc later sedan gå». Avlösning skulle nekas den, som ej utfäste sig att förlika sig »medh retta målzegande» och att »stå lydnona, och vndergå then Kyrkio plicht som honom skal vppå leggas»³⁾.

Såsom lämplig »plicht» uppräknas de bl. a. »almosogifft och andra miskundsambliga gerningar, hvariom som hans lägenheet och empne [=förmögenhetens mängd och art] tilsägher»⁴⁾. Det är blott på papperet de påstå, att kyrkans dom »icke går på någors menniskios... lekamen, godz eller äghor», medan kyrkliga statuter

¹⁾ Vid den första återintagningen (i 2, 3 vänners närvaro) skulle kyrkoherden enligt Pommerns agenda 1569 fråga, om syndaren ville utgiva honom avkrävda allmosor. SEHLING KO IV s. 453 sp. 1.

²⁾ Arsböcker 19 s. 81; 21 s. 141. Här Bilagor 22 och 33.

³⁾ KO s. 70; förslaget 1619 s. 430 o. f. Den förras stavning följes här.

⁴⁾ KO s. 72; KO-förslaget 1619 s. 432. Böterna borde »rätvislighén vthdelas» till kyrka, läroverk, sjuk- och fattighus, säger KO-förslaget 1608, 1619 (s. 432). Jfr förra bandet s. 188.

i t. ex. Wittenberg 1542, Sachsen 1580 och Lauenburg 1585 (verlätobötes- och cellstraffs utkrävande åt det sekulariserade konsistoriet (jfr här s. 157, 187, 201 o. f.). Endast motsträvt följa de svenska kyrkomännen Tysklands exempel härutinnan; vår kyrkas mera ortodoxa och nitiska domstolar inpräntade de äldre föredömena hos allmänheten med stort nit och oböjlig konsekvens. Såsom här redan belysts, avkrävdes ju böter o. a. minnesbetor ¹⁾ syndarna i utomordentlig utsträckning bland annat i Bellini, Kenicii, Phrygii, Petrus Jonæs, Jonas Magnis, Zebrocyntii och — i synnerhet — Rudbeckii stift ²⁾).

Vår handbok talar så mycket mindre om sådana minnesbetor, som dess ceremoni gällde den enda (eller ock en avslutande) återföreningsakt, före vilken eventuella böter o. a. prestanda redan skulle vara »levererade» (eller skulle de i varje fall utkrävas förrän tillträde till nattvardsbordet medgavs). Handboken kan därför inskränka sig till den frågan vid slutakten, om penitenten nu vill bedja Guds förtörnade församling om tillgift för Kristi skull, en fråga som han tydligtvis minst en gång redan besvarat.

Denna skyldighet för syndaren att ingå »förlikning» med kyrkan o. a. vederdelomän bibehåller Rudbeckius t. ex. i de oräkneliga fall, då böter utdömas, varjämte han stundom förbjöd prästerna meddela sådana nyss återintagna penitenter nattvarden, vilka av någon särskild anledning ännu icke erlagt böterna ³⁾. 1682 års

¹⁾ En parallell till böterna vid offentlig bot voro de bikt-pengar, man i katolska kyrkan erlade vid enskilt skriftermål (i biktstolen). Dem ägde prästmannen förfara med efter behag. Enligt BINTERIM Denkwürdigkeiten 5:3 s. 298 skulle begynnelsen till denna avgift ligga däri, att några förnäma herrar under 600-talet utsett åt sig speciella bikt-fäder. Chrodegangs regel kap. 32 vore första källan härom. Häremot må påpekas, att man alltför gärna konstruerar den kyrkliga utvecklingen i branta avsatser och det t. o. m. där inga avsatser eller större språng eller märkliga nyheter alls framtråda. Jfr här not å sid. 6 i förra bandet, Arsböcker 19 s. 100 samt GULLSTRAND Sockensjälvstyrelsen s. 87. Ursprunget till bikt-pengarna är naturligtvis de gammaltestamentliga offerlagarna (3 Mosebok) och de med framträdandet direkt till prästen (och därmed indirekt till Gud) förenade utgifterna, vare sig allmosor eller böter. — Jfr här de sista kapitlen i förra bandet.

²⁾ Jfr Bil. 37 och många andra domslut i Bil. och noter.

³⁾ Sådan anledning kunde vara, att syndaren ej hade tillräckligt pengar med sig vid inställelsen hos poenitentiarius och domkapit-

kyrkoordningsförslag (s. 55) o. a. källor bibehålla t. ex. sådana omskrivningar som att syndaren bör »stå lydnona, och undergå then Kyrckioplicht honom kan uppå läggas». Även kyrkolagen 1686 tillägger (9:3), att de inför världslig rätt dömda, alltså de större förbrytarna, skulle förmanas att visa sin botfärdighet med allmosegift efter råd och ämne ¹⁾. Ännu alltjämt var prästens ställning ofta sådan och enligt kyrkans bestämda, på bibeln stödda mening borde den vara sådan, att en förmaning av honom — ej minst i ekonomiska och kyrkodisciplinära avseenden — var lika fruktad som en befallning eller såsom ett krav å förbindelse i skriftlig eller i muntlig form. Lydde man ej, hade ju staten enligt bibeln och praxis fortfarande — såsom ock kyrkoordningen 1571 föreskrivit ²⁾ — plikt att sätta makt bakom kyrkans ord — ehuru staten ej sällan ville undandraga sig och stundom verkligen undandrog sig denna »skyldighet».

Framtidslöften. Ett flertal hithörande statuter i alla tider och länder begärde även framtida renlevnad. De göra det antingen i det förbindande löftets eller i förebedjandets eller i uppmaningens form eller å två av dessa sätt eller alla tre. Tydligtvis med utgångspunkt i de Jesu ord, som användes till avskedsord i ett flertal absolutionsakter: Synda icke här efter, att dig icke vederfares något värre! påpeka dels ett speciellt tidigt sakramentarium i österlandet, dels den katolskt betonade biskop Georg i Merseburg 1548, dels Sveriges kyrkohandbok 1614 (1693) och kyrkoordningsförslag 1608, 1619 samt Rudbeckius, att förlåtelsen på så sätt är

let. Jfr VDP 1639 22/6 § 3 AI8: Nils Olsson i Marnäs i Swerdziö gjordt hoor medh sijn genta Marit benembd som är född i Orsa. Sententia. Bliffuer then sentenss som waant är, nembligha, han skall taghas in medh rijs och bara axlar, giffua itt skeppund stångjern eller så myckit som thz kostar. [Senare tillskrivet:] Exposuit mihi 9 daler, en behåller jagh för thz jagh examinerade honom och togh honom i kyrkian, alt så är thz 8 daler af mig i rekningen förandes. Tiijo resta af D. Daniele [Matthiæ Svärdsjöensi] pastore in Swerdziö fordrandes, ty han skall inthz släppa honom til sacramentet förr än the 10 dalerna äre uthlagde.

¹⁾ T. o. m. ridderskapets förslag 1685 (s. 268) åsyftar tydligtvis i viss mån detsamma, då den säger, att benådade livdömda borde »förnöja» ej blott staten och målsägaren utan även »Församlingen ock Körkan».

²⁾ KO s. 73, 76; KO-förslaget 1619 s. 432, 440. Kyrkolagen X:2—4.

villkorlig, att den bortfaller eller att strängt straff drabbar vid återfall (och motstånd)¹⁾. I likhet med Poenitentiale Romanum och 1561 års Augment²⁾ fordra de nyssnämnda lutherska stadsgangena och förslagen därjämte offentligt löfte³⁾ och uppsända förböner rörande framtida renlevnad. Lauenburgs kyrkolag är, som vanligt, närmaste förebild till dessa båda inslag i våra kyrkoordningsförslag (men icke till hotet)⁴⁾. Vår kyrkoordination däremot hade vid offentlig absolutionsakt nöjt sig med förbön⁵⁾.

Motståndet mot de många frågorna liksom mot annan schavottering växte sig ju emellertid allt starkare. Det torde varit under trycket härunder, som det prästerliga lagförslaget 1682 (s. 59) tar bort löftet om renlevnad ur den för större syndare avsedda andra återförsoningsakt, som prästerna önskade behålla från 1608 och 1619 års förslag. Däremot behåller det förmaningen och förbönen rörande renlevnad och behåller spörsmålet vid akten efter de smärre syndarna enligt handboken. Dennas löfte, förböner och hot kvarstå även i handboken 1693.

b) Anföranden före avlösningen.

Såsom inledning och avslutning till förenämnda frågor, svar

¹⁾ I ordning: FRANK Bussdisciplin s. 770. SEHLING KO II s. 40, 42 (penitentens löfte vid första akten, prästens hot vid andra). 1614 års kyrkohandbok s. LI resp. L v:o. 1608 och 1619 års kyrkoordningsförslag talar ej därom i ritualen men påyrkar (s. 440) dödsstraffets exekverande å sådana livdömda men benådade, vilka ville undandraga sig kyrkoplikten. Om Rudbeckius jfr här s. 356.

²⁾ WASSERSCHLEBEN Bussordningen s. 255; Årsböcker 21 s. 141.

³⁾ »Loffuar tu här effter medh allo flijt wilia tagha tigh til wara för sådana synder, bättra titt leffuerne, elska Gudh, gerna höra Gudz ord, bidia Gudh om then helghe Andes bistånd och regering emoot Dieffuulens, werldennes och titt onda kötz anfechtning och frestelse?» 1614 års upplaga s. LI; 1637 års s. 93.

⁴⁾ SEHLING KO V s. 451—453. KO-förslaget 1619 s. 430, 436, 439. Joh. 5:14. SEHLING KO II s. 42; IV s. 453; Årsb. 21 s. 137.

⁵⁾ KO s. 70; förslaget 1619 s. 430. Vid denna första akt, den enda återförsoningsakt KO mera ingående omtalar, skulle poenitentiarius och de tillstädesvarande »falla nidh på knä och bidia, at Gudh werdighas förlåta honom [= syndaren] sådana misgerning, och honom her effter samt med alla andra för slijk wädeligh fall nådheliga bewara.»

och löften gruppera sig mässpartier samt den prästerlige ledarens förmaningar, tal och böner¹⁾. Inslag av sådan art äro i de österländska riterna utomordentligt många och i vissa smärre delar är överensstämmelsen mellan dem och västerländska kyrkors formulär påtaglig²⁾. Detta gäller i synnerhet vissa kortfattade absolutionsformler. Trots avstånden i tid och rum ha i de viktigaste hänseenden likartade avlösningformulär följts i Syrien, Armenien, Rom, det sekulariserat lutherska Tyskland och det ortodoxt-gammalprotestantiska Rudbeckii stift³⁾.

Vår kyrkoordination 1571 och de ur den hämtade delarna i kyrkoordningsförslaget 1608, 1619 upptaga ju blott ett referat och det endast av (första) absolutionsakten, varvid ingen tydlig bild av de eventuellt förekommande orationerna ges. Förrän poenitentiarius eventuellt lett syndaren in i templet — något som dock ej tydligt nämnes i dessa men väl i många österländska och katolska samt några tysk-lutherska stadsgangen — kunde ej gärna några längre anföranden hållas i kyrkdörren⁴⁾. Och ej heller

¹⁾ I några fall äro sådana även inströdda mellan frågorna.

²⁾ Vissa tankebanor i de senares formler kunna emellertid likväl som i de förras ha varit hämtade direkt ur Guds ord. Vissa bibelord o. a. uttalanden, som i österlandet förekomma i t. ex. bannlysningsformler, förmaningar eller böner, kunna i västerlandet ha fått plats ibland botprästens tal eller mässpartierna osv.

³⁾ T. ex. satserna, att Gud vill ingen syndares död och att glädjen blir stor i himlen över en sig omvändande syndare, ingå dels i Poenitentiale Valicellanum II (å 800-talet), dels i flera tyska och svenska återförningstal i luthersk tid. Jfr WASSERSCHLEBEN Bussordningen s. 551 o. f., s. 554, 555; Merseburgs botordning 1548 (första akten); Pommerns agenda 1569; Lauenburgs KO 1585. I ordning: SEHLING aa II s. 39; IV s. 459; V s. 453; svenska KO-förslaget 1619 s. 434, 438. Jfr aa s. 439 och Poenit. Valicellanum II (WASSERSCHLEBEN Bussordningen sid. 555) samt Årsböcker 19 s. 76—77 om olika sidor av Davids och Petri historia. Jfr DENZINGER Ritus I t. ex. s. 101, 447, 453, 456, 491, 321. Nineviterna, som de apostoliska konstitutionerna talat om i intagningsformuläret (edidit FUNK II s. 486 o. f.), nämnas i samma sammanhang av åbiskopen Juusten. Årsböcker 27.

⁴⁾ Theodori Poenitentiale I: XIII yttrar: Romani reconciliant hominem intra absidem, Graeci autem nolunt. *Wasserschleben* Bussordningen s. 197.

efter avlösningen ges antydan om att förmanings- e. d. tal hållits (såvida man ej får antaga, att prästen givit i orationens form den tröst och hugsvalan med skriftens ord, som han borde ge efter absolutionen).

Så skedde i varje fall vid de med varandra besläktade intagningsakter, vilkas formulär ingå i den tryckta handboken och i de delar av nyssnämnda kyrkoordningsförslag som inlånats från Sachsen-Lauenburg. I handbokens korta begynnelse tal till de »Fromme Christne» betonas, huru synderskan förtörnat Gud och förargat hans heliga församling genom den synd han fallit i genom djävulens tillskyndan¹⁾ och sin onda fördärvade naturs vana; nu hade hon emellertid lovat bättra sitt leverne och taga sig till vara för synden, varför man lät henne återintagas. Tankegången och ordvalet gå tydligt tillbaka på exempelvis en här förut nämnd syrisk ritus²⁾, på Wittenbergs konsistorialkonstitutioner 1542³⁾, på Georgs av Anhalt stadga i Merseburg 1548⁴⁾ samt på Preussens kyrkoordningar 1544, 1568⁵⁾. Men närmast äro de tydligtvis hämtade ur den med de sistnämnda närbesläktade kyrkolagen i Sachsen-Lauenburg 1585⁶⁾, vars första tal till de närvarande är partiellt

¹⁾ Om denna talas även dels i exkommunikationsformeln enligt Leipzigkonferensens beslut 1544 (avtryckt i SEHLING Kirchengesetzgebung; s. 151), dels i vigselformuläret i svenska kyrkohandboken: 1614 s. XLV, 1637 s. 77; 1693 s. 119. (De våga alla tre ock det påståendet, att »aff begynnelsen» övergåvo inga män sina hustrur (s. XLI, 75, 115. De åsyftade tydligtvis det att i början av gamla testamentet ej talas om skilsmässor eller att en man förlupit sin hustru).

²⁾ *Oratio generalis pro eo, qui aliquod ejusmodi peccatum commisit, et ab eo conversus poenitentiam agit* ... tu, Domine, servo tuo isti N., qui captus decidit in tale peccatum N. seductus a Satana, et commisit crimen prævaricationis et confusionis, et nunc venit confugiens ad misericordiam tuam. DENZINGER Ritus I s. 453. Enligt Poenitentiale Valicellanum II frågas syndaren (i Ordo penit.), om han vill avsvärja djävulen och allt hans verk, — alltså samma fråga som vid dopet. WASSERSCHLEBEN Bussordningen s. 552. — Även i en s. k. Forma Excommunicandi som finnes å tyska och svenska från första lutherska tiden, talas om djävulens inflytande; så ock antydes den i en intagningsbön på samma tid. Årsböcker 19 s. 76—77, 80.

³⁾ SEHLING KO I s. 206—207: Forma excommunicationis.

⁴⁾ » KO II s. 39, 42. Här s. 329 med not 4.

⁵⁾ » KO IV s. 70, 96.

⁶⁾ » KO V s. 452.

lika med det i vår kyrkohandbok 1614 intagna och vilket in extenso översattes och intogs i vårt kyrkoordningsförslag 1608, 1619.

Trots all likhet med och all påverkan från tyska statuter stieka dock ofta fram jämväl motsatser o. a. olikheter. I föreliggande hänseende är det belysande, att medan de sekulariserade stadgarna i Preussen 1544 och 1568 mana prästmännen att i kyrkan »hjärtligt gärna» förlåta pœnitenten och uppsända trogna förböner för honom¹⁾ så vill vår kyrka enligt handboken giva en extra minnesbeta, i det prästmannen skall göra vissa, stränga, väckande reflexioner, som återfinnas varken i den svenska eller i den laenburgska kyrkolagen och som i sådant sammanhang ej heller torde finnas i någon annan luthersk stadga. De äro en ytterligare påle i köttet, indriven av speciellt kyrkliga och speciellt gammalprotestantiska ledare, varemot de halvt sekulariserade kyrkoledningarna ej velat eller åtminstone ej mäktat bibehålla eller framtvunga sådana extra understrykningar rörande syndarens framtida renlevnad²⁾.

¹⁾ SEHLING KO II s. 70, 96.

²⁾ I viss likhet med de föregångare, som nämnts s. 330, vill sålunda vår kyrkohandbok 1614, som ju har formulär blott för ökyska kvinnors återintagning, alltså för jämförelsevis mindre synder, för det första försöka taga in synderskan under förhoppning att hon besinnar sig — ett uttalande som kunde hört hemma och troligen även hört hemma i någon katolsk ritus för den första återintagningsakten. För det andra hotar hon med den av Kristus (!) anbefallda bannlysning vid återfall. Skulle möjligen avses Jesu ord till det vissnande fikenträdet? ett hot, som sålunda fram bäres redan för »första resan» och som sålunda stred mot kyrkans befogethet och stiftens specialstatuter. För det tredje får hon sig inskräpt, att besvarandet av de därpå givna frågorna bevittnas av hela församlingen, henne till »åminnelse», varning och förmaning. — Enligt Juustens svensk-finländska fotstadga (mellan 1563 och 1576) skulle kyrkoherden vid den slutliga offentliga intagningen påpeka, hurusom vi enligt Guds vilja och befällning böra omvända oss till honom och få förlåtelse, hurusom han i så fall minskar straffet, och hurusom hela församlingen borde uppsända förböner för syndaren. Detta uttalande är tydligtvis ett referat av ett eller flera tidigare tyska formulär. Dessa senare ha sedan blivit mer eller mindre ordagrant upptagna i Lauenburgska kyrkoordningen 1585, vars bearbetning till sist kom till Sverige s. a. s. på nytt, vid

c) Avlösningen.

Av de mest kända urkunderna vill det synas — och forskningen tyckes enstämmigt ha framhållit det — att kyrkan på ett tidigare stadium i sin utveckling låtit förlåtelsen nedbedjas från Gud men sedan från c:a 1200-talet börjat tillförsäkra syndaren den i indikativ form¹⁾. I den mån kyrkans tidiga originalkällor bli närmare studerade i detta avseende, torde det emellertid komma att visa sig att antydda beskrivning mindre passar in på kyrkans egen historiska utveckling än på hennes sätt att behandla var och en anklagad individ. Kyrkan inlade ju ej sällan i förbönen om förlåtelse den helt eller halvt utsagda meningen, att Gud skulle göra syndaren värdig att mottaga absolutionen. Denna måste då hava givits vid den andra akten (— något som i varje fall senare mångenstädes blev fallet). Men det första årtusendets ritualer upptaga få eller inga detaljerade formulär för denna slutliga akt, och detta kan vara en åtminstone bidragande orsak till senare tiders uppfattning, att förlåtelse ej meddelades i indikativ form.

I vilka ordalag absolutionen till sist meddelades, det känna vi föga eller intet om men antagligt är att man vid den slutliga akten utan nämnda bimening nedbad förlåtelse eller ock gav den i positiva ordalag, — sedan ju penitenten fått kyrkans approbation på sina botprestationer. Först då ville hon anse honom färdig att erhålla absolutionen utan konsiderationer. Liksom det var den israelitiska prästen, som vid offret återknöt förbindelsen mellan Gud och den sig förödmjukande och offervillige syndaren, så hade utredningen av 1608 och 1619 års kyrkoordningsförslag. Årsböcker 27 s. 72 o. f.

Smärre skillnader beröras i allmänhet icke i denna min undersökning. Sådana olikheter äro t. ex. de, som betingas av att olika myndigheter nämnas i det ena eller i det andra fallet, skillnader, som ofta sammanhänga med frågan om kyrklig eller om sekulariserad domsmyndighet. Jfr därom Årsböcker 21 s. 42 o. f.

¹⁾ Jfr t. ex. KÖBER Kirchenbann s. 554: Im Laufe des dreizehnten Jahrhunderts änderte sich die allgemeine Praxis dahin, dass an der Stelle der blos deprecativen Form die *indicative* oder *imperative* Absolution sich geltend machte. Der Erste... ist der Cardinal Henricus Ostiensis († 1254). Jfr ock FRANK Bussdisciplin s. 780, 799. Blott förhoppning om förlåtelse ges vid första akten i österlandet och av biskop Georg i Merseburg; jfr här s. 301, 303.

ju nya förbundets präster av Jesus fått uppdraget att handhava lösenyckeln¹⁾. Det bibelstället: Vilka I förlåten synderna... har kyrkan icke låtit bli oläst i 1200 år; tvärtom var det en av hennes grundpelare, ja hjärtestocken i hennes byggnad²⁾. När skulle detta »kyrkogrundarens» högtuppskattade ord hava förverkligats om ej just vid syndares återintagning? Först efter hand i utvecklingen synes första intagningsakten mångenstädes övergå från att ge mera än hopp om absolution; också stod ju en reminiscens av utdrivningen å vissa håll ännu kvar även vid denna akt³⁾. Under sådana tider, då kyrkomännen enligt tills nu bevarade källor ej klart och utan villkor antingen bett Gud förlåta syndaren⁴⁾ eller ock själva tillsagt denne absolution eller ock bådadera⁵⁾ måste de likväl hava gjort så vid ett annat tillfälle än de tills nu bevarade urkunderna berättar om. Huruvida det vid sistnämnda tillfälle skett i konjunktiv eller i indikativ form, veta vi ej. Men det senare kan minst lika gärna varit fallet som det förra, fastän forskarna ej synes antagit det. De ha blott beaktat, huruvida indikativ avlösning gavs

¹⁾ Sådän var åskådningen även å högsta kyrklig ort, och den hävdades visserligen mest under kyrkliga storhetstider, men den innebär icke någon ny princip eller någon obiblisk tankegång. Jfr här s. 96—97 not; Årsböcker 19 s. 111 not; FRANK Bussdisciplin s. 784 o. f., 798 o. f. Väljas må ett exempel bland de många: Påven Leo IX meddelade konung Edvard Bekännaren av England 1051 — t. o. m. i dennes frånvaro — en absolution från hans underlåtenhetssynder och verksynder; det skedde i kraft av Guds, Petri och synodens auktoritet samt under uttrycklig hänvisning till den påven förlånade lösenyckeln. Leo begagnade sålunda ej välsignelse-, önske- eller avbönsformen utan använde sin judiciella makt. T. ex. Gregorius VII utdelade ett otal avlösningar än i avbedjande, än i tillsägande form. Jfr N. PAULUS Geschichte des Ablasses I s. 72, 73, 77 o. f. Jfr aa s. 120 o. f. om formeln In remissionem peccatorum iniungimus, som antydes även i Sveriges medeltida stiftsstatuters avlösningsseritual. FRANK Bussdisciplin s. 781, anser att det bör vara indikativ, ej böneform.

²⁾ Huru djupa rötter nyckelmakten hade tidigare i religionens historia påvisas i SCHIELE Die Religion V s. 334 o. f. Även detta var sålunda ock ett talande skäl för en konservativ kyrka.

³⁾ Förra bandet s. 101; här s. 302—303.

⁴⁾ Jfr Bilagor 39—40.

⁵⁾ Bilagor 41—47.

vid första akten; om den givits vid den andra (t. ex. i samband med den indikativa frisägelsen från fortsatt kyrkobot)¹⁾ tyckas de ej frågat efter. Och det är ju just från denna akt, ritualer mer eller mindre fullständigt saknas.

I den mån den första intagningsakten är bliven mera självständig²⁾, individuell³⁾ och positiv⁴⁾, inskränker sig avlösningbönen icke till förhoppning om värdighet och nåd att s. a. s. förtjäna en kommande absolution, utan Gud bedes direkt förlåta penitenten. Frågan är därför sålunda närmast blott den, om vid sidan av avlösningebönen det jämväl förekom en positiv avlösning, en direkt försäkran och tillsägelse om förlåtelse (indikativ form). Det sistnämnda var fallet i en av kardinal Henricus av Ostia (död

¹⁾ Medan avlösningen från synden kunde ges vare sig i optativ eller indikativ form, måste avlösningen från fortsatt kyrkobot däremot nödvändigt givas i indikativ form. Sistnämnda befrielse beslöts nämligen av pastor å församlingens vägnar (eller av domkapitlet, resp. av sekulariserade konsistoriet å stiftets resp. regeringens vägnar). Den var utslag och kunde sålunda ej få optativ form.

Om orden föllo i indikativ i st. f. i konjunktiv behöver ej nödvändigt bero på en förskjutning i riktning åt ecklesiastisk maktfullkomlighet ehuru det lätt kan uppfattas så av vår tid, som har svårt att riktigt och fullt fatta, vad en genomförd efterföljd i daglig och stundlig praxis av vad bibeln lärt och berättat, medgav och krävde, därför att hon aldrig försökt sig på den uppgiften.

Om Jesus överlätit nyckelmakten, så kunde dess (n. b. förnuf-tiga) begagnande ej innebära en våldshandling utan ett förverkligande av en central gudstanke, och underkastelse under kyrkotukten kunde ej vara att anse såsom en skam utan såsom ett ärofullt förbättringsmedel. Det kunde då i sak vara tämligen likgiltigt, om pastor först hänvisade till sådana bibliska uttalanden som dessa: Vilka i förlåten synderna, dem äro de förlåtna, och sedan yttrade: I kraft härav förlåter jag dig å Guds vägnar, eller han utan vidare deklarerade, att han å Guds vägnar eller i kraft av sitt ämbete förlät synden, eller han sade: Gud förlåte Dig eller, rent av, Gud förlåter dig.

²⁾ Dvs. fri från reminiscenser från bannlysningen.

³⁾ Dvs. individens speciella intagning förutan samröre med avslutningen av massans årliga botgöring. Jfr Burchards canones: MITGNE Patr. lat. 140 s. 949—950. Jfr ännu Bellinus: VDP 1599 25/4, 1/8.

⁴⁾ Dvs. att det blir en verklig avlösningformel, ej blott tillönskan om nåd för syndaren att göra sig en senare given förlåtelse värdig. Här sid. 301, 334—335.

1254)¹⁾ efterlämnad (och törhända till honom nedärvd) formel för första intagningsakten, och den har länge ansetts vara den första i sitt slag. Att detta ej visar något rörande den andra akten, har här redan antytts. Och rörande första akten kan denna indikativa form urkundsmässigt flyttas tillbaka minst 100 å 150 år i tiden. Ätminstone i österländska kyrkor funnos sådana formler nämligen senast å 900- å 1000-talet²⁾. De framträda — även nu mestadels i den första intagningsakten — i franska och engelska kyrkoberlut kring 1250-talet³⁾, samt på Gregorius 11:s tid (1370-talet⁴⁾, varjämte de, i Sverige, inflyta i Skara, Uppsala⁵⁾, Linköpings och Strängnäs medeltida stiftsstatuter⁶⁾. Flertalet av dessa katolska absolutionsformulär — vanligen i stenstil — kopiera mer eller mindre varandra och travestera bannformeln (Bil. I).

En annan ordrikare typ av delvis mera evangeliskt innehåll ingår i eller ligger till grund för avlösningformler i en mängd av Tysklands⁷⁾ och Sveriges lutherska statuter. Bland de senare må

¹⁾ Henrik (Henri de Bartolomei, de Suse, Segusia), var lärare i kanonisk rätt i Paris, blev 1241 biskop i Sisteron, 1250 ärkebiskop i Embrun, 1261 kardinalbiskop i Ostia, varför han kallades Ostiensis (Hostiensis). Död 1271 i Lyon. Enligt U. CHEVALIER Repertoire I Paris 1905 s. 2101. Har avfattet dels Summa (aurea) över Gregorius IX:s dekretaler, dels en kommentar till dessa. Jfr MANSI 23 s. 1179—1182. Av och om Hostiensis: J. F. von SCHULTE Die Geschichte der Quellen und Literatur des Canonischen Rechts von Gratian bis auf die Gegenwart. II. Stuttg. 1875, s. 128 o. f.; WASSERSCHLEBEN Buss-ordnungen s. 96. Jfr här Bil. 43.

²⁾ Bilagor 41, 42.

³⁾ I de franska synoderna eccl. Cenomanensis (Le Mans) 1247 Claromontensis 1268 samt i London s. å. I ordning må om dem nämnas följande källor och observanda: A) MARTENE-DURAND Vet. Script. Coll. VII s. 1400—1401. Ordagrant lika med den följande. B) MANSI Coll. Concil. 23 s. 1210. Den upptar bönen »Præsta quæsumus» och i omedelbart sammanhang därmed den positiva avlösningen: Et ego auctoritate Dei...te absolvo ab ista excommunicatione de qua satisfecisti. C) MANSI Coll. Concil. 23 s. 1217—1218. Av formulan nämnes ordagrant endast följande: Ego te absolvo a peccatis tuis, etc. auctoritate qua fungor te absolvo.

⁴⁾ Bilagor 45, 46.

⁵⁾ Bilaga 44. GUMMERUS Busswesen s. XI, XXIII, XXVII.

⁶⁾ GUMMERUS Busswesen s. XXX, XXXVI.

⁷⁾ Bilaga 47. Jfr parallella avtryck i KA 1928 s. 240 o. f. Tydliga formulär finnas t. ex. i det sachsiska Merseburgs botordning

främst nämnas vår botagenda 1551, vår första (lutherska) kyrkoordning¹⁾, åbobiskopen Juustens penitensstadga²⁾, 1614 års kyrkohandbok³⁾, samt de delar av vårt kyrkoordningsförslag 1608, 1619⁴⁾, som upptagits ur kyrkoordningen 1571. Varje ord i den sistnämndas korta avlösningformel (vid hemligt skriftermål) återfinnes i förra hälften av motsvarande formula i Sachsens kyrkoordning 1539 och Mecklenburgs 1552⁵⁾. I flertalet riter upptar avlösningens förra del alltså ett uttalat önskemål att Gud måtte vara penitenten nådig och tillgiva vad han brutit; formeln senare del däremot utgöres av den av officianten givna avlösningen i indikativ form.

Trots stödet i bibeln framkallade ju i synnerhet denna indikativa avlösningensform mycken motvilja. Så gjorde ock andra aktens yttre försoning med kyrkan, vilken försoning ju helt, såsom varande ett slags juridiskt utslag, måste, även den, vara av indikativ form. Båda trängas tillbaka. Och så måste prästens formel: »Jag förlåter dig» efter hand bli allt sällsyntare och till slut försvinna — senast 1548, Waldecks kyrkoordning 1556, Mansfelds agenda 1562, 1580, Pommerns agenda 1569 och Sachsen-Lauenburgs kyrkoordning 1585. (Den sistnämndas formulär överflyttas ju ordagrant till de svenska kyrkoordningsförslagen 1608, 1619.) I ordning: SEHLING KO II s. 38—42; RICHTER KO II s. 172; SEHLING aa II s. 242 o. f.; IV s. 457 o. f.; V s. 453. — Tidigare statuter i biskop Georgs Merseburg äro avtryckta i E. SEHLING Die Kirchengesetzgebung unter... Georg von Anhalt s. 121 o. f. — Vid bikt (Nedersachsen 1585): SPANGENBERG aa s. 178.

¹⁾ Dock blott för enskild bot; för offentlig har ju vår kyrkoordning ingen ritual upptagen. Men av referatet (s. 70) för första akten framgår, att förbön om förlåtelse visserligen uppsändes men ej i samband med själva den indikativa absolutionsformulan.

²⁾ Årsböcker 27.

³⁾ Denna o. a. lutherska urkunder: Bilaga 47 (jfr 36).

⁴⁾ I detta ingår även en annan, inlånad från Nedersachsen och avsedd för offentlig akt. (Tilltalet: »Käre broder (eller syster) i Herranom Christo», vilket utgör ordagrann översättning från (Preussens eller) Lauenburgs stadgar, är först intaget men sedan med bläck överstruket i vårt s. k. kyrkoordningsförslag 1608 (KB) och saknas i handboken 1614 men är bibehållet i 1619 års förslag.) — Emporagrii KO-förslag (s. 103) ansluter sig helt till kyrkohandbokens formula.

⁵⁾ Denna hälft har blott ett par ord dessutom. SEHLING KO I s. 269; V s. 207—208. Till de små olikheterna mellan avlösningen i Sveriges kyrkoordning och kyrkohandbok kan t. ex. formuleringen i Pommerns agenda 1569 ha medverkat. SEHLING KO IV s. 458 spalt 2.

efter att under minst 500, kanske 1000 år, hava än tröstat och hugsvalat, än förargat kristenheten.

d) Varning mot »förevitande».

Verkan av och glädjen över syndarens återvändande till sitt andliga och kyrkliga hem kunde emellertid möjligen i smyg förhindras eller fördröjas genom »oandliga» församlingsmedlemmars åtgöranden¹⁾. Herren hade genom Syrak (8:5) varnat för sådant: »Tala ej hårda ord till någon som vill omvända sig från sin synd; tänk därpå att vi alla förtjäna straff». I stället borde man känna glädje och visa medglädje över det skedda. Ty Herren hade gjort mäktiga gärningar med syndare; tidigare hade han exempelvis låtit Israels folk hungra och därigenom lärt det förstå, att människan lever ej blott av mat utan även av varje Herrens ord. Genom Guds hårda folktukt skulle israeliterna inse, att han uppfostrat dem så som en far uppfostrar sin son, att han späkat och prövat dem för att sedermera göra dem gott (5 Mos. 8:3,6). Hela det religiösa och moraliska upprättelsearbetet borde sålunda anses vara ärofullt och lyckobringande för individ, församling och land. Och

¹⁾ Enligt några tyska stadgar förmanas den botfärdige t. o. m. att ej låta skymfen gå sig till sinnes. Så enligt Merseburgs stadga 1548. I Pommerns agenda 1569 sammanslås det med spörsmålet om framtida renlevnad till en fråga vid den halvskilda absolutionsakten, medan man till den offentliga akten i kyrkan å följande söndag förlägger huvudsakligen blott meddelande och anmaningar till församlingen. SEHLING KO II s. 40; IV s. 459. I Sverige nämnes ingenting om sådant tal och spörsmål till penitenten annat än den bryska tillsägelse, som enligt kyrkohandboken 1614 skulle givas den otuktiga barnaföderskan och som här förut refererats i not 2 sid. 333.

Före återintagningen hade andra naturligtvis rätt, ja skyldighet att giva syndaren en påle i köttet (jfr här förra bandet: kap. Angivelse). Enligt ärkestiftets domkapitelsprotokoll 1647 20/1 § 4 måste t. o. m. en prästman (för enkelt hor) under suspensionstiden och tills hovrättens dom fallit, (enligt »förmaning») »stå baak j kyrcckjan, der icke många see honom, effter han Församlingen så högt förargadt hafwer, och blef rädd, der han hade någon tilflycht, förhålla sigh annorstädes af vägen, som och lijda the förwijtelser, som honom til Ewentyras af någrom kunde blifwa påförd, ad exemplum Davidis 2. Sam. 16». Den 7/2 dömdes han att stå sex veckor för kyrcckedören efter det kvinnan stätt där lika länge. Propter contemptum Ministerij skulle de ej stå där »tillijka» (samtidigt).

enligt Gal. 6:1 borde man med saktmodig ande upprätta den fallne samt se till, att man ej själv bleve frestad. I anslutning härtill och till exempelvis Tertullianus¹⁾ åtvarna därför både katolska och lutherska kyrkor församlingsmedlemmarna att förevida botgöraren vad som hänt. De åtvarnas sålunda från brist på förlåtelse och från vilket som helst sätt att förfölja eller håna den återintagne för hans synd och undergångna botgöring. Och i allmänhet uppmanas dels de alla, dels den nyss absolverade att glädjas såsom fadern över den förlorade sonens hemkomst samt att hämta lärdom av det föreliggande fallet, motstå djävulens frestelser och påkalla Guds bistånd för dem själva och penitenten.

Nu såsom i många andra hänseenden framträda sådana mildhetstendenser hand i hand med strävandena att psykologisera kyrkotukten för att göra den grundligt verksam. De återfinnas nämligen sporadiskt i medeltidskyrkan samt efterhand allt oftare i Tyskland från 1540-talet och hos oss en å två mansåldrar därefter²⁾. Inträngande och bevekligt hemställer man åt menigheten att se på händelsen ur evighetens, religionens och kyrkans synvinkel samt att nu visa lika mycken barmhärtighet efter återintagningen, som man förut ådagalagt nit i motstånd mot den obotfärdige syndaren. Bland stadganden härom må nämnas Pommerns agenda 1569 och Mansfelds 1580, av vilka i synnerhet den senare påtagligt efterbildas i 1585 års nedersachsiska kyrkolag. Översatt ingår ju denna i sin tur ordagrant i Sveriges kyrkoordningsförslag 1608, 1619 och 1682³⁾. Bland dessa tre var ju Rudbeckius med om att gilla

¹⁾ MIGNE *Patrologiæ lat.* I s. 1241—1246. Jfr här förra bandet s. 140 och dess not 3.

²⁾ Jfr Merseburgs och Jüterbogks botordningar 1543 resp. 1562, Pommerns och Mansfelds agendor 1569 resp. (1562) 1580, Thorns KO 1575 samt Lauenburgs kyrkoordning 1585. SEHLING KO II s. 40; 444; IV s. 459; II s. 242, 243; IV s. 237; V s. 453. Mansfelds stadga är mera ett referat än en ritual. Också äro flera uttalanden i vårt KO-förslag 1619 (t. ex. s. 441, 424) ganska lika Mansfelds konsist. ordn. 1586; SEHLING KO II t. ex. s. 209—210. Jfr här sid. 309 not (rörande intagningsritualen). Jfr RICHTER KO II s. 172.

³⁾ SEHLING KO IV s. 456; II s. 243; V s. 453; 1619 års förslag s. 438. De fyra sistnämnda acta (i Nedersachsen och Sverige) söka hävda kyrkotuktens princip och berättigande genom uttalanden från bibeln och från Luthers tid. Härigenom ådagalägga de sin vanliga

det mellersta. Redan den från Tyskland starkt påverkade Nova ordinantia hade varnat t. o. m. präster att förevida syndaren; den som mer än kanske andra 1600-talsmän var befryndad med Nova ordin.¹⁾ var Rudbeckius. Även Gezelii *Commonitiones*²⁾ samt Emporagrii, 1682 och 1685 års kyrkolagsförslag samt 1686 års kyrkolag förbjuda i allmänna ordalag folket att förevida den återintagne³⁾.

Såsom Danmarks, Pommerns och Mansfelds agendor påbjuda Emporagrius och kyrkolagen t. o. m. bestraffning för olydnad här emot⁴⁾, och vår kyrkohandbok 1693 (s. 133) låter jämväl en formula därom inflyta vid aktens slut. Detta sker i viss likhet med de 100 å 150 år tidigare formulären för orationes men förmaningsformen utbytes mot förbudet⁴⁾ samt med i utsikt ställt vite. Sålunda framträder tydligare än förr en reaktion mot en oandlig skvalleraktighet och en förtalskampanj, som törhända i någon mån vunnit en icke åsyftad näring genom allas urgamla skyldighet att dels hos

här förut omtalade konservatism, kyrkomakt och oberördhet av tidens opposition. Dennas motstånd och invektiv bemötas på ett annat sätt i tidigare stadgar, varvid t. ex. Merseburgs, Jüterbogks och Mansfelds nämnda statuter samt Kölnischer Reformation 1543 påpeka, att intagningsakten och bannet i dess helhet ej vore ett »spektakel», ett skämt, ett folknöje, som i sig innebure något dåligt, onyttigt, föraktligt eller skymfande. SEHLING KO II s. 40, 444—445, 243; RICHTER KO II s. 45 (jfr 454).

¹⁾ Utom i avseende å frågan om kyrkans ledning. — Nova ordinantia s. 238.

²⁾ Årsböcker 27 s. 137.

³⁾ Pommerns stadga SEHLING KO IV s. 459; Mansfelds agenda 1580 SEHLING II s. 243; Emporagrii kyrkoordningsförslag s. 103—104; 1682 års förslag s. 60, 61; 1685 års s. 269. Kyrkolagen 1686 kap. 9 § 5. Emporagrii och 1682 års kyrkolagsförslag (s. 97, resp. 50) yttra, att en sådan bekänneelse tjänade till att borttaga och förtaga »förargelser» hos alla. Hon vore en nyttig aga, varmed synder kunde dämpas och förminskas. Hon gagnade den fallne, i det att han kunde bli förlikat med församlingen och av henne åter i vänskap upptagen. Också kunde han ha en varnagel emot flera sådana fall. Jfr Burchards statuter i MIGNE aa 140 s. 985.

⁴⁾ Jfr förra noten. Danmarks »Forordning Om Kirkens Embede» 1629 s. B 4 v:o.

prästerskapet anmäla »syndare» och deras brottslighet¹⁾, dels framför och i kyrkan åse och åhöra syndares »rekterifiering»²⁾.

B) Tillträdet till nattvarden.

Sålunda hade syndaren genomlidit botstadierna eller straffen och nått fram till Guds barns härliga frihet, alltså även och främst till Guds heliga måltid³⁾.

¹⁾ Jfr här förra bandet s. 22 o. f. Att Rudbeckius eller åtminstone hans äldre broder (trots allt) ej saknade blick för faran härav, kan framgå av följande strof intagen på åttonde budet (Augustus månad) i den senares Diarium. (Motsvarande sentens finnes nu målad t. ex. i Arboga. I Meran fanns den ännu för några år sedan kvar å hotell Raffl, men sedan nu tyska inskriptioner förbjudits därstädes, har den övermålat).

»En förtalare är, then ock mången antastar,
Som thet ondt är loffuar och thet goda lastar
Then som wil straffa migh och mitt.
Sökie först hema hoos sigh och sitt:
Finner han intet straffeligit hoos sitt och sig,
Komme sedan och straffe mitt och migh.
Sielff achta tigh wäl och olämpa inga,
Hwadh the äre meere höga eller ringa
Vrsächta tin nästa och åtalan gott
Så frelsas j både från skada och spott.»

²⁾ Emellertid reagerar man snart mot sådan hänsyn till tjuvar. De få efter återfall förevisas: Kungl. brev till konsist. i Västerås 10/10 1699; rådsregeringens brev 7/12 1714. Jfr Arsböcker 27 s. 136 § VII.

³⁾ Även där en särskild absolutionsakt av offentlig eller halv-offentlig art ej förekommit, torde ju flertalet syndare tillsagts en åtminstone villkorlig förlåtelse från Gud vid en hemlig absolutionsakt (bikt). Syndaren, som (eventuellt efter fullständig utestängning) blivit penitent vid första återintagningsakten (eller ock i biktstolen), blev vid andra eller slutliga återförsoningen fullt värdig församlingsmedlem. Först då nådde han det fullständiga avplanandet av både synden och »förargelsen», och genom nattvardsgång erhöll han till sist kyrkans högsta privilegium. Den var besegling på den fullständiga återförsoningen med både Gud och kyrkan, med gudstaten.

Också föreskriva de flesta lutherska statuter nattvardsgång omedelbart efter varje slutlig intagning¹⁾. Enligt vissa stadganden borde den senast intagne erhålla nattvarden först, enligt andra sist bland de närvarande och till Herrens bord beredda (skriftade) församlingsmedlemmarna²⁾. Någon motivering för vartdera arrangemanget gives icke. I det ena fallet kunde man t. ex. ha resonerat så, att den botfärdige och nu såsom fullmyndig kyrkomedlem erkände

¹⁾ En och annan påbjuder dock sådan antingen följande söndag eller vid följande allmänna nattvardsgång; eller ock föreskrives i något undantagsfall, att intagningen skulle ske å dag, då nattvardsgång skulle förekomma. I medeltida statuter, bl. a. i vissa av våra svenska stiftsstadgar, stipuleras nattvardsgång genast för återintagna. Dock kunde ett uppskov tillåtas; så t. ex. kunde vägens längd och beskaffenhet vara giltig orsak för uppskov. Enligt Waldecks kyrkoordning 1556 skulle intagningen ske på en sön- eller helgdag, då man firade Herrens nattvard. RICHTER KO II s. 172. 1682 års svenska kyrkoordningsförslag yttrar (s. 60): Syndaren o. a. »gå till Herrans nattvardh, så frampt then tå i församlingen hällen varder; Hvar och icke, tå näste Söndagen ther effter». Emporagrii kyrkoordningsförslag s. 103 torde mena detsamma med orden: »låta honom anten då strax medh andra gåå till Herrans Nattward, eller nästa Söndagen ther effter». Kyrkoordningen 1571 och handboken nämna så mycket mindre därom, som de icke alls tala om nattvardsgång i detta sammanhang. Men naturligtvis förekom sådan även hos oss. Att den ej omtalas särskilt, torde berott därpå att nattvard ej mera behövde utdelas varje söndag och att intagning även ägde rum vid söckendagsgudstjänster. Vid dessa förekom ej offentlig nattvardsgång. Penitenten erhöll då tillträde till Herrens bord, när andra församlingsbor följande gång kommunicerade. — Redan är här nämnt, att enstaka penitenter, som återintagits, nekats erhålla nattvarden tills de erlagt eventuellt resterande böter, lärt lilla katekesen eller åtminstone dess textord bättre e. d. VDP 1631 27/8, AI6; 1639 22/6 § II AI8.

²⁾ Att han skulle erhålla den före de övriga, stadgas i Merseburgs stadga 1548 och Jüterbogks botordning 1562, men sist enligt t. ex. Waldecks kyrkoordning 1556 och Braunschweig-Grubenhagens 1581. SEHLING KO II s. 42, 444; RICHTER KO II s. 172, 454. Enligt Lauenburgs kyrkoordning 1585 skulle »der absolvirter sündner neben andern christen, doch für dem altar in den knien sitzen bleibend, das heilige abendmal empfangen». Tydligare hade Waldecks nämnda stadga uttryckt sig: soll dise person vor dem altar nidder kniend bleiben, vnnnd die letzte person in entpfahung des Sacraments sein. SEHLING KO V s. 454; RICHTER KO II s. 172.

vore dagens glädjeämne eller hedersgäst¹⁾; i det andra fallet, att han varit ett sorgebarn och nu sist bland samtliga nattvardsgäster åter kommit att kunna räknas bland kyrkans troende medlemmar. Det förra stadgandet harmonierar bäst med de här förut citerade uttalandena om församlingens glädje, det senare om den jämförelsevis trumpna avslutningen av vår handboks oration vid intagningen. Den förra åskådningen skulle väl segra efter hand — i likhet med övriga mildhetstendenser. Men i källorna skönjes ej någon utveckling för någondera riktningen, och efter hand underlåta statuterna och domsluten att alls nämna någon rangordning, även om och när de föreskriva, att nattvardsgång skulle vara kronan på botverket.

Så menade sig kyrkan ha genom sin disciplin och sin förlåtelse fört syndarna till Kristus. En sådan uppgift hade ju även Guds lag. Därför hade kyrkan valt lagen och gamla testamentet till sitt närmaste rättesnöre, då fråga var om åtvarningar, bann, straff, bot och schavottering — alltså om de mest framträdande momenten i kyrkotukten²⁾. Denna disciplinering kunde törhända huvudsakligen blott göra syndaren i yttre måtto botfärdig, nödga honom att underkasta sig kyrkans villkor för återinträde i församlingen. Att de i yttre måtto botgörande även blevo botfärdiga i hjärtat, det kunde däremot kyrkan lika litet som lagen frambesvärja. Även till evangelii budskap och kraft vädjade därför i synnerhet den evangeliska kyrkan och det förvisso långt oftare än vad källorna giva vid handen, dessa källor som föga eller icke tala om den enskilda själavården. Om denne Kristus och hans evangelium predikade dessutom prästerskapet söndagligen samt bedrev även i övrigt en evangelisk, nitisk och krävande undervisning. Inför Kristus ville hon sålunda i varje fall ställa »syndare» och ävert alla övriga människor. Hon ansåg sig därmed ha i viss mån fyllt sin mången gång övermänskligt och oändligt svåra uppgift.

¹⁾ Detta hade en tid enligt ett sent österländskt sakramentarium kompletterats därigenom, att biskopen omfamnade syndaren och inbjöd honom till en middagsmåltid. FRANK Bussdisciplin s. 772. Detta skulle väl närmast gå tillbaka på att Jesus åt med syndare.

²⁾ HAMMAR Kyrkotukt I s. 25: »Så är ock föreskriften i Matt. 18: 15—20 den allmängiltiga ur bilden för församlingens tukt i alla tider».

KAP. 24.

Några framsteg och resultat.

Den kristna kyrkan utförde ett evighetsburet och utomordentligt storslaget verk, i det den förde allmänhetens blick och håg uppåt och inåt, ingöt sinne eller känsla för det heliga, höjde den sedliga och kulturella nivån, inskräppte aktning för yttre ordning samt verkade för en större gemensamhet och enhet i församlingarna. Reformationens samt mot- och efterreformatoreernas nitälskan framkallade ett nytt skede i den allmänna religiositetens och moralens historia, ehuru förhoppningarna om den nya erans arbetsresultat ej må ställas alltför högt¹⁾. En religiös eller åtminstone kyrklig kraft samt en etisk förnyelse växte ofta fram, där kyrkotukt övades i andens och kraftens bevisning och med måttfullhet i tillämpningen. Och nytestamentlighet spirar fram efter hand vid sidan om den hårda gammaltestamentligheten och uppmjukar denna²⁾.

I stort sett bli alltså domarna efter hand mildare än förr — i flertalet fall. Tukten begynner humaniseras, och kunskapsförvärv börjar i högre grad än förut bidra till sinnenas mildring. Det och det stränga — allt åsyftar att direkt vara själavård³⁾; männi-

¹⁾ Jfr här sid. 353.

²⁾ De kyrkliga och de statligt judiciella källorna börja först vid 1500-talets slut flyta så pass rikt, att man kan få en bild av moral- och kulturståndpunkten hos ett flertal personer ur allmogens led inom varje stift. Denna ståndpunkt visar sig enligt dessa källor ha varit låg, kanske oväntat låg. Och än lägre torde den ha varit hos svenskarnas flertal under tiden före och under 1500-talets tre första kvartsekel — perioder under vilka emellertid tills nu bevarade källor flyta så sparsamt, att de ej lämna tillräckligt tydliga och mångsidiga vittnesbörd om förhållandena. — — 1 Kor. 2: 4.

³⁾ Om detta o. f. jfr däremot LUNDSTRÖM Paulinus III s. 10, 11, 14. Jfr HALL Den kyrkliga folkuppfostran (1919) s. 110—111, 140

skovärdigare behandlingssätt förekomma oftare. Psykologiskt riktigare tillvägagångssätt än förr eftersökas. Prästens uppgift att vara herde i stället för härskare betonas kraftigare än förr. Individens självständighet i gudsförhållandet börjar alltmer eftertraktas. Allas likhet och ringhet inför Gud och hans kyrka understrykas. Prästen själv får bättre handledning. Hans arbete kontrolleras och stödes av flera och mera nitälskande kyrko- och lekmän. 1608 och 1619 års kyrkoordningsförslag t. ex. ej blott upptager i stort sett allt vad kyrkoordningen anbefallt, utan utvecklar och understryker med iver — efter nordvästtyskt mönster — nödvändigheten av att en hel serie mildare åtgärder oftare tillgripas och att de strängare straffen i alla förekommande fall opartiskt ådömas. De kräva mera omsorg och större nit i själavården, mera spridd och fördjupad undervisning samt, i de många urbota fallen, mera ståndaktigt användande av straff- och skräckmedel. Varken syndauppriktning, bot, tröst, kristendomsundervisning eller katekesexamen skulle ensidigt förehavas; allt skulle förekomma huvudsakligen endast i den mån det behövdes för att väcka ånger och föda tro eller åtminstone för att främja en etiskandel.

Dessa och andra förbättringar gå ut på att göra kyrkodisciplinen och övrig viljefostran verkningsfull. Därtill hörde dels att ej låta den förra vara lika dominerande över och inom den senare som förr, dels att låta föreskrivna åtgärder bli förverkligade och allmänna, dels att låta mildhetsdrag alltmer framträda vid sidan

—143. Kyrkoordningsförslaget 1608 och 1619 ger utöver kyrkoordningen en välbehövlig, vanligen från Nedersachsen lånad, handledning i fråga om »uppenbara skrift». Liksom världslig styrelse, familj och skola ej skulle kunna tillväxa eller bestå förutan disciplin och liksom även hedningarna insåge fruktans betydelse för tukt och ära, så vore det nödvändigt, ja ännu nödvändigare, att Gud genom prästerskapet uppehölle nödtorftig kyrkodisciplin. Flera försyndelser än i kyrkoordningen dragas i kyrkoordningsförslagen in under stora bannet och under uppenbar skrift. Vidare talas tydligare än förr om prestars uppgifter såsom ställföreträdare eller mellanhänder samt avtryckas flera kungabrev om statsmyndigheters hjälp och bistånd att uppehålla tillbörlig kyrkoplikt, om prästerliga privilegier etc. De »förräna» böra iakttaga alla kyrkans bud och sedvänjor, och »hårdnackade» syndare böra avrättas. Vidare förbjödes menigheten att efter vunnen återförening med församlingen förevita syndaren »detta svåra fallet». Jfr här s. 106 not 1, 223, 330.

om de strängare inslagen samt organiseras till en hel serie åtgärder före och jämte bestraffningarna. Man ville alltså tränga fram i riktning emot Jesu egen åskådning. Till följd dels av ökad evangelisering, dels av stats- eller lekmanasynpunkternas segerrika om än sakta frammarsch strävade man bl. a. att sätta kroppsstraffets insignier i kroppsstraffets ställe tills att både de förra och det senare småningom försvinna. Utestängnings- och botperioderna, besinningstillfällena o. a. skamstraff minskades; så även allt flera och flera av de timliga kyrkostraffen. Och dessa o. a. nyare inslag av mildhet och psykologiskt förfarande förekommo alltmer och mer i verkligheten, vid sidan av att även strängheten i vissa hänseenden syntes tilltaga. Allt ville kyrkans argusögon se, och överallt ville dess järnhand nå syndaren. Och dock märker man — om det än kanske märkes lättare för oss på avstånd än för dåtiden — att den onödiga hårdheten minskas, att mildhet tränger fram, att åtgärderna bli mångsidigare och resurserna rikare under 1600-talet.

Speciellt stränga hade ju 1551 och 1561 års botlagendor varit, och av dem kvarstodo vissa stränga inslag i t. ex. Martini och Rudbeckii påbud¹⁾. Sistnämnda års edition av kyrkoordningen vågade ju ej i sig upptaga botstadgan, utan denna fick vara ett appendix. Av kyrkoordningen själv i dess editioner av 1561 och 1571 kan man ej framläsa samma stränghet som i detta appendix eller i dennas närmaste föregångare (av 1551). Och vissa av de mera drakoniska åtgärderna i kyrkoordningen fränkiljas sedan r det från Nedersachsen påverkade kyrkoordningsförslaget av 1608 och 1619²⁾.

Efterhand och särskilt under 1600-talet blir det ej blott fråga om krav och ris utan även om att ge hugsvalelse och mod. Av bevarade acta att döma är det vid denna tid, ett hjärta börjar klappa under den svenska kyrkans hårda brynja.

¹⁾ Jfr härom flerstädes i föreliggande arbete. Jfr 1604, 1609 och 1619 års synodalacta i Uppsala; Svenska synodalakter I s. 8 o. f.; THYSELIIUS Handl. till kyrkans hist. s. 258 o. f., 262 o. f.

²⁾ År 1608 (KB) bibehålles uttrycket »varda järnslagen», dvs. sitta i stocken. Åtminstone enligt 1637 års stadga mot eder och sabbatsbrott skulle stocken vara järnbeslagen och delinkventen läsas fast däri. I 1619, 1682 och 1685 års, Laurelii och Emporagrii kyrkoordningsförslag talas ej om nakenhet och stocken. Här s. 319.

Bland annat försökte man bättre än förr skett, förverkliga de bibliska och katolska påpekandena, att straffet (boten) skulle rättas efter syndarens ånger och hans framåtskridande till Gud. I en mängd fall ha vi dock sett, huru även i Rudbeckii stift ett påtagligen mekaniskt domsförfarande höll sig kvar — eller kom på nytt sodan Rudbeckius under de tre första biskopsåren allvarligt sökt främja en botgöring efter den personliga behovsprincipen.

Vidare strävade man att, så gott det i den tidens halvt feudala samhälle möjligen kunde låta sig göra, nå fram till en *allmän likhet inför lagen*. Denna strävan var både biblisk och luthersk och måste gillas av flertalet, men den föreföll säkerligen onödig och hård för de bättre ställda, som nivelleringen närmast drabbade. Liksom Didaskalia o. a. gammalkatolska acta så intogo Nedersachsens kyrkolag 1585, de därifrån översatta delarna av de svenska kyrkoordningsförslagen 1608 och 1619 samt uttalanden av Rudbeckius o. a. kyrkomän jämförelsevis förnuftiga skärpningar rörande de förnämjas och rikas inkorporerande i församlingslivet och under det kyrkliga öket. De antydda lagförslagen krävde vite speciellt av försumliga adelsmän, — vilket skulle anses vara bevis för likhet inför lagen.

Krav å större opartiskhet inför denna avsåg jämväl det för medeltida och dåtida svenska rättsbegrepp jämförelsevis främmande förhållandet, att icke endast bolerskorna utan även deras förförare borde straffas¹⁾. Ärkebiskoparna Björnram, Martini, Kenicius, Paulinus och Lenæus samt biskoparna Jonas och Isak Rothovius och Petrus Pauli påbjödo sistnämnda förfarande²⁾. Det stipuleras jämväl vid Örebro möte 1617. Vid Rudbeckii första höstsynod diskuterades och säkerligen också beslöts att låta skyldigheten att stå kyrkoplikt gälla även för horkarlar. Denna plikt omnämndes efter hand allt oftare, upptogs i Laurelii, Emporagrii och 1682 års kyrkoordningsförslag samt av Gezelius d. ä.³⁾ och lagfästes i kyrkolagen (IX:4) samt i 1693 års kyrkohandbok.

Man bör emellertid ej hysa mycket höga tankar om likheten inför lagen i verkligheten. Domslut borde ju ävkunnas enligt

¹⁾ I början på 400-talet hade påven Innocentius I skrivit härom till biskop Exuperius: MANSI Coll. Conc. 3 s. 1040.

²⁾ Jfr Bil. 24, 48.

³⁾ Aa s. 206, 99, 62; GEZELIUS Commonitiones XI § 6; avtryckt i Årsböcker 27.

Mose lag; denna kände ingen annan likhet inför lagen än att ~~atta~~ som syndade medvetet, skulle dö. Och det gamla testaments sociala åskådning, som uppdelar mänskligheten i bestämda bestående skikt av befällande och hörsamma, i styrande, lärande och närande stånden, går igen i hustavlan, i predikningarna och i t. ex. Rudbeckii växjövän Petrus Jonæ Cursus visitationis. En hans än mer intime vän, Lenæus, förkunnar 1648 såsom ärkebiskop, att »åthskildnadt bör vara emellan herrar och bönder, så väl medh theras jordefärd som medhan the äre i lijfwet»¹⁾.

Likheten inför lagen fann emellertid uttryck även i det jämväl psykologiska framsteget, att man oftare än förr tog *hänsyn till armod, sjukdom och ärflighet*. Såsom Ol. Petri²⁾ så ser Rudbeckius i sociala missförhållanden understundom en förklaring av och därmed i någon mån ett försvar för de ringares sedliga lyten. Allteftersom fattigdomen tvingar dem, bliva de ogudaktigare och motvilligare, yttrar Rudbeckius. Såsom böter utskrivs icke pengar av de allra fattigaste i hans och Paulini stift³⁾ — varvid emellertid må märkas, att växjöbiskopen Petrus Jonæ från böter dispenserar ojämförligt flera utfattiga, än de det gjorde. Dagsverke o. d. kräva Rudbeckius, ålandsprosten Murenus o. a.⁴⁾ i st. f. pengar av fattiga och vissa andra — allt i viss enlighet med 1561 års appendix och med politicis sätt att använda brottslingar till statsarbeten. Så t. ex. får en domkyrkans glasmästare i Västerås sätta i ett glas såsom bot (straff) för varje dag och natt (8), som han skolat ligga i djäknecellen. En torparhustru hade sökt värma bädden genom en upphettad tegelsten, vilken brände barnet fördärvat. För fattigdoms skull slapp hon böta (men skulle undergå intagningsprocedur i hemkyrkan). På grund av armod slapp en finsk tiggerska (som hade tre oäkta barn) böta, men hon skulle, jämte skyldigheten att lära sig katekesen och stå i vapenhuset, förplikta sig »att förmaana och Prædijka för alla hooror och sköökiör, [att de sig för sådana synder vakta skola], efther Gudh henne för sin okyskheet högelingen straffat hafuer»⁵⁾.

¹⁾ Svenska synodalakter I s. 81.

²⁾ OL. PETRI Saml. skr. I s. 469, 470.

³⁾ Botpredikan över Dan. 9 s. C 4. — Jfr här Bil. 21.

⁴⁾ Finska kyrkoh. s. handl. VI s. 369, 370.

⁵⁾ VDP 1638 14/11 III; 1640 16/9 III A19; 1632 19/9 I A16.

Såsom redan biskop Bellinus (1599)¹⁾ låtit en viss fallande-sjuk undergå offentlig kyrkoplikt blott i så måtto, att församlingen åhörde absolutionen och sedan avlägsnade sig, så givas i Rudbeckii, Paulini och Zebrocyntii domkapitel samt i Murenii prosteri å ålandsöarna ett flertal exempel på hänsyn till epilepsi, ålderssvaghet, idioti, allmän klenhet etc. En prost i Västerås stift får åtminstone i ett speciellt fall fullmakt att mildra domkapitlets dom, om han finner att en viss persons försyndelse (att ha kastat upp i kyrkan) berodde på svaghet och icke på »öfverflödighet». En piga, som »utaf Brennevijs» kastat upp i Lundby kyrka, dömdes att stå i dess vapenhus tre söndagar och sedan slita ris. Men då det uppgavs att hon understundom »anfechtades medh epilepsia», slapp hon med två dalers böter²⁾. I Paulini stift påträffas t. o. m. ett fall, då domkapitlet anbefaller läkareundersökning av en åt könsförvillelser hemfallen prästman³⁾. Ett motstycke därtill har ej återfunnits i Rudbeckii domslut, och en dylik tankegång torde även varit honom fjärran. Man torde sålunda ej ha rätt antaga, att Rudbeckius ville fortsätta sin i ett akademiskt högtidstal dragna parallell mellan läkaren och läraren⁴⁾ enligt moderna tankegångar därhän, att ingendera skulle vredgas över att allt icke artade sig enligt önskan, och att båda skulle undersöka, i huru hög grad patienternas-lärjungarnas fel förorsakades av t. ex. anomalier i deras psykiska eller fysiska beskaffenhet. — Men en som av »politici» häktats för t. ex. frånvaro från gudstjänst å stora böndagen, frikändes av Rudbeckii domkapitel, enär det »kunde märkas

¹⁾ VDP AI2 15/12 1599; VDA.

²⁾ VDP 1625 21/12; 1627 21/7; 1632 23/3 AI6; 1646 4/2; 11/4.

³⁾ SDP 1643 13/12: En fåne skall för försök till tidelag slås med ris i klockarstugan, efter han är fånig och annat straff föga förstår; och stå sedan en gång eller två vid kyrkdörren, då ock av präststolen hans synd publiceras. — En anklagad präst sade att han, ogift, icke kunde leva kyskt. Domkapitlet resolverar att han skulle sändas »till en Doctorem Medicum eller Anatomicum, som honom synar och sin mening härom förnimma låter». SDP 1635 5/8. Hade det varit ett årtionde senare, under Matthiæ regim, hade det utslaget lättare kunnat förväntas. Troligen var det en kraftigt medverkande faktor, att den anklagade var präst eller lärd. — VDP 3/1 1621.

⁴⁾ »Läkare» och »frid»: Didascalia och de apostoliska konstitutionerna (ed. FUNK s. 76, 77); Tertullianus i MIGNE Patr. lat. 4 s. 311, 479. Rudbeckii Oratio de off. doc. s. B 4 v:o.

af hans hy», att han varit sjuk. Och en kvinna, som politici farit hårt fram med, får av domkapitlet mildare dom än hon eljest skulle ha fått¹⁾.

Det tusenåriga påbudet, att man skulle fara skonsamt fram med havande kvinnor, hade gått igen t. ex. i Skara o. a. stiftsstadgar å 1400-talet samt betonas jämväl i 1561 års botagenda liksom det sedan även upprepas av vår kända inspiratör Nidersachsens kyrkoordning 1585²⁾. Och det skymtar fram även i vissa av Rudbeckii domslut³⁾.

För syndens skull hade Gud visserligen hemsökt både judar och hedningar »inpå barnen» samt hotat vedergälla intill tredje och fjärde led, men han hade dock på ett flertal ställen i bibeln manat människorna att ej låta en straffas för en annans synd⁴⁾. Fäder och söner borde ej dö för varandras felsteg. T. ex. Didascalia och de apostoliska konstitutionerna citera detta med gillande⁵⁾

¹⁾ VDP AI7 1636 9/1. [II.] Malin Simansdoter i Jrestad i Giädholms torpet intaghen i kyrkian för lönske[läge], sädhan ähr thet funnit att han war giffter som henne beläghrat haffuer; slet rijs widh kåken Sent[entia]: Effter the werzlighe haffua handlat hårdt medh henne bliffuer thet widh som giordt ähr, får loff att gå i kyrkian och giffuer intz meera än hon uthgiffuit haffuer. — Jfr s. 285.

²⁾ SPANGENBERG Sammlung der Verordnungen IV s. 170.

³⁾ I Rudbeckii liksom t. ex. i Paulini stift straffas präster o. a. när de genom kroppsgaga velat skaffa sig rätt vid sidan av kyrklig praxis och världslig lag eller när de inför domkapitlet besyktat andra för grövre förseelser, än dessa gjort sig skyldiga till. (Och fastän man än ådömde, än utverkade timliga straff och fastän flera präster avsattes eller suspenderades för brott — aldrig nämnes att någon icke-prästerlig berövats sitt laga näringsfång genom kyrkans bann i Rudbeckii tid.) Jfr HALL Folkuppfostran I s. 79; 80. — SDP 1625 17/8. VDP 1622 17/1 § IX; 1623 8/4; 1625 17/6 § X. En kvinna i Hed som »låtit upå sin Modhers lik »fick straffet efterskänkt: VDP 1637 23/2 § VII AI7. Jfr föreskriften i 1619 års kyrkoordningförslag s. 500, att nyfödda odöpta skulle jordfästas av prästen, medan KO 1571 s. 123 sagt att det ej var behöfligt. Enligt kyrkoordningen borde mördat barn ej få vila å kyrkogården, men 1619 tillåtes det — ehuru å avskild plats. 1609 års synodalacta i Uppsala tillåta mördade barns begravning å kyrkogården »på ett synnerligt rum och stadh». THYSELIIUS Handl. rör. sv. kyrk.-hist. II s. 261. Så ock Laurelii KO s. 268.

⁴⁾ 5 Mos. 24: 16. 2 Krön. 25: 4. Ordspr. 5: 22; Hes. 14: 12—14; 18: 20.

⁵⁾ Edidit FUNK I s. 50, 53.

och inom påvekyrkan och protestantismen ivra många för principens genomförande. Bonifacius VIII sökte åvägabringa en mildring på det sättet, att endast manliga men icke kvinnliga efterkommande efter förbrytare borde straffas¹⁾. Många upprörande fall föranleddes av den hedniska och gammaltestamentliga rättsprincipen om den enes straffande för den andres brott och det i synnerhet inom den civila rättskipningen och inom skråna²⁾. I de senare följdes den långt in i nya tiden, medan den då blott mera sällan kom till synes inom kyrkan³⁾. Dock talar Laur. Petri därom i sitt cirkulär till prästerna 1566, och Rudbeckius trycker om hans skrift 1622. I dennes stift nämna acta endast några exempel därpå; de avse i synnerhet sådana fall då hustrun av våda legat sitt barn ihjäl⁴⁾.

Få acta ha emellertid bevarats rörande de goda resultat, som den stränga disciplinen, den milda fostran eller den givna undervisningen eller alla i förening verkligen måste ha åstadkommit. En stor del av stiftets menighet måste ha visat sig motsvara Rudbeckii ljusa tilltro till mildhetens och ordets verkan. Såsom biskopen sade sig fullt förvissad, att ordet icke skulle fåfängt återkomma, och såsom han ville stärka de svaga och stödja de stapplande, så måste han och hans präster ha funnit många glädjekällor genom och i sin undervisande, stödjande, förmanande, varnande och bestraffande verksamhet. En hjälp i uppfostringsar-

¹⁾ Ar 1298. Corpus juris von B. Schilling II s. 334.

²⁾ Inom skråna hindrades t. ex. en lärling utöva klädesvävareyrket (i Grünaberg 1656) för att hans mor blivit våldtagen under 30-åriga kriget. Yrkesarbete nekades en aspirant till skråreri (i Bunzlau 1690) för att hans ogifta farmor haft ett barn med sin husbonde. Detsamma hände en garvareaspirant för att hans farfar hjälpt till med hästkastning. För att komma in i ett skrå skulle ej blott man själv utan även ens föräldrar, far- och morföräldrar vara »äkta» födda. Jfr H. VON LOESCH Die Kölner Zunfturkunden I s. 84.

³⁾ Om att måla S:t Göran och draken »artigt och med fasta färgor» för hustruns försyndelsers skull jfr Finska kyrkohist. samf. handlingar VI s. 369—370. Bil. 35.

⁴⁾ VDP 1623 6/6; 1642 16/6 II AI9; 1643 4/11 I; 1644 30/10 IV AI8. Att mannen fick utföra kyrkoarbete för hustruns synd: VDP 1643 11/1 AI9.

Jfr här Bilaga 35.

betet fann prästerskapet förvisso dels i den pietet¹⁾, den uppskattning av gammaldags heder, tro och levnadssätt som — trots allt — låg i tiden, dels i de lekmanorgan och den förbättrade prästutbildning, varav församlinglivet börjat rikliggöras före och under Rudbeckii tid. Om de utomordentligt betydelsefulla resultaten därav få vi söka — och finna vi i rikaste mått — allmänna vittnesbörd i vårt lands religions-, kultur- och politiska historia och på världshistoriens blad²⁾. Dem behöva vi ej här uppräknas. Blott det må påpekas, att vi knappt kunna föreställa oss de utomordentliga svårigheterna och hindren dåtilldags för den prästerliga verksamheten, att prästernas antal var jämförelsevis litet³⁾ och att det religiösa och sedliga tillståndet i Västerås stift och i hela landet tydligtvis var ojämförligt mycket bättre vid tiden för Rudbeckii och Paulini fränfalle (1646) än vid Västerås riksdag och Uppsala möte.

I denna goda riktning hade jämväl de hårdare bot- och straffmedlen velat verka⁴⁾. Men så hårda och i näringsbekymmer

¹⁾ Jfr HAGB. ISBERG Lag och evangelium. I: »Kristendomen och vår tid» 1927 s. 306 o. f. Min Folkuppfostran (1919) s. 129.

²⁾ Jfr ock LINDERHOLM Rosén s. 63, Ur fädernas tros- och tankevärld s. 445; HALL Den kyrkliga folkuppfostran s. 85—86 samt förordet till HALL Kulturella interiörer; så även SCHUBERT Kirchen-geschichte s. 188, E. LEHMANN Mænd og deres tro (1922) s. 125; G. A. HELSINGIUS Hågkomster s. 69, 180—181. Förra bandet s. 23 not.

³⁾ Enligt K. M:ts Mening om Prästerskapet then 18. Decemb. åhr 1610 § 3 funnos då blott 726 präster i Suerige som gäld besittia. N 801 UUB. LINDERS aa s. 16 antar, att 1316 präster funnits år 1650.

⁴⁾ Kyrkan hoppades, att när minnesbetorna och vapenhuset kommit sinnet att svida, kunde olustkänslan måhända fördriva syndahungern. När otuktiga tvungos att vistas fjärran från varandra, kunde trånaden kanske stillas och eftertanken segra. När pastors bevakande vädjan, katekesläxorna, predikningarna, bibelspräken och domkapitlets bibliska straffal brusade genom syndarens själ, kunde andens kallande och upplysande nåd törhända frammana en hjärtats förkrosselse. När brottslingen räknades bland de utskjutna och utskända, kunde kanske sinnets bedrövelse vidmakthållas samt barnskap och helgelse vinnas. Det var ju fram emot just detta mål, kyrkan först och sist strävade. Många av kyrkans män måste ha gjort sådana egna upplevelser å frälsningens väg, att de ej kunnat vara

försänkta personer, som dåtida västmanlänningar, bergslagsmän och dalkarlar voro, tålde och behövde långt hårdare slag och långt vekare ord än vad *de* kanske tro, som synas föreställa sig, att storhetstidens svenskar voro Guds allrabästa barn¹⁾. Om än icke hård stränghet var för dem det bästa räddningsmedlet, så kunde kyrkan icke, eller i varje fall ansåg sig kyrkan icke kunna, förutan en sådan stränghet förverkliga sin kungstanke, nämligen gudsríkets expansion. Straffen i de tiotusentals brottmålen eller för annan »misshandel» ledde i de flesta fall till en åtminstone yttre underkastelse under kyrkliga (och statliga) bud. Visserligen varade enstaka personers ostadighet ej längre, än att de för förseelsens upprepande eller för ett annat brott snart åter måste ställas inför kapitlet. När straffen blott kumulerade och nitet ständigt vakade, var det nämligen lindrigast för den onskilde att böja sig — tills vidare. Underkastelse åtminstone i yttre måtto måste ju ha skett före vart och ett av de oräkneliga återintagningsfallen. Visserligen höllos många borta från ondskan kanske blott av hänsyn till den upparbetade allmänna meningen eller av den åstundan, att deras umgänge, anseende eller arbetsförtjänst ej skulle berövas dem. Och visserligen var underdånigheten säkerligen i synnerligen många fall mera slavens eller massans än barnets, individens. Men kyrkotuktens allmänna efterverkningar kunde betraktas såsom i ej ringa mån tillfredsställande, enär sedlighet, vördnad, lydnad, fruktan, hyfsning, anständighet växte. Och i betraktande av de hårda medlen och de stora svårigheterna måste det yttre resultatet av disciplinen t. o. m. böra anses vara särdeles gott.

Följande fall vittna huru vissa, även mycket motspänstiga

blinda ledare. Och Gud hade ju yttrat, att lagen var en tuktomästare till Kristus och att hans ord icke skulle återkomma fåfängt utan hava framgång. Ej minst var det i syndarens fotspår, han gick för att väcka och trösta. Och själva kyrkans auktoritet kunde väl ännu — såsom på Augustini tid — föra individen till tro på evangelium. — Men om sådana för Guds änglar och för församlingen glädjande resultat talas naturligtvis föga eller intet i bevarade domsprotokoll o. a. blott sparsamt bevarade urkunder om tukten.

¹⁾ Man läse t. ex. HYLÉN-CAVALLIUS Wärend, där Småland befinnes vara, om möjligt, mycket mera hedniskt än Västerås stift.

personer måste falla till föga, — ja finna Rudbeckius vara mera god, rättvis och mänsklig än politici att vända sig till. Exempler må härnedan¹⁾ få till parallell några fall ur grannstiften och giva jämväl kompletterande upplysningar till det här i övrigt sagda. Grels finne skulle stå i vapenhuset två söndagar men svarade: »Neij, iag will inthet dijt». »Hafuer lijkväl stått ther», antecknar notarien senare. — »Oluff Skåne en mandråpare hafuer någre söndaghar ståndit i Biörkesta wåpnehus. . . . Han skulle stå här [= i Västerås] i wåpnehuset en söndag alle tree gångorna medh rijss och bara axl och om aftonsongen intaghas och gifua till hospitalet — 6 daler. [Senare:] Wille intet vndergå kyrkeplicht, bleff therföre förwijst. [Senare tillskrivet:] kom igen gick nu den och gaff — 4 daler och — 1 mark»²⁾. — En som anklagades för att genom spel ha å marknader bedragit andra, nekade till att ha lurat eller trugat någon. Tärning och kort voro krigsmans bruk, påstod han, och han hade intet annat att kunna föda sig med än det han hade lärt. Dessa skäl motbevisade Rudbeckius »merkelighen aff Schrifften» och förmanade honom enträget att avstå därifrån. Spelaren svarade att han skulle lyda, om andra upphörde därmed. »Men så snart iagh ser . . . att andra spela, så spelar iagh medh.» Då han hörde domen: »att wara satt ifrå Gudhz församlinghs gemeenskap, til thess han Vppenbarlighen bekänner att han syndat haffuer», begynte han dock avbedja synden samt »loffuade

¹⁾ Härmed ett par exempel i andra stift från tiden före resp. efter Rudbeckius. UDP 1596 1/9 § 7. Kom och Eric Knutzon j Taackstedh fram ifrån Alsikie sokn som hafwer slagit sin suära i hoffwodhet och kroppen blå och blodhigh, såsom [D.] pastoris breff j Alsikie wtwisar. R. thee skolle först till tings och ther [fåå] sin doom, j medhel tijdh skall Eric ickie komma i församlingen men hu[strun] må wääll gå j kiörkio, effter hoon wthan skull är.» De här inom klammer satta orden äro bortrivna i originalurkunden.

Abo domkap. prot. 1660 20/1. Korpo. — Kom bonden fram, som hade kastat eller bundit kakan i nothen; han hade nekat uilia stå för kyrckiodörran eller böta, utan befalt fanen stå; sagt uar orätta p:r. Men nu kom han, föll till bönboken, bad om förlåtelse, lofuede bättra sig. På den besked gafz honom till, så framt han kommer igen, skall hans saak stå yppen. — Finska kyrkoh. samf. handl. III s. 397. Jfr aa VI s. 90—92 § 25 (år 1642 i Murenii prosteri); jfr aa III s. 468—469 (år 1660).

²⁾ VDP 1631 24/8, 24/9, 26/10. — 1621 19/5, 9/6; 1622 9/6.

boot och bättringh, att han aldrih meera spela wille». Även hans kyrkoherde bad för honom. Då dömdes, »att han skulle wara en tijdh, til ett Proff, Vthan Herrans Natwardh...men... förlindhrat att han må gåå vthi Kyrkian... Men huar han thetta häreffter bryther, skal then förra *sententia* åther ståå öppen igen». Alltså: villkorlig dom¹⁾).

Vid Rudbeckii bår uttalar sig en av hans kapitulares om resultatet av biskopens verksamhet, och det är betecknande för tidens uppskattning av prästernas vandel, av menighetens uppfostran samt av allmän religiositet och moral, att han därvid förer de närvarandes tankar huvudsakligen blott till viljefostran. Rudbeckius har, sade han, måst såsom andra kyrkochefer hava många förföljare. Dem har han måst motstå med sanningens försvarelse, genom att oförskräckt straffa ett ogudaktigt väsende, ondska och stora laster, genom att lida och utstå tåleliga vad som helst uppåläggas, på det han därigenom skulle bliva sina förföljares stora segervinnare. »Disciplin, Agha och Ordning, vthi Ministerio, här meera florerar än annorstädz: Thet ock iagh, medh mijna Öron, aff högga och lågha ... hördt och förnummit hafwer. Stifftzens Präster, hafwa wäl förstätt, at en Laatebuuk, en Drinckare, en Egennyttigh och Girugh, en Lättfärdigh och Oskickeligh, hafwer ey kunnat för Rudbeckio ... sigh bestå.»²⁾ Bland annat just genom detta prästerskap hade då Rudbeckius tydligtvis mäktat kraftigt verka för bortrensande av motsvarande brister och laster ibland menigheten. Det största behovet av och det främsta syftet med hans arbete låg sålunda å den folkliga viljefostrans gebit. Där (inklusive i inspekterandet) ligger Rudbeckii imponerande storhet, medan hans betydelse även på många andra områden var omfattande och ovedersäglig³⁾).

¹⁾ VDP 1628 23/8. Jfr 1632 16/5 § 6, 26/5 § 6, 25/7 § I, 8/8, 11/8 § 2 AI6; 17/8 1633 AI6; 17/8, 31/8 1633 AI7 (om Huimb). Skrivelser från Stora Tuna (till P. Kruse i Säter) 1644 26/6. RA. Jfr GULLSTRAND s. 68, 69. Finska k.-h. s. h. VI s. 90—92, 590, 602.

I Bil. 49 finnas andra exempel på verkan av tukten.

²⁾ Guthræi VthfärdzPredikan sid. Biiij.

³⁾ Enligt Rudbeckii och prästerskapets åskådning skulle folkundervisningen tjäna denna viljefostran och dessutom hava en särskild viktig uppgift att fylla (sålunda tillsammans folkpedagogik; jfr förordet till *Arsböcker* 27). Rudbeckii folkundervisning och dess förebilder borde nu följa i Rudbeckius-serien.

BILAGOR.

[Olikheter i stilslag beteckna icke olikheter i bilagornas värde utan föränledas av tekniska svårigheter.]

Bilaga 1. Till sid. 100 o. f., 226 o. f., 265 not 3

Föreskrifter rörande anatemaförfarandet, enligt BURCHARD Decretorum liber undecimus;

delvis förebildliga för bl. a. 1585 års nedersachsiska kyrkolag, 1608 och 1619 års svenska kyrkoordningsförslag samt vissa domslut o. a. uttalanden av Rudbeckius¹⁾).

Migne Patrologiæ latine 140 s. 856—860. Jfr. *Mansi* aa 18 B s. 639 o. f.

Cap. 2. [Ex concilio Rhotomag., capite 3]. ... Dominus, et abscondi, et projici jubet, dicens: Si oculus, manus, vel pes tuus scandalizat te, erue eum, et projice abs te. Et Apostolus: Auferte, inquit, malum a vobis. Et iterum: Si quis frater nominatur, et est fornicator, aut adulter, aut homicida, aut rapax, cum hujusmodi, nec cibum sumere licet. Et Joannes dilectus præ cæteris Christi discipulus, talem nefarium hominem salutare prohibebat, dicens: Nec ei Ave dixeris, neque eum in domum receperis. Qui enim ei Ave dicit, communicat operibus ejus malignis. Dominica itaque atque apostolica præcepta adimplentes membrum putridum et insanabile, quod medicinam non recipit, ferro excommunicationis a corpore Ecclesiæ abscondamus, ne tam pestifero morbo reliqua membra corporis veluti veneno inficiantur.

Cap. 3. — *Prima excommunicatio.*

[Ex eodem, capite 4.] Igitur quia monita nostra, et crebras exhortationes contemnit, quia tertio secundum Dominicum præceptum vocatus ad emendationem et poenitentiam venire despexit:

¹⁾ Dessa sachsen-lauenburgska och svenska uttalanden föreligga avskrivna men tryckas ej här, enär de, långa som de äro, synas böra hellre ingå i en edition med parallellt avtryck av *alla* likheterna mellan den tyska stadgan och det svenska förslaget 1608 samt andra svenska påbud, en edition som blott väntar på pengar för att kunna utkomma.

quia culpam suam necdum cognovit, nec confessus est, nec missa nobis legatione, qui causam ipsius exquirimus: quia noster parochianus est, veniam postulavit: quia in coepta malitia, diabolo cor ejus indurante, perseverat, et juxta quod Apostolus dicit: Secundum duritiam suam, et cor impenitens thesaurizat sibi iram in die iræ: idcirco nos eum cum universis complicitibus et communicatoribus, fautoribusque suis, judicio Dei omnipotentis, Patris, et Filii, et Spiritus sancti, et beati Petri principis apostolorum, et omnium sanctorum, nexnon et nostræ mediocritatis auctoritate, et postestate nobis divinitus collata ligandi et solvendi in coelo et in terra, a preciosi corporis et sanguinis Domini perceptione, et a societate omnium Christianorum separamus, et a liminibus sanctæ matris Ecclesiæ in coelo et in terra excludimus, et excommunicatum, et anathematizatum esse decernimus, et damnatum cum diabolo et angelis ejus, et omnibus reprobis, in igne æterno judicamus, nisi forte a diaboli laqueis resipiscat, et ad emendationem et poenitentiam redeat, et Ecclesiæ Dei, quam læsit, satisfaciat. Et respondeant omnes tertio, Amen: aut, Fiat, fiat; aut, Anathema sit. Debent enim sacerdotes episcopum circumstare, et lucernas ardentis in manibus tenere, quas in conclusionne anathematis, vel excommunicationis projicere debent in terram, et conculcare pedibus. Post hæc episcopus plebi ipsam excommunicationem communibus verbis debet explanare, ut omnes intelligant quam terribiliter damnatus sit, et ut noverint quod ab illa hora in reliquum non pro Christiano, sed pro pagano habendus sit: et qui illi quasi Christiano communicaverit aut cum manducaverit, aut biberit, aut cum osculatus fuerit, vel cum eo colloquium familiare habuerit, nisi forte ad satisfactionem et poenitentiam eum provocare studuerit, aut in domo sua eum receperit, aut simul cum eo oraverit, procul dubio similiter sit excommunicatus. Deinde epistolæ presbyteris per parochias mittantur, continentes modum excommunicationis...

Cap. 4. Item excommunicationis allocutio. [Ex concil. Aurelia., cap. 1.] Audistis, dilectissimi, quanta et quam horrida pravitatis ac iniquitatis opera. N. a diabolo instigatus perpetrare non timuerit, et quomodo per apostasiam a totius Christianæ religionis cultu profana mente recesserit. Audistis quemadmodum canonicè ad satisfaciendum evocatus sit, sed venire distulerit, quomodo frequenter admonitus ut resipesceret a diaboli laqueis, quibus tenetur adstrictus,

saluberrimas admonitiones obduratis auribus cordis audire contempserit. Dominus dicit in Evangelio, de tali contumaci fratre, qui ecclesiasticam renuit suscipere correptionem: Si Ecclesiam non audierit, sit tibi, inquit, sicut ethnicus et publicanus, id est, jam non est computandus inter Christianos, sed inter paganos...

Una enim ovis morbida omnem gregem contaminat; et modicum fermentum totam massam corrumpit, et plerumque unum membrum putridum totum corpus inficit. Et ideo tam pernicioosa pestis a corpore Ecclesiæ radicitus evellatur.

Cap. 7. Excommunicatio quarta.

[Ex concilio Arausic., capite 5.] Canonica instituta, et sanctorum Patrum exempla sequentes, ecclesiarum Dei violatores. N. auctoritate Dei, et judicio sancti Spiritus a gremio sanctæ matris Ecclesiæ, et a consortio totius Christianitatis eliminamus, quousque resipiscant, et Ecclesiæ Dei satisfaciant.

Bil. 2. Till sid. 213 not 1 och 5; 251.

Bibliska normaltider för bot och straff.

Medan Daniel var sorgsen 3 ggr. 7 dagar, blev hans ansiktsfärg förvandlad ända till vanställning och han hade ingen kraft i behåll. Klagovisornas författare yttrar: "Gott är att bära oket i ungdomen, att sitta ensam och tyst, när oket pålagts, att lägga munnen i stoftet sägande: "Törhända finnes det hopp ännu", samt att räcka kinden fram åt den kindpustande och låta mätta sig med smälek." Dan. 9 : 3; 10 kap.; Klag. 3 : 27 o. f. Jfr. t. ex. botpsalmerna; Esra 8 : 21; 9 : 3; Job 3, 7, 10, 14, 17, 23, 30 kap.; Jer. 2—6, 9 kap.; Klag. 1—5 kap.; Jona 3, 4 kap.; Matt. 26 : 36—46; Mark. 14 : 32—42; Luk. 22 : 39—46. Hesekiel var förstummad hos de fångna under sju dagar, varefter Guds röst kom till honom: Hes. 3 : 15 o. f. Hade Herren ej låtit den mot Mose upproriska Mirjam under sju dagar vara spetälsk, skämmas och förd utanför lägret, skulle hon blivit likt ett dödfött foster och icke åter kunnat bli upptagen bland egendomsfolket, sade Herren, 4 Mos. 12. Jfr. 2 Mos. 24 : 16. Babels konung Nebukadnezar blev utdriven ifrån människor under sju tider, till dess han besinnade, att den Högste råder över det mänskliga konungadömet. Dan. 4 : 13, 22, 31—34. — — — — — Först efter en reningsperiod skulle Israel få se Gud på tredje dagen. 2 Mos. 19 : 1, 10, 11, 15; jfr vers 5. Om sju eller en mångfald

av sju inestängningsdagar för spetälska jfr. 3 Mos. 13 : 4 o. f. — David hade att välja mellan tre års hungersnöd, tre års fiendlighet och tre dagars pest. I Krön. 21 : 12; jfr. v. 13, 19. Jfr. 2 Sam. 21 : 1; 24 : 13—15. — Om tretalets historia jfr. här Bilaga 7 samt sid. 241 not 4 och *H. Usener: Dreiheit* (Rheinisches Museum für Philologie 1903). — Jfr. 1 Sam. 31 : 13. — Förut omnämnd är rabbinernas utestängningstid om 1 à 3 gånger 30 dagar, vilken var en motsvarighet till vad vi (i förra bandet s. 112, 113) kallat mellanstore bannet. Samma talvärden förekomma även i nya förbundets bok.

Talen 30 och 40 nämnas exempelvis i följande sammanhang. Ej blott under en, två, fem, tio eller tjugo dagar utan under en månad måste Israel vämjäs för sina synders skull. 4 Mos. 11 : 19—20. — Fyrtio dagar fastade Mose, Elia och Jesus för att styrka sig för möte med Herren eller i andra högt andliga syften. 2 Mos. 24 : 18; 34 : 28; 1 Kon. 19 : 8; Matt. 4 : 2, 11: — 40 voro Israels dagar av ogudligt kunskapande och därför även dess år av ökenvandring. 4 Mos. 13 och 14 kap.

Bilagor 3—4. Till sid. 222 not 3. Jfr Bil. 6.

Botprästinstitutionen och frihet från bot.

3) *Socratis Historia ecclesiastica Lib. V Cap. 19; Migne Patrologie gr. 67 s. 614—618.*

Postquam Novatiani se ab Ecclesia sejunxissent, eo quod cum illis qui persecutione Deciana lapsi fuerant, communicare noluissent, ex illo tempore episcopi poenitentiarum presbyterum albo ecclesiastico adjecerunt, ut qui post baptismum lapsi essent, coram presbytero ad eam rem constituto, delicta sua confiterentur. Et apud alias quidem sectas haec regula etiamnum perseverat. Soli vero Homousiani, et qui cum illis in fide consentiunt Novatiani, presbyterum poenitentiae praepositum rejecerunt. Nam Novatiani ne initio quidem supplementum hoc admiserunt. Homousiani vero qui nunc ecclesias obtinent, cum hoc institutum diu retinissent, tandem Nectarii episcopi temporibus abrogarunt... Eudæmon... Nectario suasit ut poenitentiarum quidem presbyterum expungeret, unumquemque vero pro arbitrio et pro animi sui conscientia ad sacramentorum communionem sineret accedere.

4) *Sozomeni Historia ecclesiastica Lib. VII Cap. 16; Migne aa 67 s. 1458 o. f.*

»Per idem tempus Nectarius Constantinopolitanus episcopus presbyterum illum qui praepositus erat poenitentibus, primus ex ecclesia sustulit. Cujus exemplum omnes fere episcopi postea sunt secuti. Quid autem hoc sit, et unde originem sumpserit, et quam ob causam sublatum sit, alii quidem aliter fortasse narrant. Ego vero ea dicam quæ sentio. Cum in nullo penitus peccare divinius cujusdam naturæ sit, et humana præstantioris; poenitentibus vero, etiamsi saepius deliquerint, veniam dare Deus præceperit: cumque in petenda venia peccatum necessario confiteri oporteat: grave ac molestum ab initio jure merito visum est sacerdotibus, tanquam in theatro, circumstante totius Ecclesiæ multitudine, crimina sua evulgare. Itaque ex presbyteris aliquem qui vitæ integritate spectatissimus esset, et taciturnitate ac prudentia polleret, huic officio præfecerunt: ad quem accedentes ii qui deliquerant, actus suos confitebantur. Ille vero pro cujusque delicto, quid aut facere singulos, aut luere oporteret, poenæ loco indicans, absolvebat confitentes, a se ipsis poenas criminum exacturos. Verum Novatianis quidem qui nullam rationem habent poenitentiae, nihil hac re opus fuit. Apud reliquas autem sectas, hic mos etiamnum perseverat. Et in Occidentalibus Ecclesiis, ac præcipue in Ecclesia Romana studiose observatur. Illic enim in propatulo est poenitentium locus: in quo illi stant moesti ac veluti lugentes. Peractisque jam missarum solemnibus, exclusi a communione sacrorum quæ initiatis præberi mos est, cum gemitu ac lamentis pronos se in terram abjiciunt. Tum episcopus cum lacrymis ex adverso occurrens, pariter ipse humi provolvitur: et universa Ecclesiæ multitudo simul confitens, lacrymis perfunditur. Posthæc vero primus exurgit episcopus, ac prostratos erigit: factaque, ut decet, precatione pro peccatoribus poenitentiam agentibus, eos dimittit. Privatim autem unusquisque sua sponte se macerans, aut jejuniis, aut illuvie, aut ciborum abstinentia, vel aliis quibus jussus est modis, tempus quantumcunque ipsi ab episcopo constitutum est, exspectat. Ubi vero præstitutus dies advenit, tanquam debito quodam persoluto, a poena commissi sceleris liberatur, et reliquo Ecclesiæ populo sociatur. Haec episcopi urbis Romæ, jam inde ab ultima vetustate ad nostram usque ætatem custodiunt. In Constantinopolitana autem

Ecclesia, certus presbyter constitutus erat qui poenitentibus praesesset».

Bil. 5. Till sid. 231 not 2; 233 not 4.

Olika meningar om botstadiernas tillkomsttid.

Funk Kirch. Abh. I s. 188, 190 o. f.; jfr. aa not s. 191. Flera ha anslutit sig till denna åsikt om västerlandet. Sid. 188 yttrar *Funk* Kirch. Abh. I (med anledning av viss tolkning rör. Tertulliani åsikt): Nach allem, was wir sicher wissen, entstand die Station der Weinenden nicht vor dem 4. Jahrhundert. Das 3. Jahrhundert lässt sie nirgends auch nur mit einiger Wahrscheinlichkeit erkennen, und nun soll sie Tertullian ganz am Anfange desselben oder gar noch am Ende des 2. Jahrhunderts vor Augen haben! Sodann aber ist die Stationeneinrichtung überhaupt eine Eigentümlichkeit der griechischen Kirche, und ein Lateiner kann sie auch aus diesem Grunde nicht wohl vor Augen haben, da die Institutionen, die er berücksichtigt, wenn er nicht etwa ausdrücklich das Gegenteil sagt, naturgemäss der lateinischen Kirche angehören. Tertullian wäre demnach nur dann etwa als Zeuge für eine Station anzurufen, wenn er mit aller Bestimmtheit sich aussprechen würde. Ein solches Zeugnis liegt aber weder in den angeführten Stellen noch sonst bei dem Autor vor.

Binterim Denkwürdigkeiten V: 2 s. 372 yttrar rörande gråtstadiet: "Erst im vierten Jahrhundert fing man an, diese Stellung unter die Bussgrade zu zählen". *Hinschius* Kirchenrecht 4 s. 716—717 yttrar om samma stadium: "man hat denselben auch erst frühestens im Laufe des 4. Jahrhunderts zu der ersten und untersten Bussstation... gemacht, indem man damals über die Zeit, welche die Reuigen auf dieser Stufe zubringen sollten, besondere Anordnungen traf." Men detta är ju intet bevis emot att det tidigare funnits ett sådant botstadium, mindre differentierat och dessutom säkerligen ännu strängare. De bibliska förebilderna hade ju länge talat sitt manande språk. T. ex. 4 Mos. 25 kap. Jfr vad här sagts och säges om Didaskalia, Tertullianus och Cyprianus i detta sammanhang.

Binterim Denkwürdigkeiten V: 2 har sökt fram ett stort antal uttalanden, som måste vittna om starka tendenser till bottidens klyvning i stadier, men säger likväl s. 211, att på Cypriani tid "die verschiedenen Klassen der öffentlichen Büsser noch nicht bekannt waren".

På tal om Gregorius Thaumaturgos ord i *Espistula ca-*

nonica § 7, att uteståndet skulle pågå, tills det behagade den helige ande samt de församlade heliga att tillåta inträde i hörarstadiet (*Migne Patrologiæ græce* 10 sid. 1039; "ab auditione arcere oportet, donec, de iis congregatis sanctis aliquid communiter visum fuerit, et ante eos sancto Spiritu") yttrar *Funk* i Kirchengeschichtliche Abhandlungen I s. 183, att det "besteht weder Grund noch Recht, einen weiteren Bussgrad in die Kanones des Kirchenvaters hineinzutragen. Gregor giebt einmal sogar ziemlich deutlich selbst zu verstehen, dass er den weiteren Grad nicht kenne". I § 8 yttrar G. Th. nämligen, att den som angav sig själv, skulle inträda ibland de knäböjande (vad här kallas tredje stadiet). Häremot må föras i åtanke, att syndaren ju själv skulle vara skyldig ådagalägga sin ånger och lydnadsvillighet och det offentligt (vad offentligt syndats, skulle offentligt sonas, var praxis redan enligt bibeln och före Augustinus). Först då kunde kyrkan taga officiell befattning med honom (om det än ej sällan var just kyrkan, som med hot eller våld tvungit honom till underkastelse) och låta honom vederfaras den nåden att få börja vandringen på nådevägen. I betraktande härav och av Gregorii Th. uttalanden, att syndaren bör vara utestängd ända tills det behagar anden och församlingen [det är i kyrkans ögon lika med kyrkoledningen] att tillåta honom höra ordet, så är det svårt att förstå annat än att hans ord just tyda på förefintligheten av ett särskilt (första) botsökningsstadium (med speciella krav å gråtprestationer framför kyrkdörren etc.). Ty varigenom skulle annars anden-församlingen kunna bevekas att tillåta den genom sin synd och kyrkans dom utestängde att åter vinna inträde? I st. f. att Gregorii Th. ord skulle vittna emot förekomsten av ett särskilt gråtstadium, äro de stöd därför. — Om den, som angav sig själv, slapp genomgå första och eventuellt andra botstadierna, innebär det icke att ett speciellt botsökningsstadium saknades, utan det visar blott att just ifrågavarande syndare ej gjort sig skyldig till grova brott och att de sålunda icke dömdes till stora bannet utan alltfört ägde åtnjuta kyrkans flesta privilegier och sålunda kunde få börja sin botvandring i tredje stadiet.

Bil. 6. Till sid. 232 not 3; 243 not 2; 328. Jfr Bil. 3—4.

Om överskattningen av enstaka mötens och mäns uttalanden.

En skärpning infördes genom Hermas, säga flera forskare. Jfr. t. ex. *Funk* Kirchenrechtliche Abh. I s. 155—159 o. f. Ja kanske, men på hur många kvadratmil av kyr-

kans område? En enda persons uttalande betydde just ingenting i de tiderna, när kommunikationerna voro usla, när tidningar och boktryck ej fanns. Det betydde föga t. o. m. vad t. ex. de första påvarna eller vad en Tertullianus eller en Hippolytos menat i frågan. (Här nämnas dessa, enär de synas vara mest citerade.) Att basera åskådningen om nådedörren och kyrkotukten på dessa personer med frånseende av bibelordet, är konstruktion, är att bygga en fästning på en konspets. Den som ej lydte Mose stadgar, skulle dö. "Ve den som fullgör Herrens lag försumligen." Jer. 48 : 10. Det enda överallt gällande rättesnöret och enhetsbandet var den föga enhetliga bibeln och i synnerhet gamla testamentet.

I allmänhet synes man överskatta betydelsen av kyrkomötenas och enskilda kyrkomäns uttalanden. Dessa äro ofta blott uttryck för en praxis, och genom dem föres en sådan ej igenom överallt, ej på länge och ej för alla tider. Den födes ej heller först vid ett sådant möte eller genom ett sådant uttalande. — Fram till kappadokier-triumviratet (och särskilt till Gregorius Thaumaturgos) är det först i samband med (den första) förlåtelseakten, som penitenten och hans behandling nämnes i kyrkliga detaljföreskrifter. Enligt Jesu ord var syndaren nu ej längre att förlikna vid en hedning och publikan, och enligt Pauli ord var han nu först åter en broder. Det är tydligtvis så, man har att — åtminstone i fråga om många fall av stora brott — förstå frånvaron av uppgifter om viss utestängningstid före absolutionsakten för stora syndare. Man talar i besluten ej om botsökningstidens längd utan om botövningsperiodernas; den förra borde anses vara frivillig, säger man, ehuru bibliska exempel och kyrkans nit ej tillät henne att låta den vara det.

Holl Enthusiasmus s. 252 påstår, att botpräster och botstadier uteslöto varandra i den fornkristna kyrkan; där bestämmelser rörande de sistnämnda med deras fixa antal år funnos införda, behövdes ingen botpräster. Detta Holls resonemang är tydligtvis ej riktigt. De få reglerna för botstationer voro botprästen till ledning, men de voro för visso ej till absolut norm och de voro alldeles otillräckliga. Under medeltiden avfattades ju mycket ingående föreskrifter om antalet års utestängning vid snart sagt oräkneliga slag av brott. Var och en offentlig synd skulle åtföljas av sin särskilda botgöring. Jag hänvisar exempelvis till *Wasserschleiben* Bussordningen samt till Reginos och Burchards skrifter *Migne* Patr. lat. 132, 140, där sida upp och sida ned fyllas av uppräkningsor om antalet botår för den och den synden och vissa

specialhänsyn till respektive syndare. I förstnämnda arbete upptager Pseudo-Beda (*Poenitentiale Romanum*) 35 olika syndaarter och därmed följande botövningar, de senare ofta med olika variationer för den kyrkliche domaren att välja emellan (t. ex. för sodomiteri 15, 12, 7 eller 1 år, för sårnad 1 år eller 40 dagar, för dråp 5 år, 3 år eller 40 dagar; för mord å slav 2 år). Men likväl funnos botpräster då över allt. I fornkristna kyrkan däremot hade man blott några föreskrifter; endast för ett jämförelsevis obetydligt antal syndaarter voro botåren bestämda. För alla de övriga synderna behövdes ju en botpräster. För visso var det redan då så, att kyrkliga ämbetsmän hade rätt att i viss mån minska eller öka bottiden allt efter syndarens sinnesart. Det var biskopen som ägde denna rätt, men han behövde en botpräster vid sin sida för att ombesörja kommunikationen mellan syndaren och hans själalherde samt för att på grundvalen av sina och dennes gjorda erfarenheter föreslå eller avgöra om minskning eller ökning i botårens antal. Förvisso skulle redan då fasta, böner och en mängd andra botövningar fullgöras, om vilka inga detaljstadganden funnos men vilka en botpräster skulle instruera om och vilkas efterlevnad han skulle övervaka och inrapportera. (S. 222).

Om botprästen och de kanoniska stadgarna uteslöto varandra, skulle förekomsten av poenitentiärer vara oförenlig även med de i slutet av 1500-talet och under 1600-talet utfärdade stadgandena om olika pliktbelopp för olika försyndelser. Även om botprästämbetet formellt avskaffades hos oss, då poenitentiarius 1595 ersattes av teol. lektor, så levde det dock kvar ett par århundraden.

Bil. 7. Till sid. 221 not 3; 241 not 4; 261 not 1.

Basileios, Gregorius av Nyssa och botstadierna.

Basileios var biskop i Caesarea 370—379. Hans broder Gregorius, biskop i Nyssa 371—398, upptar i allmänhet något strängare bot- och straffbestämmelser. Liksom patriarken Gregorius av Nazians (329—390) härstammade de från Kappadokien, vilket kan ge vissa ledtrådar rörande kyrkotuktens historia. Det viktiga kyrkomötet i Ancyra 314 hölls ej långt från deras blivande födelse- och verksamhetsorter. — Tidigare statuter och en viss praxis, som kanske föga påverkats av de förenämnda orsakerna till lindring, ligga till grund för exempelvis Basileios den stores de-

taljerade kanones, vilka kunna synas beteckna ett uppflammande av stränghet uti praxis men vilka dock knappast torde blivt skärpta av honom. T. ex. den som gjort sig skyldig till avguderit, tidelag, sodomiteri och upprepade äkten-skapsbrott borde hållas utestängd under minst 30 år, till mord och trolldom 20, ja i vissa fall minst 30 år, till förbindelse i förbjuden släktskapsgrad 15, 20 à 30 år, för mened 10 à 11 år, för hor 7 à 4 år. Efter horsbrott borde syndaren genomgå de tre, å tidigare kyrkomöten nämnda, egentliga botstadierna under ett år vartdera samt dessförinnan under ett år befinna sig gråtande framför kyrkdörren. De 20 utestängningsåren för mord skulle i de fyra stadierna i tidsföljd fördelas sålunda: 4, 5, 7, 4 år. *Migne Patrologiæ gr. 32*: de kanoniska breven till Amphilochius. — I sin strävan att upprätthålla religiositet och moral och det ej minst genom hård tukt och genom att låta botgöringens uppfostringstankar befrukta den personliga bikten lyckades Basileios bättre i klostren, dit de "utvalda" dragit sig tillbaka, än inom den allmänna kyrkan.

Han yttrar bland annat följande:

Epistola CC XVII canon LVI: Qui voluntarie interfecit, et postea poenitentia ductus est, annis viginti sacramentorum non erit particeps. Viginti autem anni sic in eo dispensabuntur. Annis quatuor flere debet, stans extra fores domus orationis, et ingredienti fideles rogans, ut pro ipso precentur, suamque iniquitatem confitens. Post quatuor autem annos inter audientes recipietur, et quinque annis cum ipsis exhibit. Annos septem una cum iis, qui in substratione sunt, orans egredietur. Annos quatuor stabit solum cum fidelibus, sed oblationis non erit particeps. His autem expletis particeps erit sacramentorum.

Aa canon LXXV: Qui cum sua ex patre vel ex matre sorore pollutus est, in domum orationis ne permittatur accedere, donec ab iniqua et nefaria actione desistat. Postquam autem in horreni peccati sensum et animadversionem venerit, triennio fleat stans propter fores domus orationis, et rogans populum ingredientem ad orationem, ut unusquisque misericorditer pro ipso intensas ad Dominum preces fundat. Postea autem alio triennio ad solam auditionem admittatur, et, Scripturis doctrinaque auditis, ejiciatur, nec dignus habeatur oratione. Deinde, si modo illam cum lacrymis exquisierit, et Domino cum cordis contritione et valida humilitione supplex prociderit, detur ei substratio per alios tres annos.

Et, postquam poenitentiae fructus dignos ostenderit, anno decimo in fidelium orationes suscipiatur sine oblatione: et ubi annis duobus una cum fidelibus steterit ad orationem, ita demum dignus habeatur boni communionem. — *Migne Patrologiæ gr. 32 s. 798 resp. 803.*

Stadganden av Gregorius från Nyssa om botskedena.

»Nunquam enim, si mystica peragatur oratio, Deum una cum populo adorare dignus censebitur, sed seorsum precabitur; a sacramentorum autem communionem omnino erit alienus; in hora autem sui e vita excessus, sacramenti communionis erit particeps».

Hans långa, i triader framskridande botgöringsstadier må illustreras av följande citat: »qui in fornicatione polluti sunt, in tribus quidem annis ab oratione omnino expellantur; in tribus autem sint solius auditionis participes, in tribus autem aliis, cum iis qui in conversione substernuntur, precentur, et tunc sint sacramentorum participes. In iis autem qui diligentiori conversione usi fuerint, et vita, ad id quod bonum est, reditum ostenderint, licet ei qui dispensat, pro ecclesiasticæ oeconomicæ utilitate, tempus auditionis contrahere, et celerius ad conversionem deducere: et rursus hoc quoque tempus contrahere, et celerius communionem reddere, ut sua probatione, ejus cui medela adhibetur, constitutionem dijudicet».

3 × 3 × 3 behärska hans botkrav för långvarigt hat: »Ter novem etiam sunt anni, novenario annorum numero in unoquoque gradu præfinito, ut in perfecta quidem segregatione novem annorum tempore versetur ab Ecclesia prohibitus; alios autem tot annos in auditione permaneat, sola doctorum et Scripturarum auditione et conversatione cum populo dignus habitus, in tertio autem novenario cum substratis in conversione orans, ut perveniat ad communionem sacramenti scilicet; et in eodem eadem erit observatio ab eo qui Ecclesiam administrat, et pro ratione conversionis illi quoque poenæ extensio rescindetur, ut pro novem annis in unoquoque gradu, vel octo, vel septem, vel quinque solum anni fiant, si poenitentiae magnitudo tempus vincat, et superet correctionis studio eos qui in longo tempore præstituto susceptas a se maculas segniter eluunt». *Epistola canonica 2, 4, 5; Migne Patrologiæ gr. 45 s. 226, 230, 231.*

Bil. 8. Till sid. 239 not 1; 277. Jfr Bil. 26—27.

Utestängning med ordval från tredje och fjärde stadierna

Det nära nog enda tillfället, då Rudbeckii domkapitelsprotokoll nämna ordet bönen och nattvarden i sådant sammanhang, avsåg en beryktad "profet" som sagt sig ha uppenbarelsen, och som på ett torg förmanat folket till bättring samt uppläst bönedagsmandatet etc. Rudbeckius hade för honom hållit en latinsk oration och underkänt hans "drömmar". (Latinet ansågs tydligen ännu ha magisk verkan.) Liksom han efter ingående rannsaking redan före biskopstiden låtit 1619 "Bonde profeten" Jon Olofsson giva "sin obligation och bekenneelse: att han uppenbarligha bekenna skulle sin wilfarelse, loffua här effter att affståå medh sådant bedrägerij", så avfordrade han tydligtvis även den förstnämnde (1621 18/2) en skriftlig förpliktelse åtminstone rör. villfarelsen. I domkapitlet diskuteras nämligen ett årtionde senare "Om Anders Knutzsson i Hedemora, som allenast giort hafuer een Skriftlig general Confess. skall komma till kyrkian ighen. Respons. Han haffuer loff att gåå in i kyrkian vnder Prädijkn men sedhan strax vth, och inthet blifua inne vnder Böönen. eller Messan." Ej ett sådant förbud utan tillåtelsen att närvara vid dessa hade varit innebörden i tredje, resp. fjärde botstadierna. VDP 1621 18/2 I; 1619 22/12; resp. 1631 7/9 § 6 AI6. (Domen var förgäves; aa 1638 höstsynoden § 7 AI8; Anders Knutzson en propheet i Hedem. en fantast skall publicè excommuniceras församlingen skall bedia för honom hwar söndagh.) — Ej ens av föreliggande exempel framgår sålunda någonting om den eventuella förekomsten av ett tredje eller ett fjärde stadium utan av ett andra. Det fjärdes förekomst kan dock anses vara antytt genom ett uttalande i 1682 års prästerliga kyrkolagsförslag; däri upptages nämligen det framsteget såsom ett slags regel för den som låg under medelstora bannet, att syndaren skulle vid gudstjänsten stanna, tills allt var lyktat, men det tillfogas inom parentes: "med mindre honom är pålagdt allenast under predikan vara inne [= andra stadiet], eller vijd nattvardens uthdelning hålla sig uth". Tredje stadiet nämnes i varje fall ej särskilt; syndaren har att taga sista steget på botvägen. (Aa 1920 sidan 53. Syndaren borde vara tillstådes från det sammanringning skedde, yttrar detta kyrkoordningsförslag s. 53; enligt kyrkolagen 1686 (9 : 4) borde penitenten stå på pliktallen från andra ringningen).

Jfr här Bil. 26, 27.

Bil. 9. Till sid. 239 not 3.

Österländsk och svensk kyrkobön samt vår litanian.

Den "de trognas" bön, som andra stadiets katekumener samt tredje och fjärde stadiernas botgörare icke fingo deltaga uti, lydde på följande sätt på latin enligt Constitutiones Apostolorum VIII : 9,10 (Funks edition sid. 489—493). Huru den efterliknats i vårt land i luthersk tid, framgår av nedanstående mässpartier på svenska, av vilka bönen i kyrkoordningen 1571 sid. 89—90 avtryckes efteråt in extenso och litanian i 1614 års kyrkohandbok fördelats och inplacerats inom parentes under motsvarande delar av de apostolska konstitutionernas bön. Motsvarande parti finnes icke i det syriska Didascalia, av vilket de apost. konstitutionerna eljest till största delen utgöra en avskrift.

Jfr t. ex. Missale Romanum Mediolani, 1474. I. Edited by R. Lippe. London 1899 sid. 193. **Binterim** Denkwürdigkeiten 4 : 2 : 2 s. 1 o. f.

[IX] 11. Et diaconus dicat: Abite, qui estis in paenitentia.

X. Et addat: 2. Nemo eorum, quibus non licet, accedat. Qui fideles sumus, flectamus genu; precemur Deum per Christum eius; omnes contente Deum per Christum eius appellemus.

3 (X). Pro pace et tranquillitate mundi atque sanctorum ecclesiarum oremus, ut Deus universitatis perpetuam et stabilem suam pacem nobis tribuat, ut nos conservet perseverantes in plenitudine piae ac religiosae virtutis. (At tu allom Konungom och Förstom werdighas fridh och eendrecht giffua.) 4. Pro sancta catholica et apostolica ecclesia a finibus usque ad fines extensa oremus, ut Dominus eam inconcussam et fluctibus non agitatam conservet atque tueatur usque ad consummationem saeculi, fundatam super petram. (Wij arme syndare bidie tigh, At tu tina helgha Christeligha Kyrckio werdighas styra och regera.)

5. Et pro sancta hac parochia oremus, ut cunctorum dominos nobis donet consecrari sine remissione caelestem ipsius spem et reddere ipsi assiduum precationis debitum. 6. Pro universo sub caelis existente episcopatu eorum, qui recte dispersiunt verbum veritatis tuae, oremus. 7. Et pro episcopo nostro Iacobo ac parochiis eius oremus, pro episcopo nostro Clemente et parochiis eius oremus, pro episcopo nostro Evodio et parochiis eius oremus, pro episcopo nostro Anniano et parochiis eius precemur, ut misericors Deus illos ecclesiis sanctis suis praestet incolumes, honoratos, longaevos, et praebeat eis honoratam senectutem in pietate ac iustitia. 8. Etiam pro presbyteris nostris oremus, ut Dominus liberet illos ab omni turpi et prava re et concedat eis integrum et honoratum presbyterium. 9. Pro universo Christi diaconio ac ministerio oremus, ut Dominus inculpatam ipsis largiatur ministrationem. (At tu alla Biscopar, Kyrckio-

prester, och Kyrckiotienare, i helsosamma orde, och heligho leffuerne werdighas bewara . . . At tu werdighas j tina sädh troghna arbetare sända.)

10. Pro lectoribus, cantoribus, virginibus, viduis et pupillis oremus; pro iis, qui in matrimonio et liberorum procreatione vivunt, oremus, ut Dominus misereatur eorum omnium. (Jfr nyss ovan. Vidare: At tu alla haffuande qwinnor och Barnafödherkor werdighas welsigna och hielpa . . . At tu alla Enckior och fadherlösa werdighas förswara och försörja.)

11. Pro eunuchis in sanctitate ambulantiibus oremus; pro iis, qui continentem et religiosam agunt vitam, oremus. (Saknar speciell motsvarighet om ej i följande: At tu alla bedröffuadhe och blödige werdigas hielpa och trösta.)

12. Pro iis, qui in sancta ecclesia oblationes faciunt et eleemosynas pauperibus dant, oremus; et pro iis, qui Domino Deo nostro hostias et primitias offerunt, oremus, ut Deus optimus remuneretur eos caelestibus suis gratiis detque iis in praesenti centuplum et in futuro vitam aeternam, atque donet ipsis pro temporariis aeterna, pro terrenis caelestia. (Jfr ovan.)

13. Pro recens baptizatis fratribus nostris oremus, ut Dominus eos stabiliat et firmet. (Jfr: At tu tin Anda och krafft werdighas til Ordet giffua.)

14. Pro fratribus nostris mala valetudine afflictis oremus, ut Dominus liberet illos *omni morbo et omni languore* sanosque restituat sanctae suae ecclesiae. (At tu allom siwkom werdigas helso och helbregdo giffua.)

15. Pro navigantibus et iter habentibus oremus; pro iis, qui in metallis, exiliis, custodiis et vinculis propter nomen Domini versantur, oremus; pro acerba servitute oppressis oremus. (At tu allom them som j nödh och farligheet äro, werdigas til hielp komma och vndsättia. At tu alla fattigha fångar werdigas förlossa. At tu alla wäghfarande, til Land eller watn, werdighas medh tina helghe Englar nådeliga ledhsagha och bewara.)

16. Pro inimicis et odio habentibus nos oremus; pro *persequentibus nos propter nomen Domini* oremus, ut Dominus mitigato eorum furore dissipet iram adversus nos concitatam. (At tu wårom fiendom, hatarom och förföliarom werdighas theas synd förlåta och them omwenda.)

17. Pro iis, qui foris sunt et errore ducuntur, oremus, ut Dominus illos convertat. (At tu all kätterij och förargelse werdigas affstyra. At tu alla wilfarande och förförda werdigas igenkalla.)

18. Infantium ecclesiae recordemur, ut Dominus eos in timore suo reddat perfectos et *ad mensuram aetatis* perducatur.

19. Pro nobis invicem oremus, ut Dominus gratia sua conservet nos ac custodiat usque ad finem et *liberet nos a malo et ab omnibus scandalis operantium iniquitatem* et salvos nos ducat in regnum suum caeleste. (At tu tigh öffuer alla menniskior werdigas förbarma.)

20. Pro omni anima christiana oremus. 21. Salva et erige nos, Deus, misericordia tua. (Jfr ovan 4.)

22. Surgamus. Orantes intente nos ipsos atque mutuo viventi Deo per Christum eius commendemus. (Jfr: At tu werdighas oss nådheligha höra.)

Av den svenska litanians "att"-satser sakna alltså de som avse satans nedtrampande, landets regering och jordens fruktbarhet, motsvarighet i Constitutiones Apostolorum. Följer så utdraget ur vår kyrkoordning 1571.

Alzmechtige ewighe Gudh Fader, himmelens och iordenes HERRE wij bidie tigh aff hiertat, at tu tijn helgha Kyrkio medh hennes tienare genom then helga Anda werdighas regera, at hon må bliffua widh titt helga och helsosamma ord, genom hwilket Troon til tigh försterckt, och kärleken til wår nästa förökat och förmerat warder.

At tu ock werdigas förlåna alla werldzliga öffuerheet, Keysare, Konungar, Förstar och Herrar, Besynnerliga wår Konung och Landz herra, samt medh alt hans Råd och befalningzmän, nådh och eendregt, til at regera theas vnderståter effter tin helga wilia, På thet all rettwisa styrckt, och all ondska och wrongheet må förhindrat och förtagghen warda, at wij vthi fridh och roligheet (såsom Christnom bör) leffua måghe.

At ock wåre fiender och wedhersakare all mistycke och owilia fara låta, sigh til wenskap medh oss begiffua, och medh oss j fridh och stilheet leffua måghe.

Alla the som j bedröffuelse, fattigdom, siukdom, barnsnödh, och vthi andra sådana anfechtningar stadde äro, och the som för titt helga nampns och sanningennes skul, anfechtadhe, fångne, eller ock ellies förfolgde warda. O Gudh tröst them medh tinom helga Anda, at the alt sådant, lika som aff tinom godha och Faderliga wilia pålagdt, todeligha lijda och fördragha måghe.

At tu ock fruchtana på iordenne til lekamlig nödhforfft werdighas wexa låta, och för allahanda skadeligha åtkomo bewara.

Och bidie wij för all the stycker, som in för tigh, o ewighe Gudh, äro mögheligh, och för hwilken tu wilt bidin warda, At tu oss sådana nådheligha förlåna wilt, Genom tin eenfödda Sons wårs HERres Jesu Christi bittra pino och hårda dödh, hwilken med tigh och them helga Anda leffuer

oc regnerar en sanner och tigh jempnliker Gudh, höglofligh j ewigheet, Amen.

Bedher Fader vår.

—1548 års handbok har med några uteslutningar samma litania som 1614 års.

Bil. 10—14.

Hänsyn bör tagas till förmildrande resp. försvårande omständigheter.

Bil. 10. Till sid. 244 not 1.

Basileios om botens bestämmande efter sinnesarten.

Ur Basilii Magni Epistolarum Classis II. Epist. CCXVII.

LXXXII. De iis etiam qui pejerarunt, si vi quidem atque necessitate juramenta transgressi sunt, poenis levioribus subjiciuntur, sic ut post sex annos possint suscipi. Sin autem, vi non illata, fidem suam prodiderunt, ubi duobus annis fleverint et duobus annis audierint, et per quinque oraverint in substratione, et per alios duos sine oblatione ad precationis communionem fuerint admissi, ita demum, digna videlicet pœnitentia ostensa, in corporis Christi communionem restituentur.

LXXXIV. Hæc autem omnia scribimus, ut fructus probentur poenitentiae. Non enim omnino tempore dijudicamus res ejusmodi, sed ad modum poenitentiae attendimus. Quod si qui difficile avelantur a propriis moribus, carnisque voluptatibus servire malint quam Domino, et vitam secundum Evangelium instituere nolint, nulla est nobis cum illis communis ratio. Nos enim in populo inobsequenti et contradicenti edocti sumus audire: *Servans serva animam tuam*. Ne igitur committamus, ut cum talibus pereamus: sed grave iudicium formidantes, et terribilem retributionis Domini diem ob oculos habentes; ne velimus una cum alienis peccatis perire. — *Mansi Coll. Concil. 32 s. 807. Jfr 1 Mos. 19:17,*

Bil. 11. Till sid. 244 not 4, 295 not 4.

Canon XII i Nicæmötets beslut år 325.

Qui autem a gratia quidem evocati, & primum suum ardorem ostenderunt, & cingula deposuerunt, postea autem ut canes ad suum vomitum reversi sunt, ut nonnulli etiam pecuniam profunde-

rent, & beneficiis malitiam assequerentur, hi decem annis prosterantur supplices, etiam post triennii auditionis tempus. In his autem omnibus examinare convenit consilium & speciem pœnitentiæ. Quicumque enim & metu, & lacrymis, & tolerantia, & bonis operibus conversionem & opere & habitu ostendunt, hi impleto auditionis tempore quod præfinitum est, merito orationum communionem habebunt, cum eo quod liceat etiam episcopo humanius aliquid de eis statuere. Quicumque autem non adeo graviter tulerunt, nec multum sua referre existimarunt, satisque esse putarunt in ecclesias ingredi ad conversionem, tempus omnino impleant. — *Mansi Coll. Conc. 2 s. 674.*

Bil. 12. Till sid. 244 not 5.

Kyrkomötesbeslut i Toledo år 589.

§ XII. Quicumque ab episcopo vel a presbytero, sanus, vel infirmus, poenitentiam postulat, id ante omnia episcopus observet, vel presbyter, ut si vir est, sive sanus, sive infirmus, prius eum tondeat, & sic poenitentiam ei tradat; si vero mulier fuerit, non accipiat poenitentiam, nisi prius mutaverit habitum: sæpius enim laicis tribuendo desidiose pœnitentiam, ad lamentanda rursus facinora post acceptam poenitentiam relabuntur. — *Mansi Coll. Concil. 9 s. 995—996.*

Bil. 13. Till sid. 244 not 6.

Kyrkomötesbeslut i Worms 868.

§ XXV. Pœnitentibus, secundum differentiam peccatorum, sacerdotis arbitrio pœnitentiæ decernuntur. Debet itaque sacerdos in pœnitentia danda singulorum causas singulatim considerare, originem quoque, modumque culparum, & affectus gemitusque delinquentium diligenter examinare, manifesteque cognoscere: temporum etiam & personarum, locorum quoque & ætatum qualitates inspicere, ut etiam pro consideratione locorum, ætatum vel temporum, seu pro qualitate delictorum atque gemituum uniuscujusque delinquentis, a sacris regulis oculos non reflectat. — *Mansi Coll. Concil. 15 s. 873.*

Bil. 14. Till sid. 244 not 7.

Lambethmötet 1330.

*Constitutiones provinciales domini Simonis Mepham [von Canterbury],
Cantuariensis archiepiscopi, editæ apud Lamhith, circa annum
Domini M.CCC.XXX.*

Mansi Coll. Concil. 25 sp. 892—893.

II. *Qualiter sacerdos se habebit in audiendo confessiones.*

Sacerdos, in pœnitentia injungenda, circumstantias criminis qualitatem personæ, & genus delicti, tempus, & locum, causam, & moram in peccato factam, devotionem animi pœnitentis. Et his consideratis, & diligenter pensatis ac discrete, majorem vel minorem pœnitenti injungat pœnitentiam. Item sacerdos, ad audiendum confessiones, communem eligat sibi locum, ubi communiter ab omnibus videri poterit in ecclesia: & in locis absconditis, non recipiat sacerdos alicujus, & maxime mulieris, confessionem: nisi pro maxima necessitate, aut infirmitate pœnitentis. Item nullus sacerdos, alterius parochianum recipiat ad pœnitentiam, nisi de licentia sui presbyteri, vel episcopi. Item sacerdos talem injugat pœnitentiam uxori, ut viro suo non reddatur suspecta de aliquo crimine occulto & enormi. Idem de viro est observandum. Item in furto, rapina, fraude, simonia, & maxime detentione decimarum seu abstractione alicujus juris ecclesiastici, diligenter sibi caveant sacerdotes, ne aliquibus injungant pœnitentias, nisi cum satisfactione, & restitutione facienda injuriam passis: cum non remittatur peccatum, nisi restituatur ablatum. Item, in majoribus, criminibus, & atrocioribus, & dubiis sacerdos consulat episcopum, vel ipsum qui vices ejus gerit, aut providos & discretos, quorum consilio certificatus sciat, quos, & qualiter ligare possit & absolvere. Et, ne (quod absit) pœnitens in disperationem cadat: moneat ipsum diligenter, ut bonum quicquid interim possit, faciat, ut Deus cor suum illustret ad pœnitentiam. Et hoc idem faciat de eo, qui peccatum confitetur etiam cum ab eo non vult abstinere: quo casu munus absolutionis non poterit ei impendi, cum venia non legitur concessa, nisi se corrigenti. Item caveant sacerdotes ne peccata inquirent, aut nomina personarum, cum quibus peccaverant, non inquirent, sed circumstantias tantum, & qualitatem peccati: cum scriptum sit, *Deus vitam meam*, & non alterius, *nunciavi tibi*. [I margen står: Psal. 55. Därmed åsyftas 55:9 i Vulgata; 56:9 i vår bibel.]

Bil. 15. Till sid. 246 not 1.

Om Beda, Nästevtos och Theodor.

Liksom prästerskapet å söndagen talar i någorlunda enlighet med nya testamentet men å vardagen i betydande mån dömer enligt de rättsnormer, Jesus förkastat på det mest oförblommerade sätt, så citera t. o. m. vissa betydande kyrkomän förhända redan på 500-talet men i varje fall senast under 800- och 900-talen Jesu förenämnda ord om odrägliga bördor men anbefalla likväl i nästa andedrag kyrkodisciplinära förfaranden, som måste synas åtminstone oss olidliga, om de än ej torde varit så ohyggliga som de troligen varit i vissa fall under tidigare sekler och som de blevo under kyrkans stormaktsdagar. Enligt Pseudo-Beda och Pseudo-Theodor dömas kristna blott till en å två veckors fasta, på det att det icke skall sägas om dem vad Jesus sade till de judiska prästerna: Ve Eder, lagkloke, som läggen odrägliga bördor på andra utan att hjälpa dem bära dessa. Men deras bottaxa föreskriver t. ex. för onaturlig last 15, 12, 7 eller 1 års penitens, för falskt vittnesbörd 3, 2 å 1 års, för blodvite 1 år eller 40 dagar, för stöld 40 solidi eller 1 år eller 3 kvartalsfastor eller 40 dagar, för äktenskapsbrott 5 eller 3 år. *Wasserschleben* Bussordningen s. 251; *Migne* aa lat. 99 s. 976. Burchard citerar samma bibelställe och reflexioner: *Migne* Patr. lat. 140 s. 986. Detta förhållande har en viss motsvarighet i Treburmötets uttalande 895 — varom jfr s. 247 — att canones böra stå orubbade men ej följas. Detta förhållande skulle möjligen kunna vara ett ytterligare stöd för påståendet, att den fornkristna kyrkans tuktverksamhet varit i många fall strängare och mera gammaltestamentligt betonad, än vad man vanligen varit böjd att anse.

Joannes Jejunator (död 596) uppges ha ovanligt tidigt påyrkat fasta och förkortad bottid. Kraven torde dock härstamma från 700-talet eller senare. *Migne* aa gr. 88 s. 1887 o. f. Om Nicephoros: *Cotelerius* Ecclesiæ graecae III Can. XX s. 447; Can. 29 s. 452. Jfr *Binterim* Denkwürdigkeiten V: 3 s. 383 o. f., *Holl* Enthusiasmus s. 289 o. f. — Jfr *Martene-Durand* Veterum Script. Coll. VII, Commonitorium... Episcopi... ante annos 500, s. 4 § XXXII: "Jejunium 4. temporum, rogationes, letaniam majorem eis indicite. XXXIII: Feria IV. ante quadragesimam eos ad confessionem invitare, eisque juxta qualitatem delicti poenitentiam injungite, non ex corde vestro, sed sicut in poenitentiali scriptum est." Denna stadga torde dock vara av avsevärt senare datum än 400-talet.

Theodor av Canterbury avled 690. Partiellt blevo de under Theodors namn utsända stadgarna mycket ofta åberopade i England, Frankrike och Tyskland. Dessa penitensböcker hänvisade stundom till Basileos och upptogo i åtskilliga fall en kortare bottid än denne (vare sig eventuellt eller enbart). Enligt dem skulle man undergå bot exempelvis för vissa onaturliga brott under 15, 12, 10 à 7 år; för mord 10 à 7 år; för barnförkvävning 3 år. En mor borde vara utestängd 15 år för mord å sin dotter. Tio år skulle ådömas för upprepat tidelag; 12, 10 à 7 år för mord å egen son. *Wasserschleben* Bussordn. s. 13—37; 72—77; 172 o. f., 184 o. f., 581 o. f.; jfr 527 o. f. Liksom förut ingå i normaltiderna för utestängning och bot de här s. 213—214 nämnda bibliska talen 3, 7, 40 samt 3 × 3. Om gruppering av syndarna jfr förra bandet s. 51 o. f., 107 o. f.

Bil. 16. Till sid. 249 not 1.

Burchards edition av de på Treburmötets beslut 895 o. a. källor vilande påbudet om de nya slagen av botstadier¹⁾.

In primis, ut licentiam non habeat Ecclesiam intrandi, illos proximos XL dies nudis pedibus incedat, et nullo vehiculo utatur. In laneis vestibus sit absque femoralibus, arma non ferat, et nihil sumat in his quadraginta diebus nisi tantum panem, et salem, et puram bibat aquam. Et nullam communionem cum cæteris Christianis, neque cum alio pœnitente habeat in cibo et potu, antequam quadraginta dies adimpleantur. Et ex cibo quem sumit, nullus alius manducet. Considerata vero personæ qualitate, vel infirmitate, de pomis, vel oleribus seu leguminibus, prout visum fuerit, aliquid pro misericordia indulgeatur, maxime si quis coactus et non sponte homicidium fecerit, et ei omnimodis ex canonica auctoritate interdicitur, ut in his diebus cum nulla femina misceatur, nec ad propriam uxorem accedat, nec cum aliquo homine dormiat. Juxta Ecclesiam sit, ante cujus januas peccata sua defeat diebus et noctibus, et non de loco ad locum pergat, sed in uno loco his quadraginta diebus sit. Et si forte habuerit insidiatores vitæ suæ, interim differatur ei pœnitentia, donec

¹⁾ Blott i fråga om interpunktion och några stora bokstäver skiljer den sig från Reginos. Vidare har den förra sumat in his; concedatur; pretio; redimendi prætaxato pretio ubicunque est; samt — rörande de fyra sista åren — carne et sagimine, et ovis, et pinguibus piscibus; Natalem och quartam feriam . . . redimat, medan Regino har uttrycken sumat his; reddatur; pretio; redimendi, ubicunque est; caseo et a piscibus pinguibus; Natale; quartam feriam omnimodis observet, et nequaquam redimat. I sista meningen å första stycket tillägger Regino efter ordet calciamenta: quæ a se abjecerat, rursus sumat. Den mening, varmed Burchard avslutar stycket rörande första året, börjar hos Regino stycket om andra och tredje året.

ab episcopo pax ei ab inimicis concedatur, et si in infirmitate detentus fuerit, ita ut non possit digne pœnitere, differatur pœnitentia donec sanitati restituatur. Si autem longa ægritudine detentus fuerit ad sententiam episcopi pertinebit quomodo reum et infirmum sanare disponat. Completis XL, diebus aqua lotus vestimenta et calciamenta, accipiat, et capillum incidat.

In primo anno post quadraginta dies, totum illum annum a vino, medone et mellita cervisia, a carne, et caseo, et pinguibus piscibus abstinere, nisi festis diebus qui in illo episcopio a cuncto populo celebrantur. Et nisi forte in magno itinere, vel in hoste, vel diu ad Dominicam curtem, vel infirmitate detentus sit, tunc liceat uno denario, vel precio unius denarii, aut tres pauperes pascendo, tertiam feriam, quintam feriam, et sabbatum redimere, ita duntaxat, ut una re de tribus utatur. Postquam domum venerit, aut sanitati fuerit restitutus, nullam licentiam habeat redimendi. Completo anni circulo in Ecclesiam introducatur, et pacis osculum ei concedatur.

In secundo et tertio anno similiter jejunet nisi quod tertiam feriam, quintam et sabbatum, potestatem habeat redimendi prætaxato pretio ubicunque est. Cætera diligenter omnia observet ut in primo anno.

Quatuor anni deinde restant per quos singulos jejunet tres Quadagesimas. Unam ante Pascha cum cæteris Christianis, abstinendo de vino, medone, mellita cervisia, carne, et sagimine, et ovis, et pinguibus piscibus. Alteram, ante nativitatem sancti Joannis. Si aliquid remanet de quadraginta diebus, post Missam sancti Joannis impleat. Tertiam, ante Natalem Domini jejunet, ut supradictum est. Et in quatuor supradictis annis, tertia, quinta feria, et sabbato, utatur quicquid vult, et secundam, et quartam feriam redimere potest pretio jam supradicto, sextam feriam omnimodis observet in pane et aqua, et nequaquam redimat. His expletis, sacram communionem accipiat.

Burchards Decret. VI:1—4; MIGNE aa lat. 140 s. 763—765. Jfr Regino aa 132 s. 287—288.

Regino från Prüm dog c:a 915 såsom abbot i Maximilianklostret vid Trier. Åren 892—899 hade han varit abbot i Prüm. I den honom tillskrivna boken De disciplina, utgiven 1659 av I. Hildebrand (Helmstädt), säger denne i företalet, att Regino varit "vir sui seculi facile doctissimus et piissimus", och han tillägger, att lejonet lätt kändes på klon. — Regino ålägger prästerna skaffa sig Poenitentiale Romanum, d. v. s. av Theodor o. a. gjorda samlingar av botföreskrifter. I inledningen till De ecclesiasticis disciplinis et religione christiana, Collectus skriver Regino nämligen § 95: Si habeat Poenitentiale Romanum, vel a Theodoro episcopo aut a venerabile presbytero Beda editum; ut secundum quod ibi scriptum est interroget confitentem, aut confesso modum poenitentiae imponat. *Migne* Patr. lat. 132 s. 191. — Flera av de böcker, han i övrigt ålägger prästerna att skaffa sig och följa, anbefallas sedan mestadels vid lutherska visitationer; så skedde även i Rudbeckii stift, där — enligt tyska

mönster — visitorer krävde förteckningar över varje tempels bokförråd. F III VDA. Jfr föreskrift i 1619 års kyrkoordningsförelägg s. 357—361, inlänad från Nedersachsens KO 1585; *Sehling* KO V s. 402, 423—424, 427—428.

Bil. 17. Till s. 281 (jfr Bil. 28, 48).

Kort parallellstadga till 1551 års botagenda.

Nedan avtryckta statuter rörande barnförkövare företer vissa äldre drag än 1551 års stadga (t. ex. det eventuella kravet å nio veckors bot, vilket 1551 säges vara ett övertunnet stadium; 1561 års Augment minskar antalet till tre.) Dels anspråket att även mannen skall stå framför kyrkdörren, dels det mindre antalet fastedagar, dels den ökade fordran vid examen att penitenten skall lära ej blott det vanliga pensum (de tre första huvudstyckena) utan även döpelseorden och kunna »förstå», skulle möjligen kunna tyda på att urkunden formulerats efter 1551; — detta sagt trots kännedom om att Luther krävde redan t. ex. 1526 och 1529 (Deutsche Messe; lilla katekesen) att menigheten borde förstå, dvs. kunna med egna ord besvara frågor rörande kristendomens huvudstycken. I varje fall var »förstå» ett jämförelsevis okänt begrepp i svensk folkundervisning ända till 1650-talet, dvs. tills man lärt sig lilla katekesen. Härom jfr Årsböcker 10 s. 32 o. f. [Kopian har av teol. kand. Sven Kjällerström och undertecknad var för sig anträffats i RA och återges här ur avskriftssamlingen 23 enligt avskrift av den förre.]

Huru handlas skall medt them som bliffua [anklagade] för barnsdödh.

Först hålles them theras sack före, ath the för gudi äre dråpare, och falla på knä och bekenna sig och söokia nådh och wenskap, och säija them absolutionem til, ther näst sätthia them vthan kyrckio 9 eller sex wiikor, i samma wiikor skole the bådhen til kyrckio gåå huar sundag eller helgedag och ståå vthi vacknhuset. Ithem the skola fasta alla the wekorna, med 2 dagar i wekonne, wid watn och brödh, then ene dagen bliffuer på huilken skadan skiedde, huar dagh skole the läsa Fader wår Tron budorden och lära döpelse orden. Och när fulständit är, tagas the i kyrckio, och höras them oppenbart, huru the förstå sin Catechismum, och om the hafua sin godh ämpne, skole the taga et fattigt almosebarn, och opfostra thz igen, i then staden för siit barn, på någon tiid ett år 2 eller 3 och hålla sig iffrå gestebudh, kiiff och affuundh.

Bil. 18. Till sid. 251 not 2. (Jfr Bil. 20: om straffinsignierna)

Honorius Gemma animæ, De antiquo ritu Miss.

Annus quatuor temporibus, scilicet *vere, æstate, autumnno, hieme* voluitur, & per trecentos quinquaginta sex dies completur. Sicut

ergo ab alijs rebus, ita à diebus decimas damus, dum quadraginta dies ieiunamus. vt quicquid quatuor temporibus contra decem præcepta Dei egimus, his quatuor denis diebus corrigamus. Est & aliud: homo subsistit ex quatuor elementis. Lex autem in decem præceptis, quia ergo quatuor qualitatibus Dei præcepta præteriimus; per quater denos dies abstinendo Dominum placamus.

Quatuor dies ante quadragesimam videntur pro Dominicis diebus instituti, sed non est ita. Per quatuor enim dies, quatuor Euangelia, per quadraginta sequentes, decem præcepta intelliguntur. quia ex euangelio & ex lege est assumpta auctoritas quadragesimæ. Ideo quatuor & quadraginta dies dicati sunt abstinentiæ. Sed quæritur, cur Dominicæ dies ad quadragesimam pertineant, & cur non ieiunentur, quod non sine magna ratione fieri à nullo sapientium dubitatur. [I not till näst sista ordet står följande i marginalen: Estque ita in Concilijis definitum.] —

Quadragesimam ideo ieiunamus, quia decimam Creatori nostro de diebus nostris reddimus. Sed quia hoc cum corpore agimus, ideo pro satisfactione duodecim dies pro duodecim mensibus abstinentia nos affligimus, quos dies ideo quatuor temporibus ternis diebus ieiunamus, quia eadem quatuor tempora ternis mensibus ascribimus. Quatuor quoque temporibus qualitates elementorum, scilicet Calidum, frigidum, siccum, humidum inesse scimus, ex quibus delectamenta mundi contrahimus: Et vt hoc superemus quatuor temporibus Deo sacrificium afflictionis exhibemus. Est & alia causa: In vere semina mittimus: in æstate semina metimus. In Autumno vinum & oleum colligimus, itemque semina spargimus: In hieme hortis & ædificijs insistimus. Et vt hæc nostris conseruentur vsibus, id circo ijsdem temporibus nos Deo ieiunij subdimus. Hæc quatuor tempora Christi & sancti Ioannis Baptistæ conceptione & natiuitate insigniuntur, quia Christus in vere, & Ioannes in autumnno conceptus, Christus in hieme Ioannes in æstate natus scribitur. Vbi autem nos tres dies obseruamus, ibi religiosos quadragesimam agere non ignoramus. Sicut enim tota Ecclesia in vere ante Pascha Quadragesimam ieiunat, ita pleraque multitudo in æstate ante festum sancti Ioannis Baptistæ, similiter in autumnno ante memoriam sancti Michaelis, item que in hieme ante Natiuitatem Domini Quadragesimam obseruat.

Liber III Cap. XLIX, CLI: i Magna Bibliotheca-editionen s. 1068; 1081.

Om fastandet yttrar Honorius följande (aa Cap. CL): De ieiunio Quatuor temporum de Lege est acceptu. Ideo autem quatuor temporibus obseruantur, quia quatuor tempora anni, scilicet ver, æstas, autumnus, hiems numerantur. Ideo autem in vnoquoque tres dies, qui coniuncti duodecim fiunt, quia duodecim menses in vno anno sunt. Vt ergo homo, qui ex quatuor elementis constat, Deo reconcilietur, qui in tribus personis colitur, ideo quatuor temporibus ternos dies abstinere præcipitur.

Bil. 19. Till sid. 256 not 2; 271—272; 289—291; 316.

Om långvarig utestängning i ärkestiftet.

U D P 1596 20/10 § 1. Kom en quinna ifrån Östuna sockn, widh namn Karin som haffwer förseet sigh med *Ilian* j Hammarby, och effter öffwerheeten inthet ytermera straff them på leggias will, effter the inthet haffwa något at b[etala] med, och nw j 2½ årh ståt wthan församlingen, så bleff henne på[agt] samma straff som *Ilian* j Hammarby *vide supra*, 13 Octobris, på nestkommandhe sundagh skall hon slita rijs för Kiörkiödören här j Vpsala then andra j Lagga och sedan j Danmarck; Sädan skall hon komma hijt till penitentiarium, och få Absolution och bliffwa een Christen menniskia.

UDP 1644 23/3. »En Skreddare j Ängermanneland, b^{dt} Pädher Stighson [Mæchus], hafwer belegradt H. Annas dotter j Strinde, vthj Botha Geld, afflat Barn, och henne Troloffvad, Och begärer nu henne vndslippa. — Så aldenstund han fick den *Sententien in Visitatione*, att han är hennes man, och hon hans Hustru, så kan man intet *admittera Divortium*; Doch emedan han hafwer waridt stengd ifrån Gudz Församblingz Gemeenskap j fem Åhr, hwilket är en farlig ting, och till Echtskapsens fullbordan, står han ingalunda till at öffwertala, Skrefz fördenskuld till *Præpositum M. Nicolaum* j Nordingrå, att effter som man intet kan tagha på sit Samwet att skillja them åth, medh mindre bådhe Modren och Dottren sielfwa giffwa sigh till fridz, Att han dereffter grannerligen wille ransaka och ehrfhara, och der så wore, skall Skräddaren Qwinnan som han vitieradt haffwer, som och Modren medh föråringar och annadt aldeles Contentera och så wäll förljka, att dhe den Saken aldrih wijdare qwillja och effterkandra. Ther om Skrifftligh Relation medh allraförsta förwäntes».

Upps. Univ. Bibl. N. 1900 sid. 209; avskrift [Om denna avskriftssamling och dess ägare jfr E. Linderholm i Kyrkohist. årsskrift 1911 s. 21.]

Saligh Paulini breeff lydhandes om Pär Stiekson.

Jagh kan idher här medh icke låtha oförmält att Pädher Stigssons Skräddares Skriffuelse är migh inhändhigat, hwar wthinan han högheligen beklagar öffuer sitt Samwethe, thet han medh sin syndh haffuer vpwächt, och nu in på 6 åhret warit stängd ifrån Gudhz församblinghz gämenkap och Gudhz ordhz hörande. Och begärer nu medh stoor flijt bliffua qvitt then qwinnan som han violerat och troo loffuat haffuer, här om är nu Sentens denne, att han antingen stäär widh kyrckiomuren eller i Wåpnehuuseth eller och baackeffterst i kyrckian och hörer Gudz ord emädhan ingen bliffuer bättre ther aff, att han warder der ifrån stängdt: Men till att skillia them åth, kan man inthet, derföre the haffua afflat barn till hoopa och äre lagligen trooloffuade såssom kyrekiordningen förmäler och admittera honom till privilegia Ecclesiæ och herrans Höghwårdhige Nattward kan heller inthet skee, för än han fullbordhar Echtskapet, och är aldeles wäll förljckt bådhe medh een och annan, effter som sententia föll in visitatione Solefftå, han är hennes Man och hon är hans Hustru. Ingen annan Man får hon och ingen annan Hustru får han så länge the bådhe leffua. Thetta haff han sigh rätta effter. Befallandes edher här medh Gudh till myckin wällferdh wenligen aff Vpsala den 6 Junij Anno 1644.

Li. Paulinus Gothus.

Bil. 20. Till sid. 236 not 2; 295 not 1; 296 not 1.

Drag ur straffinsigniernas (inklusive syndaregraderingens) historia.

Genom att *hålla riset i handen* skulle syndaren tydligtvis förklara sig förtjänt av kroppsliga straffarter och liksom erbjuda riset åt de »föregade» medlemmarna av Kristi rätta församling, att de därmed skulle kunna och böra slå den nakna kroppen ¹⁾.

¹⁾ Jfr klagovisornas förf. (3:30), att det är gott att räcka kinden fram åt den som slår en samt att låta mätta sig med smålek. — Jfr Ps. 89:33 samt Ordsp. och Jesu Syraks bok; så ock här förra bandet, kap. 10 om ris. Vid intagningsakten och i vapenhuset höll man ej sällan en stav

— Genom akten i vapenhuset borde syndaren förklara sig ångerfull, önska förlika sig med församlingen och underkasta sig dess rättsordning för att senare få bli införlivad på nytt med Herrens trogna. Riset var alltså ett bevis på ödmjukhet och skuldmedvetande och hölls fram av syndaren själv, ungefär som skolelever då och under århundraden senare måste stå och hålla riset såsom skamstraff.

Att penitenten — eller prästen — borde hålla ris i handen, föreskrives bland annat i klostren samt i gammalbrittiska och frisiska botstatuter¹). I Seligenstadts Sendrecht — en institution

i st. f. ett ris. Tydligtvis är den först en kyrkans symbol och kan ibland genom kontamination i tidernas längd övertagas av syndaren. Ursprung eller motsvarighet funns, såsom vanligt, i bibeln. Där hade Herren sagt genom David, att han skulle valla eller betvinga med en järnstav (Ps. 2:9), och genom Sakaria (11:7): Såsom herde tog jag "två stavar. Den ena kallade jag mildhet, den andra enighet" (i tidigare upplagor översatt med lust och ve). Och David yttrar att herdens käpp och stav tröstade honom (Ps. 23:4) — ett uttalande som sedan citeras t. ex. i Clemens Alexandrini Pædagogos (bok I; *Migne* Patrol, gr. 8 s. 323). Staven blir påvlig krumstav och avsedd både till att locka, leda och straffa (jfr dennas tredelning). — Under 1100-talets förra hälft skrev den mycket läste franske kardinalen Lucidarius-författaren Honorius från Autun, att biskopen borde med sin herde- eller krumstavs (kräklans) övre ände draga fåren till sig, med staven föra (valla, styra) dem, med nedre änden (järnpinggen) driva på [= slå] dem. Uttalanden i hans Gemma animæ De antiquo Rito Miss. (Magna Bibl. 12) ge intressanta inblickar i kyrkans åskådning. I Caput CCXVIII s. 1047 avtryckes här om tvenne sidor. — T. ex. i en åldrig kyrka i Bretagne sågs ännu år 1926 och ses säkerligen ännu på en biskops grav en så tredelad kräkla, vars nedre spets körts in i vilddjurets gap. Staven var närmast en domares symbol och riset en bestraffares — om än riset ofta frambars av den, som skulle straffas. *Kober* Kirchenbann s. 196, 554—556. Jfr *Galli* Kirchenstrafe s. 113. Under gisslartågen rörde gisslarnas "mästare" vid penitenterna med ett spö, hjudande dem "stå upp genom sitt rena martyriums ära". I Indien och Ryssland användes stavar till att straffa med. Jfr *Reichmann* Ein Jahrtausend I. s. 274, 281, 282; III s. 266, jfr 268, 301. Enligt Sachsens kyrkolag 1580 kunde syndaren ställas några söndagar utanför kyrkan med en vit stav (i handen). *Sehling* KO I s. 432 sp. 1. Vid svenska och troligen även utländska läroverks introduktionsfester (t. ex. å Gregoriusdagen) slog en vitklädd "probst" de nykomna eleverna med en hammare sakta på huvudet "säjande några honom föreskrefna ord". *Hall* Valda aktstycken s. 163. Jfr *Kober* aa s. 558.

¹) *Wasserschleiben* Bussordnungen s. 116 § 35: Inermis existat nisi virgam in manu. Jfr Hermas Herden åttonde liknelsen: *Migne* Patrologiæ græce 2 s. 977 o. f.

som senare får en motsvarighet hos oss i Georg Normans och Angermanni halft sekulariserade straffkommissioner — hade stadsgats år 1390, att en äktenskapsbrytare borde tre söndagar före högmässan gå barfota runt om kyrkan, klädd i botdräkt av ylle, samt bära vigvatten och ris. Sedan skulle han ligga framför kyrkdörren och låta allmänheten trampa över honom samt, om den så ville, slå honom med riset. Enligt samma källa borde sådant gående vara en obligatorisk botgöring för den, som haft orätt av dem som grälat i kyrkan eller på kyrkogården och som sålunda oskärat helgedomen¹). I en vid 1500-talets början gjord avskrift av botstadgar i Strängnäs stift angives, att den avlösande prästmannen först skulle lägga ett ris på den ångerfulle och sedan under återintagningen borttaga det och i stället lägga sin hand på hans huvud. Penitenten hade dittills stått under aga; nu blev han i stället föremål för prästens välsignande handpåläggning. I både tysk och svensk kyrka i katolsk och luthersk tid fingo många bland de större syndarna hålla riset (med eller utan att ha axlarna nakna), medan de stodo i vapenhuset eller ock vid en återintagningsakt eller vid båda tillfällena.

Riset och de *nakna axlarna* voro en kyrklig motsvarighet till de medeltida och länge därefter kvarlevande, av världslig jurisdiktion ådömda gatloppen och kåkstrykningarna, vid vilka »offren» voro åtminstone halvnakna²). Ris-, nakenhets- och skamstraffen samt tillfällena att ådagalägga sin lydnadsvillighet hade man sålunda sammanlänkat till ett enda »botemedel»³).

¹) *Jacob Grimm* Alterthümer sid. 715. Om Sendrechte, jfr *J. F. von Schulle* Lehrbuch der deutschen Reichs- und Rechtsgeschichte s. 337.

²) Motsvarigheter till avbönen och rishållandet funnos i än mer avskräckande former och utsträckning inom den världsliga "rättvisan". Jfr *Mathiessen* De kagstrøgne s. 121 om att utställas på tjuvstenen; s. 66—72: Med rep om halsen (jfr "halsjärn") fördes otuktiga kvinnor genom gatorna och utför stadsporten (jfr klockarens resp. biskopens värv vid bannlysningsakten). Dylika kvinnor buro stundom i Sachsen en knippe halm (jfr rishållandet). I Frankrike fördes de på en åsna och hade mitra eller halmhatt på huvudet. Många följdes av musik och fingo bära en tung sten om halsen. (M. säger, att denna seds mörka symbolik för länge sedan var glömd. Näppeligen. Den går naturligtvis tillbaka på Jesu ord rörande kvarnstenen om förförarens hals). Ännu år 1629 fördes tre till midjan avklädda skökor genom Köbenhavns gator, ledsagade av en bödel med ett ris i handen. Emellanåt slog han dem. — Bil. 17. *Gummerus* aa s. XXXV.

³) Se kap. om återföreningsakterna. Vad man fick "betala" för att slippa blotta axlarna, ha spö i handen etc. etc. jfr här förra bandet s. 204—205 not 2.

Ursprunget till att axlarna skulle vara nakna, ligger tydligtvis i den bibliska seden eller förpliktelsen för botgörare att vara klädd i säck (och aska) liksom även i slavens torftiga klädnad. T. ex. å Mainz kyrkomöte år 1310¹⁾ beslöts, att den som förföljt en biskop — alltså gjort sig skyldig till ett speciellt grovt brott, skulle varje helg- och söndag stå nästan naken och med ris i händerna i hemsocknens och grannkyrkorna samt därvid offentligen piskas. Det är tydligtvis även axlarnas eller överkroppens nakenhet, som åsyftas, då vår kyrkoordning 1571 (s. 73) — sällsynt nog — föreskriver, att vissa syndare skulle stå nakna (och »järnslagna») framför kyrkdörren. Åtminstone enligt vår nämnda kyrkolag skulle de personer behandlas så, vilka gjort sig skyldiga till onaturlig synd; det betecknas där såsom en stor nesa för sådana grova syndare²⁾ (de där dock den tiden i stället mestadels fingo sona brottet med sitt eget liv). Paulinus stryker bort hela detta uttalande ur det s. k. 1608 års kyrkoordningsförslag, men man låter det stå kvar 1619. Det dåtilldags skönjbart skärpta nitet kom till synes ej minst på det under Rudbeckii hovpredikantstid hållna kyrkliga mötet i Örebro 1617, enligt vilket visserligen de som gjort sig skyldiga till de allra svåraste brotten (föräldramord, tidelag osv.) skulle slås med ris, men de som begått övriga döds- eller »huvudsynder» (alltså mandräpare, horkarlar, trollpackor, signerskor, »svartkonstnärer», tjuvar och alla de som dem besökte) borde³⁾ blotta sig och hålla ett ris i handen, när de första gången »togo skrift». Denna paragraf låter Rudbeckius sedan inflyta i sina kyrkostadgar (V:13), och han tillämpar den ovanligt ofta. Ett stort antal exempel därpå äro här avtryckta i noter å olika kapitel⁴⁾. Så bestämde även hans

¹⁾ *Mansi Coll. conc.* 25 s. 344: *Injungendum deinde per omnes illius loci ecclesias principales vicinorumque locorum diebus dominicis & solemnibus incedant nudi coram populo, femoralia tantum habentes, & virgas seu ferulas ferentes in manibus, cum quibus per eandem ecclesiam publice fustientur.* — Sedan skulle de undergå ett års bot i Rom.

²⁾ Detta straff är i viss mån en motsvarighet till att medeltidskyrkan låtit en sådan syndare kunna få absolution blott i Rom. Jfr botstatuter senast c:a 1400: *Gummerus* Busswesen s. XXIX. Efter hand hade man ock kunnat få sona den inför något påvens speciella sändebud.

³⁾ Om de blivit till livet benådade av världslig rätt.

⁴⁾ Ur VDP må anföras ett exempel härå; på samma gång visar det en ovanligt lång bottid. 1625^{27/7} § I: *Jngewall Jonson* i Frösswij i Kolbecks soken haffuer bedrifuit hoor medh een knechte enckia ibidem *Karin Ragwaldsdotter*, är absolutus in foro politico och förskoot till lifvuet, hadhe ther på *M. Johannis Doberi* breff Sentent: Han skall stå hema i vapenhuset huar söndagh till Mormessa [6 veckor] och sedhan komma hijt igen medh

vän ärkebiskap Kenicius att barnamörderskor och frillor skulle stå [framför kyrkdörren] med bara axlar och med ris i handen¹⁾. Även den följande ärkebiskopen, Paulinus, låter enstaka syndare hålla ris i händerna i vapenhuset, ehuru han under sin biskopstid i Strängnäs aldrig eller ytterst sällan ansett sig behöva tillgripa denna skärpning i botgöringen²⁾. Men annorstädes, under »svagare» kyrkofurstar, nämnes sådant sällan.

Ur Honorius Augustodunensis: *Gemma animæ De antiquo Ritu Miss.* (Magna Bibl. 12) I. Capvt CC XVIII s. 1047.

In Euangelio quoque Dominus Apostolis præcepit, vt in prædicatione nihil præter virgam tollerent. Et quia Episcopi pastores gregis Dominici sunt, vt Moyses & Apostoli fuerunt, ideo baculum in custodia præferunt. Per baculum, quo infirmi sustentantur, auctoritas doctrinæ designatur. Per virgam, qua improbi emundantur, potestas regiminis figuratur. Baculum ergo Pontifices portant, vt infirmos in fide per doctrinam erigant. Virgam baiulant, vt per potestatem inquietos corrigant; que virga vel baculus est recuruus, vt aberrantes à grege docendo ad poenitentiam trahat; in extremo est acutus, vt rebelles excommunicando retrudat, hæreticos velut lupos ab ouili Christi potestatiuè exterreat. [Jfr även kap. 57 och 219. I marginalen bredvid första och andra raderna härovan hänvisas till Marci 6, Lukas 9.]

pastoris testimonio. — 1625^{14/9} § II: *Jngewall* i Frösswij i Kolbeck soken en hoorkarl; de quo supra 27 Julij. skall här intaghas medh rijss och bara axl, och gifua sex daler. Anders i Tumbo quarn är godh för honom.

¹⁾ K. 23 s. 25, 28: Om horkarlar och hoorkonor att stå blått nedhan axla widh kyrkiodören en gångh och haffwa rijss i handhen ähr wäl tillbörligit, medhan the allenast bliffwa straffadhe medh penningar.

Om dhe som i lifvuet förgiöra barn konan stå medh bara axlar, rijss i handen och efter 6 veckor intaghas.

²⁾ UDP 1638^{21/11} § 1. Framkommo twenne Personer ifrån Wassunda Sochn, en karl och en hustru, thee ther vthaff dryckenskap hadhe per vomitum oskäradt kyrckian, sampt en Bonde som hade gifwidt them dricka.

Resolutio. Så oansedt, the både neekade sigh hafua kastadt up uthaff dryckenskap, vthan vthaff Siukdom och swagheet, befunnes the dok likwäl vara brottzlige. Bleff förthen skuld them bådom, såsom och honom, som gaf them dricka, vppålagdt, att the skola stå för kyrckedören alla Tjdhgärdz dagar uthj en heel Månadt igenom, hafuandes Rijss i händerna, och sedan hwarteera gifua 10 dhr till domkyrckian, och thessförathan någott till Sochnkyrckian.

Lib. I Capvt CCXIX: Hic baculus ex osse & ligno efficitur, crystallina vel deaurata sphaerula coniunguntur, in supremo capite insignitur, in extremo ferro acuitur. Per baculum, vt dictum est, auctoritas doctrinae accipitur, qua grex Dominicus à pastore reficitur; & ad pasqua vitæ compellitur. Per durum os, duritia legis; per lignum mansuetudo Euangelij insinuat, per gemmarum sphaerulæ, diuinitas Christi. Per supremum caput, regnum caelorum, per extremum ferrum vltimum iudicium denotatur. Ex osse ergo baculus inciditur, dum ex dura lege duritia peccantium reprimitur. Et ligno tornatur, dum ex ligno vitæ Christo doctrina formatur, & populus in virtutibus roboratur. Os ligno per gemmam connectitur, quia vetus Lex nouæ per Christi diuinitatem contextitur.

Till straffinsignier kan i viss mån räknas även den gradering, som skönjes någon enstaka gång.

I de kanoniska stadierna hade ju en viss värdesättning och gradering ägt rum, i det att syndaren först placerats längst bort [dvs. utanför templet] och sedan allt närmare altaret. I *Migne Patrol. lat.* 16 s. 510 ger Ambrosius en märklig förklaring till Jesu fråga rörande Lasarus: Var haven I lagt honom? Dennes uppväckande skulle utgöra en bild av penitentens återförsoning, varför frågan innebure följande: »I vilket läge, i vilket botstadium befinner han sig? Jag vill se, om han redan dött bort från synden». *Fr. Frank* Bussdisciplin s. 626 antager, att de som stått längsta tiden utestängda och väl även mest renats från synden, voro placerade närmare kyrkans inre dörr, alldeles som penitenterna för varje nytt botstadium kommo närmare de trognas sittplatser. S. 296 berört är ett fall, som ger ett sällsynt men mycket upplysande exempel på en viss gradering i Rudbeckii stift. Atta kvinnor fingo i vapenhuset placeras allt efter graden hos deras synd: först står en hustru, som bedrivit enkelt hor, därefter en ogift, som hade sex barn, sedan en, som fått fyra barn med olika män, därpå tre sådana som hade tre barn vardera, sist två som fått vardera två barn. Alla som ägde mer än två barn, skulle slita ris. En från Västerås, som ägt två oäkta barn, skulle stå tillsammans med de två förra men nederst, ha bara axlar och hålla ris i handen samt erlægga 6 marker. — Vid ett sådant graderingssätt har man törhända betjänat sig av ett sådant slags skampallar, som nu bevaras t. ex. i Åbo slottsmuseum och som ha två à tre sittbräden placerade snett ovanför varandra. Jfr t. ex. VDP 1625 30/4; 1631 7/5; 1634 22/1.

Ett annat slags klassifikation antydes i Emporagrii och 1682 års kyrkoordningsförslag (s. 99, resp. 52): Sådana plikterum måste »flere förordnas efter som synden är till, så att itt annat är för

them, som hoor och bojerij bedrifwit hafwa, annat för tiwfwär, och annat för the flere syndare. Är ock tienligit, att mäns och qwinnos personer hvar sitt serdeles [pliktorum] hafwa». Avtryckt här enligt det förra förslaget. Det senare talar ej om tjuvar. — 1688 besluter Uppsala domkapitel (§ 17) att ammor, som av värdslöshet låtit barn kvävas skulle stå på pliktballen i vapenhuset två söndagar. I bakersta bänken i kyrkan borde de stå, som av våda förkvävt barn. Och övriga delinkventer borde stå innanför kyrkdörren (bl. a. för att aperi med vederlikar måtte förekommas). Sv. synodalakter I s. 166.

Det torde vara i motsvarighet till denna gradering, som läroverkseleverna vid penalismen tillåto de yngre att gå blott på vissa bräder eller i övrigt uppehålla sig blott å vissa platser inom skolans hank och stör; bland annat fingo de (på ledighets-tid) ej närma sig katedern (jfr syndarnas successiva framträdande till altaret). Årsböcker 26 förordet. Jfr depositionen i yrkena (med ris): *Reichmann* Ein Jahrtausend I s. 203 o. f.

Medan de utstötta stodo vid dörren eller sutto i sista bänken samlade såsom djur i flock, föreligger en värdesättande gruppering av de rätta församlingsmedlemmarna inbördes i bänkfördelningen i kyrkorna. Männerna placerades till höger, kvinnorna till vänster; de förras vikt och värde betonades härav, enär högra sidan var förnämre. Grupperingen efter kön motiverades väl tidigt därav att kyrkobesökarna skulle kyssa varandra vid offertoriet — enligt Pauli ord: Hälsen varandra med en helig kyss! Också torde därifrån stamma det allmänna kyssandet på påskmorgonen ävensom för övrigt mycket ofta i det grekiskt-ortodoxa Ryssland. Jfr *Binterim* Denkwürd. 4:3 s. 365.

Bil. 21. Till sid. 260 not 2.

Långa utestängningstider i Rudbeckii och Åbo stift.

Det första av de nedan anförda fallen avser tydligtvis enkelt hor (dvs. könsförbindelse mellan en gift och en ogift). VDP 1624 14/1. I. Maisa Jngelsdotter i Fällensbroo haffuer engång bedrifuit hoor, och två gånger bojerij, bleff i sommars excommunicata, kom nu hijt och begäradhe recipi in Ecclesiam Sententia Hon skall antingen stå ett år huar predikedagh i wäpnhuset, och intaghas medh rijss och bara axl allenast, eller stå allenast till påska, och slijta rijss. — 1625 4/9 X. Mattz larsons hustru i Hiortnäs i Lexand hafuer om en söndagh vnder predikan begynt till att träta medh een annor quinna om ett stolerum, huilko samma rum tillhörde, och hadhe ther sutit i 32 år. men någhre

af soknenes förmän haffue vthan kyrkeheerdens och the andre för-
 männens wetenskap och samtyckio tilldömdt förb d Mattz larsons
 hustru samma träterum. När nu förb d Mattz larsons hustru sågh
 sigh intet kunna vinna och komma then andra vndan sigh. gick
 hon uthur stolen och slogh then andra på munnen medh affuogha
 handen. När hennes mann sågh att hustrun gick uthur bäncken
 gick han åstadh och fick then andre hustrun i håret, så att hon
 motte hålla sigh fast widh bäncken. Sentent. The två hustrur
 och Mattz larson skole stå i våpnhuset hwar söndagh till Juul.
 och thessförinnan skall saken kundgöras politicis, att the må then
 tilbörlihan straffa. Göra the thett medh alffuar skola Mattz Lar-
 son och hanss hustru slippa från Rijseplicht sui minus skola the
 slijta rijss. men ehuru thet warder skola the bådhe först komma
 hijt igen. The skola ock giffua 16 eller 20 daler till domkyrkian
 och soknekyrkian. Mattz larsons hustru skall ock aldeles wara sagd
 ifrån then bäncken hon haffuer trätat om.

The sex eller otta perssoner som vthan pastoris och the 24.
 wetenskap och samtyckia haffua dömdt Mattz larsons hustru till
 förbd rum, skola hwar böta en daler.

Ex. på längre bottid än den i Rudbeckii stift vanligaste ger
 följande fall från Åland. Finska kyrkoh. samfundets handlingar VI.

En kyrkoherde i Finneby i Ålands prosteri dömde år 1640
 en kvinna för obevisad barnförkvävning stå jämte sin man, som
 vid olycksfallet ej var hemma, till 7 söndagar framför kyrk-
 dörren. Finska kyrkohist. samf. handl. VI s. 26—27. Prosten Mure-
 nius insåg hennes oskuld och dömde henne att efter sagda doms
 exekverande ligga på knä i sin bänk under hela gudstjänsten på-
 följande söndag — alltså törhända en reminiscens från tredje
 kanoniska stadiet. — Något senare (s. 108) dömde prosten en kvinna
 att stå kyrkoplikt en och mannen fyra söndagar för att deras
 barn var odöpt, då det dog vid åtta dagars ålder. Och 1664 stod
 en »kona» »fyra kyrkiodaghar på loco peccatorum». 1664 dömde
 ålandsprosten ett annat par att »stå achter i kyrkian 6 wekor,
 och när dett talas af predickstolen om theras förseendhe, schola
 the ställa sigh huar för sin benck på knä (s. 532, 533). Mannen
 slapp dock med tre veckor, enär han hade förbjudit hustrun ha

barnet bredvid sig i sängen. Han dömdes alltså närmast för att
 han ej var »herre i sitt hus». Jfr Kungl. påbud 27/2 1827.

Bil. 22. Till sid. 262 not 2; 326.

Om menighets, statsmäns och juristers motstånd.

Jfr Guthraei liktal över Rudbeckius. — I flera länder
 och stift kunde åtskilliga personer ej förmås att stå i vapen-
 huset eller taga plats på skampallen; några togo hellre sitt
 liv eller rymde. Det är ej minst den utomordentliga frekven-
 sen av dessa offentliga framlägganden — schavotteringar
 inför allmänheten — som förlänar kyrkans stränga disciplin
 en karaktär, som är så för vår tid främmande och från-
 stötande. Den tedde sig sådan till stor del även för den
 tidens människor. T. ex. vid prästmöten 1562 och 1678
 samt i Rudbeckii stift klagas över menighetens ringaktning
 för och ovilja mot »kyrkoplikten». Här förra bandet s.
 64—66, 190. (Jfr Finska kyrkoh. samf. handl. VI 1682 s.
 27 § 25: en kvinna på Åland ville dränka sig.) Och fran-
 ske legationssekreteraren Ogier skriver, att han vid Lin-
 köpings domkyrka sett ett bedrövt exempel på den sven-
 ska kyrkotukten (1634; *Caroli Ogerii Ephemerides* s. 133).
 En tydligen mycket olycklig flicka, som syndat mot kysk-
 hetsbudet, hade anbragts på en pall vid ingången till kyrkan,
 synlig för allas blickar. Hon fick ligga där från morgonen
 ända till middagstiden. — En sådan avoghet tvang dels
 prästerskapet att önska tillbaka den gamla goda tiden, vars
 kyrkodisciplin de trodde ha varit allmän och sträng, dels
 menighet och statsmän att önska botgöringsperioderna
 ytterligare minskade i avseende å längd och stränghet.

Huru föga den strängare kyrkodisciplinen ägde sam-
 klang med vad som rörde sig i utomprästerliga kretsar,
 visas bland annat av den tillbakagång och det förakt, som
 viktiga delar av kyrkotukten och ej minst bötesinstitutet
 voro utsatta för. Och dessa hade ännu svårare att återupp-
 blomstra och tillväxa i andra stift än Rudbeckii. Gent
 emot Rudbeckius betonade Oxenstierna, att de lutherska bi-
 skoparna stiftade lagar över bröllop, barnsöl, begravingar
 etc. och ålade böter, där dock makten att skriva sådana
 stadgar stode hos magistratum politicum. Svenska riksrå-
 dets protokoll VI (1636) s. 420. Det var till denne Oxen-
 stierna, ärkebiskop Kenicius yttrat att det vore för ett
 bättre vidmakthållande av kyrkotukten förmånligt om 1619
 års kyrkoordningsförslag bleve underskrivet av konungen!
 — Hur mycket man än kan med ogillande se på kyrkans

bötesbestraffningar o. a. timliga botövningar (lydnadsplikt), är *Geijers* ståndpunkt (Saml. skr. 3 s. 95) alltför oförstående. Och den går i viktiga delar på sidan om det väsentliga. Jfr även *Gullstrand* Sockensjälvstyrelsens historia s. 49, 103.

Det var ej få, som gjorde sig skada av fruktan för de hotande skamstraffen, pryglarna och förvisningarna. (Jfr förra bandet s. 65—66). Detta illustrerar kyrkans ofta upprepade tal om att kyrkotuktens undergående var frivillig från syndarnas sida. Jfr här s. 217 not 2; 232 not 5.

Bil. 23—27.

Åhörande under uteslutningstid.

Bil. 23, 24. Till sid. 266 not 1; 273 bl. a. not 3; 287 not 1.

Åhörande under uteslutningstid i Rudbeckii stift.

VDP 1629 24/7; 1637 12/2 § I A17 (locum poenitentiae). Jfr VDP 1624: »Acta synodalia Hedemoris jn Febr. —13. Hans Ersson och hustru Abblun i Knifuabygden, oc theras dotter kommo fram, wore in suspicione atte hafua alla warit om råd, att barnet som dotteren födde skulle mördad bliwa, ty moderen war tillstädes när thet föddes, oc faderen begrof thet. Sentia. Af gunst tillåtes henne stå i en bänk wid dören, vnder predikan allenast, till thet the gå lagh».

1643 8/2 § 3 A18: Malin Clementz dotter från Ramsbergh berycktat för sin förra Mans broder Lars Larsson, ähr för tinget ransakat, och finnes brossligh. men hon nekar aldeles, begiärer komma till rätta. R. Effterlåtes henne, medan saaken något blindh är, och doom sedelen är icke lefuereret, stå i någon bänk baak i kyrkian till att höra gudhz ordh, till dess beskeedh kommer från Hoffrätten.

VDP 1632 15/9 A16. Brijta Söfringz dotter Jfrå Orsa Hoor-koona med Joen Larsson i Åbergha ibidem. *Sententia.* 1) Stå i wapnhwset till Odensdaghenn [ändrat ifrån Lögerdaghenn], låta sig förhöra vthi sijne Catechismi Stycker. 2) Stå i wapnhwset vthi

Berghz Kyrkia till des hon lærer sijne Catechismi Stycker någhot bätter sedhan komma hijt med witnesbördh om sin Lydigheet. [Senare tillskrivet:] 3. Comparuit 27 octobris 1632 och fick samma Swar efther det hon icke ähnnu kan sijne Catechismi stycker. [Senare tillskrivet:] Comparuit 15 Decembris och fick loff till att gå in i Kyrkiann, men blifwer inthet *absoluerat*, förr ähnn hon kann sijne Catechismi stycker. Ovanför tillnamnet är senare skrivet: Suils dotter. — 15/7 skriver den andre kapitelnotarien i A17 om henne följande. »Brijta Siguls dotter i Orsa hafwer giort hoor medh Joonn Larsson i Åberga. Sent: 1. Stå i wapen hwset intill Onsdaghen. 2. ifrå then 19 Septemb. stå heemma i wapenhwset in emoot Michaelis, och sedhan komma hijt medh Sacellani wittnesbörd om sijn bootferdigheet. [Senare tillskrivet:] Comparuit 27. octob.» — I samma bok fortsättes ärendet 15/12: Brijta Sigwardz dotter i Berg, wart effterlåtit gå i Kyrkian och stå baak i Kyrkian i någon stool, men inthz komma till Sacramentet för än fram i fastan in emot påscha, sedhan hoon här warit hafuer, lagt wth sitt böte, och låtit sigh intagha.»

Jfr VDP 1632 25/7 § 3; 28/7 § I A16.

Åhörande trots utestängning. Prosten skyndar på domaren i Paulini ärkestift.

UDP 1639 27/3 § 3. Berättade *M. Emporagrius* wara em khona i Fittia Sochn, som säger sigh wara belägradt vthaff sin hwssbonde Anders Gierleson i Öör i Hielstadh Sochn benembd, hwilken intet will bekänna, khonan hafuer stått vthan kyrekio i 2 åhr, och för Tinget willia the hwarken fella eller döma honom. *Resolutio.* Der på screfz, *Reverendissimo* Præposito vthj Longtora *M. Nicolao Emporagrio*, till, at han skulle först *graviter admonera* domhafuandom; till att *maturera* werket vthj sitt foro, och honom som berychtadt är antingen wärja eller fälla, på thett kyrekiostraff må vthan wijdare och förargelige drögsell, vppå föllia. I medler tijdh skall så wäll khonan som bonden sättias vthu kyrkio: doch så att them icke förtages stå i wapnehwsett och höra Gudz ord. Och effter man förnimmer af kyrekioheerdes wällärde *Dn. Petri* klagan, att bemälte Anders Gerleson *tergiverserar* och intett will lyda sin kyrekioheerdes tillseijelse om Syndring ifrån Församblingen, skall Præpositus *ratione officij* personligen honom

thett före holla, och tillseija heela församlingen, att hon är ther till behielpeligh: Men der, så wäll Församlingen, som han sigh icke i thetta fallet bequemmer, skall *Pastor* effter kyrckioordningens *tenor* göra Messefall.

Bil. 25. Till sid. 273 not 3; sid. 287 not 1; 298 not 5.

Pliktpallen. Locus peccatorum.

SDP 1625 7/12 nämnes »pallen». LDP 1633 22/12: En viss »kränkt» kvinna skulle få gå i kyrkan i den »yttersta stooen» intill giftermål och kyrcktagning. Vid den senare skulle följas samma ritual som i avseende å en ärlig dannekvinna. Ville manspersonen ej äkta henne, skulle hon däremot »sökia sitt ståndh i Wapnhuset, och ståå Skriffit som en annor lööskona, och han der breede widh». Samma dom stadgas ock i Jonas Magni Wexstift (Skara) 1647. Skara stiftstidning 1814 n:o 5 s. 3. UDP 1668 9/12 § 4 (under Lenæi ärkebiskopstid): en giffit man »som belägrat sijn hustrus halvesyster dotter... De skola stå *in loco peccatorum* 4 weckors tijdh.» D:o 1669 22/9 (sedan Lenæus nyss avlidit) vid synoden § 4: *Barneqwaf*. De som qwäfia sina barn, måste fuller stå *in Loco peccatorum* fram på golfwet på en wacker pall /:icke horepalle:/ och gifwa någodt efter sin lägenheet till de fattiga, hwar och icke, står de så myckit längre. — Enligt ärkestiftets prostmöte sept. 1688 § XVII är »Pliktpallen i Wapnhuset» en svårare botgöring än »den sidsta Bäncken i kyrckian». För barnamord borde den förra ådömas dem som genom vårdslöshet, den senare dem som genom olyckshändelse kommit skada på sina små. (Jfr härom Bilaga 20 här på tal om gradering.) — I Äspihults kyrka i Skåne fanns 1696, 1697 bl. a. »I Plichtepall. I gapestäch» (enligt katekismilängder i landsarkivet i Lund). — Om plikt-pallen i Smålands-Burseryd: Smålands beskrifning, Jönköpings län s. 14. Jfr Finska k. s. f. VI s. 265, 369, 389,

Från Strängnäs stift mäles följande. »1677 d. 28 Martii. En bonde i Winträssa drucken, under predijkan, öfriudt swarat prästen, som af predijkestohlen talade? Res. Förargelssen, som i körkian skedt är, måste angijfwat wijd werdzlig rätt, att där behörligen straffas; för sådane otijdige swar hafwa fordom någre stått straff till lijfwet. Nu stelles denna ifrån Herrans nattward

och körkian, dock så, att han under predijkan hafuer låf att stå i nedersta benken, till däss saken civiliter afdömd warder. komme sedan under körkiodomb och straf.» I marginalen står under datum: »Sabbatz brott med swarande Prästen under Predikan.» UUB K29 sjunde lägget från slutet s. 152. Jfr Emporagrii kyrckioordningsförslag s. 110.

Bil. 26, 27. Till sid. 118 och Bil. 8.

Det tyska »uteståndet» och »altarsittandet».

Blott få av Tysklands lutherska statuter tala om stående utanför kyrkdörren. En av de få som göra det, är Sachsens kyrckioordning 1580, som yttrar följande (*Sehling* KO I s. 432 sp. 1.

Wann aber die obrigkeit einen ubeltheter, er sei ein greulicher gotteslesterer, ehebrecher oder todtschleger, so das leben verwirkt, gnad erzeigen würde, und gleichwol umb des grossen ergernis willen von nöten, das es nicht ohn öffentliche straf hingehen, auch ohne rechtschaffene reue und erkenntnis seiner sünde ein solcher ergerlicher mensch zur gemeinschaft der hochwirdigen sacramenten nicht zugelassen werden sol, und die obrigkeit ihme deshalben, andern zum abscheu und exempel, auch eine eusserliche straf auferlegt, das er vor der kirchenthür mit einem weissen stab, oder dergleichen, etliche sontage nach einander stehen müsse, sol dieses nicht für ein kirchenstraf gerechnet, sondern wie es in der warheit ist, für eine weltliche straf der obrigkeit gehalten werden, wie die apologia der augspurgischen confession offenbarlich bezeuget, darmit die kirchendiener nichts zuschaffen, und derhalben auch in der kirchen, da man den leuten nicht leibliche strafen anthut, sondern gottes wort prediget, und die hochwirdigen sacrament austeilet, nicht verrichtet werden sol. Dann der kirchendiener gewalt sich weiter nicht erstreckt, denn wie sie befehlich haben, den unbusfertigen ihre sünden zubehalten, also sind sie auch hinwiderumb schuldig, einen jeden busfertigen sündner, so seine sünde erkennet, auf sein bekentnis zu absolvieren.

Huru främmande de unglutherska och sekulariserade kyrckornas nya ledare ville vara för traditionen och för de gammaltestamentliga »förebilderna», framgår av detta exempel. Det är ej att förvånas över om de sachsiska prästerna ej trodde sina ögon vid läsningen av sin kyrckolag. Att flera (såsom sedan Rudbeckius) måste hotas med avsättning, berodde tydligtvis på sådana o. a. motsättningar i fråga om kyrckotukten, alldeles som kampställ-

ningen inom Sverige mellan kyrka och stat till stor del berodde på meningsskiljaktigheter i avseende å den hårda kyrkotukten och dess förutsättning kyrkopolitiken. Tydligtvis äro de sachsiska prästernas nämnda motstånd ävensom vissa seloters samtida revoltroster i andra länder ett senkommet uppflyttande mot sekulariseringen och har sin delvis ännu kraftfullare och mäktigare motsvarighet hos oss i vad som kan kallas de fullmåliga gammalprotestanternas seghet och obstruktioner. Moderniteten i nämnda lag stod i god saklig överensstämmelse med augsburgska bekännelsen, dennas försvar och de schmalkaldiska artiklarna. I avseende å kyrkopolitik och kyrkotukt bekände sig de tvättäkta ortodoxa sålunda blott med munnen till dessa den lutherska kyrkans grundlagar i förevarande hänseende (jfr här s. 55).

Sanning med modifikation alltigenom är ju — historiskt sett — påståendet, att utestående i grund och botten vore ett världsligt straff, dvs. ådömt av civil domstol, och att prästerna hade föga därmed att skaffa. Uttalandet exemplifierar hur kyrklig bot blir världsligt straff. Det är statsmakten som tvingar till sig allt större och större delar av kyrkans disciplinära makt. Det sker icke med utan mot de »gammaltroendes» vilja; enligt dem och deras tolkning av Mose skulle staten hjälpa när kyrkan icke kunde men den skulle icke taga ifrån kyrkan hennes nedärvda, bibliskt inspirerade privilegier. Det är sålunda delvis i motsättning till vad t. ex. *Hammar* ideligen upprepar och beklagar i sin bok om kyrkotukten (t. ex. s. 47; jfr 53—54): »Vår första lutherska kyrkoordning sökte visserligen göra kyrkotukten till en kyrkans ensak, men öppnade likväl mer än en sidoport för det juridiska straffväsendets inmängande i kyrkans tuktverksamhet.» Även *Gullstrand* yttrar i Sockensjälvstyrelsen s. 49, att »med den alltmer tilltagande förvärldslingen av kyrkotukten även böter började påläggas som straff, så mycket oftare förekommande som under tidernas lopp ständigt nya förseelser utöver 1571 års K. O. lades under kyrkotuktsåtgärder». Bötesstraffen inom kyrkan kommo ju, såsom jag här förut uppvisat, icke till såsom följd av statens inblandning eller ett därav följande juristeri utan hade innelegat i kyrkans botgöringskrav i alla tider. Och statens straff mänger sig icke in i kyrkans tuktverksamhet utan staten tar ifrån kyrkan allt flera och flera straffdomäner.

Om sålunda ståendet utanför templet (jfr första kanoniska stadiet) synes tidigt blivit i allmänare mån slopat i det lutherska Tyskland, bibehålles längre skyldigheten att under predikan vara inne i kyrkan på en speciell botplats (jfr andra stadiet). Enligt ett mindre antal statuter skall detta den andliga ofullgånghetens skede belysas även därmed, att penitenten måste avlägsna sig eller avlägsnas omedelbart efter predikans slut. I varje fall skulle han sålunda icke få övervara nattvardsgången (jfr tredje kanoniska botstadiet); det säges uttryckligen i Mecklenburgs konstitutioner 1570 och Sachsens kyrkoordning 1580 (*Sehling* KO V s. 246; I s. 434); så ock i en svensk botordning för barnförkvävare, avtryckt i Årsb. 19 s. 78. I vissa fall omnämnas att närvaro under bönen var tillåten (jfr tredje stadiet); så sker t. ex. i Württembergs KO 1559 (*Richter* KO II s. 216) och Nedersachsens KO 1585 (*Sehling* KO V s. 449). Mindre tydligt yttra t. ex. kyrkoordningarna i Preussen 1544 och 1568: syndaren skall gå eller föras ut efter predikan (*Sehling* KO IV s. 70, 96); åtminstone under nattvarden skulle han tydligtvis icke få vara tillstädes (jfr här s. 275, 319). Även Rudbeckii närmaste företrädare, Bellinus, dömer många syndare att »vara i Kyrekion under blåtte Predikan» eller »allenast efterlåte henne stå vthi Wapenhuset till att höra Predikan» (VDP AI2 1590 16/12).

Tidigare och mera än våra botstadgar och, troligen även, än vår botpraxis humaniserades nämligen flertalet tyska lithörande statuter och straffarter genom den av Luther och statsstyrelserna genomförda kyrkolagstiftningen och konsistorieinstitutionen. Färre syndare än hos oss stodo i Tyskland utanför templet före och efter predikan, och ej så ofta som hos oss drevos de ut ur templet efter predikan. Både första och andra kanoniska stadierna och det förras reginoska efterföljare blevo sålunda grundligare avhysta genom tysk, nytestamentligt betonad lekmanlagstiftning än genom svenska, renodlat »ortodox-lutherska» botstadgar och domkapitel. I varje fall giva de få, nu tryckta urkunderna rörande den i Tyskland förverkligade kyrkotukten i luthersk tid ett helt annat och mildare intryck än de bevarade acta rörande motsvarande svenska företeelser. Utrett är emellertid ej, om skillnaden verkligen varit så stor som den av nämnda handlingar kan synas ha varit. Så t. ex. kan det näppeligen ha varit lindrigare att under predikan ligga på knä eller sitta vid altaret än att

befinna sig utanför eller vid dörren före och under predikan. Enligt några tyska stadgar borde prästen länka församlingsmedlemmarnas uppmärksamhet på syndaren vid altaret. (Enligt bl. a. Preussens ceremonistadga 1525 samt kyrkoordningar 1544 och 1568 borde en som mördat och en som legat sitt barn ihjäl, en tre à fyra söndagar under predikan stå på en för alla synlig plats i templet med ödmjukt bönfällande sätt och åtbörder. Prästen skulle hänleda församlingens uppmärksamhet på syndaren. Och efter predikan borde klockaren leda honom ut ur kyrkan. *Sehling* KO IV s. 34, 70, 95—96).

Bil. 28. Till sid. 219; 260; 281 not 2; 308.

Om medeltida stiftsstadgar samt 1551 och 1561 års tuktagendor.

Skara stiftsstadgar c:a år 1335 hade ännu upptagit vissa stränga moment (särskilt några långa utestängningsperioder) från Pseudo-Theodors o. a. tidiga statuter, medan det senare tillkomna uppsalastadgandet 1344 påverkades av Reginos och Burchards något mildare praxis. På motsvarande sätt hade 1561 års nämnda stadga en märkbart mildare karaktär än förordningen 1551. I båda fallen var skillnaden i fråga om de angivna tidpunkterna blott ett årtionde, medan lindringarna för visso behövt ett eller flera hundra år för att arbeta sig fram. En förklaring är tydligen att söka däri, att i synnerhet under det förra året inom vartdera årsparet — alltså åren 1335 och 1551 — ej upptages den första editionen av respektive stadgar utan på sin höjd en reformerad upplaga eller en avskrift av tidigare påbud. Näppeligen äro några tuktagendor i luthersk kyrka så lika varandra och så lika katolska botstadieförordningar som dessa båda svensk-lutherska disciplinstatuter 1551 och 1561.

1551 års stadga har i avseende å gudstjänstlivet uppkommit med hjälp av eller såsom parallell till tyska specialstadgar. I Albertinska Sachsen utkom år 1539 fyra artiklar för sockenpräster. Bland dem föreskrev en, att nattvarden finge utdelas blott under de båda gestalterna. *Sehling* KO I s. 263. Detta upptages även i vår nämnda stadga 1551. — Dennes tuktkapitel avhandlar mest »Skriftasätt För Barens dödh.» Tydligtvis är detta längsta kapitlet i stadgan blott en exemplifiering (liksom fallet varit i Preussens KO 1544, som talar om barnförkvävare och som rö-

rande andra syndare delvis blott hänvisar till sitt kapitel om dessa). För de större brotten skulle naturligtvis längre utstängningstider och svårare minnesbetor ådömas, såsom fallet varit i tusen år och fortsatte att vara i den utvidgade och reformerade editionen 1561 av tuktkapitlet från 1551. Mellan de båda stadgandenas redigering låg Gustav Vasas fränfalle; det kan ha varit en bidragande orsak till att man 1561 en smula mera offentligt tager upp de strängare uttalandena. Ett än närmare till hands liggande skäl till detta är, att de större brotten ej skulle avgöras av prostar och kyrkoherdar, dessa, för vilka 1551 års stadga närmast är avfattad.

Mest genom sina utredningar om långa och tydliga utslutnings- och bottider skilja sig 1551 och 1561 års botstatuter hjärt från de samtidiga tyska visitations-, konsistorial- och disciplinstadgarna. — Om dessa jfr *Richter* KO, *Sehling* KO passim. här förut och senare flera gånger citerade.

Med största delen av den i Årsböcker 21 s. 140—148 från Linköpings-exemplaret avtryckta tuktagendestadgan av 1561 överensstämmer tämligen ordagrant en avskrift i Växjö stiftsbibliotek, bunden tillsammans med hertig Karls kyrkohandbok 1602. Denna avskrift börjar dock först på mitten av sid. 143 i nämnda avtryck: I förtiden plägade man . . . Övriga sakliga olikheter äro följande: Växjöexemplarets rubrik har uttrycket En lithen Vnderwissning (i st. f. en yterligare vnderuisningh; det förra var ju naturligare då det gällde en avskrift, där icke även 1561 års kyrkoordning kopierades). I noter i avtrycket hade jag sid. 144, 156 antagit några fel-skrivningar; också har avskriften, av mig känd först tre år senare, en sådan formulering å dessa ställen som jag supponerat (ståå, swarta Carenen, ijder). I avskriften saknas avtryckets andra parentes sid. 143. Sid. 7 i avskriften är tillagt utöver avtryckets s. 146 rad 5: nijo wikor. Sid. 6 i avskriften hänvisar till Ps. 7 men avtrycket börjar å Ps. 51: O Herre Gud gör nådh etc. Endast den senare nämnes i avtrycket (s. 145). I st. f. former i utgåvan s. 146 r. 1 står fårmar i avskriften. Hotet i avtrycket sid. 147—148 rör. den som ej underkastar sig kyrkoplikt, är i avskriften till största delen ersatt med ett "etc." — tydligen därför, att ordalydelsen var ungefär densamma som i 1561 års kyrkoordning (och sedan i 1571 års, sid. 73 i *Handl. rör. Sv. hist. II: II: 1*). Avskriften saknar en rad från avtryckets sid. 148 uppe: "Måå ochså ähnu . . . begiffuer". Däremot är avskriften mera kongenial med andra samtidiga uttalanden i följande. Den yttrar sid. 11 att om syndaren bekänner "och beteer sig vthij alla motto wara redebogen til sanskylliga bättring", medan Linköpingshandskriften talar om den "som bättrar sikh vtj alle motto, och är reedebogen til sanskylligh bättringh". Växjöavskriften, som icke ansluter sig till en omedelbart förut återgiven kyrkolag, avslutas med följande hänvisning: cætera in ipso opere. — Forma jfr fyrma, förma = avhålla sig (*Södervalls ordbok*).

Avskriften i N 1722 UUB har tillagt "9 veckor" utöver Linköpings-exemplaret i slutet på det stycke som börjar så: Wthi then första Karenen . . . (jfr Årsb. 21 s. 146 rad 5). — Under kopian näst förut i N 1722 har avskrivaren antecknat att den gjorts år 81 [1581].

Åtminstone i den lutherska kyrkan fick man ju efter icke uppsätlig barnförkvävning sona sin »föresele» genom en enda återintagningsakt (jämte böner). Däremot skulle man för ännu grövre synder undergå två intagningsakter ännu åtminstone fram till år 1686. Rörande beräkningen av karenorna intill den slutliga respektive första benådningsakten samt den däri liggande försoningen med Gud och slutliga respektive förberedande återföreningen med kyrkan stadgas följande. Stadgan 1551 stipulerar rörande de två första av de tre fyrtiodagarsfastorna efter barnakvav, »at thenna twa Karenar |: vndantagandes om någon thera icke faller j långfasto :| icke skola fulkomnas tillhopa, uthan in helf karle j sönder: och thet allena på thenna två åhrs tjdher, som ähr tree wekor för *Joh: Bapt.* tree wekor för Mekaelis, och tree wekor för Jul, och än tå honom effter et gammalt brvk icke borde sättias j kyrkian, fören alla thesse Karlner thet är Nije wekor eller stundom :| när broten icke är förstoor :| effter Sex weekor komma både j kyrkia och till altarens Sackramente, så at han niuter sådana nådh medh thenna förskiäl at han thess för innan läre 10 Budorden, Fadher vår och troon, om han them tillförene iäke rät lärdt hade. Sädan nu then brotzliga är stadder j Kyrckia, tå effterlåtes honom först äta kiött och icke förr, dock må han likwell ätta annan miölkmat så brått han them första karenen hafuer öfwerfarit.»

Enligt 1561 års förordning plägar man »ståå vtan kyrkio . . . för Barnsdöo åth minsto sålunge then brotzlige haffuer fulkompnadh halff annor *Kareen*, thet löper som oftast offuer 9. wkur. För hoordom, frendsemiospil och Meneedh halffierde *Kareen*, ther meðh forlöper sikh något näär ett åår, För Mandrååp 4 *Karener* fulle thz gåår vtoffuer ett åår, såsom lätt är räckna när man thz acktar att Karenerna ickie holles alle vthååt slaagh, eller såå strax huar effter then andre, vtan påå lagda och bestemda tjdher om ååret, Och att ingen Karen vndantagandes then forste, och then som faller på Långfasten måå all fulbordas tillijka, Vtan (:som sagt är :) att man halffdeelen ther aff allenest, the 3 wkur i sender effter sedwenion holla mosthe, medh huilka tjdhen thå fordröijes.»

Bil. 29. Till sid. 284 not 2.

Om prästens försumlighet att kontrollera botgöringen.

UDP 1595 30/4 (sid. 68). Kom för Capitlet en kona, som haffwer legat medh en gift Bonde i Åkerby Sokn, Bencht Olson. Konan heter Maisa Anders Håls dotter ibidem. Samma Bonde är F: Cecilies landbo på Haga och skiuter sikh vnder hennes försvar: pastor et rustici sunt Citati ad 7 diem Maij.

1595 7/5 §. 1. Handlades medh D: Enevaldo vthi Åkerby Sokn, om then hoorkarlen Benet Olsson i Åkerby byn: och vrsäcktade han sikh, att han tempore Gregorij haffwer gifwit M: Petro Chenicij her om tillkenna. Och att han alenest sub concione haffwer waritt inne i kyrkian och stått vthi sin Benk, huilken hafwer varit bak kyrkie dören. Sed omnia acta sunt ad favorem adulterij: och hon haffwer i medeltjdh waritt fängzlat och han gått lööss, och varit in suo honore.

II Jtem frågade D: Archiep: Adultero till, om pastor loci haffuer satt honom in loco peccatorum, hwilket han någerlunda beiakade. Deinde frågades om han sådant hållit hafwer. Tå bekende han sikh tuå eller tree Söndagar, sådant haffua öfvertredt, Item haffwer han tillsagt sine lyftesmän, att han wille wara tilstädes, till Michils messe ting: och han rymde i medeltjdh, vthan drogh till sin fru till Haga. Item haffuer D: Enevaldus schriffwit för honom, till M. Petrum, att hans saak war förlijkt medh werldzligh öfwerheet.

III. Oluff Oluffsson i Åkerbybyn, sade att hans Tydsk hade befalt honom ingestädz draga, huarken till tings eller annorstädes, medh mindre han bliffwer fången tijtt förd. För bemelte Benet Oluffsson bleff wijst till ting och befalt komma igen medh een Doomsedell.

IIII D: Enevaldo bleff föreholne the Artikler, som han sikh i thene förbemælde saak, förbrutit haffuer. Therföre bleff sententia privationis officij öfwer honom pronunciata.

Bil. 30. Till sid. 284 not 3.

Stå utanför kyrkdörren; där börjar intagningsakten.

UDP. 1595 28/5 § IIII. Kom för Capitlet en benemd Peder Simonsson, Köpswen i Vpsala, som hade ått barn, medh then

qwinnan, som nu nyligen bleff halshuggenn, therföre att hon mörde barnett. Politicè är honom pålagt till att böta trettiye daler. Confessus est se graviter peccasse, quia plures annos in fornicatione cum præfata muliere vixerat, ex caussa fuerat eius facinoris modo quodam. Honom bleff pålagt, att han skall publicè bliffua absolverat, för Domkyrkie dören. Och vthloffuade till Communitetet tu pund torfisk vthi höst.

[Att intagningsakten skulle försiggå utanför kyrkan, hade anbefallts t. ex. i vår kyrkoordning och Nova ordinantia samt av Olaus Martini och i 1608, 1619 års kyrkoordningsförslag. KO s. 69; Nova ord. s. 256; Sv. synod. I s. 21; 1619 års förslag s. 429. Jfr 1548 års handbok s. F v:o.]

ULA: UDP 1595 28/5 §. 1. Post meridiem. Kome för Capitlet 4 Bönder, ifrå Adellunda Sokn, huilke vthi kyrkiewägen, när the skulle föra ett lijck till Jordan slogos och rifwos i wägen, medh telieknifwar och yxehamrar, Therföre the och för werldligh doom, äre saakfälte till penningeboott. Om them bleff, så beslutit, att tuå skole, aff them, nemliga, Maths Erichsson och Bencht Erichsson, skole än nu een Söndagh stå för kyrkiedören, och publicè intagas. Men the andre tuå Erich Skreddare och Erich Persson, skole stå een Söndagh, längre vtan för kyrkiedören, och sammaledes sedan bliffua publicè absolverade, och sedan intagne.

Bil. 31. Till sid. 284 not 5.

Om ris i ärkestiftet under Angermannus.

UDP 1595 3/12 § 11. ... om en ifrå Lislens Sokn, benemd, peder i Snädby, som hafuer medh fötterne, trampat sin moder. och hans dotter slagit sin faders moder på munnen: Fadren swarade, Om hon thet hafwer giort, så haffuer honn intet bättre wetat. Och sattes therföre vthan kyrkia, otte dagar för Mormessa, her emoot blef beslutit, att han skulle stå på knä för kyrkiedören, och bekenna sina synder, och sedan bliffua absolverat, Men modran, skall slita huden aff sin dotter i klockare stugun, När tidegården vthe är, Thetta vthloffuade fadren sigh wilie efterkomma.

UDP 1595 17/12 §. II. Om en hertigh Carls Landz knecht, benemd, Rasmus Erichsson, vnder Peder Oluffzsons fänika, ifrå

Halmby, vthi Lagga Sokn, som haffuer för ett åhr sedan slagit sin fader i armen medh een Telielkniff, i fiord om disting bleff han therföre fängslatt, och suttit i Gripzholms torn, intill Påske, och nu haffuer han sin Höfwidzmans breff her om, samt her Peders pastoris ibidem förschrift, att fadren och modren haffue förlåtit och gifwit honom wenskap. Blef beslutit, at hann icke skall tagas vthi Församlingen, för än han haffuer slitit Rijs för Lagga kyrkiedörr. Ther om skrefs till Dn: Laurentium vti Danmarek och pastorem Loci, at han Juledagen skall stå i wåpenhuset, och andre dagen slita Rijs och sedan *absolveras à præposito. etc.*

1595 17/12 § V. Kom en qwinna ifrå Hageby Sokn, benemd Gertrud, som hade sigh i hordoms synd besmittat, medh Nils i Haraldzboda, vti Jerllåas Sokn, och haffuer slitit Rijs för Hageby och Jerllåas kyrkie dörrar. och hade Domini Erici præpositi vti Hageby förschrift, att hon motte blifwa absolverat, och efter M. Petrus Chænisij, icke war tilstådes förskrefs hon, till Dmn Ericum igen, at han henne absolvera, och vti församlingen intaga skulle.

Bil. 32. Till sid. 285—286 not 4.

Ris och gråtstadium i Växjö stift.

(Ur Växjö bötesbok. 1620) »Then 24 Septembris examinerades een hoorkarl ifrå Wrigstadh förscrifuen, N. Hemmingh; then i någre åhr hade gådt wid skogen för sin sak, och tå omsider sigh ångrat, och begärade absolution, then han effter trogen förmaningh och rätt vnderwisningh bekom, han wijstes effter Rev. Episcopi befallningh, till alla sätiskyrkior i Vestraheradt at deprecera scandalum; sedan förescreffz honom bliffua publicè, vthi hela församlingennes åsyn intagin vid Nydala, ther han fordom sin sochnekyrkia hade, och nu boo wille, sedan effterlåtes honom bruka Sacramentit och Christendomsens rätt». — 1621. »Then 4 Maji kom een dubbel hoorkarl, förscrifuin af w. lagläsaren och pastore i Wijrestad till att vndergå scrift, samt effter then höglofliga konungzliga hoffrättens förklaringh, benemd Gisle i Romeboa, huilken omsider effter trogen förmaning till syndennes betenkiande och ångrande, giorde sigh blödigh och begärade *Absolution*, huilken honom tilsades effter som pænitentia syntes seria, och skulle han deprecera i alt heradet förr än han kom i kyrkio, doch heemstältes thz pastori något lindra, om hösten och wären

ej tilstodde honom så länge borto vara, så frampt han gjorde sig thes blödigare för församlingen, och förargelsen kunne aftaga».

I synodalacta i Växjö 1652 (avskrift i KB. Lagergreniana) § 18 stadgades följande. Horkarlars och skökors plikt skal vara at de förste gången skola gå til 2 kyrkor at stå i vapnhuset medan kyrkotiensten förrättas och hafua ris uti handen, dock icke blottade. — Vid 3:dje kyrkan hos Præpositum skola de absolveras. Komma the andre gången igen, skola the stå med ris uti handen vid 3 kyrkor och komma hit til Domkyrkan at stå skrift och böta 1 Rdr til Fiscum Capituli. Komma the 3:dje resan igen, förvises häradet, quod Politicis relinquendum.

Bil. 33. Till sid. 287 not 1 och 2.

Biskopen och motspänstiga i Paulini ärkestift.

Det är ej blott å sina mera kända visitationsstämmor i Roslagen (1641), som ärkebiskop Paulinus säger à la Luther till syndare att taga sin hatt på och draga till helvetet (Årsböcker 19 s. 125, 135); när han ej kan framtvunga bekännelse, hotar han med helvetet såsom ett sista förskräckelsemedel. Jfr t. ex. följande ur UDP 1642 26/8 § 6 [bör vara 8]. En Pijgha i Rasbo hafwer dragit till Qwarn, och af en vng karl på vägen woldtagen, är hafwande worden, och weet intet hwem barnefadren är, hafwer waridt för Tinget, och intet annorlunda bekenner. — *Resol. Præpositus* lather Lysa vthi nästomliggiande Församlingar af Predikostolen, der någon weet sikh skyldigh, och intet vppenbarar, står honom helfwetit före, Thett samma förhållas och konan, om hon icke bekenner Sanningen, hafwer hon helfwetit för sikh, kommer hon till ingen annan bekennerse, *absolveres* hon såsom Löös konor pläga aflösas. (Till helvetet visades syndare i vissa äldre bannlysningformulär; jfr ännu Pommerns agenda 1569 och Mecklenburgs konsistorialordning 1570; *Sehling* KO IV s. 455; V s. 245, av vilka den förra i övrigt är lika med den i Wittenbergs konsist. ordn. 1542. Årsb. 19 s. 76.)

Andra tider: En dräng som 53 år senare politicè pliktat för lägersmål, nekade till gärningen vid kyrkoplikten. Enligt kungl. reskript till konsistoriet i Växjö 20/5 1696 skulle man, om han ej kunde rubbas i sitt nekande, ställa honom under Guds dom och underrätta församlingen om fallet. N 1915 n:o 28 UUB.

Återgivas må ett fall från Paulini ärkestift, som är bely-

sande för ifrågavarande övergångstid. Vederbörande får ej höra ordet under bannlysningstiden, men om han verkligen önskat »förlikning», borde han genast få den — alltså icke efter lång omgång till domkapitlet, såsom det fordrats t. ex. i Rudbeckii stift och i alla äldre tider. — Det är 1 Kor. 5, som flera gånger där citeras i fråga om bannets innebörd. Fallet skildras så i UDP 1641 9/6 § 2:

Vplästes Pastoris och Församlingennes bref i Gunmunrå i Ångermanneland, förmhälande, huru otillbörligen Segert Jonson der i Församlingen boendes tillijka medh sin Son, på kyrkebacken och i Sohnestughun om Tridje och Fierde dagh Påschanest förleden, vthi heela Församlingennes närwaru emott sin kyrkeherde, hafwer förhållit.

Sent. Thett skreefz *M. Nicolao Bozæo Pastori in Noringrå* till, med begäran att han *nomine AErchiepiscopi et Consistorij* wille ther om grannerligen ransaka, Församlingen sin whanlige Gudztienst *restituera*, Fadren med Sonen sättje ifrån Församlingen, till thes de låtha see sin alfvarsamma bättring, Och när de sådant latha förmerkja, skola the effter råd och förmögenhet gifwa till Domkyrkjan, Sohnekyrkjan och the fattighe, och sedan *admitteras* till Församlingennes gemenskap och *privilegia* igen.

1641 17/11 § 3. »Framkom Segert Jonson, och med gråtande Tårar klagade ther öfwer, att *M. Nicolaus Bozæus* hafwer bandlyst honom in *Junio* näst förleden, och med Församlingennes största förskrekelse antwardatt honom i diefwulens händer på kropsens wegna, Och alt till thenne tijdh stådt i band, Och ehuru wänligen och fliteligen han af sin kyrkeherde begäradt hafwer wenskap, och få höra Gudz ord, /: Ty han bekende sikh hafwa giordt orett, /: bleef honom alt sådant förwägradt.

Bogynte så *referera* huru Saken hade sikh, Nembligen: Jagh är en af Tolfmennerne och hade bestella med Bättzmäns ordningar, och emedan någre satte sikh emott samma Ordningar, hwarföre talade Jagh en till af Nemdden, och frågade hwij the intett meer achta kunglige Ordningar, hwar af wart en Splijtt oss emillan. Och omsijder när Jagh skulle gå min wegh, kom klockaren, och fick migh i axlarna; och sade: rett tu waller alt thetta, bijda så länge kyrkeherden kommer. Tå swarade Jagh af förbittradt modh och stor hastighet obetenkt: Jagh gifwer tigh och Kyrkeherden 1000 dieflar. Sedan gingo the i Prestegården

och sammanhemptade bomerken af alla the kunde få, Och om 4 dagh Påscha, latt kyrkeherden falla Gudztiensten, Och ehuru flitigt Jagh badh honom både muntligh och genom mina grannar, om wenskap, lijkwäll skreef han hijtt, och Migh anklagade.

När tå *M. Nicolaus* i Noringrå kom tijtt, effter såsom *Consistorij* bref lydde, *Dominica Trinitatis*, gick han i Sochnestugun, och kallade migh vthur kyrckjan till sikh förän Tidegerden begyntes, och frågade, om Jagh wille bestå min ord? Jagh swarade: Hwad en gång af min mun vthgått är, Måste Jagh bestå. Rett så sade *M. Nicolaus*, Och sedan gingo wij allesammans i kyrckjan. Och effter Predikan, wijste han migh vthur kyrjan, lyste så migh i band, och med Församblingennes största förskreckelse, antwardade migh i diefwulens hender på kropsens wegna, Ner nu folkett kom vthur kyrckjan, sadhe Jagh ått kyrkeherden hwij han så obarmherteligen handlade med migh, han swarade: *M. Nicolaus* giorde thett. Sedan hafwer Jagh offta bedt honom, att han skulle effterlåtha migh få höra Gudz Ordh, såsom mine grannar måge wittna och denne zedel vthwijsar, begäradt och af *M. Nicolao Copia* af *Consistorij* bref men [fick] detta till Swar: Digh Segert Jonson skall witterligitt wara, att tu af migh ingen vthCopia bekommer. Jcke heller fick Jagh någon *Copia* af Församblingennes klage breef emot migh för *Consistorio*.

Domkapitlet, där Paulinus och Lenæus antydda dag ej voro tillstädes (utan blott Stigzelius, Emporagrius och Unonis) sände en prästerlig kommission till socknen under Själevadsprostens ordförandeskap för att kontrollera, om bonden talat sant. I så fall skulle den suspendera Bozæus och intaga tolvmannen. 1642 5/1 beder Bozæus om överseende och förskoning: han hade »icke af Lettferdighet» excommunicerat Jonson. För denna gången ville domkapitlet tillgiva honom och blev det honom »skuttet i sköön, hwadh han *Consistorio* för detta förseende betenckia wille» — alltså pengar eller pengars värde!

Bil. 34. Till sid. 287 not 2.

Utestående och fasta. »Allmosor» (sädtunnor) till kyrkan för att denna ej hänskjuter avgörandet till världslig domstol.

UDP 1638 26/10. »*Examinerades en Bonde ifrå Tierpen, Hans Kiälwastson* benämnd, Thenn ther vthi ett Gästebudh försmädeligitt hadhe taladt emott Gudh och Predikoämbetett, ther till

han intet nekadhe: vthan sadhe jntett minnass thet ringeste ord han tå talade, låtandess sikh märkia att han vthaff hiertat ångradhe thet han sikh så högeligen försedt hadhe, och bidhjandes om förlåtelse.

Och war thetta *Consistorij* Betänkiande om honom, att han skulle ställass någre Söndagar widh kyrkiedören, till thes man förnimmer om hans bättringh woro sann, i medler tijdh skulle han lära sina *Catechismi* stycker, och hålla sikh ifrån alla *Convent* och *Samquem*, ther sådana och andra oskickeligheether lätteligen kunna sikh tilldraga: män huru länge han skulle stå widh kyrkiedören, bleff intet *determineradt*, vthan upskötz till thess *Visitatio* ther hållin warder. Och aldenstund bemälte *Hans Kiälwastson* bliffwer förskont medh werdzligit Straff: thet dock sakens högheet noghsampt fordrade, haffwer han godwilleligen vthläffwadtt — 2 *tunnor* Sädh till Domkyrkian, 2 *tunnor* till Sochnekyrkian och 2 *tunnor* till Hosspitalett, will och på samma dagh som han sikh så otillbörligen förhållitt hadhe, fasta alt intill Quellen, Sådhan måste hans *Pastor* vthfordra, och sedan inleffwerera, och bleff detta *Consistorij* beslutt *M. Georgio* samma dagh skriftteligen till känna giffwidt». — [Enär visitationsprotokoll från tiden före 1760 saknas i Tierp (ULA), är ej känt, huru länge mannen fick stå i vapenhuset.]

Bil. 35. Till sid. 278, 290 not 1.

Rudbeckii och Murenii principlöshet i avseende å kyrkdisciplinen.

Där det i Matt. 15 : 1 o. f. talas om hur Jesus i strid mot de äldres stadgar undervisat sina lärjungar om vad som orenar människan, skriver Rudbeckius i sin bibeledition (s. 498) följande: Tå förladhe han the Phariseers mening om the gamlas stadghar, som icke hadhe grund j Gudz ord". Men själv bibehöll Rudbeckius ej litet utan avsevärt mycket av de gamles, d. v. s. den gammalkatolska och katolska kyrkans, stadgar då det gällde kyrkotukten och det bland annat även sådant, "som icke hadhe grund j Gudz ord".

Förut är här anfört Rudbeckii domslut om t. ex. glasmästarens botgöring medelst en rutas isättning för varje söndag hustrun skulle stått i vapenhuset. Ett motsvarande eller värre exempel är följande från Ålands prosteri. För sin hustrus försyndelser skulle en viss målare, för att hon skulle slippa en del av kyrkoplikten, måla i Saltviks kyrka

1658, "men målar han icke artigt och med fasta fergor, så skal han betala fergorna och hon stå sitt straff... hon moste antingen wijka alla stolar framom lektaretrappan och stå i akterste små stolarna; eller målaren, om hon får stå i caplans gårdens benk, målar Ridder S. Jöran effter conterfei i Stockholms stoorkyrkia, på hela thet lilla stycke, som är emillan predijkstolen och stoorkyrkiodören". Finska kyrkoh. samf. handl. VI s. 369, 370, jfr 365. — För folk-tillväxtens skull ger ärkebiskop Kenicius lapparna rätt att gifta sig med så nära släktingar som in tertio gradu, fastän det var förbjudet för andra. "Lapparna må wäl tillåtas Echtenskap in tertio gradu liniæ aequalis propter Defectum personarum." — Sentens och Dom; K 23 § 22 (år 1626).

Bil. 36. Till sid. 320 not 5; 333 not 2.

Om kyrkohandboken och om tryckerimanuskriptet till dess intagningsformulär.

Handboken, tryckt 1614, var "Förbättrat och förmeradt i Stockholm, Anno 1599 Och åter öffuerseed, Anno 1608". Avdelningen om okyskas intagning finns dock ej i handbokens manuskript av 1599; R A Prästest. arkiv. Den tryckta handbokens ritual gällde Lösekoner men avsåg egentligen de "mindre" syndare, som ej skulle behöva undergå mer än en offentlig akt. Frågan 1) och 2) tar sikte på bekännelse, resp. ånger; 3) avser tron på att Gud vill förlåta; 4) rör bön om tillgift av församlingen; 5) gäller löfte om renlevnad och gudsfuktan. Sedan följer en förbön. Avlösning ges i indikativ form. Fridshälsning och förmaning till penitenten avsluta akten. Herrens måltid nämnes ej, — tydligtvis därför att det ej var nödvändigt att intagningen skulle ske på en söndag. Ägde den rum å söckendag, skulle nattvarden tydligtvis erhållas å den söndag då sådan därnäst utdelades. Härom jfr här s. 342 o. f.

Det svenska originalmanuskriptet till avdelningen rörande lösekoners intagande i kyrkan har af mig funnits i N 1791 UUB s. 33—36; just detta exemplar användes på tryckeriet då man där satte 1614 års kyrkohandbok. (Åv stort intresse är jämväl, att omedelbart efter dessa sidor i manuskriptet följer i avskrift den ordagranna översättning av Nedersachsens stadgas intagningsformulär, vilken sedan ej trycktes i handboken men väl i 1608 och 1619 års kyrkoordningsförslag). Å numera sid. 35 har man där genom ett i vinkel böjt streck angivit, hur långt man hunnit i manu-

skriptet när sättaren kommit till slutet på s. Niiij v:o, alltså slutet på alla sidor märkta med N. Därefter skulle ju sidor märkta med O börja, och det är tydligtvis därför sättaren dragit det nämnda strecket från radens mitt ut i marginalen och där skrivit ett O och det är just den typ, som skulle anbringas nederst å följande trycksida och tryckark (s. L II). Blott några enstaka ord ha stavats något olika i manuskriptet och i boken. De ändringar som äro införda i manuskriptet äro iakttagna vid tryckningen. Först har ingen underrubrik utsatts — det fanns ingen heller i den tyska stadgan, som i stället har en beskrivning över tillbörliga åtgärder före denna akt. Sedan har översättaren skrivit i högra marginalen den långa refererande underrubrik som sedan blev tryckt; men han glömde därvid satserna: "när man förnimmer at hon är bootferdigher". När han kommit att tänka på eller blivit uppmärksamgjord på att detta tillägg borde göras, korsade han över hela marginalanteckningen och skrev om den med sagda tillägg på den rena vänstra sidan i uppslaget. Därvid skrev han emellertid icke att ceremonien borde ske offentligt, — vare sig nu detta berodde på förbiseende eller på tveksamhet; också voro ju starka krafter i rörelse för att minska schavotteringarna genom att förlägga akten till sakristian. Tillägget "uti församlingens närvaro" göres sedan vid korrekturläsningen; törhända skedde det efter flertalet biskopars eller övriga prästerliga granskningsmäns beslut.

Stilen är icke ärkebiskoparna Angermanni eller Björnrams men skulle kunna vara ärkebiskop Ol. Martinis (ett egenhändigt kvitto av honom finnes i Barthelsons autograf-samling n:o 2132 U U B). Vissa partier i N 1791 synas vara skrivna i Skara.

Bil. 37. Till sid. 305; 307; 311; 328.

Från Petrus Jonæs och Lenæi stift: Två intagningsakter för medelstora synder; avlatsliknande försoningsvillkor; kommunikation i kontrollsyste mellan pœnitentiarius och kyrkoherden.

Ur bötesboken i Växjö domkapitels arkiv.

1615 "Then 18 Januarij woro twenne hijt förshrefne ifrå Skatelöfz gälth, theras saak war förlijktt med werdzlig öfwerheet, nemligen Abraham i Birkesiömåla, som twå gånger hade bedrifwit enfaltt Hoor, Och Måns Jacobssonn i Grimsle en Mandråpare, togh schriff, och till bootferdighetz tekn, Lofwade hwar there itt skålpund torra gäddor till

Hospitalett, och när the hade bewist sin lydno, skulle the efter Kyrkio ordningen blifwa intagne." (Sid. 509.) — 1615 "Then 14 Maj blefwe twenne fattige menn af H. Michil i Hielsrydh hijt försende, Nemligen Nanne i Lindö och Oluf i Skörshultt hwilka hade bedrifwitt Hoor, hwilkas saak war förlijktt med werdzlig öfwerheet, Och effter the hade en long tijd waritt stengde ifrå församlingen, och i medler tijdh flitigt bewist sin lydno, både Bönedager och Söndager, som H. Michell i sin schrifwelse berättar, och för them *intercederar*, kommo the till schriff och skulle sedan tree Söndager wid näst omliggande kyrkior *deprecera*, och sedan *publicè* intagas, och för sin fattigdom skull, lofwade the hwar therä itt halft skålpund bröd och en fårakropp till Hospitalet om Erichsmessa näst ther effter." — Sid. 542 angives ett fall som ej står fjärran från den katolska läran om goda gärningars avplånande betydelse (jfr här förra delen kap. 16): 1621 "Then 16 Februarij kom een hoorkarl ifrå Liunge i Sunnerboo, förscrifuin att vndergå publicam pœnitentiam, N. Jeppe i Koggeboda; hwilken sigh blödigh stelte, hade och god förscrift aff sin pastore, att han plögade gudz fruchtan elska förr än han i thetta fallet kom, thet han hade låtit påskina mz gerningar, i thz han hade eensam köpt Svenska Biblien till sin kyrkio, gifuit tijt altarkläde och 2 daler till kalkköp; lofwade sigh och wilia gerna benägen finnas här effter, emot kyrkiona och torftiga; endoch han sade sig ej nu råd hafua något contribuera, för the stora böter han nyligen utlagt hade; tå absolverades han och försändes att deprecera scandalum heema i prästegeldet, och med tiden giffua in usum publicum; sedan tages publicè i församlingennes åsyn vthi kyrkio, aliis in tenorem, effter nya kyrkio ordningennes [= kyrkohandbokens s. 536] innehåld."

1619 "S. Thomæ dagh kom een Ryttare ifrå Byreke sochn att taga scrift, N. Jahan Pederson Quest, och hade allenast R. Episcopi förscrift; att medan han bekende sakena försonta wara hoss krigzöfuersten mz 80 dalers böte, för thz han hoor hade giordt; hade och warit vthi öffuerheetennes fängelse och förhör; och nu begärade effter långlig afsyndring ifrå gudz församling, omsider komma till församlingennes gemeenskap: ty syntes h. w. Bisen thz wara vårt embete tienligast, att hans samweet, som syntes rädas för gudz dom, blefue af gudz ord tröstat. effter hwilket R. Episcopi förscrift och påminnelse, iagh examinerade hans poenitentiam på samwetzens uegna, och förnam honom blödigh ord gifua; och effter lång vnderrättelse både om gudz wrede emot synden, och een skrömtachtig bootferdighz föresattes honom någre stycker at utlofua och hålla, effter

hwilka han sit lefuerne her effter gudeligen ställa skulle; thz han aluarligt utlofuade. och mz then besked på een förhoppning, förscrefz han til sin kyrkioherde at deprecera sin synd och långa obootferdighz, mz the förord, att huar hans kyrkioherde förnam rätta bootferdighets tekn, skulle han scrifua ther om tillbaka, på thz man kunne föruissa honom bruka gudz församlingz frijheeter. Ther om är ingen besked tillbaka kommin; Ty scref iagh andra resan til hans kyrkioherde, att huar förb:de Jahan ingen san bootferdigheetz löfte håller, måste han reknas een hedning nu såsom tilförenne."

U D P 1649 27/9 § 1, 6 rörande kyrkoherden Nils Wendaluis i Onsala (Odensala):

1. Att han intet anseer hwarken dhe fattighe, eller tijdhen på hwilken mjölk wankar, måste hustrurna öfwer tijdhen stå vthan kyrkja. Såsom j Synnerhet Erich Persons hustru j Hwsby byen, hon stodh j ett halfft år vthan kyrkja, för dett hon ingen ost hadhe, af henne begärade kyrckeherren 1 Rdr, eller en halfspan hwete, be:te Erich Person moste taga en halfspan hwete till Lhäns af Jahan Larson i Sätuna, och gifwa derföre — 14 marker förra än hans hustru bleff intagen i kyrkja...

6. Hafwande Qwinnor få intet gå till aflösning när dhe begära, Ty ifrån Pinges dagarna intill Store böndaghen, är intet meer än en Mässa hållen, och äre j Sochnen 24 Mantal. Derföre hafwer Rasmus hustru j Kolstadh blifwidt dödh vthan Sacramentet, medan hon 3 Söndagar begärade få gå till Aflösning och dett blef henne förwägradt, allenast för den orsak, att Pastor intet wil Mässa.

Bil. 38. Till sid. 321 not 1.

Frågor rörande ångern.

I avseende å närmast ifrågavarande o. a. ritualdelar öfverhoppas här vissa mer eller mindre synonyma o. a. tilllägg. Enligt Pseudo-Beda upptages denna fråga ej direkt utan i följande form (tydligtvis enär hemlig bikt skolat föregå): Habes fidem confessam et peccata confessa Deo et sacerdoti, ut remittantur tibi peccata tua? Credis hoc? — De svenska medeltidsstatuterna sakna detaljuppgifter om frågorna. — Enligt 1551 års botagenda skall Prowesten låta penitenten "bekenna huru barens döden tillkommen ähr, medh eldh eller annan wåde [eller...] vthaf någon siukdom". Först i 1561 års botstadga inryckas ordalagen i akten: spörjes: om han och bekänner thz wara illa giordt,

och ångrar thet aff allt hierte". (Årsböcker 21 s. 136; 141). Biskop Georgs kyrkoordning i Merseburg omkr. 1548 hade frågat vid första akten: Ist dir dan auch solche sunde von herzen leid? och vid den andra: Ob sunder wie zuvor solche eine sunde und missethat bekenne, Item ob ime solche sunde herzlichen leid sei. (*Sehling* KO II s. 34—41). Enligt Pommerns Agenda 1569 frågas i hemlig bikt: Sint di denne dine sünden van herten leed? I halft offentlig akt: Is idt di ock van herten leed? *Sehling* KO IV s. 452, 458. Den svenska kyrkoordningen och de delar av förslagen 1608 och 1619, som hämtats därur, spörja, om han haffuer någhen affuarligh ånger och ruelse för sådana sijn misgerning. Svenska handboken (1599, 1608) 1614 o. f. (samt Laurelii och Emporagrii förslag): Ångrar tu thet aff hiertat? Nidersachsens KO 1585 frågar i halft enskild akt: ob ihm solche seine sünde sampt den gegeben schweren erger-nissen, auch mit ernste und von herzen gereuen und leid sein; i offentlig akt: Ist dir solches alles von herzen leid? *Sehling* KO V s. 451, 453. 1608 och 1619 års kyrkolagsförslags därur inlånade kapitel spörja: Är thetta tigh altsammans af hiertat leedt?

Bil. 39—40. Till sid. 335 not 4.

Förbön och tillönskan om förlåtelse.

Bil. 39. Præsta quæsumus och Burchards ritual.

Ett katolskt sakramentarium som ansetts vara det äldsta i sitt slag (*Frank* Bussdisciplin s. 768), upptager bland andra böner på skärtorsdagen nedanstående bön, som sedan jämväl ingick i en stor mängd ritualer. Gratianus, Burchard o. a. uppgiva att den antagits på kyrkomötet i Orange 441, och både Burchard (*Migne* aa lat. 140 s. 861) och *Mansi* (aa 6 s. 442) avtrycka den. Den senare upptar ritualen blott efter de egentliga Canones från sagda synod, och *Hefeles* Conciliengeschichte 2 s. 295—296 underkänner detta ursprung. Nästan ordagrant är bönen lika i t. ex. Poenitentiale Valicellanum II (*Wasserschleben* Bussordningen s. 554; jfr s. 85 o. f.), i Burchards stadgar (*Migne* Patrol. lat. 140 s. 860), i de franska statuterna från Le Mans och Clermont 1247 resp. 1268 (*Martene-Durand* Vet. Ser. VII s. 1400—1401; *Mansi* Coll. Concil. 23 s. 1210), i Skara stadgar från c:a 1335, i en uppteckning från 1400-talets början

och en från dess slut samt i Uppsala och Strängnäs stiftsstatuter 1344, resp. i en uppteckning från 1500-talets början (*Gummerus* Busswesen s. VII, XXX, XI, XXXII, XXXVI). Formulan må återges enl. skaraexemplaret:

"Præsta quesumus domine huic famulo tuo dignum penitencie fructum, vt ecclesie tue sancte, a cuius integritate deuiaverat peccando, admissorum veniam consequendo redatur innoxius. Per christum dominum nostrum."

Gratiani dekret: *Richter* Corpus iuris can. I s. 674.

Den ritus Burchard upptar, är i urval av följande lydelse. (*Mansis* edition är blott i några ordalag och ordföljder annorlunda). *Migne* aa lat. s. 860 o. f.:

Cum aliquis excommunicatus, vel anathematizatus, poenitentia ductus veniam postulat, et emendationem promittit, episcopus qui eum excommunicavit, ante januas Ecclesiae venire debet, et duodecim presbyteri cum eo, qui eum hinc inde circumstare debent. Ubi etiam adesse debent illi quibus injuria vel damnum illatum est. Et ibi secundum leges divinas oportet damnum commissum emendari, aut si jam emendatum est, eorum testimonio comprobari. Deinde interroget episcopus, si poenitentiam juxta quod canones præcipiunt, pro perpetratis sceleribus suscipere velit. Et si ille terrae prostratus veniam postulat, culpam confitetur, poenitentiam implorat, de futuris cautelam spondet, tunc episcopus septem Psalmos decantet... [Mässpartier och böner citeras].

Tunc episcopus, apprehensa manu ejus dextera, in ecclesiam eum introducat, et ei communionem et societatem Christianam reddat...

Post hæc secundum modum culpæ poenitentiam ei injungat, et litteras per parochiam dirigat, ut omnes noverint eum in societate Christiana receptum."

Bil. 40. »Bryt syndens bojer» (Ps. 129:4).

Ganska lika varandra äro bönerna med detta inslag hos Pseudo-Beda, i Penitentiale Val. II (båda: *Wasserschleben* Bussordningen s. 257 resp. 553), i Henrici Ostiensis botordning (*Kober* Kirch. s. 555), i Reginos och Buchards kanonsamlingar (*Migne* 132 s. 247; 140 s. 978) samt hos den syrisk-jakobitiska metropoliten Barsalibi (upptecknad senast på 1100-talet). Den ingår jämväl i Skara stiftsstadgar c:a 1335 och lyder där (*Gummerus* Busswesen s. VII): Omnipotens sempiterne deus, cui proprium est semper misereri et parcere, suscipe deprecationem nostram, vt quos delictorum cathena constringit, miseratio tue pietatis abso-

luat. — Den sistnämnda syriska redaktionen är av följande lydelse (*Denzinger Ritus I s. 445*): "Jesu, qui omnes salvasti per sanguinem tuum, et per mortem tuam fortem alligasti, absconde a me vincula maligni et confringe funes ejus et ferreos compedes. Domine, adjuva me, quoniam infirmus sum, et parce delictis meis, quia multum peccavi".

Bil. 41—47 o. f. Till sid. 335 not 5; 337 o. f.

Både bön om och försäkran om absolution.

Bil. 41—46. Österländska och katolska försäkringar.

Bil. 41. Ordo pœnitentiæ Armenorum Monophysitarum.

"*Confessarius dicit.* Misereatur tui clementissimus Deus, et remissionem tibi concedat omnium peccatorum, quæ confessus et quorum oblitus es.

Et ego virtute ordinis sacerdotalis, auctoritate et jussu divino: quod quaecunq̄ solveritis super terram, erunt soluta et in coelis: eodem verbo te absolvo ab omni vinculo peccatorum, a cogitationibus, a verbis et ab operibus, in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti, et restituo te sacramento sanctæ Ecclesiæ, et quidquid boni feceris, sit tibi in augmentum meritorum et in gloriam futuræ vitæ. Amen. Pater noster".

Denzinger Ritus I s. 473. Å aa sid. 474 har sist avtryckta formel med något enstaka ord ändrat och med följande mening tillagd: "Effusio sanguinis Filii Dei, quem effudit in cruce et liberavit humanas naturas ab inferno, libret te a peccatis tuis. Amen. — Jfr aa s. 101 o. f.).

Bil. 42. Ritus pœnitentiæ apud Syros Jacobitas,

av metropoliten Barsalibi i Amida (Kara Amid = Diarbekr i Turkestan, å 1100-talet).

H. *Denzinger Ritus I sid. 443.*

Oportet ire illos ad ecclesiam, ad cujus ostium sedebit qui suscipit confessionem; poenitensque caput deteget, flectetque genu dextrum super terram, manibus super pectus junctis, vultu in terram dejecto, confitebitur nihil dissimulans, sacerdosque interea illum non aspiciet. Postquam vero confessus fuerit peccata sua, contestabitur sacerdos illi dicens: Vide ne illud crimen iterum committas: et ego hic remitto illud tibi, et Deus in coelo: crimen quoque quod hic mihi revelasti, non revelabitur in die judicii, neque propter

illud poenam incurres. Tum poenitens genua flectet, manusque junctas habebit super pectus suum: episcopus aut sacerdos canet doxologiam, responsoria et versus dicentur. Postea dicit orationem pro singularibus peccatis imponens dexteram super caput poenitentis et propriam orationem. Deinde imponet illi canonem sive poenitentiam convenientem peccatis suis; quod si vere credat, veniam illi Deus concedet...

Bil. 43. Henricus Ostiensis absolutionsformel.

Kober Kirchenbann (1863) s. 555.

Deus, cui proprium est misereri semper et parcere, suscipe deprecationem nostram, et hunc famulum tuum, quem excommunicationis catena constringit, miseratio tuæ pietatis absolvat. Auctoritate Dei omnipotentis et beatorum Apostolorum Petri et Pauli et Ecclesiæ sanctæ suæ et nostræ *absolvimus* te a tali sententia et *restituimus* te communioni et participationi Ecclesiæ et omnium fidelium et ecclesiasticis sacramentis.

Bil. 44. Absolution i Uppsala stiftsstadgar 1344.

Gummerus Busswesen s. XXIII.

Dominus Ihesus Christus te absoluat, et ego auctoritate qua fungor absoluo te a peccato, quod ex oppressione infantis vel per adulterium vel per homicidium et huiusmodi incurristi, et restituo te suffragiis sanctæ matris ecclesiæ. In nomine patris et filii et spiritus.

Bil. 45—46. Från, enligt uppgift, Gregorius XI:s tid (1370—1378).

Migne Patr. lat. 132 s. 482—484.

Absolutio a poena et a culpa tempore domini Gregorii undecimi.

Dominus noster Jesus Christus per suam misericordiam te absolvat. Et ego te absolvo a vinculis excommunicationis, a participatione excommunicatorum, et ab omnibus sententiis generalibus a jure vel ab homine seu etiam a canone latis, et ab omnibus transgressionibus, et ab omnibus peccatis tuis de quibus es vere contritus et confessus, vel quæ tibi in memoriam non occurrunt. Dispenso etiam tecum super irregularitate, si quam incurristi immiscendo te divinis quicunque sententia ligatus, auctoritate apostolorum Petri et

Pauli, et domini nostri papae Bo., et sanctae matris Ecclesiae. Et do tibi plenam indulgentiam omnium peccatorum tuorum, quantum Dominus vult et claves sanctae matris Ecclesiae se extendunt, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Amen.

Item alia forma. Auctoritate omnipotentis Dei et Domini nostri Jesu Christi, et beatorum Petri et Pauli apostolorum ejus et domini nostri papae Bo., et etiam auctoritate qua ego fungor, ego absolvo te a vinculo excommunicationis, si quam incurristi per participationem, vel per levem manuum injectionem, et ab omnibus generalibus sententiis, non tamen per dictum dominum nostrum papam Bo., specialiter reservatis, sed generaliter promulgatis sive ab homine sive a jure, et a sententia suspensionis et interdicti. Et dispenso tecum in irregularitate, si quam inde contraxisti, celebrando divina, vel immiscendo te divinis. Et restituo te sacramentis Ecclesiae et communioni fidelium cum divinis orationibus. Et eadem auctoritate ego absolvo te ab istis peccatis mihi confessis et ab omnibus aliis de quibus non recolis, de quibus, dum recoles, confiteri proponis, et negligentis tuis, in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. Amen.

Bil. 47. Till sid. 338.

Försäkringar i lutherska kyrkan.

Ur Albertinska Sachsens KO 1539; *Sehling* KO I s. 269.

Der allmechtig gott und vater unsers herrn Jesu Christi wil dir gnedig und barmherzig sein, und wil dir alle deine sünde vergeben umb des willen, das sein lieber son Jesus Christus dafür gelitten hat, und gestorben ist, und im namen desselbigen unsers herrn Jesu Christi, auf seinen befehl, und in kraft seiner wort, da er sagt, welchen ir die sünde erlasset, den sind sie erlassen etc. spreche ich dich aller deiner sünde frei, ledig und los, das sie dir allzumal sollen vergeben sein, so reichlich und vollkommen, als Jesus Christus dasselbige durch sein leiden und sterben verdienet, und durchs evangelion in alle welt zu predigen befohlen, und dieser tröstlichen zusage, die ich dir itzt im namen des herrn Christi gethan, der wollest dich tröstlich annemen, dein gewissen darauf zu frieden stellen, und festiglich gleuben, deine sünde sind dir gewislich vergeben, im namen des vaters, und des sons, und des heiligen gists. — Zeuch hin im friede.

Ur Pommerns KO 1542; *Sehling* KO IV s. 363.

Form der absolution. De almechtige godt si di gnedich und vorgeve di alle dine sünde, van welckers wegen ick else

sin und der christlicken kercken diener up dat wort Christi dar he secht, wem gi de sünde verlaten, dem scholen sie vorlaten sin. Spreke ick di los und absolvir di van allen dinen sünden, im namen des vaders, und des sons, und des hilgen geistes, amen . . . Und denn sprecke he. Ga hen im frede gades und hüt di vor sünden". Ordagrant upptages denna stadgas två alternativa formulär (i indikativ form) i *Mecklenburgs mässordning 1545. Sehling* KO V s. 159.

Merseburgs-stadgan 1548 upptager följande avlösningsbön: Der almechtige gott und vater unsers herrn Jesu Christi will dir gnedig und barmherzig sein, und will dir diese begangene missethat und alle andere deine sünde vorgeben, umb deswillen, das sein lieber sohn Jesus Christus dafür gelitten hat, und gestorben ist. — Und im namen desselbigen unsers herrn Jesu Christi, auf seinen bevehl und in kraft seiner wort, da er saget, welchen ir die sünde erlasset, den sint sie erlassen etc., spreche ich dich von diesen offentlichen sunden und missethate und von allen deinen sunden frei, ledig und loss, das sie dir allzumal sollen vorgeben sein, so reichlich und vollkommen, als Jesus Christus dasselbige durch sein leiden und sterben vordient und durchs evangelion in alle welt zu predigen bevohlen. — Und dieser trostlichen zusage, die ich dir itzt im namen des herrn Christi gethan, der wolle dich trostlich annehmen, dein gewissen darauf zu frieden stellen, und festiglich gleuben, deine sünde sint dir gewislich vorgeben, im namen des vaters und des sohns und des heiligen geists, amen. — *Sehling* KO II s. 42.

De schönburgska orternas kyrkoordning 1542, Jüterbogks botform 1562 och grevskapet Hennebergs kyrkoordning 1582 ha i sak och delvis ordagrant samma avlösningsbön som de. *Sehling* II s. 172, 444, 306. Orden "frij, ledigh och lös", vilka tydligtvis gå tillbaka på det syriska: "solvas, deleas et auferas" (jfr det Nestorianska: Consignatur, sanctificatur, perficitur; *Denzinger* Ritus I s. 471), upptagas endast i Albertinska Sachsens kyrkolag 1539 (*Sehling* I s. 269) och Sveriges 1571 (s. 67), Pommerns agenda 1569 (*Sehling* KO IV s. 453) samt vårt kyrkoordningsförslag 1608, 1619 (s. 422); "ledig och lös" också i Jüterbogks botform 1562 (*Sehling* KO II s. 444). Jfr *Gummerus* Busswesen s. XXVII.

Enligt 1571 års svenska kyrkoordning s. 67 borde präster i hemlig "skrift" bruka til aflösning then form och sätt, som står i Handbokenne, eller någhot annat sådant, såsom ock thetta efterföljande, leggja handena på hans hoffuud som aflöses, och säya. Alzmechtige ewige Gudh

wårs HERras Jesu Christi Fader, ware tigh nådelig, och för sins eenfödda Sons wårs HERras Jesu Christi pino och dödh skul, förlåte tigh alla tina synder, och iagh vthi samma wårs HERras Jesu Christi namn, effter hans befallning, och vthi hans ordz krafft, ther han sägher, Hwilkom j förlåten synderna, them äro the förlåtna, sägher tigh frij, ledigh och löös ifrå alla tina synder, I namn Fadens och Sons och thens helge Andes. Amen. — Gack medh fridh.” — Som vanligt följa våra kyrkoordningsförslag 1608, 1619 kyrkoordningen härutinnan, och denna har ordagrant översatt Alb. Sachsens KO 1539; *Sehling* KO I s. 269.

Offentlig avlösning för otuktiga barnaföderskor enligt den 1614 tryckta handboken i Sverige (s. L II o. f.).

”Efter tu här in för Gudh och hans helga församling haffuer vppenbarlighen bekändt tina synd, och vthloffuadt een sanfärdigh boot och bättring, Therföre och iagh på Gudz och wårs HERres Jesu Christi befallning, som sagt haffuer, Hwilkom j förlåten synderna, them förlåtas the, tilsägher tigh syndernas förlåtelse, Gudz nådhe och wenskap. I namn Fadhers, och Sons, och then helghe Andes, AMEN. Gack j fridh, och synda icke här efter, ther til förläna tigh Gudh sin helighe Andes nådhe, Amen.”

Bil. 48. Till sid. 348 not 2, 3.

Om mannens skyldighet att stå kyrkoplikt.

Björnrams visitationsartiklar 1585 [II] § 3 [d]; K A 1911.

Ol. Martini [Svenska synodalakter I (1607—1608) s. 21; jfr aa s. 19 § 4. I Martinis ord torde de facto inne- ligga en hel eller i varje fall partiell efterlåtenhet för åtmin- stone ”uppsatta” personer. Naturligtvis mot pengar (jfr. förra bandet: Böter, avlat, Redemptio]: ”The, som godvil- ligen vtthiuda till kyrkiones behoff — låfuer till thee fattige effther råden, huadh han kan och låfuer vt bättring, — må och hafue så mykit mindre tiidh och ståå vthan kyrkio eller kyrkiödören. Doch så at man altiidh förkunner thet, som på ferde är etc.” Stadgandet är ju beslätat med den i förra bandet s. 197 omnämnda katolska tillåtelsen för en rik (ej för en fattig) att fasta t. o. m. något sekel nota bene genom att låta en mängd vänner mot betalning fasta en samman- räknat så lång tid. —

Kenicius: *Thyselius* Handl. rör sv. kyrk. II s. 262 § 4, jfr 261 § 2. Enligt K 23 UUB § 16:

Att bolerskap som andre resan komma igen, skal tagha skriffth widh doom kyrkian ähr inthet aff nödhen, vthan widh prost kyrkian, men bolare skole å tingen stå widh kyrkiödören effter som bolerska giör eller giffwa pen- ningar till kyrkian effter som i leggen honom vppå och kar- len ähr till, och det skal lysas aff predijkstolen honom till ett straff.

— § 31: Manspersoner som äro falne i bolerij, som ej will stå upenbara plicht, skal effter sin förmögo giffua till kyrkian penningar och lysas aff predickstolen widh namn hwi han thet giffuit haffuer honom till blygdh och straff. —

Denna förskjutning avsåg väl närmast de rika och ”uppsatta” och framträdde efter hand alltmer i de stift, vil- kas chefer stodo hovet nära eller vilkas prästmän voro eller kände sig beroende av de nu alltmer mäktiga adelsmännen.

Jonas Rothovii och Paulini utsagor, Örebro mötes beslut 1617 § 2 samt om andra hithörande förhållanden jfr Års- böcker 21 s. 13 § 4; 150—151. I Årsböcker 27 avtryckas Isak Rothovii stadganden för Åbo stift. Om båda framför kyrkdörren 1637 jfr *Hall* Danviken s. 96.

UDP 1638 ”Den 26 Septemb. Beslötz in absentia Re- verendissimi Dn. Archiepiscopi vtaff Reverendissimis viris M. Johanne Lenæo, et M. Jona Wex.

Att Michil Päderson i Estuna Sochn, som haffwer be- gångit en hordomz last medh Mattz Knoges dotter i Söder- by vthi Loheredt Sochn, och afladt barn medh henne, thett hon för quaffde vthi Sömpnen, therföre the både för häradz Tinget bleffwe sackfälte till stort böthe, thett the reda hafua vthlagt, skall tillijka medh horkonan hwar tjdgårdz dagh vthi fem wekor stå widh kyrckiedören. Ther nu Præ- positus vthi medler tjdjh förnumme theras bottferdigheet kunde the intagas, och sedan giffwa till domkyrkian, *Capit- let* och the fattige, som wanligit plägar wara, 2 Tr. Såd. Såsom och *Præpositus* bleff her om, effter sin egen begäran Skriffteligen påmint. — Även 1644 stipulerar ärkebiskopen att också männen skola stå kyrkoplikt efter otukt och sålunda ”icke mere förskonas med Kyrkeplicht i Wapnehuset . . . på thett sådana och andre missgerningar motte thes fogheli- gare hindras och afskaffas.” Paulini Constitutiones Eccle- siastici. ULA UDA EI1. Under hans tid berättade Luleå- prosten Canuti, att även männen stodo kyrkoplikt. UDP 1641 7/10 § 12; jfr 1651 25/5 § 2.

Petrus Paulis stadgar § 8; K 23 UUB.

Anföras må från Lenæi stift följande:

UDP 1649 11/4 § 5. Dn Magnus Pastor vthj Löffstadh, klagar öffwer hordoms last, som nu alt för myckit tagher

öfwer handen, och i Synnerhet hafr en vng Dräng Oluf Danielson, innan ett halfft åhr, besuffwidt Twå Pijgor. Straffet Dupleres medh Synden, och Drängen stånde lijka medh konorne i Wapnehuset, och blifwer intagen.

Jfr Svenska synodalakter I 5/7 1649 § 4, sid. 88, 89. På olika tider borde mannen och kvinnan (åtminstone i vissa fall) stå kyrkoplikt, anse Paulinus och Lenæus. Enligt den senare borde prosten verka för att både mannen och kvinnan infunne sig vid kyrkoplikten. — Om Gezelii d. ä:s, Rudbeckii lärjunges, krav: Årsböcker 27 s. 136.

Bil. 49. Till sid. 257, 355—357 not 1.

Exempel på verkan av Rudbeckii kyrkotukt.

(VDP) 1619 11/12 "Infördes Isaachz Anderss, som uthi långligh oenigheett leffuat haffuer, oanseett hans saak ofta på rådstughan åhr slithen och han förlijkt sikh medh sin wederpart, men inthe hållitt; Sädan både publice och priuatim aff kyrkioherden förmant att bättra sikh, men inthe effterkommitt; uthan och ännu medh samma sinne åhr och bedher gudh löna altsammans. *Sentens.* jnsättias än till prooff någre daghar så lenge man förnimmer huad han will företagha. 18/12: Inhades Anders Isaachzson som uthi 8 eller 9 åhr Sacramentett förachtadt hafuer, bleff tilfrågatt huru han hade nu besinnat sikh uthi fengslet. Swarade, inthe kunna besinna sikh uthi sådan harm och wee som han haffuer uthi sittiat, theröffuer han hade liditt öffuer wold och hans klagan altid haffuer waritt undertrykt: Men när Ep[iscop]us honom någott hårdt förhålth huad Dom öffuer sådant framhårdande gå wille, och att han plichtig wore förlika sikh, och inthe förachta Herrens natwardh, mädan han en Christen wara wille, betenkte han sikh, föll till föga, Bekende, att han orätt i then saken giordt hade tyckte thet aff hiertatt illa wara, wille och här effter aldeles affstå medh sådant, och godwilligen undergå then kyrckio plicht och straff som honom bliffuer pålagt. Dömdes: att stå till 13 dagh Jull alla högtidesdaghar under högmesson för kyrkiodören att försona och botha then förargelse han uthi församblingen giordt hade, och fly sikh wenskap hoss sin wederpart, eljest för lägrsmåll . . . böthe 3 daler, konan 6 marker. Och att han må tilstädes bliffua, skall han skaffa sikh tuå män, som gå i löfte, the skole giffua skriftelig obligation att giffua 20 dal: till hospitalet, och skaffa honom igen om han sin kooss rymmer, eliest skulle han Banlysas huar han thetta eij hade til slut effterkommitt. 1628 28/6. Isaacks Anders /: then tw eller 3. åår på pass haffuer settat

fångsligh, och nu för någhre Wechor sedhan rymt fångelsset på s[l]ottet medh någre andre fångar /: sände sin klaghe skriff til then Ehrewyrdighe Herren Biskopen, vthi hwilken han högheligen . . . klaghar öfuer Borghmästarena och Råådth vthi Stadhen att the hafua honom mycken orätt tilfoghat /: doch bekänner han sikh någhot wara skylligh/: såsom och på Slottet vthi fångelssen illa aff knechterne medh Päder Andersson[s] tilståndh medh hugg och slagh trachteradh. Bedher och att Biskopen wille honom så witt hiälpa att han[s] saak motte bliffua alwarlighen vptaghen och rätt skäärskodhat, och han sedhan medh sin saak komma til någhon andhskaaph. Anders klaghar att the äre bådhe domare och anklaghare. *Sententia.* Anderses skriff sändes til Borghmestarena, att the må see huad han klaghar. 2. Att the skulle bliffua förmanthe att the ännu vptagha hans saak, och låtha honom bekomma en dom. Hwar och icke moste hans klagemåål giffuas Hoffrätten tilkänna.

VDP 1622 6/8 § III. Een gammal quinna i Haraker sökn Kerstin widh namn hafuer försworit sikh att hon aldrig skulle gå ther i kyrkian, för een liten osämia skull som war emillan kyrkeherren och henne, gjorde ok så gick anorstädes till kyrkia och Sacramentet: men på sitt ytersta ångradhe hon sikh lätt kalla kyrkeherren i Haraker till sikh badz af honom wänskap och annammadhe Sacramentet. *Sent.* Hon skall komma i kyrkegården, doch medh een klocka vthan sång och predijkning. och Dnus Leonhardus [Matthiæ Möklintensis pastor] skall söndaghen thernäst giffua tilkenna af predikostolen huarföre sådant skeedt är.

VDP 1622 15/1 I. Bleffue bönderna i dingtuna förmanthe, att the innan pingesdagh skola byggia sina kyrkebalkar, förbättra muren, brädhe slå them och spånslå och leggia huffuar ther på. Och effter the wijste intet huadh stycke af Balken som huarion by tilkom, så loffuadhe the uth att the alle tillhopa wille hielpa till att förbättra thet som förfallit war. II. the loffuadhe ock uth att the wille byggia i prästegården. 1. lyffta up een bodh och lagha een syll under henne som war undan skrjden. 2. förbättra the twå nya stughur som äre för låghe medh itt huarf eller tu. 3. täckia huadh som nu kan feelas. Om the thetta icke effterkomme, så skulle the allesammans böta såsom them kunde bliffua pålagdt. — 1624 21/1 II Effter bönderna i dingtuna haffue intet ännu lagt uth thet böte som them bleff pålagt in Visitatione för många saker skull, icke heller betalt M. Eliæ och suo pastori thet som en part aff them, them wore skyldighe oansedt the therom äre ofta förmanthe, så skola the ingen söndagh någhon kyrkotjänst få för än alt thet

bötet är vthkommit och presenterat här i capitulo doch på thet the måghe haffua orsak at komma tilhopa till att talås widh, så haffuer pastor loff att göra them tjänst om fredagharna, medh predikning allenast. Och när så om trenger skall han ock besökia the siuka, christna barn och begraffua the dödha. — 1624 31/1 D. Petrus i Dingtuna samt några bönder medh honom af soknen wore inne och wijste 14 daler af thet böte som them är pålagdt och begäradhe få kyrketjänst i morgon swarades the skulle bekomma menn innan anman söndagh fordra uth thet som står tillbaka bådhe af samma böte, såsom ok för andra saker. — 1624 21/2 IV Dnus Petrus i Dingtuna inkom och wijste een längd på thet böte som församlingen i Dingtuna bleff pålagt in visitatione för huseröte skull bådhe på kyrkian och i prästegården: hadhe ock medh sigh aff samma böte 33½ daler. förfrågade sigh therföre, huru han skulle gå till werka medh them som ännu stå tillbaka medh sitt böte, och the som äre någhot skyldighe antingen till kyrkian, eller Prosten, eller kyrkoheerden. Och huru mykt the skulle få behålla bådhe aff the penningar som han allerede hadhe vpburit, så som ock aff them som ännu kunde resta. Swarades att nu i morgon så skulle han förmana them som stodho tillbaka att the innan otta daghar quitta ifrån sigh sijn skulld huar ock icke så skulle han förmena then ena effter then andra att gå i kyrkian, till thes the göra klart för sigh. Men aff penningarna som han hadhe vpburit så kommo elloffua daler hijt, the andra 22½ skall han i kyrkewärdernas närwaro leggja in uthi thes kyrkios kista. En aff the elloffua som hijt komo fick han för sitt omak. Aff thet böte som restar, skall ock en tridie deel hijt till domkyrkian.

Bil. 50. Till sid. 51—138; 223; 262; 319.

Bannlysningen förvittrad till att omfatta blott nattvardsförbud.

Lindblomska katekesutvecklingen, Sthlm 1811 stycket 343. (Därmed lika lydande är stycket 248 i 1878 års katekesutveckling. Den förra citerar Matt. 18:17 (senare hälften), den senare Matt. 18:18).

Hwad är bannlysa? Det är att utesluta en uppenbart obotfärdig syndare, ifrån Herrans Nattward, till dess han sig omvänder och bättrar.

FÖRTECKNING Å TRYCKTA KÄLLOR OCH CITERAD LITTERATUR.

A. TRYCKTA KÄLLOR.

- S. Balvzivs* Capitularia Regvm Francorvm. 1772.
G. O. Berg Huru rätt skipades i Sverige [Uppland] för trehundra år sedan. Upps. 1908.
— Södertälje stads äldsta kända domböcker för 1638 och 1639. Upps. 1911. Bibeln; bl. a. Rudbeckii upplaga. Sthlm 1618.
A. Bolinus En dagbok. Sthlm 1913.
S. [Lager-]Bring — *G. M. Posse* Anmärkningar öfver de äldre och nyare tiders förmän . . . försvarade på academien i Lund . . . 28 Aug. 1754. Lund [u. å.].
Concordia pia. Str. 1669.
J. B. Cotelerius Ecclesiae graecae Monumenta. III. Luteciae Parisiorum 1686.
H. Denzinger Ritus orientalium, coptorum, syrorum . . . I. Wirzeburgi 1863. Didascalia et Constitutiones Apostolorum. Édedit F. X. Funk. I—II. Paderbornae 1905.
Een Handbok, ther vthi Döpelzen . . . förhandlas. Sthlm 1548.
I. Fehr Strängnäs stads tänkebok. Str. 1903.
Finska kyrkohist. samf. handlingar. D:o d:o protokoll.
Forordning Om Kirckens Embede oc Møndighed. Kbhñ 1629.
Fortgesetzte Sammlung von Alten u. Neuen Theol. Sachen. Leipz. 1738.
Seb. Frank Von dem . . . trunckenheit u. o. o. å.
N. Glostrup Visitatiser 1617—1637. Chra 1895.
L. Goldschmidt Der babylon. Talmud. VII. Berlin 1903.
J. Gummerus Beiträge zur Geschichte des Buss- und Beichtwesens I. Ups. 1900.
J. Guthræus Vthfärdz Predikan [över Rudbeckius]. Wästerås 1647.
B. Rud. Hall Kulturella interiörer [1629—1646]. Sthlm 1915.
— Kyrkliga och kult. interiörer [1619—1628]. [Särtr. ur] Kå 1915, 1916.
— Ur den kyrkliga folkdisciplineringens historia. I—II. Årsböcker n:r 19 och 21. Lund 1927.
— Till Rudbeckii karakteristik. Årsböcker n:r 10. Lund.
— Valda aktstycken. Sthlm 1912.
Handbok, Ther vthi författadt, huruledes Gudztiensten . . . skal bliffua hållin. Vps. 1614; Sthlm 1637, 1693, 1894.
Handlingar rörande Sveriges historia. II:II 1—3. (KO 1571, Nova ordinantia, KO-förslagen 1619, 1682, 1685 samt av Laurelius och Emporagrus citeras ur denna edition). Sthlm 1872—1920.
P. J. Harduinus Conciliorum Collectio . . . Acta Conc. I o. f. Parisiis 1715 o. f.
Henricus Hostiensis [Ostiensis] Summa super Decretales. 1479.
Honorius Avgvstodvnensis Gemma animæ: sive, de Divinis officiis. I: Magna Bibliotheca vetervm Patrvm. Tomvs duodecimvs. Coloniae Agrippinæ 1618 sid. 1016 o. f.
[M. Illyricus, J. Vuigandus, A. Coruinus] Decima Centuria Ecclesiasticæ Historiæ. Basiliæ 1567.

- Josephus Opera*; edidit B. Niese. V. Berolini 1889.
 Kirkehistoriske Samlinger. 4. Kbh 1860—1862.
N. Krokius Een lijkpredikan [över Petrus Jonæ Ang.]. Calmar [1630].
G. Krüger Sammlung ausgewählter kirchen- und dogmengeschichtlicher
 Quellschriften. Tüb. 1901.
 Kyrkohistorisk årsskrift. Ups.
 Kyrkoordningarna i Brandenburg 1533, 1534, 1540, Württemberg 1565,
 Wittenberg s. å., Sverige 1636 i deras originalupplagor; så ock Hertig
 Henriks av Sachsen Agenda 1564 (Leipzig) samt Agenda in Nassau 1576.
W. G. Lagus Handl. till . . . Finlands Kyrko-Historia. Åbo 1836—1838.
Lavr. Joh. Lælius Jungfrw Spghel. Rost. 1601.
Lavr. Petri Een Predikan Emoot mandrâp. Westerås 1622.
 — Een . . . Förmaning Til boot. [Andra uppl.] Westerås 1622.
 — Någhre Wietighe orsaker, Hwarföre alla Menniskior sig wacta skola för
 dryckenskap. [Utg.] aff Joh. Bothvidi. Rost. 1605.
 [Joh. Lencæus] Lijk Predikning [över J. Rudbeckius]. Ups. 1646.
 Linköpings domkapitels arkiv; af O. Holmström. Sthlm 1901.
H. von Loesch Die Kölner Zunfturkunden. I. Bonn 1907.
 Lunds universitets årsskrift XXIX, XXX, XXXI. Lund.
H. Lundström Undersökningar och aktstycken. Ups. 1898.
 Manna, Katholisches Gebet- und Gesangbuch. Prag 1918.
J. D. Mansi Sac. Conciliorum . . . Collectio. Florentiæ 1759 o. f.
E. Martene, U. Durand Veterum Scriptorum et Monumentorum, Dogmati-
 corum, moralium, amplissima collectio. VII. Parisiis 1733.
Hans Matthiæ . . . Kyrkie-disciplin. Sthlm 1638.
Joh. Matthiæ Libellus pverilis. Holmiæ 1626.
 — Opuscula Theologica. Str. 1661.
 — Homagium svecanum. Str.
J. P. Migne Patrologiæ Cursus . . . Series . . . Patres . . . Eccl. . . latinæ
 [I, II et græcæ]. Parisiis 1844 o. f.
 Missale Romanum Mediolani, 1474. I. London 1899.
J. Morinus Commentarius hist. de Disciplina in Administratione sacramenti
 Pœnitentiæ. Antverpiæ 1582.
 Monumenta Germaniæ Historia Scriptores. XX.
 Noraskogs arkiv. [Af J. Johansson]. I. Sthlm 1889.
 Nordische Sammlungen. U. o. 1755.
 Caroli Ogerii Ephemerides. Lvtetiæ Parisiorvm 1656.
L. Oslander Then christelige kyrkiones historia. Sthlm 1835.
P. Palladius Danske Skrifter. I o. f. Kbh 1911 o. f.
 — Een Visitatz Bog. Kbh 1872.
L. Paulinus De Angelicis & Pythonicis Apparitionibus. Str. 1630.
Lavr. Petri Någhre Wietighe orsaker [till] . . . dryckenskap. Rost. 1605.
Ol. Petri Samlade skrifter. I—IV. Upps. 1914—1917.
Petrus Jonæ Ang. Cursus visitationis. Rost. 1604—1605.
 — Predikan . . . Öffuer . . . Peders Magni . . . lijk. Sthlm 1605.
 — En Predican Om Boot och Bättring, . . . Öffuer . . . Johan Ungii, . . .
 Lijk. 1618.
 — En Christeligh . . . vthlägningh öffuer G. och N. Testamentzsens Texter.
 Rost. 1623.
G. Pfannmüller Die Klassiker der Religion. VI. Ignatius von Loyola.
 Berlin-Schöneberg 1913.
 Plutarchi Chæronensis Operum volumen III. Parisiis 1868.
M. P. Quintilianus Institutionis oratoriæ libri XII. Edidit L. Radermacher.
 I. Lipsiæ 1907.
Regino Libri duo De synodalibus causis et disciplinis ecclesiasticis.
 Lipsiæ 1840.

- Vrbanus Regius* . . . Wära Christeliga Läros förnelligaste Artiklar. Rost. 1605.
H. Reichmann, J. Schneider, W. Hofstaetter Ein Jahrtausend deutscher
 Kultur. Quellen von 800—1800. I—III. Uppl. III, I, I. Leipz. 1925,
 1924, 1924.
J. M. Reu Quellen zur Geschichte des kirchlichen Unterrichts 1530—1600.
 Gütersloh 1904 o. f.
A. O. Rhyzelius Anteckningar om sitt lefverne. Ups. 1901.
Aem. L. Richter Die evang. Kirchenordnungen. I—II. Weimar 1846.
 — Corpus iuris canonici. Lips. 1879, 1881.
J. P. Rondeletius Kors- och Tröst predikan. Vps. 1638.
 — Om Skriff och Afflösningh. Vps. [1622].
Is. Rothovius . . . TacksäjelsePredikan . . . J Åbo . . . 1640. Vps. u. å.
J. Rudbeckius Beatum regis sceptrum. Vps. u. å.
 — [Domkapitelsprotokoll. Ej in extenso tryckta men urval finnas i *Hall*
 Kyrkliga och kulturella interiörer, resp. Kulturella interiörer].
 [Vissa angivna predikningar och tal. Titlarna detaljerat avtryckta i *Hall*
 Joh. Rudbeckius I och i Den kyrkliga folkuppfostran (1919)].
J. Rudbeckius Kyrckio-Stadgar. Upps. 1900.
Petrus Rudbeckius Diarium Eller . . . Skrijff-Calender. [Sthlm] 1621.
 — Enchiridion. Arosiæ 1627.
 Samlingar utg. af Sv. fornskrift-sällskapet. Sthlm 1845 o. f.
E. Sarcerius Etliche Predigten. Leipzig 1551.
B. Schilling m. fl. Das Corpus juris canonici. Leipz. 1834, 1837.
C. J. Schlyter m. fl. Samling af Sweriges Gamla Lagar. Sthlm 1827 o. f.
[J. Schmedeman] Kongl. Stadgar, Förordningar . . . Sthlm 1706.
E. Sehling Die evang. Kirchenordnungen. I—V. Leipz. 1902 o. f.
Seneca Opera. Avreliæ 1628.
 Skara Stifts-Tidning för år 1814. [Skara s. å.].
[H. Spiegel] Skriftelige Bewis Hörande til Swenska Kyrckio-Historien.
 Ups. 1716.
E. Spangenberg Sammlung der Verordnungen und Ausschreiben . . . des
 Hannoverschen Staats. IV:II: Corpus Constitutionum Ducatus Lauen-
 burgici. Hannover 1822.
 Stavanger Domkapitels Protokol 1571—1630. Chra 1901.
A. A. Stiernman Riksdagars . . . och Möstens besluth. Sthlm 1728, 1743.
 — Saml. af Kongl. Stadgar . . . ang. Religion. Sthlm 1744.
 Studien zur Geschichte und Kultur des Altertums. 3 Erg. Die allgemeine
 Kirchenordnung, frühchristliche Liturgien. I. Pad. 1914.
J. Swedberg Gudz Barnas Heliga Sabbats Ro. II. Skara 1702.
 — Catechismi Gudliga Öfning. Skara 1709.
 Svenska akademiens handlingar (för år 1857. XXX. Sthlm 1858.
 Svenska riksdagsakter, utg. af E. Hildebrand. Sthlm 1887 o. f.
 Svenska riksrådets protokoll. Sthlm 1878 o. f. [RRP].
 Svenska synodalakter, utg. af H. Lundström. Ups. 1903 o. f.
 Sveriges gamla Lagar, se Schlyter.
 Sveriges Rijkles Landzlagh. Sthlm 1608.
Synesius . . . Epistolæ . . . Græcè ac Latinè. Basilæ 1558.
[J. Tengström] Handlingar, Till upplysning i Finlands kyrko-Historie. Åbo
 1820—1832.
J. E. Terserus Een Christeligh LijkPredikan Vthöffuer . . . Rudbeckii . . .
 Dotter Catharina . . . Wästeråås 1638.
 Testamentum Domini Nostri Jesu Christi, edidit Ign. Epræm II Rahmani.
 Mog. 1899.
 Teutscher Nation Beschwerde von den Geistlichen. Nürnberg 1523.
 Texte und Untersuchungen, von Gebhard und Harnack, resp. Harnack und
 Schmidt. II; XXV; XXXIV. Leipz. 1886 o. f.
Theodoretus . . . Opera omnia. Halæ 1769—1774.

- P. E. Thysselius* Handlingar rörande sv. kyrkans och läroverkens hist. I—II. Örebro 1839, 1841.
[U. v. Troil] Skrifter . . . i Sw. Kyrko och Reformations Hist. I—V. Ups. 1790—1791.
F. W. H. Wasserschleben Die Bussordnungen der abendl. Kirche. Halle 1851.
Joh. Wigandus Vom Straffamt der Sünden. Vrsel 1564.
O. Wallquist Eccl. Saml. Wexjö, Sthlm 1788—1795.
 Åbo Tidningar. Åbo 1793.
 Årsböcker i svensk undervisningshistoria. I o. f. 1921 o. f.
 Årkebiskop Abrahams råfst. Ups. 1901.
Fr. Öhrströmer Ecclesiastique samlingar. Str. 1806—1810.

B. CITERAD LITTERATUR.

- H. Achelis* Abhandlung [om Didaskalia]. Jfr nedan Gebhardt-Harnack.
N. Ahnlund Oljoberget och Ladugårdsgårde. Sthlm 1924.
O. Andersen Overfor kirkebrudet. Kbh 1917.
K. A. Appelberg . . . Kyrkans rättsliga ställning. H:fors 1900.
S. Bæller Hist. Anmärkn. Om Kyrko-Ceremonierna. Sthlm 1783.
P. Barth . . . Erziehungs- und Unterrichtslehre. Leipz. 1919.
P. Bfergqvist Från flydda dagar. Krstad 1894.
G. Billing Om luthersk kyrkotukt. Lund 1880.
A. J. Binterim Die vorzüglichsten Denkwürdigkeiten der Christ-Katolischen Kirche. Zweite Ausgabe Mainz 1838 o. f.
Fr. Brandt Forel. over Den norske Rets historie. II. Kra 1883.
E. G. Bring Kyrkotukten. Linköping 1867.
J. Buxtorf Lexicon chaldaicum. Basilieæ 1622.
L. M. Bååth Den kanoniska rättens historia. Sthlm 1905.
Du Cange Glossarium mediæ et infimæ latinitatis. Niort 1883 o. f.
U. Chevalier Repertoire des Sources Historiques du Moyen Age. Bio-Bibliographie. I. Paris 1905.
F. A. Dahlgren Glossarium. Lund 1914—1916.
P. Dijkman Antiquitates Ecclesiasticæ. Sthlm 1703.
J. Döllinger Die Reformation. I—III. Regensburg 1846—1848.
J. A. Eklund Andelifvet i Sveriges kyrka. Upps. 1911—1917.
S. Estborn Ev. sv. bönböcker. Lund 1929.
E. M. Fant Upsala ärkestifts herdaminne. Ups. 1842 o. f.
H. Forssell Studier och kritiker. Sthlm 1875.
Fr. Frank Die Bussdisciplin der Kirche. Mainz 1867.
F. X. Funk Kirchengeschichtliche Abhandlungen. I—III. Paderborn 1897—1907.
G. Galli Die luth. und calvinischen Kirchenstrafen. Breslau 1879.
O. v. Gebhardt, A. Harnack Texte und Untersuchungen. II. XXV. Leipz. 1886, 1904.
E. G. Geijer Samlade skrifter. Sthlm 1874 o. f.
A. Gierow . . . Sv. militärkyrkoväsendets historia. I—II: 1. Upps. 1918.
J. Grimm Deutsche Rechts Alterthümer. Gött. 1828.
R. Gullstrand Bidrag till den svenska sockensjälstyrelsens historia under 1600-talet. Sthlm 1923.
A. Hacklin Ol. Laurelius. I—II. Luleå 1896.
B. Rud. Hall Joh. Rudbeckius I [Biografi; Västerås gymnasium]. Ups. 1911. — II: Den kyrkliga folkuppfostran I—III. — Exkurs: Rudbeckii katekesutveckling; båda i KÅ 1919. Särtryck.
 — Om Dauviken. St Eriks årsskrift 1916.
 — Örebro mötes dubbelnatur. Särtryck ur Studier tillägnade Efr. Liljeqvist. Lund 1930.

- B. Rud. Hall* Har Sveriges kyrka verkligen varit evangelisk i 400 år? I: Svenska Dagbladet ^{28/10} 1927.
A. T. Hammar Kyrkotukt och kyrkolag. I. Lund 1897.
M. Hammarström Glossarium. H:fors 1925.
A. Hauck Realencyklopädie f. prot. Theol. Leipz. 1896 o. f.
C. J. von Hefele Conciliengeschichte. Zw. Aufl. Freib. 1873 o. f.
A. V. Heffermehl Folkeundervisningen i Norge. Chra 1913.
G. A. Helsingius Hågkomster. Helsingfors 1927.
Herzogs Realencyklopädie. Dritte Auflage. Leipz. 1896 o. f.
H. Hildebrand Sveriges medeltid. III. Sthlm 1898—1903.
P. Hinschius Das Kirchenrecht. 4—6: 1. Berlin 1888 o. f.
H. Hjärne Helsingelif under helsingelag. Ups. 1901.
Graf von Hoensbroech Das Papsttum. Leipz. 1904.
K. Holl Enthusiasmus und Bussgewalt beim griechischen Mönchtum. Leipz. 1898.
R. Holm Joannes Elai Terserus. I. Lund 1906.
O. S. Holmdahl . . . Prästeståndets kyrkopolitik. I—II. Lund 1912, 1919.
H. Holmquist Gamla kyrkans historia. Upps. 1907.
G. O. Hyllén-Cavallius Wärend och wirdarne. I—II. Sthlm 1864, 1868.
H. Isberg Lag och evangelium. I "Kristendomen och vår tid" 1927.
A. U. Isberg Häxboken. I. Malmö 1916.
J. Janssen Geschichte des deutschen Volkes. I—VIII. Freib. 1880—1894.
A. v. Kirchenheim Lehrbuch des Kirchenrechts. 2:dra uppl. Heidelberg 1911.
F. Kober Der Kirchenbann. Tübingen 1863.
O. Krabbe Dav. Chytræus. Rostock 1870.
 Kyrkohistorisk årsskrift [KÅ]. Upps.
E. Lehmann Mænd og deres tro. Kbh 1922.
A. W. Liljenstrand Om kanoniska rätten. Helsingfors 1851.
G. Lindberg Joh. Rudbeckius som predikant. Upps. 1927.
E. Linderholm De stora häxprocesserna. I. Upps. 1918.
 — Om norrländska kyrkostadgar. KÅ 1911.
 — Sven Rosén. Upps. 1911.
 — Ur fädernas tros- och tankevärld. Bibelforskaren 1907.
F. J. Linders Dem. studier rör. sv. kyrk. prästerskap. I. Upps. 1925.
H. Lundström Laur. Paulinus Gothus. Ups. I—II 1893. III 1898.
R. Lövgren Ståndsstridens uppkomst. Ups. 1915.
C. G. Malmström . . . Kyrkoförfattn. historia. I: Frey 1850.
 — Ad. hist. eccl. suec. Ups. [1849].
H. Matthiessen De kagstrøge. Kbh 1919.
 Mecklenburgische Geschichte V, VII.
Chr. Meurer Der Begriff des kirchl. Strafvergehens. Leipz. 1883.
C. O. Montan . . . Kommunalinstitutionernas utvecklingshistoria. I Natio-nalekonom. fören. förhandl. 1883.
J. F. Munckzell Westerås stifts herdaminne. Ups. 1843 o. f.
F. Niebergall Praktische Theologie. I—II. Tüb. 1918, 1919.
 Nordisk familjebok, andra och tredje upplagorna.
J. J. Nordström . . . Samhällsförfattn. hist. H:fors 1839, 1840.
 Norrländska samlingar. 359. 1905.
W. Nowack Handkommentar zum Alten Testament. Numeri. Göttingen 1903.
E. Nyström Biblisk ordbok. Sjätte uppl. Upps. 1926.
 Ordbok öfver svenska språket. Utg. af Sv. Akademien. Lund 1898 o. f.
F. Paulsen Gesch. des gelehrten Unterrichts. Andra uppl. Leipz. 1896, 1897.
N. Paulus Geschichte des Ablasses im Mittelalter. I—II. Paderborn 1922. o. f.
O. Quensel Strödda drag af svenskt kyrkolif. Upps. 1912.
 Rheinisches Museum für Philologie. Frankfurt a. M. 1903.
J. E. Rietz Ordbok. Lund 1867.
V. T. Rosenqvist F. L. Schauman. H:fors 1927, 1928.

- F. M. Schiele* Die Religion in Geschichte. V. Tüb. 1913.
H. v. Schubert Grundzüge der Kirchengeschichte. Tüb. 1919.
J. F. v. Schulte Die Geschichte der Quellen und Literatur des Canonischen Rechts von Gratian. II. Stuttg. 1877.
 D:o D:o Lehrbuch der deutschen Reichs- und Rechtsgeschichte. Zweite Auflage. Stuttg. 1870.
E. Schwartz Bussstufen. I: Schriften d. Wiss. Ges. in Strassb. 7 Heft. Str. 1911.
E. Sehling Die Kirchengesetzgebung unter Moritz von Sachsen 1544—1549 und Georg von Anhalt. Leipzig 1899.
W. Sjögren . . . Kyrkobalkarna. I Tidsskr. f. Retsvidenskab 1904.
 Skrifter utgifna af Kyrkoh. föreningen. II o. f. Upps.
 Smålands beskrifning, utg. af Nya Vexiöbladet.
E. Stave Några livsintryck från prof. O. F. Myrberg. I: Hågkomster och livsintryck II. Upps. 1922.
 — Israel i helg och söcken. Upps. (Sthlm) 1919.
 — Inledning till gamla testamentets kanoniska skrifter. Sthlm 1912.
O. A. Stridsberg En gammal stockholmares hågkomster. Sthlm 1895.
J. Sundblad Gammaldags seder och bruk. Uppl. 3. Sthlm 1917.
J. B. Sägmüller Lehrbuch des kath. Kirchenrechts. Andra uppl.; I: 1, 2 fjärde uppl. Freiburg 1909; 1925, 1926.
N. Söderblom Den enskilde och kyrkan. Upps. 1909.
K. F. Söderwall Ordbok. Lund 1884—1918.
Troels-Lund Dagligt liv i Norden. Tredje Udgave. Kbhvn.
K. B. Westman Den svenska kyrkans utveckling. Sthlm 1915.
 Västergötlands fornminnesförenings tidskrift. II.
Th. Ziegler Geschichte der Ethik. II. Strassb. 1892.
 Årsböcker i svensk undervisningshistoria. 1921—1929.
C. J. J. Öhlander Canones Hippolyti. Lund 1911.

FÖRKORTNINGAR.

- AI1—AI9 = signa å volymer i VDP.
 Aa = anförda arbete. E = manuskriptsamling i UDA, ULÅ. F = d:o i UUB. KO = kyrkoordn. KÅ = Kyrkohist. årsskrift. LDP = Linköpings domkapitels protokoll. LSB = Linköpings stiftsbibliotek; LUB = Lunds universitets bibliotek. LUÅ = Lunds universitets årsskrift. N = Nordiska manuskriptsamlingen i UUB. RA = Riksarkivet. RRP = Svenska riksrådets protokoll. s = sida. SDP = Strängnäs domkapitels protokoll. SRA = Svenska riksdagsakter. UDA = Uppsala domkapitels arkiv. UDP = Uppsala domkapitels protokoll. ULÅ = Uppsala landsarkiv. UUB = Uppsala universitetsbibliotek. VDA = Västerås domkapitels arkiv. VDP = Västerås domkapitels protokoll. VGB = Västerås gymnasii bibliotek. v:o = verso, baksidan, andra sidan. ÅDP = Åbo domkapitels protokoll.
 MANSI Coll. Cons. = Sacrorum Conciliorum Nova, et amplissima Collectio . . . quæ Jo. D. Mansi . . . evulgavit.
 MIGNE Patrologiæ gr. resp. lat. = Patrologiæ cursus completus . . . Series græca resp. prima vel secunda Accurante J.-P. Migne.
 På samma sätt äro även andra urkunder här ordnade efter initialen till editorns tillnamn.

TILLÄGG OCH RÄTTELSEER.

- Sid. 21 rad 5 o. f. må hänvisas till 1 Kor. 9: 25—26; 2 Tim. 2: 4, 5; Rudbeckii likpredikningar över Nils Posse s. A 4 v:o och änkedrottning Katarina (Stenbock) s. C 3 v:o o. f. Jfr *G. Lindberg* Joh. Rudbeckius som predikant s. 209—211.
 Sid. 41 mitten står KAP. 5 läs KAP. 4.
 56 rad 10 „ sistnamnda läs sistnamnda.
 „ 73 rad 2 nerifrån står 1571, läs 1570.
 „ 101 not 2 rad 2 „ 134, „ 132.
 „ 168 omkastas ordningen mellan noterna 2 och 3.
 „ 271 not 1 och flerstädes. Vad i föreliggande arbete säges om kyrkoordningsförslaget 1608 (“ett förslag till ett förslag”) avser det i KB Engeströmska samlingen förvarade exemplaret. Av professor N. Ahnlund har jag fått veta, att kammarrådet Klockhoff funnit ett exemplar av 1619 års förslag. Detta exemplar, som är helt renskrivet (icke sålunda såsom det förra exemplaret delvis tillfogat eller inskrivet i ett ex. av kyrkoordningen), har jag genom den sistnämndes tillmötesgående fått taga del av. Vissa smärre olikheter finnas mellan detta fullständigare förslag och det förstnämnda. Törhända komma de till kyrkoordningen lagda partierna av detta förslag att avtryckas i den planerade edition, som omnämnes här Bil. I not 1.
 „ 274 not 3. 1655 ^{12/3}: Finska kyrkoh. samf. handl. VI s. 299—301.
 „ XXXI mitten. Avtryck i Die allgemeine Kirkenordnung von Th. Scherman s. 62—63.
 „ XXXI nere. Jfr VDP 1599 ^{14/3} III A 1,2 under Bellinus: För otukt och barnförkvävning skall en viss kvinna “vdi 10 wickor stå widh kyrckiodörena I Wapnehuset på alle tijdegårdz dagar, och hälle sigh ifrå Sacramentzens Bruk (dödz nöd vndantagandes) och ifrå gemeene Collatz etc. til kyrckioplicht och sådan medh sijn Kyrckioheerdes bewijs om sin lydno, komma hijt til Doomkyrckian och här bliffue afflöst“.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING TILL BÅDA BANDEN.

Förra bandet: Synd, bann och straff.

	Sid.
Förord	3
Inledning: Klagomål ådagaläggande behovet av viljefostran, bot och straff	10
Kap. 1—4. Kyrkans milda krav och åtgärder.....	16
" 1. Askes	16
" 2. Angivelse.....	22
" 3. Bikt, tillrättavisning och hot.....	26
A. Privatbikt.....	26
B. Tillrättavisningar av delegerade eller å sockenstämma	37
" 4. Böner och kristendomskunskaper	41
" 5—9. Syndagrupper och motsvarande bannarter.....	51
" 5. Bannets och förlåtlighetens allmänna innebörd.....	51
" 6. Gensträvighet och dess andliga straff.....	61
A. Gensträvighet	61
a) Olydnad	61
b) "Filosofi".....	67
B. Anatema. Hednisk lägerstad även efter stora och mellanstora bannen	70
C. Interdikt och dess andliga följder i tiden	77
D. Stora bannet och dess andliga följder i tiden	84
a) Särart och förekomst. Kontrollåtgärder	84
b) Offentliga varningar före bannlysning.....	97
c) Offentliga bannlysningsakter	100
" 7. Stora verksynder. Medelstora bannet och dess andliga följder i tiden.....	107
A. Stora verksynder.....	107
B. Medelstora bannet och dess andliga följder i tiden	112
" 8. Förskjutningar av gränsen mellan stora och smärre synder samt mellan medelstora bannet och nattvardsförbud. Kyrkorådets domsbefogenhet.....	123
" 9. Smärre synder. Nattvardsförbud	133
" 10—13. Botgörings- och straffåtgärder i avseende å kropp och frihet	139

Kap. 10.	Affiktiva åtgärder.....	139
	A. Kroppsliga straff och botövningar i allmänhet och för vuxna i synnerhet	139
	B. Kroppsstraff å barn	151
" 11.	Cell- och stockstraff.....	155
" 12.	Förvisning	161
" 13.	Fasta	170
" 14—16.	Ekonomiska återförsoningsvillkor.....	180
" 14.	Förlikning med vederdelomän	180
" 15.	Böter utan återintagning.....	184
" 16.	Redemptio. Allmosor o. a. goda gärningar.....	193

Senare bandet: Benådningsvillkor och benådning.

Kap. 17—21.	Botperioder och botövningsreminiscenser	211
" 17.	En enhetlig eller ock ingen botperiod, enligt bibeln och i den forn kristna kyrkan	211
	A) En enhetlig botperiod	211
	B) Ingen speciell period av yttre botövningar.....	220
" 18—20.	Flera botformer samt friköpande från viss botgöring.....	224
" 18.	Mirjams återupprättelseväg. De kanoniska botskedena i jämförelsevis ursprunglig form.....	224
	A) Mirjams berättelsen och botsökningsstadiet (med första återupptagningsakten)	224
	B) Egentliga botgöringsstadier (samt slutlig återintagning)	235
" 19.	Reformerings- och förvittringstendenser. Första botstadiets förkrympning	243
" 20.	Förbudet, respektive rätten att närvara under gudstjänsten	262
	A) Bibehållande i vissa fall av första botstadiets förbud för närvaro under hela gudstjänsten.....	262
	B) Närvaro under ordets reciterande och förklaring.....	268
	a) Ordets hörande förutan tydliga föreskrifter rörande eventuell närvaro under sakramentsförvaltningen... ..	268
	b) Utvisning före bön och nattvard	273
" 21.	Jämförande översikt av de i Rudbeckii och vissa andra svensk-lutherska stift befintliga reminiscenserna från en eller flera äldre botformer.....	279
" 22—23.	Återföreningsakter	297
" 22.	Akter och ritualer i deras helhet	297
" 23.	De särskilda intagningsmomenten.. ..	320
	A) Spörsmål och anföranden.....	320
	a) Frågor att besvara	320
	Ånger och syndabekännelse sid. 321; Absolutionsrätten sid. 324; Böter och annan förlikning sid. 326; Framtidslöften sid. 329.	

	b) Anföranden före avlösningen.....	380
	c) Avlösningen	384
	d) Varning mot "förevitande".....	389
	B) Tillträdet till natt varden	342
„ 24.	Några framsteg och resultat.....	345

B I L A G O R.

1.	Föreskrifter rörande anatemaförfarandet, enligt Burchard Decretorum liber undecimus	I
2.	Bibliska normaltider för bot och straff.....	III
3—4.	Botprästinstitutionen och frihet från bot	IV
	3) Socratis Historia ecclesiastica Lib. V Cap 19.....	IV
	4) Sozomeni Historia ecclesiastica Lib. VII Cap 16	V
5.	Olika meningar om botstadiernas tillkomsttid.....	VI
6.	Om överskattningen av enstaka mötens och mäns ut- talanden	VII
7.	Basileios, Gregorius av Nyssa och botstadierna	IX
8.	Utestängning med ordval från tredje och fjärde stadierna.	XII
9.	Österländsk och svensk kyrkobön samt vår litanía.....	XIII
10—14.	Hänsyn till förmildrande resp. försvårande omständigheter.	XVI
10.	Basileios om botens bestämmande efter sinnesarten	XVI
11.	Canon XII i Nicæmötets beslut år 325	XVI
12.	Kyrkomötesbeslut i Toledo år 589	XVII
13.	Kyrkomötesbeslut i Worms 868.	XVII
14.	Lambethmötet 1330	XVIII
15.	Om Beda, Nāstevtos och Theodor	XIX
16.	Burchards påbud om nya botstadier	XX
17.	Parallellstadga till 1551 års botagenda.....	XXII
18.	Honorius Gemma animæ.....	XXII
19.	Långvarig utestängning i ärkestiftet	XXIV
20.	Ur straffinsigniernas och syndaregraderingens historia ...	XXV
21.	Långa utestängningstider i Rudbeckii och Åbo stift	XXXI
22.	Om menighets, statsmäns och juristers motstånd.....	XXXIII
23—27.	Åhörande under utslutningstid	XXXIV
23—24.	Åhörande under utslutningstid i Rudbeckii och Paulini stift	XXXIV
25.	Pliktpallen. Locus peccatorum	XXXVI
26—27.	Det tyska "uteständet" och "altarsittandet"	XXXVII
28.	Om medeltida stiftsstadgar samt 1551 och 1561 års tuktagendor	XL
29.	Prästens försumlighet att kontrollera botgöringen	XLIII
30.	Stå utanför kyrkdörren; där börjar intagningsakten	XLIII

31.	Ris i ärkestiftet under Angermannus	XLIV
32.	Ris och gråtskeden i Växjö stift	XLV
33.	Biskopen och motspänstiga i Paulini ärkestift	XLVI
34.	Utestående och fasta "Allmosor" (sådunnor) till kyrkan	XLVIII
35.	Rudbeckii och Murenii principlöshet i avseende å kyrko- disciplinen	XLIX
36.	Om kyrkohandboken och om tryckerimanuskriptet till dess intagningsformulär	L
37.	Från Petrus Jonæs och Lenæi stift: Två intagningsakter för medelstora synder; avlatsliknande försoningsvillkor; kommunikation i kontrollsyrte mellan pœnitentiarius och kyrkoherden.....	LI
38.	Frågor rörande ångern	LIII
39—40.	Förbön och tillönskan om förlåtelse	LIV
39.	Præsta quæsumus och Burchards ritual.....	LIV
40.	"Bryt synders bojer" (Ps. 129:4)	LV
41—47.	Både bön om och försäkran om absolution	LVI
41—46.	Österländska och katolska försäkringar	LVI
41.	Ordo pœnitentiæ Armenorvm Monophysitarum	LVI
42.	Ritus pœnitentiæ apud Syros Jacobitas	LVI
43.	Henricus Ostiensis absolutionsformel	LVII
44.	Absolution i Uppsala stiftsstadgar 1344	LVII
45—46.	Från Gregorius XI:s tid (1370—1378)	LVII
47.	Försäkringar i lutherska kyrkan	LVIII
48.	Om mannens skyldighet att stå kyrkoplikt	LX
49.	Exempel på verkan av Rudbeckii kyrkotukt.....	LXII
50.	Bannlysningen förvitrad till nattvardsförbud	LXIV
	Förteckning å tryckta källor och citerad litteratur	LXV
	Förkortningar	LXX
	Tillägg och rättelser	LXXI

Till sist ett underdånigt tack till K. Maj:t
för statsbidrag.

Ävenså ett tack dels till Sveriges allmänna
folkskollärareförening för ekonomiskt under-
stöd, dels till de många biblioteks- och arkiv-
tjänstemän, som beredvilligt under-
lättat arbetet.